VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai

Zrínyi Kiadó
Budapest

ISBN 978-963-327-462-0

HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. – Zrínyi Kiadó
A kiadásért felel: Orgovány István ügyvezető
A kiadásban közreműködött a Kornétás Kiadó Kft.
Felelős vezető: Pusztay Sándor ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Vermes Judit

Nyomta és kötötte: Grafika Press Nyomdaipari Zrt.
Felelős vezető: Farkas Tamás vezérigazgató

TARTALOM

Francesco Novello de Carrara

BEVEZETÉS

A középkori magyar hadügy születése

Robert Bartlett „*Európa születése*" című könyvében találóan jellemezte a keresztény Európához csatlakozó 11–12. századi perifériák legszembetűnőbb jellemzőit: az ezüst pénzverés megindítása, az oklevélkiállítás meghonosítása, írott törvények szerkesztése és nem utolsósorban a nehézlovas fegyverzet és harcmodor átvétele. Ez az átvétel persze a hadviselés társadalmi kötöttségeinél fogva sohasem lehetett teljes körű, s nem valósulhatott meg rövid időn belül, miként az első oklevél kibocsátása sem jelentett radikális szakítást a szóbeliséggel, vagy az első keresztény nevek feltűnése sem szorította ki a pogány eredetűeket. A katonai reformok fokozatosságát azok elrettentő és egyúttal szimbolikus szerepe is segítette. A talpig vagy jórészt páncélingbe öltözött lovas nemcsak a másságot, hanem egyúttal a fejlettebb és katonai fölényt biztosító hadszervezetet, a mögötte álló külföldi egységeket és segédcsapatokat szimbolizálta, a győzhetetlenség mítoszát testesítette meg. Nem tévedünk nagyot, ha a korabeliek meglepődését és elismerését azokhoz a helybeliek által tett megjegyzésekhez hasonlítjuk, amelyeket a keresztes frank lovagok szentföldi megjelenésekor tettek: mint egy muzulmán emír szemtanú megfogalmazta, „semmi sem állhat ellent nekik, mivel fegyverzetük olyan erős, ellenálló és megbízható". Ehhez a feudális társadalomszerkezet logikájából szorosan hozzátartoztak a várak, amelyeket Európa más tájain is először földből és fából emeltek.

A hatalomváltás és európai normákhoz való csatlakozás térben és időben megdöbbentően azonos menetrend szerint zajlott Írországtól Livóniáig, Walestől Lengyelországig. A nehézfegyverzetű haditechnika adaptálása és alkalmazása Skóciában is több évszázadig tartó folyamat. Az 1058 és 1093 között uralkodó III. Malcolm alatt többször pusztították a könnyűfegyverzetű skót csapatok Anglia északi tartományait, különösen Northumberlandet. III. Malcolm fiai uralkodása alatt, különösen az 1124 és 1153 között uralkodó Dávid uralkodása alatt a skótoknak szembe kellett nézniük azzal a ténnyel, hogy hadireformok nélkül nem bírnak az ekkora erős várakkal, Durham, Newcastle vagy éppen Carlisle erősségekkel megerősített angol határvidékkel. A „normann hódítás" ezekben az évtizedekben az uralkodó biztatására történt meg, a behívott és hűbérbirtokkal letelepedésre bírt angol–normann lovagok és előkelők cserébe nehézfegyveres kontingensek fenntartására és várépítésre voltak kötelezve. 1138-ban a Battle of Standardben a hadireformok eredményei már világosan jelentkeztek, még ha a skót sereg fájdalmas vereséget is szenvedett. A változatlanul könnyűfegyverzetű skótok ugyanis királyukat arra bírták rá, hogy a csatában az előhad szerepét nekik adja, de végül szánalmas megfutásukkal a nehézfegyverzetű vendégek seregrészét is menekülésbe kényszerítették. Dávid unokája, Vilmos, az Oroszlán tovább folytatta a megkezdett hadügyi politikát, az 1173–74-es skót–angol háborúban ugyan ismét vereséget szenvedtek a skótok, ám az ütközet leírásában a skót lovasságot megjelenésében már teljesen azonosnak írták le az angolokéval, állítólag maga a skót király sem volt képes rögtön felismerni saját páncélosait. E rövid, s első pillantásra témánktól legalábbis földrajzilag messzire vezető bevezetésre azért is szükség volt, hogy világosan lássuk a politikai viszonyok által a harcmodorban és fegyverzetben, tágabb értelemben a katonai kultúrában kikényszerített változások elkerülhetetlenségét. Mindehhez számos helyen, így Magyarországon hozzájárult a keresztény

térítés és a keresztény vallás befogadása, az uralkodó körök által államvallássá tétele. Az új vallás új szentjei törvényszerűen léptek a régi istenek helyébe, ezentúl a győzelmet nekik kellett biztosítaniuk. Miként a pannonhalmi alapítólevél sokat idézett soraiban olvashatjuk, ezt meg is tették: az ország első bencés apátságának alapítása, s patrónusaik kultusza szorosan összekapcsolódott István uralmát előkészítő belháborúkban aratott győzelmével: „fogadalmat tettem" – hangzanak István szavai – „Szent Mártonnak, ha érdemeiért a külső és belső ellenségeimet legyőzöm... Hogy elhatározásomat követően győzelmet arattam, amit eszemben forgattam, megvalósítani törekedtem". E harcban a német fegyveres vendégek szerepe kétségbevonhatatlan, még ha az előbb említett alapítólevélnek a németek és magyarok közötti háborúra tett utalását a kutatás különbözőképpen is értelmezi. A vendégek katonai tudásának fontosságát a minden bizonnyal a szent király *Intelmei*nek 6. fejezetében olvasható szavak szintúgy megerősítik: „Mert a vendégek minthogy különféle tájakról és országokból jöttek, ennek megfelelően különféle nyelveket, különféle ismereteket és fegyveres erőt hoznak magukkal, s mindezek díszére válnak a királyságnak, emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét." Persze, a haderő nemcsak vendégekből állt, az Intelmek 4. fejezetének szavai immáron az egész országot védelmező katonai erőről szólnak: „A királyi hatalom negyedik dísze a főemberek, az ispánok és a katonák hűsége, vitézsége, tettereje és szolgálatkészsége. Ők ugyanis a királyság védőbástyái, a gyengék védelmezői, a határtartományok erősségei." Mindezek után kérdés, hogy magáról a magyar seregről, a hadszervezetről milyen forrásokkal rendelkezünk.

Hadszervezet és jogállás

Az Intelmek, miként az István-kori törvények is, a harcolni kész vitézre a *miles* terminust használja. E *miles*ek a kétpólusú társadalomnak természetesen a közszabad (*liber, Gemeinfrei*) részéhez tartoztak, szemben a szolgákkal (*servi*). A törvények azonban a szabadok megkezdődő differenciálódásáról tanúskodnak, hiszen a büntetésösszegek vonatkozásában jelentős eltérések tapasztalhatók az ispánok, a vitézek és közrendűek (*vulgaris*) között: tinókban kifejezve 50, 10, 5. E közszabad jogállás egyik, ha nem legfontosabb kötelezettsége a hadakozás volt. A hivatásos harcosok e közszabad rétegen belül alkottak egy külön csoportot. A kalandozásokkal felhagyó államhatalomnak azonban messze nem volt olyan tömegű, részben gyenge harcértékű katonára szüksége, mint azt a korábbi szabadok tömegei biztosították volna. A differenciálódás először a közszabadokat, majd a hivatásos katonák tömegeit is elérte. A cél mindig ugyanaz volt: a katonailag kevésbé jelentős, kis közösségi vagyonnal rendelkező szabadok megadóztatása, közösségeik hagyományos rendjének a megbontása, akár világi, akár egyházi birtokon a felettük való függelmi viszony kialakítása. E folyamat melegágyául nyilván a belháborúk, felkelések szolgáltak, amikor az alul maradó szabadok elvesztették hagyományos társadalmi kötelékeiket, s gyakorlatilag földönfutók lettek. A folyamat fordulópontja pedig Szent László uralkodása volt, amikorra először tűnik fel a *nobilis-ignobilis* megjelölés, társadalmi és jogi kategória (természetesen anélkül, hogy ekkor még a későbbi értelemben vett nemesség és jobbágyság kialakulásáról beszélhetnénk). Másfelől a hadiszolgálat valamifajta szabályozását, a hadiszolgálatban való részvétel gyakoriságát és hosszát merőben gyakorlati okokból is szabályozhatta a szokásjog, amit ma már nem ismerünk, nyilván nem állhatott messze az európai párhuzamok 30-40 napjától. A későbbi, 13. századi törvények alapján a védekező és támadó háború közötti megkülönböztetés, a király személyes megjelenése, ill. távolléte jelentett a hadra kötelezettek számára lehetőséget terheik csökkentésére. Persze a királynak is érdekében állt, hogy anyagilag a seregben szolgálók ne veszítsék el mindenüket, s a későbbi években is lehessen számítani szolgálatukra. Utalt a szakirodalom arra is, hogy a szegény szabadok sokkal inkább a

védekező, országvédő hadjáratokban lehettek hasznosíthatók. Részben a rendelkezésére álló hadra fogható alattvalók védelme motiválta a középkori stratégia ütközeteket kerülő, a legkisebb vérveszteséggel járó, késő antik, Vegetius-idézetekkel is szépen alátámasztható megoldásokat kereső irányát.

A hivatásos katonák, a vitézek, a *miles*eknek is a szegényebbje, önálló földtulajdon hiányában telepedett meg a királyi birtokon, abban a tudatban, hogy ő szabad ember és utódai azok fognak maradni. E szabadság azonban az előbb említettek logikája szerint relativizálódott a 11. század folyamán, s egyfajta kötött szabadsággá (*Königsfrei*), jogállássá degradálódott. A királyi birtokon megtelepedett *miles*ek közszabadsága elenyészett, a korábban önként vállalt szolgálat kötöttséggé vált, amit jól mutat, hogy I. László korában a *miles*ek helyett az ispán fizeti a büntetést, s az ispánt vetik istenítélet alá (Szt. László II,5). Ez minden *miles*re vonatkozott, de a várszervezetben tisztséget viselők, különösen a száznagyok, birtokaiktól függetlenül tisztségeiknél fogva is jövedelemhez jutottak. Nem véletlen, hogy a tisztségviselők megjelölésére Szt. László alatt jelenik meg a „jobbágy" elnevezés, ami a későbbi században áttevődik e családok leszármazottaira is (a várjobbágy elnevezés majd a 12. század közepétől tűnik fel). A tisztséghez nem jutó *miles*ek a szolgarendű várnépek jogállásához közeledtek, s – egyébként irigyelt – kiváltságuk mindösszesen annyi maradt, hogy hadakozó várnépként álltak a várszervezet rendelkezésére. A szabadok, a *liber*ek differenciálódását volt hivatva elősegíteni a Kálmán-kori adó- és hadireform. A törvény a saját földjén élő *liber*eket mentette fel az adófizetés alól, vélelmezve, hogy ők tudják is teljesíteni hadbavonulási kötelezettségüket. Az elszegényedő közszabadok még a 12. században is – Freisingi Ottó szerint – többen álltak össze, s állítottak ki egy vitézt. A *hospeseke*t pedig, mai szóval adókedvezményt nyújtva ösztönözte arra, hogy részt vállaljanak a megyei haditerhekben. Ebből közvetetten az is kiolvasható, hogy a vendégek katonai tapasztalata megőrzendő értéket jelentett Kálmán korában is a királyi hatalom számára. E folyamatról Kézai korában már nem sokat tudtak, de a hadakozás és a kiváltságolt életforma kapcsolata még ekkor is világos volt. Ezért fogalmazhatta meg (7. fej.), nyugati irodalmi példákat is figyelembe véve, hogy noha a magyarok eredetileg mind szabadok voltak, de akik kellő indok nélkül nem tettek eleget a hadbahívó parancsnak, azokból lettek a szolgarendűek.

Az eddigiekből is jól látható, hogy a közszabadok, s köztük a *miles*ek különféle fennhatóság alatt hadakoztak. Az istváni megyeszervezés eredményeként a megyék, illetve a várispánságok voltak azok a szervezeti keretek, amelyek az országos haderő gerincét képviselték. Erről az 1071. évi adat elég meggyőzően tanúskodik, miszerint Jan ispán vezetésével ott találjuk a soproni ispánság csapatát Nándorfehérvárnál, miként a mogyoródi csatában is több ispánsági csapatot említenek. A megyésispán kontingensében megjelent az ispán személyes kísérete, a várszervezet hadakozó népei, a megtelepült miles-ek, egyéb királyi népek kiváltságolt hadakozói – lesüllyedt *miles*ek és kiváltságolt szolgai állapotúak –, valamint a megye területén élő közszabadok, a jogilag közéjük tartozó vendégekkel, a hospesekkel. Az országos sereget növelte a király testőrsége, udvari kísérete, a familia regis, a 12. századtól a lovagrendek, az egyházak hadakozó népei, egyházi méltóságviselők harcos kísérete, az etnikai különkormányzatok csapatai, köztük székelyek, a 12–13. századtól a szepesi és erdélyi szászok, a 12. században a magyarországi mohamedánok, a nádor alá tartozó besenyők. Korszakunkban sajnos csak a testőrségre van, (igaz, vitatott) utalás. Imre herceget ugyanis egy forrásunk a „*dux Ruizorum*" címmel illeti, amit a kutatás kétféleképpen értelmez. Valószínű jelentése lehet a testőrség varég tagjai – orosz, varég – etnikumára való utalás, de nem zárható ki, hogy egyszerűen az országban letelepített oroszok feletti hatalmat tükrözi a terminus. Végül nem lebecsülendő szerep jutott a külföldi segédcsapatoknak, akik pl. Mogyoródnál győzelemre segítették László és

Géza csapatait. Általánosságban is megállapítható, hogy vendégcsapatok alkalmazása a mindenkori európai és magyar hadszervezet bevett gyakorlata volt, aminek közvetlen előnyei mesze meghaladták a felmerülő költségeket.

A várszervezet egy sajátos típusát jelentették a *határvármegyék, határispánságok*, az Árpád-kori magyarországi közigazgatás egyik legvitatottabb szervezete. Latin neve (*marchia, confinium*) csak ritkán, s leginkább a törvényekben (Szt. László II,15–17. c., Kálmán I,36., 76–77., 82. c.) fordul elő. Megítélésük szempontjából kulcskérdés, hogy ispánjaik, a határispán a megyés ispán joghatósága alatt állott-e, vagy közvetlenül a királytól függött. Jogi értelemben határispánság, határispánok létéről tulajdonképpen csak akkor lenne szó, ha igazolni lehetne – nyugat-európai mintára – a közvetlenül a királytól való függést. Ez jelentené a határ mellett fekvő vármegye és a tulajdonképpeni határispánság közötti különbséget. Ez leginkább a Duna–Száva közi „Marchia" esetében igazolható, amelynek neve a pécsi püspökség egyik főesperessége nevében élt tovább, de magában álló szervezetként a határispánságok igen korai, s csak kivételesen életre hívott gyakorlatára utal. Kevésbé bizonyos, de nem lehetetlen, hogy a Sebes *marchio* megnevezés (1039) egy nyugati (Moson?, Nyitra? központú) határispánságra utal. Egyébként igen hihetőnek tűnik, hogy az országon átvezető nemzetközi hadiutat északon és délen is egy külön terminussal rendelkező, s katonailag kellően megerősített határterület védte. Ezzel szemben a „marchia Ruthenorum" külföldi forrásban való említése nagy valószínűséggel az 'orosz határ menti terület' értelemben fordul elő. Zsoldos Attila ugyanakkor tisztázta, hogy a nyugati határhoz közeli, főleg a Vág mentén kialakított, később megszűnt és vármegyékbe olvadt várispánságok (Borsova, Bolondóc, Galgóc, Szolgagyőr, Sempte stb.) nem tekinthetők a megyés ispán joghatósága alól kivett határispánságoknak, hanem határőrfeladatokat ellátó megyei háttér nélküli várispánságokként jellemezhetők. A soproni ispán alá tartozhatott például Babót, talán Kapuvár, s Locsmánd. A határispánságok népei között megtaláljuk az őröket, lövőket, élükön azonban az ispáni hatalom képviseletében az őrnagy állott. Eltérően a többi ispánság szervezetétől nem voltak tizedekbe és századokba szervezve, ugyanakkor jogállásukat tekintve várnépbeliek (civiles) voltak. Hozzájuk hasonló jogállásúak lehettek a hirdetők (*praecones*), akik élén hasonlóképpen őrnagy (*maior*) állott. A törvények alapján nemcsak az ország határainak katonai védelme, a hírszerzés, hanem a külkereskedelmi forgalom (pl. ló-, ökörkivitel) ellenőrzése is feladatai közé tartozott.

A források szerint eredményesen működő határvédelemnek ellentmondana, ha hitelt adnánk a lengyel–magyar krónika adatának, miszerint a magyar–lengyel határ bizonyos tartósággal húzódott a Duna mentén, Esztergom majd Eger érintésével a Tiszát követte, egy bizonyos Castrum Salisig. Noha a 13. század első feléből származó leírás merő véletlenségből egybeesik a trianoni határok egy részével, a magyar történészek ennek kapcsán a legrosszabb esetben sem gondolnak többre, mint egy esetleges lengyel betörés elhomályosult emlékére a már említett német–lengyel háborúk idején, mindenképpen 1018 előtt.

Várak

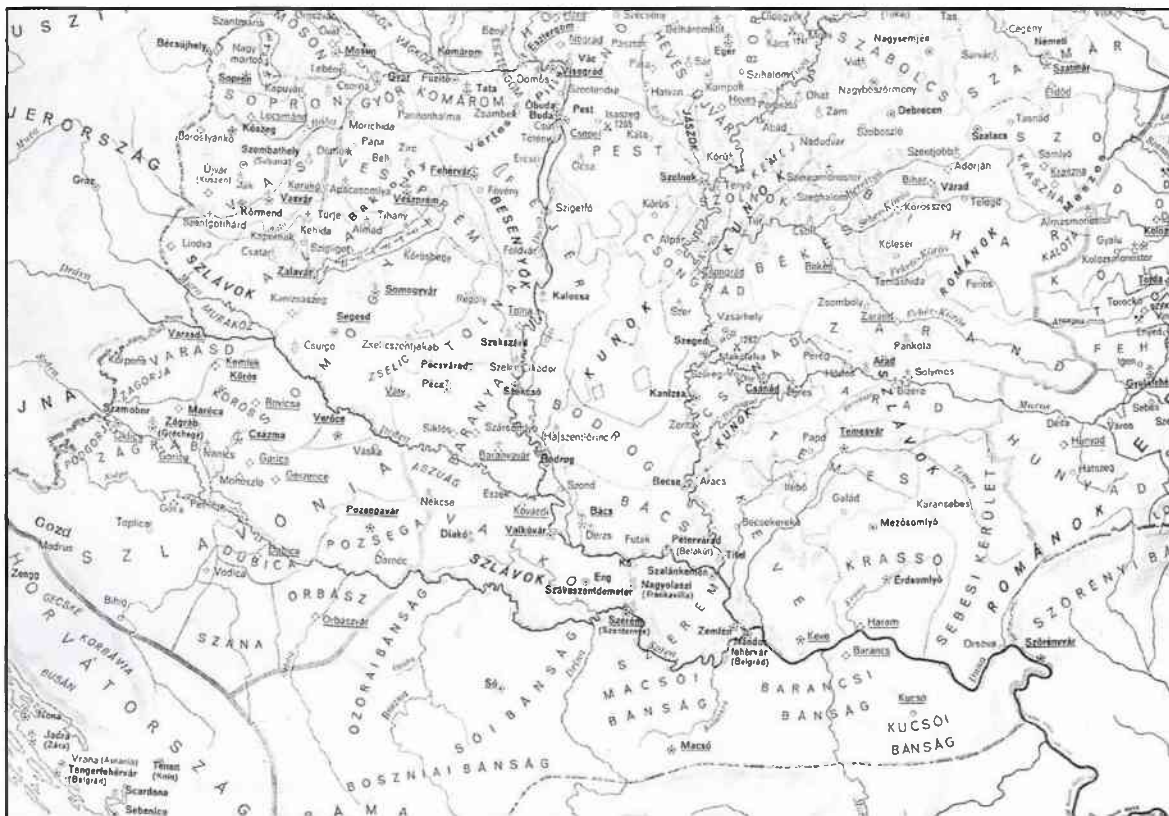
Az utóbbi évtizedekben örvendetes módon felélénkült a kora Árpád-kori várkutatás. Kristó Gyulának, majd Bóna Istvánnak köszönhetően a hazai kutatás végleg elbúcsúzott az Anonymusra épülő hagyományos „honfoglaláskori várak" elméletétől, s egy reálisabb, sokkal hihetőbb legkorábban államalapítás kori létrehozás vált elfogadottá. Magyar, német és bizánci források 36 várat említenek 997 és 1141 között. Benkő Loránd és Bóna István egymástól függetlenül jutott arra a következtetésre, hogy az anonymusi szövegben a földvár már lepusztult sáncmaradványok jelölésére szolgált, s eredetileg ezeket is fából, kazettaszerűen lerakott, földdel kitömött, agyag- és kőtömbökkel erősített gerendafatörzsek tartották. A várrend-

Vetőgép ábrázolása

szer kiépítése logikusan összefügghetett az augsburgi vereség utáni magyar félelemérzettel, az Árpádoknak a hatalomért folytatott belső harcaival, a nyugati példák tudatos követésével. Nagy lendületet bizonyosan az új államszervezet kiépítése adhatott, amikor a megyésispánokat nagy kiterjedésű ispánsági várakkal kellett védeni, ahol még a templomok is elhelyezést nyerhettek. E típushoz tartozhatott Szabolcs, Bihar, Zemplén és Abaújvár. Ezek jórészt gerendavárak voltak, de korai kővárak is létezhettek, mint azt Veszprém, Esztergom és Székesfehérvár esetében bizonyosra veszi a kutatás. Fehérvárról tudjuk, hogy a környező mocsarak legalább annyira hatékonyan védték, mint falai. Számos esetben római romokat is hasznosítottak. Római romokat hasznosító várak voltak Harám, Orsova, Keve, Győr. Minden bizonnyal a nyugati védelem kényszerítette ki Sopron, Moson, Pozsony és Nyitra várainak emelését.

A várak nevet is adtak a hadszervezet alapját képező várispánságoknak, amelyek részben a királyi megyékkel voltak azonosak, részben azokon belül helyezkedtek el. A Kristó Gyula által felállított, az utóbbi évtizedekben általánosan elterjedt elmélet szerint a vármegye a vár határait jelölte, egy körülhatárolható terület formájában, s minden vármegyében volt legalább egy várispánság. A megyébe azonban nem királyi tulajdonú birtokok is beletartoztak, míg az ispánság esetében nem. Ugyanakkor voltak megye nélküli várispánságok (Bolondóc, Bánya stb.), amelyek szórt birtokokkal rendelkeztek, s így értelemszerűen feladatuk elsődlegesen katonai volt. A vármegyék és várispánságok egybeesése esetén a kettőnek a tisztikara is azonos volt. Az ispánságok 12–13. századi 70 körüli száma István idejében jó, ha 30-40 körüli lehetett, s a 12. században dokumentált átlagban 400 főnyi kiállított kontingensnek a 11. század elejére való visszavetítése nem tűnik alaptalannak, még ha nyilván a különböző területű, népességsűrűségű és tehetősségű megyék kötelezettsége eltért is egymástól. Tekintettel

Magyarország a 13. század második felében

arra, hogy az ütőképes egység minimális létszáma 200-400 közötti volt, az átlagos érték hihetőnek látszik. Ez nagy valószínűséggel egy mozgósított létszámra vonatkozik, amelyben nincsenek benne a helyben maradó várvédők, a tartalék stb. Párhuzamként a 10. század végi német „*Indiculus loricatorum*" adataira hivatkozhatunk, amelyek a következő két évszázad alapján alig változtak. A kérdésfeltevés ugyanakkor erősen teoretikus, mivel a korabeli uralkodók már csak gyakorlati okokból sem hívták hadba az arra kötelezetteket teljes létszámban, hiába állt elméletileg a német császár római útjaihoz 15 ezer, az angol királynak 5000 lovas a rendelkezésére. A korai, Szent István kori kontingensek létszámaira csak két adatból tudunk következtetni: a Pécsváradi apátság birtokain 200, a Somogyvárién pedig 100 vitéz élt.

Csatában

Mint általában Szent István korával, úgy a hadszervezettel kapcsolatban is igen kevés korabeli vagy közel korabeli forrással rendelkezünk. Értékes a bizánci feljegyzések tanúskodnak a magyaroknak bizánci szövetségben való bulgáriai harcairól, 1018-ban magának Istvánnak a részvételével Ohridnál. A Bari évkönyvek alapján 1025-ben a magyarok dél-itáliai harcairól, valamint egy 1992-ben Olajos Terézia által ismertetett forrás jóvoltából egy magyar kontingensnek a dél-itáliai bizánci seregben végrehajtott vitézkedéséről van tudomásunk. A seregrész tagjai valamikor az 1040-es években azután ott le is telepedtek, s így maradt fenn róluk 1053/54-ben híradás. Ez közvetve ismét azt támasztja alá, hogy a korabeli országban katonában nem

volt hiány, végleges távolmaradásukat nem érezték pótolhatatlannak. Végül merseburgi Thietmar krónikájából értesülünk arról, hogy a lengyel Boleszlót 1018-ban egy 500 fős magyar kontingens is támogatta Kijev elleni hadjáratában. Lényeges információink vannak II. Konrád 1030. évi támadásáról. A németek mélyen behatoltak a Dunántúlra, de utánpótlási nehézségeik miatt – mint többször is a 11. század folyamán – visszafordulni kényszerültek. A sereg pedig jelentős volt, a németeknek szánt cseh segítség úton volt, a nagyszámú bajor mellett még lotaringiaiak is voltak a seregben, így Henrik, Luxemburg grófja. István nyilván helyesen mérte fel a magyar seregek katonailag alacsonyabb harcértékét, s bölcsen kivárta, amíg a németek maguk visszafordultak. Ekkor lendültek támadásba a magyar könnyűlovasok, s a visszavonulókat menet közben gerilla hadviselésükkel sikerült annyira meggyengíteni, hogy Bécsnél bekerítették és fogságba ejtették a császári sereget. A latin mondatot a német történészek – köztük az oklevéltan klasszikusa, Harry Breslau – sokáig is nem értették, el sem tudták képzelni, hogy a császár seregét a „gyakorlatlan" magyar lovasok fogságba ejthették. Úgy gondolták, hogy magát Bécset ekkor – a „Vienni" szó tárgyesetben értendő – foglalták el a magyarok, s nem, miként ezt ma értelmezzük, magát a császári sereget Bécsnél – a „Vienni" szó ekkor locativus esetben értendő. E siker a magyarok 11. századi hadtörténelmének egyik legnagyobb sikere lett, s e stratégia és taktika követendő voltát igazolták 1051-ben a Vértes hegységben történtek. Annak ellenére, hogy kevés forrás hasznosítható egy Szent István kori hadtörténeti áttekintésben, bizonyosra vehető, hogy egy legalább néhány száz fős segédcsapat kiállítására az ország mindig képes volt, s azok a küldetést sikerrel teljesítették. A kor Európájában általában 300-400 főnyi egységet tekintettek egy olyan seregszámnak, amely már egymagában komolyabb feladatok harcászati megoldására képes.

Az, hogy a korabeli magyar sereg egésze, vagy jelentős része nehézlovasokból állt volna, szinte bizonyosan kizárható, legjobb esetben is csak a fegyverzetük mutathatott bizonyos, részleges nyugati hatást, pl. a kétélű kardok, döfőlándzsák, egyes vasból készült védőfegyverek, sisakok használatában. Az 1018. évi kijevi kalandban résztvevő 300 fős német csapat létszáma pedig azt sejteti, hogy a kisebb, de valószínűleg jobban felfegyverzett német csapat ért annyit, mint a nagyobb magyar egység. A mai hadtörténeti szakirodalom joggal utalt arra, hogy a német krónikás Thietmar adata a III. Ottónak – talán *auxilium*ként – biztosított 300 lengyel páncélos lovasról feltűnően magas, hiszen megegyezik a bajor püspökségek által kiállítottak számával. Ugyanakkor kétségtelen, hogy egy legalább néhány száz főnyi bajor segédcsapat, a királyi kíséret, a *familia* nehézfegyverzetű egységeinek döntő része lehetett az államegyesítő harcok sikerében.

A legértékesebb forráscsoport III. Henriknek a magyarországi hadjárataira vonatkozik, s különösen az 1044. évi ménfői csatára. A német forrásokból egyértelműen kiderül, hogy az ország nyugati határát gyepük védték, s – eltérő híradás híján – az ország legmegerősítettebb határszakasza volt. A katonai segédnépek telepei is ezt védték, amire a besenyő, székely telepek helynevekkel igazolható láncolata a bizonyíték. A Dunától északra a Vág mentén határvárak sorát emelték, aminek birtokbavételét majd III. Henrik hadjárata során említették. A Dunától délre az országból kivezető utakat torlaszok, gyepük, átjárók, az úgynevezett kapuk, vízi védművek mélységben is tagolt rendszerén át vezették, amelyen (éppen II. Konrád és III. Henrik példája mutatta) jelentősebb sereggel lehetetlen volt az átkelés, illetve az átkelés komoly veszteségekkel járt, az utánpótlás lehetetlenné vált, s a támadók éppen jobb, nehézfegyverzetükből fakadó előnyeiket nem tudták az alkalmatlan terepen hasznosítani. Szent István 1030. évi sikere azt igazolta, hogy a lovasseregekkel szembeni hagyományos magyar taktika, a nyílt ütközetek kerülése változatlanul sikeres. Ugyanakkor az 1044. évi ménfői ütközet pedig ennek az ellenkezőjét bizonyította, igaz akkor a gyepükön való átkelésben a támadók oldalán álló magyarok is segítették a németeket.

1042-ben arról olvashatunk, hogy Aba fosztogató portyázókat küldött a Duna ausztriai szakaszára, de az osztrák őrgróf hangsúlyozottan kis létszámú csapataival nem bírtak. 1044-ben viszonylag kis birodalmi, cseh és bajor sereg aratott győzelmet a magyarok felett. Persze valójában nem lehet tudni, hogy a német győzelem mennyiben volt a kiadós, az íjakat használhatatlanná tevő esőnek, a Péter-párti magyarok árulásának, illetve részvételüknek a németek oldalán, s mennyiben a jobban felkészült és felfegyverzett, taktikailag fegyelmezettebb birodalmi csapatok sikerének köszönhető. Ugyanakkor az Aba táborában megjelenő püspökök nagy száma arra utal, hogy a klérusnak is kötelezően kellett megjelennie a *„generalis exercitus"*-ban, valamint hogy az ország messzebbi részeiből érkező kontingensek is megérkeztek a király táborába, s az országos haderőt felsorakoztató magyaroknak legalábbis a létszámbeli fölényt sikerült biztosítani maguknak.

Fegyverzet

A szakirodalom a Géza–István kori haderőreform lényegi elemét a szablya-kard fegyverváltásban vélte megragadni, s ezzel némiképpen összefüggésben a hagyományos könnyűlovasság félnehéz, illetve nehézlovassággá való alakításában. A változás persze nem jelentéktelen, az egy-másfél kilogrammos kardnak a feleakkora súlyú szablyával szemben kétségtelen előnyei voltak, nem is beszélve a lovasok akár 20 kilogrammot is nyomó védőfegyverzetéről. „A kétélű egyenes kardot a lovas fél kézzel kezelte, miközben kinyújtott lábbal ült a nyeregben, s mintegy a kengyelre támaszkodva, karját vállból lendítve teljes erőből vágott." Ugyanakkor egyet lehet érteni azokkal a kutatókkal, akik óvnak a fegyverzetbeli felszínes változások túlhangsúlyozásától, s – miként a mai kutatók, így Négyesi Lajos is – arra figyelmeztetnek, hogy a lényeg a taktikán, a harcászati összeszokottságon és fegyelmen volt. Ezért tehető fel joggal, hogy a nyugati vendégek, akik között nagy számban lehettek valóban páncélos lovasok, a királyi seregben egy tömbben küzdöttek, zárt köteléket alkottak, miként azt már a bevetőben emlegetett skót példában is hallhattuk, s nem vegyítették a könnyű- és nehézfegyverzetű csapatrészeket.

Magát a szablya-kard fegyverváltást sokáig szerettük volna Gézának vagy Istvánnak tulajdonítani. A régészeti leleteket értékelő Kovács László azonban meggyőzően bizonyította, hogy 955 után folyamatosan, s a Kárpát-medence legkülönbözőbb területein tűnt fel, amit nyilván a nyugatiakkal való katonai konfrontáció kényszerített ki. Szemléletes párhuzamra mutatott rá, amikor arra utalt, hogy a kijevi ruszoknál a könnyűlovas ellenfelekkel vívott harcok hatására éppen a szablya lépett a kard helyébe. A kétélű kard térhódítása ugyanakkor – legalábbis feltételezésünk szerint – nem járt azonnal a taktika megváltozásával, sőt semmi okunk sincs feltételezni, hogy az udvari elit egységek kivételével a magyar seregben, a sereg gerincét kitevő megyei kontingensekben a nehézlovas harcmodor nemhogy Szent István alatt, de akár a 11. században jellemzővé vált volna.

A magyar hadtörténetírásban egy hosszú, már-már évszázados múltra visszatekintő vitatéma a nyugati fegyverzet és harcmodor térhódításának problémája, különösen az államalapító királyunk korában. A 11. századi hadieseményekre vonatkozóan nem látunk okot arra, hogy kételkedjünk abban: a magyar harcosok fő fegyvere az íj és kard maradt, még ha a fém védőfegyverek egyes elemei, a bőrpáncélok lassan tért is hódítottak. Jogosultnak érezzük – minden homályossága ellenére is – a félnehéz vagy átmeneti lovasság terminust, amit az is jelez, hogy a korszakban, ellentétben a lengyelekkel és morvákkal pl. nem vették át a sarkantyút, ami elengedhetetlen lett volna a lovak gyors mozgatásához a közelharcban. Éppen a nagyszámú, anyagilag erőteljesen differenciálódó, egzisztenciális válságba kerülő közszabadoktól nehezen lehetett volna elvárni, hogy a nagy anyagi megterhelést jelentő páncélos fegyverzetet megszerzik maguknak, s éppen a hiányzó harcászati összhang és begyakorlottság hiánya miatt ennek túl nagy szerepe nem

is lett volna. Ha e nyugati harcmód meghonosodott, akkor az udvari zászlóaljra, az előkelők kíséretére, illetve az ott harcoló vagyonosabb *hospes*ekre korlátozódott, amit időről időre jól felfegyverzett külföldi segédcsapatok egészíthettek ki. Itt utalhatunk vissza a már emlegetett skót példára, ahol a lovagi módon harcoló vendégek külön harcrendben jelennek meg és küzdenek a csatában a könnyűfegyverzetű őshonosok mellett.

Joggal utalnak arra, hogy az István halálát követő belviszályokban éppen azoknak a főleg német *hospes*eknek csökkenhetett a száma, akik a nehézfegyverzetű harcmodor meghonosítói lehettek volna. Az 1038 és a Kálmán uralkodása közötti hadtörténelmi kronológia is inkább arról tanúskodik, hogy a belviszályok a magyar haderő potenciálját teljesen lekötötték, külföldre vezetett hadjáratokra alig került sor, sőt az első jelentős konfliktus Kálmán idején 1099 májusában, hogy a lázadó kunok megszégyenítő vereséget mértek a királyi seregre. Ugyanakkor a trónharcok során az országban harcoló külföldi segédcsapatok (németek, lengyelek, csehek) változatlanul nem engedték a nyugati típusú harcmodort teljesen a feledésbe merülni, s Kálmán nem minden előzmény nélkül kezdhetett hozzá a 12. századi magyar katonai sikereket megalapozó hadireformjához, aminek nyomai törvényeiben fennmaradtak, például a páncélos, *loricatus* első említése, s azzal összefüggésben a hadimének szolgáltatásának rendezése. Rögtön megjegyezzük, hogy korántsem biztos a *loricatus* kizárólagos fémpáncélos jelentése a hazai középlatinságban. A 13. században valószínűleg bőrpáncélost is jelentett. A Kálmán kori hadireform komolyságát látszik igazolni az a forrás is, miszerint néhány évvel később II. István a Bizánc elleni harcokban cseh segédcsapatok mellett 700 frank harcost is alkalmazott. Freisingi Ottó szavait a 12. századból a korábbi időkre is hitelesnek érezzük, ti. a főemberek nyugati típusú lovagi fegyverzetben, a sereg elővédjeiben azonban „undok fegyverekkel", azaz hagyományos módon felszerelt harcosok hadakoznak. Ugyanakkor nem mulasztja el a *hospes*ek szerepének a kiemelését.

Az István kori haderőreformot szimbolizálhatja a kétélű kardok tömeges elterjedése az országban, legnagyobb vívmánya mégis annak a vármegyéken és a várispánságokon alapuló szilárd hadszervezetnek, a nyugati határvédelemnek a kialakítása, ami egészen a tatárjárás előtti évtizedekig megvédelmezte az országot a külső támadásokkal szemben, s számtalan sikeres hódító és országvédő hadjárat bázisául szolgált. A korabeli német birodalmi hadszervezettel és mobilizálási gyakorlattal szemben a magyar király hadserege, István ellenfeleinek a legyőzése után, egyértelműen stabilizáló szerepkört játszott a magyar politikában, s általában a királyi akaratnak megfelelően cselekedett. Abu Hamid al-Garnátinak és a Szent Istvánnal egyébként nem szimpatizáló Freisingi Ottónak a következő század közepén papírra vetett szavai arról, hogy a németekkel ellentétben a magyarok kivételes nagy számban engedelmeskednek a táborba hívó királyi parancsnak, s valamennyi környező ország féli a magyar királyt bátor hadserege miatt, közvetve a Szent István-i hadireform dicsérete és elismerése is.

Az Árpád kori hadviselés megítélése ugyanis érdekes múltra tekinthet vissza. A kiegyezés után, a nemzeti tudományok újjászületése idején az évtizedes mulasztásokat behozni kívánó történészek figyelmét nem kerülte el a hadtörténet, amint ezt szépen tanúsítja Salamon Ferenc 1877-es beszéde a Magyar Történelmi Társulatban. A nemzeti történelem kontinuitását keresve az évszázadokat átfogó és éltető nemzeti szellemet a hadtörténelemben is megpróbálták kimutatni. Erre magától kínálkozott a könnyűlovas harcmodor, amihez a magyarság annyi sikere kapcsolódott. Ezzel egyúttal a megalázó vereségeknek is meg lehetett találni az okát: az ősi könnyűlovas hagyományok cserben hagyása, valamiféle „nyugati importeszmével" való felcserélése csak bajt hozott. Sőt, „az egy, a mivel fölényünket tanúsítottuk, a magyar hadviselés volt" – írja Ipolyi a „Magyar hadtörténelem" tanulmányá-

ban, majd így folytatja –, „...hadseregünk (ti. a középkori könnyűlovasság) e tekintetben a mai újabb harcmodornak és hadművészetnek, ha ebből az egy tüzérséget kivesszük, közel színvonalán állott." Az idegenszerű hadszervezet a felelős az 1167., az 1241. és az 1526. évi kudarcokért.

Ipolyi eljárását Bárczay Oszkár nagy hadtörténetében már nem alkalmazta olyan mereven, de a magyar seregek Árpád-kori vereségeinek okát ő is a nemzeti géniusztól idegen, jövevény hadviselési mód átvételében látta. Ennek megfelelően a magyarországi hadviselési módról mindketten csak annyit írtak, amennyi az eszményített ősi taktikával való ellenpontozáshoz szükségesnek mutatkozott: „Csak a keleti népek azok,...akiknél a lovagiságnak nevezett betegség nem fészkelte be magát, ismerték és alkalmazták úgyszólván mindig azon alapelveket, melyek a stratégiát és taktikát teszik, s mindig megverték az igazi katona karikatúráját, a lovagot..."

A történetírás reagálása a fenti nézetekre nem kevésbé végletesre sikerült. Félretéve a forráskritikai óvatosságot, az elbeszélő forrásokban felbukkanó, az udvari, lovagi kultúrával kapcsolatba hozható részleteket általánosították, s nem a fegyverzetében, etnikumaiban tagolt magyar sereg képét rajzolták meg. Így például Czimer Károly a krónikások kései betoldásainak hitelt adva, az államalapítás korabeli jövevények kíséretében 300 páncélos lovast feltételez (vö. Krónikaszerkesztés 39. fej.). Az Árpád-kori lovagi kultúra és társadalom megálmodója, Erdélyi László egészen odáig ment, hogy a krónikák „*arma*" (fegyver, fegyverzet) szavait gondolkozás nélkül páncélnak, lovagi fegyvernek fordította és értelmezte. Tóth Zoltán az előbbiekkel összehasonlítva messze magasabb szakmai szinten, maradandó értékű tanulmányokat megalkotva hangsúlyozta a nehézfegyverzetű katonaság jelentőségét az Árpád-kori magyar hadseregben. A nyugati hadügyi fejlődéssel való párhuzamok bemutatása kétségkívül aránytévesztést eredményezett munkáiban, s a könnyűfegyverzetűek meglétét és főleg a magyar seregben képviselt arányukat illetően elfogadhatatlan eredményre jutott. A hadtörténészek jelentős része, Breit József, Markó Árpád, Erdélyi Gyula, Rázsó Gyula, Borosy András által képviselt nézeten nekünk sem kell módosítani, hogy tudniillik az Árpád-korban mindvégig a könnyű- és nehézfegyverzetű egységek kombinált, együttes meglétével és alkalmazásával kell számolnunk.

ÉLET ÉS HALÁL URAI A CSATATEREKEN – ELŐDEINK FEGYVEREI

A honfoglaló magyarság

A népvándorláskor keletről érkező lovashadseregek elképesztő gyorsasággal nyomultak nyugatra, és kíméletlen hatékonysággal aratták győzelmeiket európai ellenfeleiken. Honfoglaló és kalandozó őseink e félelmetes áradat részei voltak, és bámulatos sikereik okait fegyverzetükben és az általa lehetővé tett és alkalmazott taktikában kell keresni.

Kevés olyan fegyver létezik, amelyhez annyi legenda fűződne, mint az íjhoz. Nekünk magyaroknak nemzeti jelképünk is lehetne, hiszen a magyar lovasíjász alakja hadtörténelmünk egyik legdicsőbb korszakát idézi, azt a kort, mikor Európa rettegett a magyarok nyilaitól.

Vizsgáljuk meg magát az íjat, amellyel birodalmakat alapítottak és döntöttek meg. Elődeink az úgynevezett összetett íjat használták harcaikhoz. Ez a fegyver az egyszerű faíj jelentős továbbfejlesztése. A faíj túlfeszítve legkönnyebben a cél felőli oldalán – a hátán – fog eltörni. Az ázsiai íjkészítők hamar rájöttek arra, hogy ezt az oldalt kell megerősíteni valamilyen rugalmas, húzóerőt tűrő anyaggal. Erre a legalkalmasabb az állati eredetű ín. A következő lépés az volt, hogy az íj hasára, vagyis a lövő felőli oldalra került egy nyomóerőknek ellenálló, de rugalmas anyag, a szaru. Ez a szerkezet a magyarázata az íj modern elnevezésének is, vagyis ezek az íjak többféle anyagból épültek fel.

Az összetett íjak többségének, köztük a magyarok íjának volt még egy különlegessége, ezek a fegyverek ajzatlanul, vagyis húr nélkül is görbültek, de felajzáskor ezzel az ívvel ellentétes irányban kellett meghajlítani az íj testét, ezért az ilyen típusú íjakat reflexíjaknak nevezzük. Ez a megoldás jelentős előfeszítettséget okozott, mely növelte az íjból nyerhető energiát. A sors iróniája, hogy e sok dicsőséget szerzett magyar fegyverből egy sem maradt fenn épségben. Rekonstruálását harcos őseink sírjában talált, az íj testén lévő, csontból készült merevítőlemezek alapján lehetett elvégezni. Ezt a munkát az 1930-as években Cs. Sebestyén Károly régész végezte el, és az általa leírt fegyvert negyedszázaddal később Fábián Gyula professzor készítette el először működőképes kivitelben.

Kísérleteiből arra jutott, hogy az íj magjának elkészítéséhez a juharfa volt a legalkalmasabb anyag. Ez a fa íjmag az íj erejében nem játszik szerepet, tulajdonképpen csak ragasztási felületként funkcionál. A kifaragott íjmagra ragasztotta fel a szarvas lábából kivágott inakat. A száraz inakat kalapálta, tilolta, hogy hosszú rostokat nyerjen belőle, amelyek leginkább az üveggyapothoz hasonlítanak. Ezeket a rostokat hal- vagy bőrenyvbe áztatta, majd az íj hátára ragasztotta. Az íj hasára a szarvasmarha tülkéből kivágott szarulemez került, amelyet forró vízben áztatva alakított a kellő formára, és enyvvel ragasztott fel az íjra. (Fábián professzor leírásában felhívta a figyelmet arra, hogy a fent vázolt eljárás a keleti íjak készítéséről szóló leírásokon alapul, és korántsem bizonyos, hogy minden részletében megegyezik a nomád magyarok által ismert és használt technológiával.)

A magyar íjakra jellemző, hogy a rugalmas karok végén egy-egy merev íjvég található, amelyekhez a húr kapcsolódott. Ezek a karok, melyeket íjszarvaknak vagy füleknek is neveznek, feszítéskor erőkarként működnek, helyes méretezésük döntő az íj erejében és gyorsa-

Készenléti íjtegez

ságában. Ezeknek a szarvaknak az oldalára és az íj markolatára voltak rögzítve azok a csontlemezek, amelyeket Cs. Sebestyén Károly megtalált a sírokban. A ragasztott íjszerkezet érzékeny a nedvességre, ezért nyírfakéreggel vagy bőrrel burkolták, ami egyúttal a fegyver díszítését is szolgálta. Egy ilyen íj elkészítése körülbelül fél évet vesz igénybe, nem szükséges hozzá jól felszerelt műhely és szerszámkészlet, viszont annál több kézügyességet és türelmet igényel. Mivel az ásatási rekonstrukció mindig bizonytalan, ezért a magyar íj reflexének mértékében nincs egyetértés a kutatók között.

A 47 fontos rekonstruált íjakkal és 30 grammos nyílvesszőkkel, melyek 46 m/s sebességgel indulnak, 200-210 méter körüli maximális lőtávolságot lehet elérni, az íjász erejétől és ügyességétől függően. A közhiedelemmel ellentétben pusztán fából is lehet hasonló vagy még sokkal erősebb íjakat előállítani.

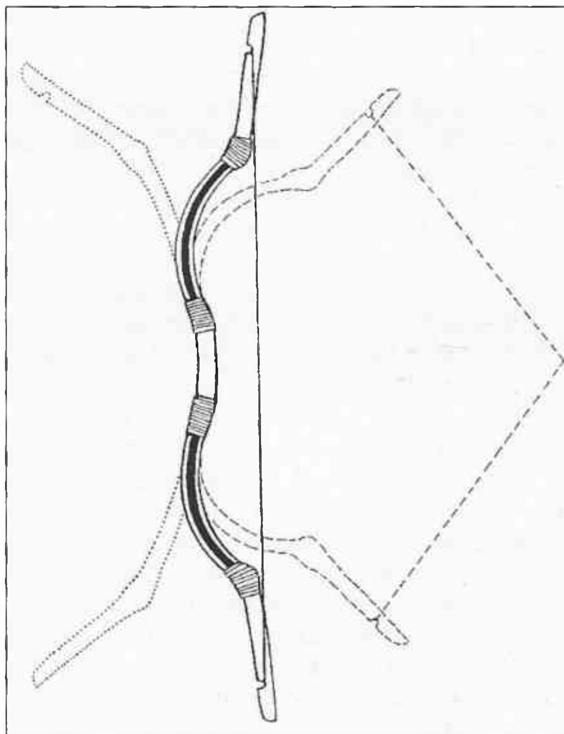
A reflexíjaknak viszont az volt a legnagyobb előnye, hogy a szaru és az ín felhasználásával az íj karjainak méreteit jelentősen csökkenteni lehetett a hasonló erejű egyszerű faíjhoz képest, mert a szaru és az ín rugalmassági együtthatója sokkal jobb a fáénál. A keleti íj fölénye elsősorban használhatóságában mutatkozik meg, ugyanis egy nagy erejű faíjat embermagasságúra kell faragni, tehát lovon, vagyis mozgó hadviselés során nem használható.

Az összetett íjak érzékenyek a nedvességre, ezért ajzatlan állapotban íjtegezben tárolták, mely egy puha, az íj alakját követő bőrtok volt. Végeit többnyire fa, ritkán csontlemez párokkal szerelték fel, és az övre csatolták.

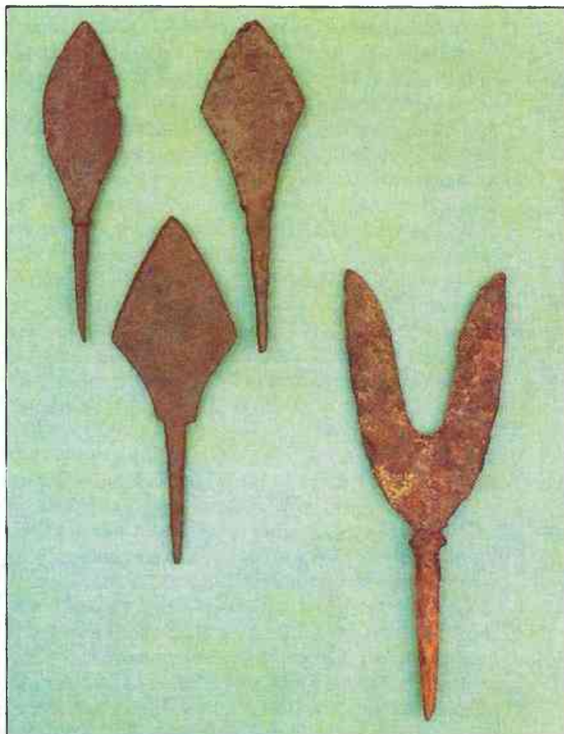
Harcra vagy vadászatra készülve a felajzott íjat az úgynevezett készenléti íjtegezbe helyezték, mely szintén követte a felajzott íj alakját, kemény bőrből készülhetett, és az íj felét takarta, és szintén az övre akasztották.

Az íj húrja valószínűleg sodrott bélből készült, a magyar íjak átlagos húrhossza 110-115 centiméter volt.

A sírokból előkerülő nyílcsúcsok rendkívül változatos formavilágot mutatnak. A legelterjedtebb típusok a rombusz alakúak. Aránylag ritkán kerülnek elő szakállas és fűrészfogas hegyek, annál gyakoribbak a fecskefark alakú nyílcsúcsok, melyek víziszárnyasok vadászatára szolgáltak. Előfordulnak négyzet keresztmetszetű, tűhegyes nyílhegyek is, melyek elsősorban páncélzat ellen használhatók, de nem tették tönkre a prémes állatok gereznáját sem. A nyílvesszőket természetes növésű sarjhajtásokból vagy nádból készíthették, melyhez

A magyar íj rekonstrukciós rajza

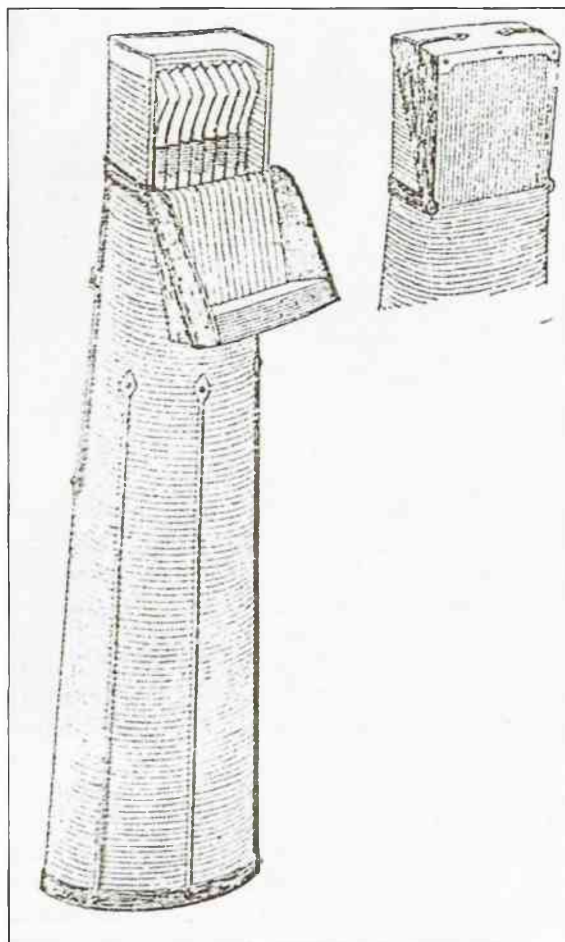
Nyílhegytípusok

a nyílfejeket egy hegyes tüskével erősítették a vessző furatába, és még oda is kötözték azokat. A 60-70 centiméter hosszú nyílvesszők másik végére bevágást készítettek az íjhúr számára, s végül az egyenes repülést segítő tollakat erősítették fel ragasztással és kötözéssel.

A nyilakat egy kb. 80 centiméter hosszú, felső végén félkör, alul félkörös vagy ovális keresztmetszetű tegezben tartották, mely készülhetett bőrből vagy nyírfakéregből. A tegeznek fedele is volt vékony deszkából, mely ferdén, a tegez szája felé lejtett. A nyilakat, mintegy 10-12 darabot, egy kötegben a tegez oldalán nyitható résen helyezték be, hogy a tollak ne sérüljenek, a tegezben pedig heggyel felfelé álltak. A tegezt jobb oldalra, az övre akasztották.

Hadjáratra egy harcos akár két-három íjat is vihetett magával, a hozzá való nyílvesszőkkel együtt. A nomád hadviselés sikerének legfőbb feltétele volt ennek a fegyvernek a biztos kezelése. Egy harcos kora gyermekkorától gyakorlatozott egyre erősebb fegyverekkel, míg végül halálosan pontos lövést tudott leadni mozgó lováról egy szintén mozgó célra. Ennek a legendás és mára már hihetetlennek tűnő képességnek a születési adottságon kívül egyetlen biztosítéka volt, az állandó gyakorlás. Békeidőben a férfinép vadászatokon gyakorolta a lovas íjászat tudományát.

Bár a pontos lövés, melyet kb. 50-70 méterig lehet leadni egy ember körvonalára, életmentő lehet a csata forgatagában, kevésbé volt fontos, mint azok az összehangolt nyílzáporok, melyet 180-220 méter körüli távolságról zúdították az ellenség harcalakzatára. A nyilazás kezdetét, végét, irányát és az ehhez szükséges csatarend felvételét mindig a vezér határozta meg. Egy átlagos lovasíjász percenként 12-15 célzás nélküli lövést tudott leadni egy távoli célra. Egy egyszerű hozzávetőleges számítással érzékeltetni lehet a nyílfelhők pusztí-

Nyíltegez

tó erejét. Ötezer lovas egy perc alatt tizenkétszer ötezer, vagyis hatvanezer nyílvesszőt képes kilőni az ellenségre. Ha egy nyílvesszőt, átlaggal számolva, 30 grammnak számolunk, akkor harcos eleink 60 másodperc alatt 1800 kilogramm fát és acélt küldtek az ellenséges hadseregre. Természetesen ez csak közelítő érték, hiszen elméleti adatokkal számoltunk. Egy ilyen nyílfelhőnek rendkívüli a pszichikai hatása is, hiszen a támadott félnek hosszú másodpercei voltak arra, hogy szemlélje a közeledő nyilakat, s közben nehéz lehetett szabadulni a gondolattól, hogy az egyik eltalálja. Az ilyen nyílzáporok már messziről leolvasztják az ellenség létszámát, lovaikat megvadítják, az életben maradottakat megfélemlítik, és lehetővé teszik a véres közelharc elkerülését.

Az íjak mesteri kezelésének a valódi vagy színlelt megfutásban is nagy hasznát vették őseink. Az utánuk nyomuló nehézlovasság zárt alakzata a lovak különböző teljesítőképessége és a harcosok buzgósága miatt hamar felbomlott, és a könnyedén mozgó íjászok az elöl lovaglókat egyenként lövöldözték le. Ebben a helyzetben az íjásznak elég volt csak a lándzsa és a kard hatótávolságán kívül maradnia, s nyergében megfordulva a mára már legendává vált hátrafelé lövést alkalmazva pár méterről végzett nehézfegyverzetű ellenfelével, vagy annak lovával.

E taktika sikerének egyik biztosítéka volt a könnyed, gyors mozgás. Ennek megfelelően nem tudunk arról, hogy őseink bármilyen vértezetet hordtak volna. Más nomád népek fennmaradt leletei alapján sejteni lehet, hogy felsőtestüket és fejüket bőrpáncél és sisak borította, de ezt régészeti adatok nem támasztják alá, bár az ilyen anyagok nagyon hamar megsemmisülnek a földben. Ez idáig pajzsmaradványok sem kerültek elő a honfoglalás kori sírokból.

Nyilvánvaló, hogy a nomád harcosokra a legnagyobb veszélyt a közvetlen kézitusa jelentette a nehézfegyverzetű lovassággal. Ennek lehetőségét soha nem lehetett kizárni, s végső mentsvár csak a közelharcfegyverek voltak. Ebből leggyakoribbak a szablyák, bár használatuk a régészeti leletek alapján nem mondható általánosnak, a mai napig megközelítőleg másfél száz szablya került elő.

A honfoglalás kori szablya pengéje enyhén ívelt, a hegy felőli harmadát többnyire kétélűre köszörülték, vagy a penge síkjából kiugró fokéllel látták el. Ennek a fokélnek – az általánosan elterjedt nézettel szemben – nem az volt a célja, hogy egy sikertelen vágás után a lovas az ellenkező irányban húzott pengével is tudjon sebet ejteni, vagy megvágni az ellenfél lovának hasát, megtakarítván egy veszélyes mozdulatot mialatt ismét támadó pozícióba hozza fegyverét. Dr. Szőllősy Gábor muzeológus a gyakorlatban próbálta ki ezt a „visszafele vágást" és úgy találta, hogy gyakorlatilag

Honfoglalás kori magyar szablya

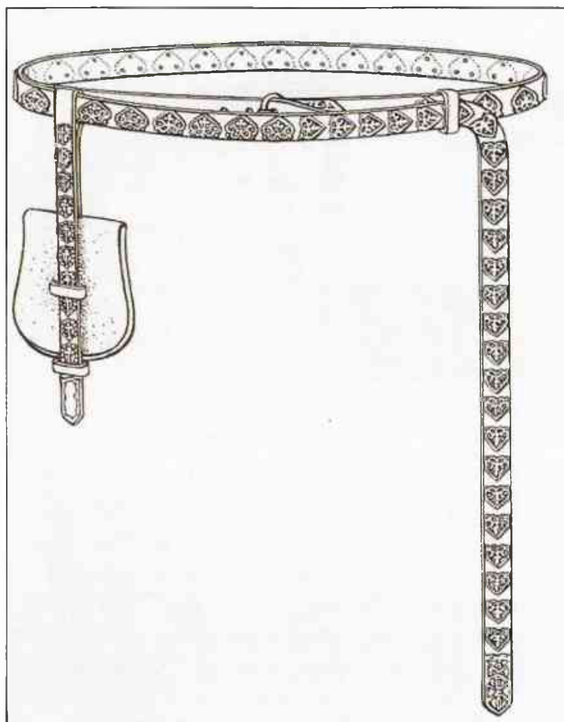
végrehajthatatlan, ha véletlenül sikerül is, akkor nincs benne erő! Következtetése szerint a fokél egyértelműen a szúrás hatékonyságát segítette, ugyanis az ilyen formájú hegy hasítja az előtte lévő céltestet, a fokél nélküli pedig gyűri. A szablyák keresztvasai csónak alakúak, mindkét szárukkal a penge felé hajlanak, végüket gomb zárja le, közepén rombusz alakú díszítmény van. Ezek a keresztvasak többnyire vasból, ritkábban bronzból és ezüstből készültek. A pengető minden esetben az él felé hajlott, erre rögzítették a két falapból, ritkán csontból készült markolatot. A markolatot henger vagy körte alakú két részből illesztett markolatgombbal zárták le. A görbült markolattüske azt eredményezte, hogy a penge alsó harmada egy síkba került a markolattal, mert így kényelmesebb volt a döfés.

A hüvely fából készült, két részből illesztették és követte a penge alakját, végét koptatóval zárták le. A félkör alakú függesztő füleket egy vagy két pánttal, ritkábban széles lemezzel kapcsolták a hüvelyhez. A markolatot és a hüvelyt is finom bőrrel borították.

Az előkerült fegyverek kis száma azt sugallja, az adott közösség vezetőjének tulajdonában lehetett, s a kardok díszítettsége között is óriási lehetett az eltérés. A különösen finoman megmunkált szablyák szerelékei aranyból, vagy aranyozott ezüstből készültek, s palmettamotívumokkal díszítették, ezek elsősorban méltóságjelvényként funkcionálhattak.

Ez a könnyű, kb. fél kilogrammot nyomó fegyver a könnyűlovasság tipikus fegyvere. Az ezt használó lovas, ha tehette, kerülte a hosszadalmas vívást, inkább ellenfele mellett elvágtatva igyekezett egy jól irányzott „húzvavágó" mozdulattal megvágni azt, kihasználván lova lendületét is. A borotvaélesre köszörült penge hosszú, metszett sebet ejtett, mely a fegyver kihúzásánál tovább mélyült a szablya görbülete miatt. Mivel a fegyver igen könnyű volt, rendkívül gyorsan lehetett vele bánni. Ennek ellenére jelentős hátránya volt, hogy nem rendelkezett kellő sújtóerővel, és egy egészen gyenge páncélozás is hatástalanná tehette a vágást. Emellett a szablyapenge könnyen lapjára fordulhatott a célfelületen, ha a mozdulat nem volt tökéletesen pontos.

Ha a fegyver hatékonyságát összevetjük a korban használatos egykezes, kétélű kardokkal, a páncélozott nyugati harcos feltétlen fölényben volt a kézitusában. Fegyvere ütését a könnyű szablyával hárítani szinte lehetetlen volt, a szablyával viszont a fémpáncélzatot nem lehetett átvágni. A régészeti leletek között vannak furcsa, hibrid fegyverek is, ezek a szablyamarkolatú kardok. Ez abból állt, hogy a kétélű kardra görbült szablyamarkolatot szereltek. Ez a fegyver valószínűleg nem vált be, hiszen alapvetően két különböző vívó és lovagló technikát próbáltak egyesíteni, ráadásul így a kard két éle közül a felső kihasználhatatlanná vált. A karddal teljes erővel, vállból

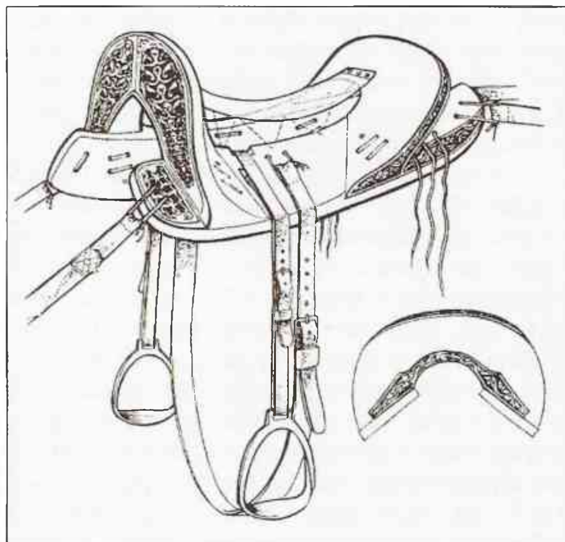
Fegyveröv

sújtottak le, míg a szablyával egy könnyed mozdulattal hasítottak. Ilyen fegyverből alig egy tucatnyi került elő, jelezvén, hogy nem volt igazán sikeres konstrukció. (Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy jóval később hasonló típusok feltűntek a hadtörténelmünkben. Görbe markolatú, egyélű, fokéles, egyenes fegyverek jelentek meg a 16. század végén a magyar huszárok felszerelésében, melyeket „lóra való pallos" néven ismerünk, és kifejezetten a vértezett ellenség ellen használták. Ez azt is jelzi, hogy maga a konstrukció – egyenes penge szablyamarkolattal – nem biztos, hogy alapvetően a használhatatlan volt, a fegyvertípus eltűnését más okok is befolyásolhatták. A probléma jól tükrözi, hogy egy régi fegyvertípus hatékonyságát csak a gyakorlati kísérletek segítségével lehet helyesen megítélni. Ennek a fegyverfajtának a használhatóságát még senki nem vizsgálta meg tudományos igénnyel a gyakorlatban Magyarországon.)

A sírokból viszonylag ritkán fokosbalták is kerülnek elő, alig 100 darabot ismerünk. Többnyire háromszög alakú pengéjük volt, mely egy megnyúlt köpűhöz csatlakozott, ennek másik oldalán egy négyzet keresztmetszetű fokot találunk, mely gömb alakú gombban végződik. Ez a fokosbalta egy erős férfikézben még a sisak és páncél ellen is hatékony lehetett, és munkaeszközként is igen hasznos, valószínűleg minden férfi rendelkezett vele. Éppen ezért lehet, hogy csak ilyen kevesen vitték magukkal a sírba ezt a praktikus eszközt, mert nyilvánvalóan tovább használták a leszármazottak, míg a szablya a legindividuálisabb fegyver, aminek el kellett kísérnie tulajdonosát a túlvilágra. A baltáknak rangjelző szerepük nincs, előkerülnek gazdag és szegény sírból egyaránt.

Nagyon ritka leletként lándzsák is előkerülnek, de ez alapján használatuk gyakoriságát nem lehet megítélni. Többnyire 20-40 cm hosszúak, levél alakú pengével, mely köpűvel csatlakozik a nyélhez.

A fegyverzet részének tekinthetjük a fegyverövet, ugyanis a nomád harcos minden eszközét erre akasztotta, hogy felsőteste szabadon mozoghasson. Az öv veretei, díszítettsége viselőjének gazdagságát és hatalmát is mutatta.

Honfoglalás kori nyereg rekonstrukciós rajza

Kengyelpár

A magyarok haderejének alapja – egy kis túlzással – az íj és a ló volt. A lovakról nagyon keveset tudunk, mert a temetkezéskor a lovaknak csak a feje és a lábvégei kerültek gazdája mellé. Ez alapján csak az állapítható meg, hogy a magyarok lóállománya nem volt egységes, de túlnyomó többségben melegvérű, kis lovakat használtak, melyeknek marmagassága 128 és 144 centiméter között volt. Ezek a lovak sík és hegyvidéken egyaránt megállták a helyüket, és óriási mennyiségben tenyészették őket. Hadi célokra méneket használtak, kancákon inkább a nők lovagoltak. Egy hadjáratban egy harcosra valószínűleg két-három ló is jutott, hiszen a menetsebességet is tartani kellett, és mind a zsákmányt, mind a fegyvereket szállítani kellett.

A lószerszám legfontosabb része a nyereg. Ezeket is eltemették a harcosokkal, de szinte nyomtalanul megsemmisültek a földben. Rekonstruálásuk a tiszafüredi pásztornyergek alapján László Gyula érdeme. Ez a nyereg a végein felemelkedő nyeregtalppal támaszkodott a ló hátához, nem terhelve az állat gerincét. Erre erősítették nyersbőr szíjfűzéssel a nyeregkápákat, melyek közül az első meredek állású, a hátsót jóval döntöttebben rögzítették. A kápák közé feszítették a farbőrt, mely a kényelmes ülést szolgálta, és amely biztosította, hogy a lovas testsúlya ne közvetlenül terhelje a ló gerincét. A nyerget a hasat átfogó hevederrel rögzítették a lóhoz, a szügyellő és a farmatring az előre-, illetve hátracsúszást akadályozta meg.

Magyar előkelő

A nyeregszárnyak közepébe fűzött kengyelszíjak tartották a rövidre csatolt kengyeleket. A honfoglaló kengyelek homorú talpalójúak, tehát viszonylag puha talpú csizmához használták őket. A leletek között előfordulnak aszimmetrikus kengyelpárok is, ezek közül a bal oldali mindig kisebb, ugyanis lóra szálláskor ezt még lábra lehetett igazítani. A jobb oldali nagyobbat főleg vágta közben már csak

lábbal lehetett megkeresni, ezért volt a jelentős méretkülönbség.

A ló irányításának fontos eszköze a zabla. A harcosok leggyakrabban a csuklós szájvasú csikózablát használták. Ezek között előfordulnak aszimmetrikus szájvasúak is. Erre azért volt szükség, mert a lovat gyakran fél kézzel irányították, és az egyenlőtlen feszítő hatás miatt a hátas kanyarodott volna, és ezt egyenlítette ki a két különböző zablatag.

Elődeink lovaikat nem patkolták, és irányításukhoz sarkantyút nem használtak, csak lovaglópálcát. A legendás „nyereg alatt puhított hús", nem étkezési célokat szolgált, ahogyan azt a nyugatiak vélték, hanem a ló feltört hátát gyógyították vele.

A leírtakból világosan kiderült, hogy ezek a felszerelések és eszközök a távolsági harc sikerét szolgálták. Mai becslések szerint a kalandozók menetsebessége 12–25 kilométer között ingadozott naponta, málhától, fogatoktól és a tereptől függően. A harcoló csapat sebességét 30–40, a felderítőkét ennél jóval magasabbra, akár 70 kilométer/nap értékre tehetjük, ami szélsőséges esetben 100 kilométer/nap fölé is felmehet, de egy ilyen teljesítményt után pihentetni kellett a lovat. A vonuló sereg egy széles sávban igyekezett elpusztítani, és elrabolni mindent.

A mai köztudat valamiféle vad, barbár hordának látja ezeket a katonákat, pedig a nomád hadviselés egyik nagyon fontos része a jó szervezettség és a csata közbeni vak fegyelem volt. A mongol párhuzamok alapján tudjuk, hogy ezt akár a legbrutálisabb eszközökkel tartották fönn, és nem lehetett ez másképpen a magyaroknál sem.

A magyarok sikereit nagyban köszönhették annak, hogy taktikájukkal sokáig nem tudtak mit kezdeni nyugati ellenfeleik. Mikor a meglepetés elmúlt, és egy-egy rátermett vezető felismerte, hogy a nehézlovasságra ugyanolyan fegyelmet kell kényszeríteni, amilyet a nomádok tartanak, eljött a nyugati sikerek korszaka.

Nagy Károly katonái

A vasemberek kora

A köztudatban élesen elkülönül a keleti és nyugati hadviselés és annak eszközei. Ez leginkább az európai páncélos és a keleti könynyűlovas ellentétében nyilvánul meg.

Ennek ellenére keleten született meg a nehézlovasság, elég itt a parthus, perzsa, szasszanida vagy szarmata seregek fő ütőerejére gondolnunk. Egyes nézetek szerint a rómaiak által Britannicába telepített szarmaták ismertették meg a Nyugattal a nehézlovas hadviselést. Ezek az alakulatok nem élték túl a Római Birodalom bukását, de kétségtelenül nagy hatást gyakoroltak a velük harcban álló harcias barbár törzsekre. A germán törzsek közül egyedül a longobard nép volt, mely nagy számban alkalmazott páncélos lovas-

ságot, veszélyességüket borzongva taglalták a bizánci krónikások. Ennek a fegyvernemnek a fontosságát a másik harcos népnek, a frankoknak a Kr. u. 733-ban Poitiers melletti arabokkal vívott csatájuk mutatta meg. Az összecsapás során a támadó arab lovasságot a kiváló frank gyalogság állította meg, de a nehézlovasság zúzta szét. Azonban ekkor még a frank lovasság kis létszámú volt, és az arab sereg jelentős része el tudta hagyni a harcmezőt. Ezután a frank uralkodók mindent megtettek a nehézlovasság gyarapításáért. Ebben két nagy jelentőségű esemény segített: Kr. u. 774-ben *Nagy Károly* (768–814) meghódította a langobard királyságot, és beolvasztotta seregébe annak lovas egységeit. A másik egy technikai újítás volt, amely keletről érkezett. Bármily furcsa, a páncélos lovas igazi hatékonyságát nemcsak fegyverzete adja, hanem egy egyszerű lószerszám, a kengyel is szükséges hozzá, hiszen a lovas lábát kengyelében jól megvetve egész erejével tud lesújtani, vagy lándzsával döfni, és nem kell attól félnie, hogy kizuhan a nyeregből. A dolog érdekessége az, hogy a kengyelt Európában a Kr. u. 7. századig nem ismerték, majd az avarok – más nézetek szerint az arabok –, a frankok egyik legkeményebb ellenfelei ismertették meg a Nyugattal, és ez volt az az eszköz, mely lehetővé tette a nehézlovasság harctéri hegemóniáját.

A lovon küzdő harcos mindig a társadalom elitjéhez tartozott: hatékonysága, fegyverzetének drágasága, speciális képzettsége messze az átlagkatona fölé emelte. A nehézlovas katona pénzbeli értékének egyik legnagyobb hányadát mindig a harctéri szolgálatra alkalmas hadimén tette ki. Ezeket az állatokat külön erre a célra tenyésztették, válogatták, nevelték, ellátásukra különösen nagy figyelmet fordítottak. A lovag lovát társának tekintette, hiszen teherbírásától, betanítottságától az élete függhetett.

A harctéri fölény másik legfőbb összetevője a harcos fegyverzete. A test páncélozása óriási előnyt nyújt a test-test elleni küzdelemben, hiszen nagymértékben csökkenti a csata közben előfordulható fizikai behatásokat. Itt nemcsak súlyos sérülésekre kell gondolnunk: pusztán egy fájdalmas, de károsodást nem okozó ütés egy pillanat alatt lerombolhatja a katona harci morálját, ami rögtön kiszolgáltatottá teszi a harcmezőn.

A tudatunkban élő középkori lovagot páncélzata, kardja, hadiménje és bátorsága jellemzi – és nem járunk messze a valóságtól!

Sajnos a Kr. u. 14. század közepéig semmilyen lovagi fegyverzet nem maradt fenn teljes épségben, így a fegyvertörténészek kénytelenek az írásos, ábrázolásos forrásokra és az aránylag kevés régészeti leletre támaszkodni a fegyverek rekonstruálásakor.

A mai értelemben vett lovagi hadviselés technikai alapjait a karoling nehézlovasság vetette meg, hatékonyságukat Nagy Károly birodalmának méretei jól jelzik.

Ennek tagjai könyékig és térdig érő sodronyvértet viseltek, fejükön egyszerű, csak a fej felső részét védő, enyhén csúcsos sisakot viseltek, mely a sisak formáját adó keretből és az arra szegecselt vaslapokból állt. Fő fegyverzetük az ún. szárnyaslándzsa, kard és kerek pajzs, lábukat már kengyelben támasztották. Kr. u. a 10. században a viking kalandozók fegyverzete adott lökést fejlődésnek, és ez az az idő, mikorra megszületett az „igazi" lovag – nemcsak fegyvereivel, katonai képzettségével, hanem az elitárius harcos tudatával együtt. A „tengerek nomádjainak" Észak-Franciaországban letelepedett dániai és norvégiai törzsei – a normannok – már a nehézlovas hadviselés mesterei lettek, és a nyugati világ legjobb harcosaiként félték őket. Fegyverzetükről, felszerelésükről a híres „bayeux-i szőnyeg" adja a legtöbb információt, melyet valószínűleg 1070 és 1080 között szőttek és *Hódító Vilmos* (1066–1087) angliai hadjáratát örökítette meg. Mivel a szőnyegszövés akkori technikája nem tette lehetővé a finom részletek kidolgozását, máig kérdés, hogy az ábrázolt harcosok sodronyt vagy pikkelyvértet hordanak a harcban. A vitában a kutatók döntő többsége a sodrony mellett döntött, elsősorban az írásbeli források figyelembevételével.

Az ábrázolás szerint egy normann harcos sodronyt öltött, de ehhez már egy lánccsuk-

Lovasok a bayeux-i szőnyegről

lya csatlakozott, amelyen egy kúpos, orrvédő lemezzel ellátott és legtöbbször egy több darabból szegecselt, ritkábban egy lemezből kovácsolt sisakot viseltek. Utóbbi előnye nyilvánvaló: a szegecselt lapok könnyen leszakadhatnak a keretről az ütés nyomán, és magának a sisaknak az alkatrészei okozhattak sérülést. A súlyos döfő lándzsát hordozott, kardja kiváló minőségű, skandináv területen készült, úgynevezett „viking kard" volt, bal oldalát nagyméretű többnyire csepp, ritkán kör alakú pajzs takarta.

Mi is az a sodrony vagy láncing, melyet feltehetőleg először az ókori kelták készítettek?

Ez a védőeszköz vas, elvétve acélgyűrűkből épül fel, mégpedig úgy, hogy egy gyűrűhöz négy másik kapcsolódik. Nagy átlagban az Európában használatos sodronyok alapanyaga két milliméteres drót volt, és a belőlük készült mintegy hét-nyolc milliméter átmérőjű gyűrűkből „szőtték meg". A drótot kalapálással elvékonyított vasrudakból állították elő, de az is előfordult, hogy a gyűrűket lemezből vágták ki. A drótvégeket összeillesztésüknél egyenként kifúrták, szegecselték. A legjobb minőségű sodronyoknál a szegecset izzó állapotban ütötték be. Ritkán takarékosságból csak minden második vagy harmadik sor készült szegecseléssel. Egy inghez átlagosan – a gyűrűk méretétől függően – 15–30 ezer gyűrű kellett! Rengeteg munka szükséges egy ilyen páncélhoz, és a „szövése" is külön tudomány volt, hiszen méretre készült, s tulajdonosa úgy vette fel, mint egy pulóvert. A sodronyinggyártó mindig szem előtt tartotta, hogy páncéljának szabad mozgást kell engednie a viselőjének. A közhiedelemmel ellentétben a láncingek nem pillekönnyűek, a hosszú ujjú darabok átlagsúlya nyolc–tizenegy kilogramm között mozog. A nagy tömeg nem feltétlenül hátrány, ugyanis az ing így jól elnyeli az ütéseket, főleg ott, ahol a sodrony nem fekszik fel közvetlenül a testre. A modern láncingek viselése közben feltűnő, hogy a széles mozdulatokat a ruházatra jól illő ing akadályozza: kaszáló mozdulatnál a hátion feszült a fonat, a kezek magasba emelésénél a hónalji rész feszülése volt zavaró. Ezt a feszülést kivédendő a

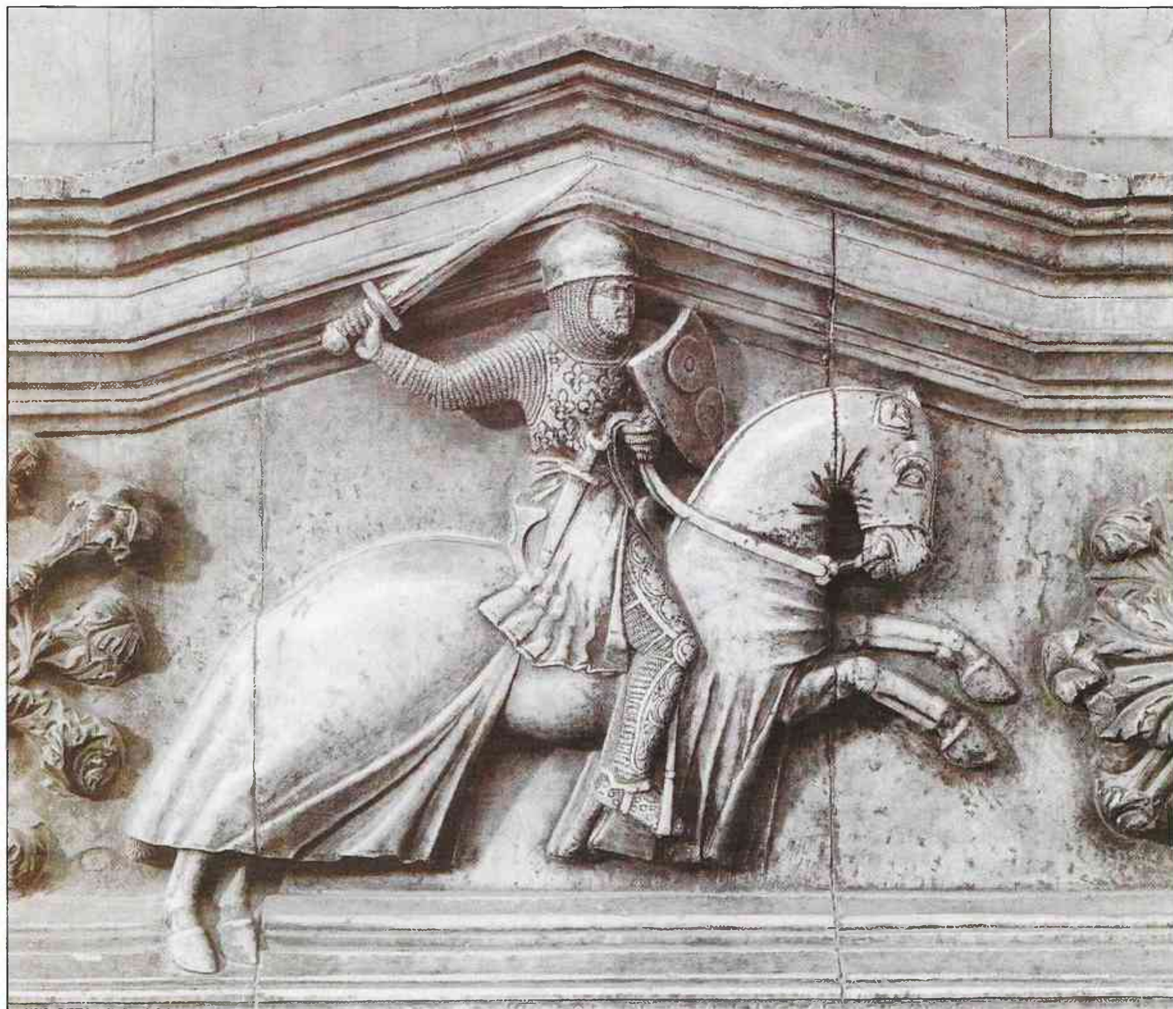
régi mesterek „tágulási zónákat" illesztettek az ingbe. Ezek háromszög alakra megszőtt láncszövetdarabokból álltak, melyeket szabad szemmel nem is lehet látni, lokalizálásukhoz végig kell számlálni a szemeket. Az egyik legfontosabb a hónaljnál volt, mert ha itt szűk volt az ing ujja, a kar felemelésével meghúzta az egész alatta lévő oldalsó ingrészt. A törzsnél lévő részek a forgó mozgást segítették, sőt sok ingnél a hát alsó része négy sorral hoszszabb volt, mint az elülső, így nyilvánvalóan az előrehajlásnál nem csúszott fel az ing a hátra. Ezt az inget egybeszőtték egy térdig érő „nadrággal", melynek szára valószínűleg belül szíjjal oldható volt, így „hasított szoknyává" lehetett alakítani, hogy fel lehessen venni és a nyeregben ülés is kényelmesebb volt. Meg kell említeni, hogy a megjelenített előkelők a láb teljes hosszát fedő „sodronynadrágot" hordanak, ennek pontos szerkezetét nem ismerjük, a közönséges harcosok bőr lábszártekercset viselnek. Az egyszerű sodronyvért megfelelő alábéleléssel együtt nagyon hatékony védelmet nyújtott. Ez a védelem azon alapul, ha egy gyűrűt erőbehatás ér, megrántja a körülötte lévőket, és így eloszlatja a csapás vagy döfés energiáját. Nagyon fontos volt, hogy a páncéling nem lehetett szoros, nem feszülhetett rá viselője testére, mert ebben az esetben az összerántódás nem tud kialakulni. Hihetetlen, de gyakorlati kísérletek igazolják, hogy egy két milliméteres acéldrótból, szegecselés és forrasztás nélkül készült apró szemű láncinget nem lehet átszúrni még egy erős acéltőrrel sem, mert a kapcsolódó gyűrűk rászorulnak a tőr hegyére, így nem engedik szétnyílni az egy támadott szemet. Ezt a védelmet tovább növeli, ha a drótgyűrűt ellapítják, ezáltal felülete megnő, a kapcsolódási hézagok viszont csökkennek, így az ing flexibilitása emiatt némileg csökken. A gyakorlat azt is megmutatta, hogy ha sodrony „él", vagyis mozgásban van, még jobban kompenzálja a találatokat. Nem utolsó szempont, hogy a sodronying sérülései könnyen és maradéktalanul javíthatók. A korabeli források említést tesznek „kétszeres" sodronyokról is. Ma már nagyon nehezen tudjuk rekonstruálni, hogy ez esetleg többrétegű inget vagy valamilyen speciális „szövési" – például egy gyűrűhöz nem négy, hanem hat másik

Sodronying

A sodronying szerkezete

A bőrpáncél kiegészítők jól láthatók a lovag combján és lábszárán

kapcsolódott – eljárást jelenthetett. Egyetlen nagy gond jelentkezett a páncélnál, a drágasága, ami igazi luxuscikké tette, ugyanakkor viselőjének rangját, gazdagságát is mutatta. A vért rendkívüli megbecsülését jól jelezte, hogy gyakran még nevet is kapott. A fegyvereken kívül a rozsda volt a sodrony legveszélyesebb ellensége, ugyanis óriási felületet nyújtott a korróziónak. Ezért olajos bőrzsákokban tárolták, és ha kellett, úgy tisztították, hogy egy hordóba rakták homokkal és ecettel együtt, s egy apród fel-alá görgette, míg a homok le nem csiszolta a fémet. A vért alatt nagyon vastagon bélelt, rugalmas vászonkabátot hordtak, ami a test feltörését megakadályozta, és hatékonyan tompította az ütéseket. Természetesen a sodronycsuklya alá is került bélelt fejvédő, hiszen a fedetlen főre felfekvő láncszövetet érő ütés ereje maradéktalanul áttevődött a fejre, rosszabb esetben a támadó eszköz belenyomta a szétszakadó szemeket a koponyába, tovább súlyosbítva a sérülést.

A fentebb leírt láncing csak az erősebb lándzsadöfésnek, a nagyon pontos, erőteljes kard- és csatabárdvágásnak, és a pár méterről jövő nyíllövésnek nem állt ellen, főként akkor.

ha a találat olyan testfelületre feszülő részen „ült", ahol a szemek kisebb mértékben tudtak összerántódni.

A gyakorlott harcosok ezeket a részeket támadták, a nyakszirt, kulcscsont, szegycsont, könyök, térd volt az a pont, melyre még egy husánggal is rávágva bénító fájdalmat lehetett okozni. A sodronyvért majd ötszáz éven át, egészen 14. század közepéig a legjelentősebb testvédelmi eszköz volt, és használójának jelentős túlélési esélyt biztosított.

A 10. és 12. században nagyon ritkán, de előfordul lamellás vagy pikkelyvértezetek ábrázolása is az európai művészetben. Ilyen típusú páncél egy sem maradt fenn, így a fegyvertörténészek azt valószínűsítik, hogy a védőfelszerelés Bizáncból, esetleg normann Szicíliából – amely közvetlen keleti kapcsolatokkal rendelkezett – kerülhetett Európába, igen kis példányszámban.

Ez egy bőr- vagy vászon alapra rögzített fémlemezkékből állt, melyek tetőcserépszerűen fedték egymást. Mérete és súlya hasonló volt a sodronyingéhez, az ütéseket igen jól állták, ezt a rekonstrukciós kísérletek is mutatják, de a lapok közé becsúszó szúrásokat már nem volt képes hárítani, és a sérülékeny szerves alap miatt a tartóssága is rosszabb volt. A „pikkelyvértnek" számos fajtája volt attól függően, hogy milyen alakúak és mekkorák voltak a lemezek, és milyen technikával rögzítették őket.

Ma már feledésbe ment, de nagyon fontos páncélalapanyag volt a bőr! A középkori bőripar rendkívül jelentős szerepet töltött be az emberek mindennapjaiban, hiszen használati eszközeik, ruházatuk, harci felszerelésük jelentős része ebből az anyagból készült, bár ezek a tárgyak mára jórészt elenyésztek. A vastag, esetleg rétegelt keményített bőrlemezek elképesztően jól ellenállnak a különböző erőbehatásoknak. Készítésének technológiája aránylag egyszerű volt: a cserzetlen bőrlapot hideg vagy kézhőmérsékletnél alig melegebb vízben áztatták, míg teljesen telítődött, majd a megfelelő sablonba préselték, ezután vagy melegítették, vagy hagyták magától megszáradni. Valószínű, hogy a vízben a legtöbbször

Lamellás vért

Lovag pajzzsal

valamilyen gyantát is oldottak, ami a bőrbe jutva száradásnál növelte a keménységet. A formára szilárdult bőrt meleg viasszal itatták át, amivel vízhatlanná tették és tartósságát is növelték. Sokáig a bőrt forró vízben vagy olajban áztatták, de a forró víz gyorsan elkocsonyásítja a bőr rostjait, az olaj pedig semmilyen formában nem keményíti a bőrt, hanem lágyítja és száradásnál pedig törékennyé teszi. A modern kísérletek szerint a forró vizes metódus csak akkor használható, ha nagyon kevés ideig ázik és nagyobb méretű daraboknál alkalmazzák, ugyanis a lehűlő bőr erősen fog zsugorodni, és az így készült bőrök soha nem lesznek igazán jó minőségűek. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a bőrpáncél egészen a 13. század végéig igen jelentős szerepet töltött a testvédelmi eszközök között, és különösen fontos lehetett a szegényebb sorsú lovagok számára. Az ügyes bőrművesek szinte bármilyen formát ki tudtak alakítani, a sablonokba vágott negatív mintákkal pedig gyönyörűen díszítették a bőr felületét. A bőrpáncél legnagyobb hátránya az volt, hogy a szúrásoknak aránylag rosszul állt ellen, ezenkívül a tartóssága sokkal rosszabb a fémvértezeteknél. Ennek számos oka lehetett: gondatlan tárolás mellett a bőrt elpusztítják a rágcsálók, különféle bogarak, a beleoldott anyagok, ha savassá válnak, elroncsolják a rostokat, és a tartós napsütés is károsítja a bőrt. Olcsósága és gyors előállíthatósága viszont nélkülözhetetlenné tette, ha egy nagyobb létszámú sereget kellett rövid idő alatt felszerelni. Alkalmazhatták önállóan, vagy kisebb lapokként sodrony- és lemezvért kiegészítéseként.

A küzdelemben a fej védelme elsőrendű, hiszen nagyon érzékeny, és az ellenfél ösztönösen is ide igyekszik ütni. Egy sisak beszerzését még a legszegényebb harcosok is fontosnak tartották, az ábrázolások azt mutatják, ha páncél nincs is a gyalogság jelentős részén, sisakja legtöbbjüknek azért van. Az egy acéllemezből kialakított orrvédős, kúpos normann sisak nagy hátránya volt, hogy szabadon hagyta az arckoponya nagy részét, melynek kisebb sérülése is elég a harcképtelenséghez. Ennek ellensúlyozására a sodronycsuklyát a 12. szá-

zad elején kezdték úgy kialakítani, hogy egy részét át lehetett hajtani a száj előtt és egy kampó rögzítette szemmagasságban. Az arc érzékenységét jól mutatja, hogy ezt a „láncmaszkot" még a fejet teljesen betakaró sisakok megjelenésénél is megtartották.

Az igazán veszélyes csapásokat a körülbelül három centiméter vastag, deszkából készült, acélperemmel megerősített pajzzsal igyekeztek felfogni.

A pajzsra belülre bőrpántokat rögzítettek, alattuk az alkar helyét kipárnázták, a harcos ezekbe bújtatta kezét, hogy szilárdan tudja tartani aránylag nehéz védőeszközét, mely a vállától a térdéig oltalmazta. A különböző rekonstrukciós kísérletek alapján a csepp alakú pajzsok 8-12 kilogrammot nyomtak, már saját tömegük segített elnyelni a csapás erejét. A pajzs külső oldalára, a közepére, egy acélból készült dudort szereltek, de ez elsősorban nem a védőképességet növelte. A pajzson elcsúszó kard megakadt a pajzsdudorban, a támadó ritmusa rögtön megtört, a védekező a pajzsot kifelé lendítve pedig a támadó kardot fogó kezét oldalra taszította, így annak mellkasa fedetlen maradt. A pajzsot bőrrel vagy erős vászonnal borították, és festéssel díszítették. A pajzs egyaránt használatban volt a lovasságnál és a nehézgyalogságnál. Néhány ábrázoláson szokatlanul nagy méretű pajzsok tűnnek fel lovagok kezében a 13. század elején, ezek majdnem embermagasságúak, hordásukat még egy vállon átvetett vastag szíj is segítette.

A lovag legnagyobb becsben tartott fegyvere a kardja volt. Sokkal több volt, mint egyszerű hadieszköz. Szakrális tárgy volt, a becsület, a bátorság, a tisztaság jelképe. Gyakran megszemélyesítették, vagyis nevet kapott, s a lovag mindig magánál tartotta, és ha egy lovag kardjára esküdött, akkor becsületére adta szavát. Vagyis magát a lovagi eszményt jelképezte, és tulajdonosát mindig hovatartozására, jogaira és kötelességeire emlékeztette.

A lovagok kardkultusza főként a vikingektől származik, kik kiváló kovácsok és harcosok voltak. A harcos rajongása fegyveréért természetes volt, hiszen a skandináv fegyverkovácsok egy technikai remeket alkottak, és a kézitusában egy kard kiváló minősége az életet jelenthette.

A láncmaszk

Ezek a kardok egy speciális eljárással, mai szakkifejezéssel damaszkolással készültek. A röntgen tanúsága szerint a kovács először lágyvas és acélcsíkokból elkészítette a kard magját. Az izzó állapotban lévő fémcsíkokat szabályszerűen összefonta – akár a hajvarkocsot vagy kalácsot –, és kovácshegesztéssel homogén lappá alakította. Ezután megkovácsolt egy V-alakú acélköpenyt, melyet ráhegesztett a fent említett magra. A kész kardtestbe beütött egy széles vájatot, az úgynevezett „vércsatornát", mely a penge merevítését szolgálta, és semmi köze a vérhez. A jó minőségű pengék védjegye volt a vájatnál kirajzolódó, elbűvölő, furcsa mintázat, mely

Viking kard

a különböző szövetszerkezetű fémrudak összekovácsolása után keletkezik. A pengéken gyakran megjelenik a készítő neve, például „BANNO", „LEUTFRIT", de a legtöbbször feltűnő „ULFBERT", „INGELRII", feliratok a legújabb nézetek szerint nem egy kovácsot, hanem egy tradíciót örökítő kovácsközösséget jelölnek. A különböző széntartalmú acélok előállítása, kovácshegesztése és edzése nem mesterség volt, hanem az anyag átalakításának varázslással határos, titokzatos művészete, amelyet még ma is misztikum leng

Fazéksisak

körül! Ennek megfelelően a középkor harcos társadalmában a fegyverkovácsot félelemmel vegyes, babonás tisztelet övezte.

A leírt fegyver éle nagyon kemény, tehát roppant élesre köszörülhető és tartós lett, ugyanakkor a relatív lágy mag miatt a penge rugalmas maradt. Az egykezes kard első látásra egy egyszerű vágóeszköz, mely egy kétélű pengéből, markolatból, markolatgombból és keresztvasból áll, de valójában egy bonyolult szerkezet. Maga a kard nem lehetett túl könnyű, mert nem volt vágóereje, ha meg túl súlyos lett, forgathatatlanná vált. A legfontosabb törekvés az volt az összeszerelésnél, hogy a kard súlyvonala minél közelebb legyen a kézhez, hogy könnyen és gyorsan mozgatható legyen. Az ideális értékekre valósággal „behangolták" a kardot a markolatgomb és a keresztvas méretezésével. A markolatgombbal szükség esetén ütöttek is, a fogást is biztosabbá tette, a keresztvas a pengéről lecsúszó vágásoktól óvta az ujjakat. Csak egy finom fegyver teszi lehetővé a hatékony vívótechnikát, vagyis azt, hogy a harcos összenőjön fegyverével. Rengeteg gyakorlás, remek tempóérzék, kiváló koordináció szükséges egy tökéletes vágás kivitelezéséhez, melynél a kard egy pontján kellett hatni az egész test erejének, és ez az erő tette lehetővé akár egy páncélozott kar levágását is. A kardvívás művészetének elsajátítása veleszületett adottságokat és gyakorlással eltöltött évek sokaságát követeli. Ezek a tények magyarázzák, hogy miért a kard a legindividuálisabb fegyver a világon. A kardot a tulajdonosa egy fából készült, bőrrel borított hüvelyben tartotta a bal oldalán. A hüvelyt egy csatokkal állítható szíjrendszer rögzítette a derekat körülölelő kardövhöz, ennek igen lényeges szerepe volt abban, hogy a kard markolata mindig ugyanabban a pozícióban legyen, ne kelljen keresgélni egy várat-

A lándzsával végrehajtott roham

lan előrántásnál. Előfordult, hogy a hüvelyt birkabőrrel bélelték, a szőrös oldallal befelé, mert ennek természetes zsírtartalma segített megóvni a pengét a rozsdától.

Egy viking kard a 10. században 120 ökröt, vagy 15 rabszolgát ért. Így már érthető, hogy a lovagi ranghoz miért kellett igen jelentős vagyon vagy hatalmas pártfogó.

A nehézlovas másik fő fegyvere volt a döfőlándzsa. Ez egy körülbelül három és fél, négy méter hosszú keményfa rúd, melynek végére egy masszív, acélból kovácsolt mintegy 20-30 centiméteres levél alakú, rombusz keresztmetszetű tüske volt rögzítve. A lovag e félelmetes nyársat vagy a válla fölött tartotta – mintha dobni akarná – vagy a hónaaljába szorította, lábát a kengyelben szilárdan megvetette, és lovát teljes sebességre ösztökélve igyekezett ellenfelét megdöfni. A 13. század végétől a hónaljba szorított lándzsa vált kizárólagossá, mert sokkal erőteljesebb döfést tett lehetővé. Ez az egyszerűnek látszó mozdulat a valóságban igen nehéz feladat, hiszen mozgás közben kellett eltalálni egy szintén mozgó harcost, aki hasonló szándékkal közelített. A ló tökéletes megülése és irányítása elsőrendű követelmény egy ilyen feladatnál.

Tiszta találati pontnak számított a sisak, a torok és a pajzs közepe. Egy jól kivitelezett döfés eltörhette a nyakat, teljesen áthatolhatott a sodronyvérttel borított mellkason is, vagy pajzsot találva kivethette az ellenfelet a nyeregből.

A nehézlovas hadviselést a lándzsával végrehajtott tömeges roham ellenállhatatlan ereje és félelmetessége tette oly hatékonnyá. Pár száz nehézlovas többszörös túlerőben lévő könnyűlovasságot vagy gyalogságot képes volt elnyomni súlyánál és lendületénél fogva. A sikeres roham után kibontakozó közelharcban a páncélozatlan ellenfélnek már reménye sem maradt a győzelemre.

A fent leírt fegyverzet nem sokat változott a 13. század elejéig. Viszont megfigyelhető az ábrázolásokon, hogy gyakorivá válik a sodronyharisnya használata a láb fokozottabb

A párnázott koponyavédő

védelmére. Ennek szárait egy övhöz szíjazták, nagyon hasonlóan a mai, női harisnyakötőhöz.

Előfordult, hogy a harisnya hátul nyitott volt, ilyenkor szíjak vagy kapcsok rögzítették a láb hátsó részén. A páncéling ujjai is hosszabbak lettek, a teljes kart takarták, és gyakran egy egyujjas kesztyűben végződtek, melynek bőrtenyerén volt egy hosszanti vágás, hogy a harcos szabaddá tudja tenni az ujjait. A keresztes háborúk hatására megjelent a páncélt takaró fegyvering, mely a napsugaraktól óvott, és címerhordozóvá is vált.

A sisakokon már megjelenik egy fontos újítás: a hagyományos orrvédő helyére a teljes arcot takaró lemez kerül, szemrésekkel és lélegzőlyukakkal. Mivel a sisak továbbra is a tarkó felső vonaláig ért, tehát nem ült teljesen szilárdan az egész fejen, ez az arcvédő inkább a nyilak ellen volt hasznos. A teljes fejet beborító úgynevezett fazéksisak a 13. század közepére alakult ki. Ez a sisak már nagyon jó védelmet nyújtott, legalább két-három milliméteres acéllemezekből készült, párnázott sapka és sodronycsuklya fölött viselték. A párnázott koponyavédőn nagyon szellemes módon gyakran elhelyeztek egy kitömött gyűrűt, amely homlokmagasságban körbefogta a fejet, és a sisak szilárdan erre ült fel. Az is előfordult, hogy magát a sisakot látták el béléssel, ezt a lemezekbe fúrt lyukak segítségével kötözték a sisakhoz. A sisak arclemezét külön megerősítették egy keresztpánttal, lélegzőlyukakkal látták el, a szemréseket peremezték a lecsúszó vágások ellen. Előfordult, hogy sisak bal alsó oldalára rögzítettek egy további lemezt, és erről az oldalról a lélegzőlyukakat is elhagyták. A tapasztalat azt mutatta, hogy ez a megerősítés nagyon szükséges, mert a legtöbb ütést ide mérték, és a lándzsadöfések is ide érkeztek a jobbkezes támadóktól. A látás, hallás, szóbeli érintkezés viszont igen korlátozott volt, a levegő pedig hamar „elfogyott" a sisak alatt, a lapos koponyalemezen pedig jól ültek az ütések. Ennek rendkívüli hátrányait már nagyon korán megpróbálták azzal kompenzálni, hogy egy nagyméretű rést hagytak a lovag szája és orra előtt, a védelmet pedig egy mozgatható sisakrostéllyal oldották meg. A képhez hozzátartozik, hogy amikor megjelent egy új forma, az nem vált rögtön általánossá, a régi és új eszközök sokáig egymás mellett éltek.

A kardpengék formájában nem történtek markáns változások. A markolatgombok alakja változott a leginkább, de ez a harci használhatóságot nem befolyásolta, és inkább a divatot tükrözte. A viking kardokra jellemző háromkaréjos, osztott markolatgomb hamar eltűnt, és a 11. század közepétől a 13. század elejéig a mandula vagy más néven csónak alakú markolatgomb divatozott. Ezt váltotta

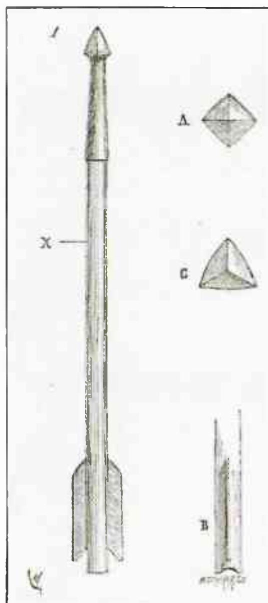
Kardtípusok a 13–14. századból

fel az úgynevezett „dob" alakú gomb, mely egészen a 15. század végéig általánosnak mondható. Természetesen számos más forma is előfordult, de ez igazán csak a régészeti tipológiához segítség.

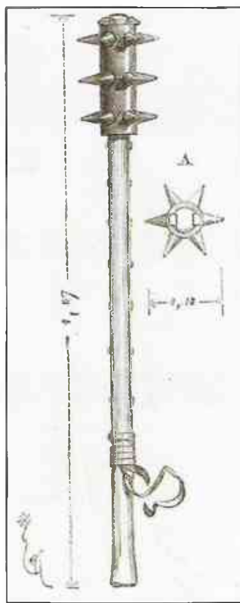
A legszembetűnőbb változás az, hogy a 11. század végére a damaszkolt technika feledésbe ment, és ezután a kardok jó minőségű, de homogén acélpengével készültek.

A 8–14. század elejéig a gyalogság nem számított csatadöntő fegyvernemnek. Tagjait nem tekintették igazi harcosoknak, kivételt a király, meg egy-egy jelentősebb nagyúr nehézfegyverzetű testőralakulatai és a számszeríjászok jelentettek. Felszerelésük a lovagokhoz képest szedett-vedett volt, komoly vértezettel alig rendelkeztek. Fő fegyverzetüket az íj, nyíl, csatabárd, különféle csatakalapácsok, lándzsák, szálfegyverek képezték. Elvétve előfordul, hogy hosszú nyelű, szöges ütőfelületű bunkóval ábrázolnak gyalogost, vagy láncos buzogány van a kezükben, de a fegyver nyele legalább kétméteres. Ezek az eszközök nagyon hasznosak lehettek a nehézlovas ellen, hiszen ütésük borzalmas erővel érkezett, és aránylag nagy küzdőtávolságot biztosított. Már a „bayeux-i szőnyegen" megfigyelhető, hogy a normann íjász segédcsapatok milyen szegényes fegyverzettel vonultak hadba. Az ábrázolások alapján jól látható – az említett kivételektől eltekintve –, hogy egy átlagos gyalogos vértként azt a vastag steppelt kabátot viselte, amit a páncélosok a sodrony alatt hordtak, és ha sisakhoz jutott, előnyben részesítette a teljesen nyitott, szabad kilátást és tájékozódást biztosító típusokat.

A középkori haditechnika egyik legzsenialisabb és legfélelmetesebb fejlesztése volt a számszeríj. A számszeríj tulajdonképpen egy fából készült törzsre szerelt íj. A törzs mellső részén az ívnek megfelelő ágyat mélyítettek, amelybe zsinór- vagy szíjköteggel erősítették az ívet. A törzs kissé vastagabb középső részén fekszik besüllyesztve az ún. dió, amely igen fontos szerepet tölt be a számszeríj működésében. Ez az alkatrész akasztja meg az ideget. A dió közepén furatot találunk a tengely számára, palástján félkör szelvényű hornyot a beakasztandó húrnak, az ellenkező oldalon pedig ék alakú vájatot a belefekvő lehúzókar részére. A lehúzó- vagy elsütőkar egy Z alakban meghajlított vasrúd, melynek fölső szára támasztja a diót. E szár hajlításánál van a tengely, ami körül el tud billenni. Ha a Z alsó – a gyakorlatban igen erősen meghosszabbított – szárát a törzs felé húzzuk, a felső szár lebillen, kicsúszik a dió hornyából, így az ideg a diót elfordítva akadálytalanul előrelendülhet.

Számszeríjlövedék

Buzogány

A számszeríj létrehozásával a közönséges kéziíj hordtávolságát kívánták növelni s a lőpontosságát javítani. A hagyományos íj hatékonysága döntően függött kezelője fizikai erejétől és gyakorlottságától. A számszeríj elvének alkalmazásával ezt a két tényezőt nagyrészt ki lehetett iktatni, ugyanis a fegyver törzse helyettesítette az íjat tartó bal kart, a törzsbe épített zárszerkezet pedig a húrt tartó és oldó jobb kezet, a nagy erőt igénylő felhúzást pedig valamilyen erőátviteli eszközzel segítették. Egy jól kialakított törzsbe rendkívül erős ívet lehetett beépíteni, korlátot gyakorlatilag csak a kezelhetőség jelentett.

A számszeríj a keresztes hadjáratok idején tett szert rettegett hírnévre mind a nyugati, mint a közel-keleti világban. A számszeríj fejlődésének az adott jelentős lökést, hogy a nyugati harcosok megismerkedtek a szaracén lovasság által használt összetett íjjal. A szaracén technológia felhasználását bizonyítja az első ismert angol számszeríjkészítő neve 1205-ből: *Szaracén Péter* valószínűleg hadifogolyként került a szigetországba, és *I. (Földnélküli) János* (1199–1216) angol királynak dolgozott. A fegyver a 12. században vált igazán ismertté Európában. A II. Lateráni zsinat 1139-ben már egyházi átokkal sújtotta azokat, akik a számszeríjat keresztények ellen használták, a tiltás oka a rendelkezés szerint e barbár fegyver rendkívül brutális hatása. A rendeletet megismételte *III. Ince* pápa (1198–1216), és saját birodalma területén *III. Konrád* német császár (1138–52) is tiltotta a számszeríj használatát. Visszatekintve úgy tűnik, hogy a fegyver hirtelen olyan erőssé vált, hogy a számszeríjas gyalogság miatt megkérdőjeleződött a korabeli sodronypáncélos lovagság harctéri hegemóniája, és emiatt is próbálták használatát korlátozni.

A zsinati átok erkölcsi magyarázata viszont teljesen más alapon nyugszik. A lovagkor egyetlen tisztességes küzdelmet ismert: a kézifegyverekkel vívott test-test elleni közelharcot. Ennek szigorú etikájával teljesen ellentétes volt az íjászok harcászata. A számszeríj-lövedék messziről jött, hangtalanul, nem lehetett „vele" megküzdeni, tehát az általa hordozott halál arctalan volt. Mindezt tetézte, hogy az íjászok többsége közrendű volt, ezért az eltalált lovag joggal érezhette, hogy méltatlan kézből méltatlan halál éri. Ez a halál valóban rémületes volt! A számszeríj majd ujjnyi vastagságú nyílvesszője által okozott seb a kemény kézitusákban szerzett sérülésekhez hozzászokott kortársak szemében is elborzasztó volt. Ezek a sebek valóban szörnyűek abból a szempontból, hogy a fej-, torok- és szívlövést kivéve nem okoz azonnali, de szinte biztos halált igen! A nyíl által ütött mély, roncsolt seb vagy elvérezteti az áldozatot, vagy – rosszabb esetben – vérmérgezést okoztak, ami még kínosabb vég, s az esetleges felgyógyulás után mindig ott kísértett az egy életre szóló rokkantság nyomorúsága. Ezt a hatásosságot jól tükrözi *Jean de Joinville* lovag emlékirata a VII. keresztes hadjáratról (1248–1254), melyben megjegyzi, hogy az egyik csetepatéból hazatérve lova tizenöt, ő maga pedig öt szaracén nyílvesszőt hozott vissza, melyek nem okoztak komoly sebeket. Ugyanakkor arról is említést tesz, hogy két számszeríjnyílvessző biztosan megöli a legerősebb hadimént is.

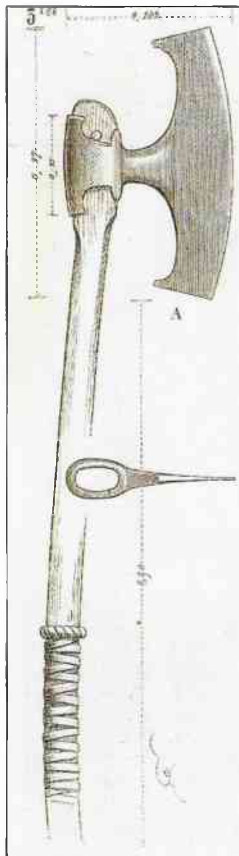
A fegyvert és az íjászokat körülvevő rettegést és gyűlöletet jól érzékelteti, hogy az elfogott számszeríjászoknak sokszor levágták a jobb kezét, és kiszúrták a jobb szemét, hogy soha többé ne tudjanak „ördögi" fegyverükhöz nyúlni.

A számszeríj szinte minden középkori összecsapásban szerepet kapott. Egyre erősebb ívekkel látták el, hogy lövőerejét növeljék, és ehhez egyre bonyolultabb felhúzó készülékeket konstruáltak, amik akár a 300-400 kilogrammos feszítőerejű íveket is képesek voltak meghajlítani. A hatalmas erejű íjakból kilőtt lövedékek fenyegetése a páncélzat megerősítését váltotta ki, ez viszont visszahatott a számszeríj fejlesztésére, némileg hasonlóan a mai kor páncélosainak és páncéltörő eszközeinek versenyfutásához. Az íjászok perspektívájából csak egy megoldás volt: az ív erejét a végletekig, a kezelhetőség határáig fokozni. Így jelentek meg a 14. század első harmadában a roppant méretű szaruíves számszeríjak, melyek felajzásához már csigasoros áttételeket használtak a harcosok. Ugyanekkor tűntek föl az első lemezből készült vértezetrészek a sodronypáncélokon. A szaruíves fegyvereknek azonban minden hatékonyságuk mellett jelentős hátrányaik is voltak. Érzékenynek bizonyultak a nedvességre: ha vizet kaptak, drasztikusan csökkent a rugalmasságuk. Ennek kivédésére jelent meg a kovácsolt acélív Észak-Itáliában a 14. század végén. Az acél rugalmassága ugyan rosszabb a szerves anyagokénál, de terhelhetősége jóval nagyobb. A lemezpáncélok elterjedése idején egy acélív súlya elérhette a nyolc kilogrammot, és a felhúzásához már annyi energiát kellett kifejteni, amennyi kb. 600 kilogramm megemeléséhez szükséges! Egy ilyen fegyverből kilőtt 130 grammos lövedék mintegy 90 m/s sebességgel indult, maximálisan 400-445 méterig repült el, és körülbelül 500 joule energiát hordozott, ami megfelel 50 kilogramm egy méterről való leejtésének... Ezzel a számszeríj, mint hadifegyver elérkezett technikai fejlődésének végpontjára, egyúttal zsákutcába is jutott. Egy nagy méretű, 15. század eleji acélíves számszeríjból kilőtt páncéltörő hegyű nyílvessző képes volt átütni

Számszeríjász

egy átlagos minőségű, vasból készült mellvértet, de ezért nagy árat kellett fizetni. A fegyver nagyon súlyos lett, kezelhetősége nehézkessé vált. Felhúzásához nagy áttételű csigás csörlő vagy fogaskerék-áttételekkel meghajtott fogasléc szolgált. Így a tűzkésszé tétel időrabló, fáradságos munka lett, és gyakorlatilag a manőverezés képességétől fosztotta meg a számszeríjászokat. A számszeríj hátrányainak csökkentésére sok módszert kipróbáltak, de igazából egyik sem tudta megakadályozni, hogy a számszeríjászok lehetőségei jóformán csak speciális feladatokra korlátozódjanak. Az egyik ilyen módszer, az „egy lő, egy tölt" eljárás. Ez ugyan növelte a tűzgyorsaságot, de még inkább helyhez kötötte az íjászokat, és ami még fontosabb, rettenetesen megdrá-

Csatabárd

gította a zsoldba vételüket. A kifinomult technikai apparátus kezelése miatt a nyílt csatamezőn védelem kellett a lövészeknek, ezt vagy állópajzsok mögött, vagy szekérvárba húzódva kapták meg, ami szintén nullára csökkentette a mozgékonyságukat. A lovasított számszeríjászok is megjelentek a 15. század elején, de kiképzésük nehézsége, felszerelésük drágasága folytán mindig kis létszámúak maradtak, és inkább csak testőri, hírvivői, felderítési feladatokat láttak el. A következtetés egyértelmű: a számszeríjászok fegyverük sajátosságai miatt várostromban, várvédelemben és mesterlövészi feladatoknál nyújthattak maximális teljesítményt, ahol manőverezésre is szükség volt, harcértéküket nem lehetett igazán kihasználni.

Bizonyos fegyverfajták – főként a távolbahatók – iránti idegenkedés ellenére a lovagság tagjai nagy gondot fordítottak minden olyan használható fegyver megismerésére, ami a túlélés esélyeit növelhette. Végső mentsvárként általában a nyeregkápán ott lógott a csatabárd vagy buzogány. Mindkét fegyver kivételes fizikai erőt és tempóérzéket követelt, viszont ide nem kellett kifinomult vívótechnika. Az átlagos csatabárdnak egy-két kilogrammos feje volt, mely egy karhosszúságú keményfa nyélen ült. Csapása még a pajzs ellen is hatásos lehetett, és könnyedén szelt ketté egy sisakos fejet. A csatabárd már a „bayeux-i szőnyegen" is szerepel, Vilmos herceg ellenfele, *II. Harald* király (1022 körül-1066) páncélos gyalogosai ezzel védekeznek a normannok ellen. A jelenet igen realisztikusan azt mutatja, hogy a két kézzel forgatott bárddal a támadó lovának a fejére vágnak. A buzogány is több helyen megjelenik ugyanitt, mégpedig Vilmos egyik – azonosítatlan – alvezérének kezében, és a menekülő angolszász közrendűeknél is látható. Az elnagyolt ábrázolás miatt felvetődött, hogy nem valami korai „vezéri pálca" van-e az előkelő kezében. A középkori csatákban a vezéreknek mindig a harc sűrűjében kellett lenni, így nem valószínű, hogy a „Hódító" és vezérkara valami díszes rangjelző bottal vitte volna rohamra embereit Harald pajzsfala ellen. Külön érdekesség, hogy maga Vilmos és a püspöki címet viselő féltestvére, Odo is egy husángnak látszó tárggyal vannak felfegyverezve. A mai napig vita tárgya, hogy fegyver vagy hatalmi jelkép van-e ábrázolva. Odo esetében tetszetős és némileg képmutató teóriát találtak a botra. E szerint a husáng azért megengedhető egy püspöknek, mert egyházi személy nem onthat vért! A legvalószínűbb azonban, hogy mindketten olyan halálos fegyvert vittek magukkal, amiről rögtön fel is lehetett ismerni őket. A buzogánnyal leginkább a fejre igyekeztek sújtani, mert ha a sisak nem is szakadt be, az ütés ereje végzetes lehetett.

A magyarországi buzo-gányok érdekes csoportját alkotják az úgynevezett „kun buzogányok". Ezek bronzból öntött, kisméretű gyűrűk, melyek palástján gúla alakú tüskék vannak ütőfelületként. Ez a típusú buzogányfajta a 13. században jelenik meg, és a legnagyobb valószínűséggel a betelepülő kun törzsek hozták magukkal. A fejlődés során, ahogy vértezet ellen kellett használni ezeket, a könnyű, kisméretű gyűrűket peremezték, majd egyre hosszabb köpűt kaptak a súlynövelés céljából a 14. század elejétől. Ugyanekkor megjelentek a valamivel nehezebb, szintén bronzból öntött hengeres hüvelyű tüskés buzogányok, de ezek a méretnövelések nem kompenzálták a bronz legnagyobb hátrányát, a lágyságát. A vasból és acélból készült vértezetek roncsolása teljesen reménytelen volt ezekkel a fegyverekkel, így a 14. század második felében már eltűntek a használatból. A Nyugat-Európában használatos sújtófegyverek vagy tüskés felületűek

voltak, vagy egy üreges köpűre rézforrasztással, sugarasan, többnyire háromszög alakú masszív tollakat rögzítettek. Ezeknek a buzogányoknak a köpűje még keményfa nyélen ült, esetleges törésük természetesen használhatatlanná tette őket.

Legnagyobb változáson a pajzs ment keresztül, jóval kisebb lett, mint a csepp alakú normann pajzs, mely az álltól a térdig takarta a harcost. A 13. század közepére a pajzsot háromszög alakúra formálták, a legtöbbször egy nyakba vetett szíjon hordták, és már csak a felsőtestet védte. Ennek oka az lehetett, hogy ez a fegyver túl súlyos volt, és nagyon megnehezítette a mozgást, így az általa nyert védelem már nem állt arányban a kezelhetőséggel. Nyilvánvalóan a lábvért megerősödése és elterjedése nagyban indukálta ezt a folyamatot.

A 13. század közepétől új korszak vette kezdetét a fegyverek történetében. A sodronyvérteken megjelentek az első lemezkiegészítések, véleményem szerint ennek a fejlődésnek a számszeríjlövedék átütőképessége volt az elsődleges indukálója. Eddig egy sajátos egyensúly jellemezte a korszak támadó- és védőfegyverzete erejét, vagyis egyik sem került döntő fölénybe. Ezt a helyzetet alapvetően változtatta meg a számszeríj a támadófegyverek javára. Természetesen más tényezők is ösztönözték a páncélfejlesztőket. Bár a 12–13. században a legnagyobb fenyegetést a páncélokra a számszeríjak lövedékei jelentették, az ábrázolásokon már megjelennek a gyalogság kezében a nagyméretű alabárdok, szálfegyverek, buzogányok, cséphadarók. Ezeknek ütését a sodronyvértezet még alábélelten is csak részlegesen vagy egyáltalán nem tudta hárítani, míg a lemezek nagyobb felületen, és sokkal egyenletesebben oszlatják el a csapás energiáját.

Páncélzatnál fémlemezek megörökítése először 1171-ből ismert, mikor a dánok Dublint ostromolták, és a krónikás a támadók fegyverzetét írta le. Nem sokkal később *Guillaume le Breton* említi, hogy *I. (Oroszlánszívű) Richárd* (1157–1199) még trónra lépése előtt párviadalt vívott *William de Barres*-vel, és mindkét fél kovácsoltvas lemezeket hordott páncélin-

Lemezekkel bélelt fegyverköpeny, vagyis szegmentált vért ábrázolása

ge alatt. Sajnos az írásbeli források pontos értelmezése a fegyverzet terén mindig nehéz, egyszerűen nem tudjuk, hogy a krónikás pontosan mit értett egy-egy szakkifejezés mögött. Ebben az esetben sem lehet meghatározni, hogy mekkora, milyen alakú, milyen módon rögzített lemezekről van szó. Ráadásul a fémlemezek sodrony alatti elhelyezése nem igazán célszerű…

Ez a bizonytalanság és a korból fennmaradt nagyon kevés fegyver arra kényszeríti a fegyvertörténészt, hogy leginkább a képi, a szobor- és dombormű ábrázolásokra hagyatkozzon a fejlődés leírásához. Ez a folyamat legjobban a

Angol harcos hosszúíjával

lovagok síremlékein követhető nyomon, mert az elhunytat szinte minden esetben teljes fegyverzetében, egész alakos ábrázolással, igen realisztikusan örökítették meg, kőbe faragva.

Ezek tanúsága szerint a törzs védelmének a fokozására a páncélon hordott fegyverköpeny adta meg a lehetőséget. Ez a köpeny a keresztes hadjáratok ideje alatt terjedt el, valószínűleg a napsugarak ellen óvott, és címerhordozóként is funkcionált. Igazából ez a köpeny egy „poncho" formájú ruhadarab volt, és ezt alakították át a védelmi követelményeknek megfelelően. A ruhadarabot elöl-hátul lemezdarabokkal bélelték, melyeket felszegecseltek az anyagra. A „poncho" mellrészének két oldalát kiegészítették egy-egy széles, övszerű toldalékkal, melyek körbefogták a használója törzsét. Természetesen ezeket is fémlemezzel bélelték, és az egészet a vállon és a hátón rögzítették. Ennek megjelenését a 13. század első harmadára teszik ábrázolások alapján, és a század végére már általános viseletnek mondható. Valószínűleg sokfajta kivitelben létezett, a vaslemezeket helyettesíthették vastag bőrrel is, a megrendelő eldönthette azt is, hogy milyen méretű lemezekkel bélelteti felszerelését.

Ezt a páncéltípust legjobban a mai golyóálló mellények szerkezetéhez lehet hasonlítani, felvétele, rögzítési módja, hordási jellemzői is körülbelül ezzel egyeznek meg. Ezeknek a páncéloknak a szerkezetét alapvetően a beléjük épített lemezek alakja, mérete és elhelyezése alapján szoktuk meghatározni. A legegyszerűbb formának tartják azt, amikor a „poncho"-ra függőlegesen egyforma téglalap alakú fémlapokat építettek be. A fejlődés következő lépését az jelentette, amikor a függőleges és vízszintes elrendezésű lapokat úgy kombinálták (ezek a lapok természetesen különböző méretűek voltak), hogy azt a lehető legnagyobb testfelületet fedjék, amit még egy nagyméretű mellény lehetővé tesz. A vaskohászat fejlődésével egyre nagyobb méretű vas- és acéllemezeket tudtak előállítani, és ez vezetett ahhoz, hogy a szegmensvértezetek fölső lapja egyre nagyobb méretű lett, ebből alakult ki később az önálló mellvért.

A 13. század közepétől az is megfigyelhető az ábrázolásokon, hogy a végtagokat is fokozatosan ellátják kiegészítő védelemmel. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a térd és sípcsont kapott először lemezvédelmet, majd a könyök, a karok, a comb burkolását később oldották meg. Ezt a sorrendet nyilvánvalóan a tapasztalat határozza meg, tehát a lábon szenvedték el a több és komolyabb sérülést. Ez logikusnak is látszik, hiszen a láb lovon ülve mozdulatlan, a bal kezet védi a pajzs, míg a fegyvert forgató jobb kezet aránylag nehéz eltalálni.

Ez a fejlődés azt jelentette, hogy már a 14. század első harmadára egy meglehetősen gazdag lovag olyan felszerelést tudott magának vásárolni, hogy testfelületének minden négyzetcentiméterét bőr-, vas- és acélréteg takarta. Ezek a „szegmentált vértnek" nevezett páncéltípusok átmenetet képeznek a sodronyvért és a teljes lemezvért között, és gyakorlatilag az egész 14. században használatban voltak. Úgy tűnik, hogy a szegmensvértek kézitusában

nagy biztonságot nyújtottak az emberi izomzat által mozgatott ütő- és vágófegyverek ellen, mert kellő felülettel rendelkeztek az ezen eszközök által keltett erőhatások eloszlatásához.

A 14. század elején azonban új „egyensúlybillentő" tényező jelentkezett a harctereken – ez volt a legendássá vált angol hosszúíj. A hosszúíj szó maga a „longbow" angol kifejezés tükörfordítása. Egy akkora íjat jelentett, aminek hosszúsága megegyezett a fegyvert kezelő íjász magasságával. Ezt az igen terjedelmes fegyvert fából faragták, más anyagot nem használtak az erőkarokhoz. A középkori íjak teste többnyire tiszafából készült, ugyanis ennek a fának rendkívül hosszú, rugalmas rostjai vannak. A fegyver a százéves háború összecsapásaiban bizonyította félelmetes hatékonyságát és erejét, hiszen Crécy (1346), Poitiers (1356), Azincourt (1415) csatamezein Franciaország nemessége elvérzett az angol nyílzáporoktól. Az angolok fegyveréhez hasonlót eleddig nem ismertek a kontinensen, különlegessége méreteiből következő óriási erejében volt. Kétségtelenül erős íjak voltak, de hogy valójában mennyire, az 1982-ig titok maradt, ugyanis egy sem maradt fenn a középkorból. A jelzett időpontban emelték felszínre az 1545-ben elsüllyedt Mary Rose hajót, és a roncson számos hosszúíjat is találtak. Az íjak jól konzerválódtak, és megdöbbentették a fegyvertörténészeket: Addig úgy gondolták, hogy a középkori íjászok 50–75 fontos íjakat használtak (28–34 kg), de a Mary Rose-on talált íjak majdnem dupla ilyen erősek voltak. (80–160 fontosak, 37–74 kilogrammosak.) A talált nyílvesszők is szokatlanul nehezek (70 grammosak) voltak, így már teljesen világos, hogy miért rettegtek ennyire ettől a fegyvertől. Erre az irdatlan erőre utal az is, hogy a hajón talált íjászok csontváza szinte kivétel nélkül jól láthatóan torzult volt a rendkívül erős fegyverekkel történő állandó gyakorlás miatt.

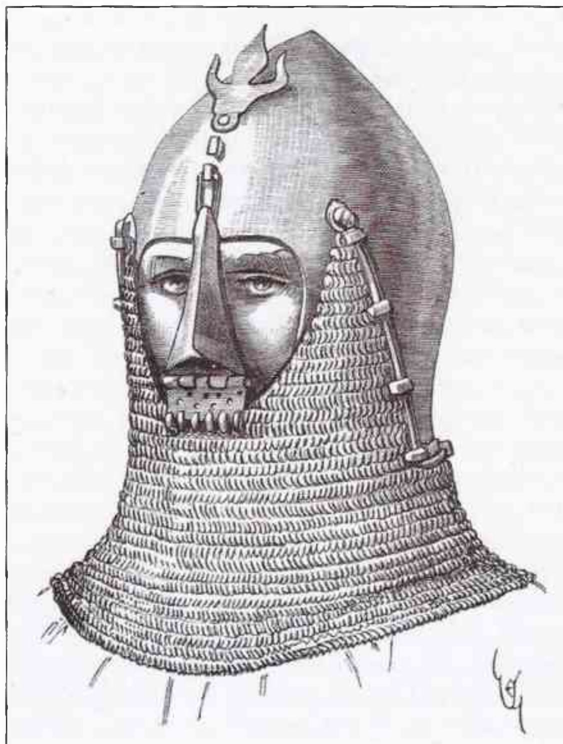
Legyen azonban bármilyen erős és hatékony a hosszúíj, elég nehéz elképzelni, hogy egy nyílvessző könnyedén átüssön egy alábélelt sodronyvértre öltött szegmentált vértet. Itt nem az átütés tényéről, hanem mértékéről van szó! Nem a páncél sérthetetlensége a szempont, hanem a viselőé, hiszen ha a harcos a vért sérülése ellenére épen marad, tudja folytatni a harcot. Akkor mi volt a titka az angol íjászok pusztító erejének? Véleményem szerint az, hogy a legjobb szegmentált vértezet sem tudta az egész testfelületet elfedni. Az angol nyílzáporok pedig hihetetlenül sűrűek voltak, nemcsak időben, hanem térben is. A zárt tömbben rohamozó páncélosok kiváló célpontot nyújtottak minden esetben, és a kilőtt nyilak számát és sűrűségét tekintve szinte biztos volt, hogy előbb-utóbb „becsúszik" egy nyílvessző a páncél réseibe, vagy valamelyik gyengébben vértezett testrész kap találatot.

Üstsisak

A nyílhegyeken jelentkező pontszerű erőbehatások túl sok helyen, rövid idő alatt érték a vértezeteket, és emiatt hatványozottan nőtt az esély arra, hogy az egyik sérülést okoz. A harcos esélyeit a nyilakkal szemben nem tudása, hanem a kiszámíthatatlan szerencse határozta meg. Ezt a kiszámíthatatlanságot – az esz-

Sisakrostéllyal ellátott „bascinet" sisak

„Bascinet" sisak

közök szempontjából – egyetlen módon lehetett csökkenteni: olyan vértet kellett készíteni, mely nagyfokú védettséget nyújt a nagy tömegben kilőtt nyílvesszők ellen is. Véleményem szerint ennek az új harctéri fenyegetésnek az elhárítása volt a legfőbb ösztönző az egybefüggő nagy fémlapokból álló lemezvértezetek kifejlesztésére.

A sisakok is egyre célszerűbb formát öltöttek. A 14. század első harmadára a fazéksisak lapos tetejét kúposra kezdik alakítani, hogy az ütések lecsússzanak róla, ezt a típust üstsisaknak nevezzük. A legtöbb üstsisakot már úgy alakították ki, hogy a harangját annyira megnyújtották, hogy a torkot is takarja. Természetesen ezek a sisakfajták is még szegecselt eljárással készültek. Ez alatt a sisak alatt is többnyire sodronycsuklyát viseltek, amit a század közepétől kezdett felváltani egy könnyű, arcvédő nélküli csúcsos sisak, amit „bascinet"-nek neveztek. Ezen kívül a bascinet sisak alsó pereméhez még sodronygallér is volt fűzve, és ámbár egy ilyen védelem szinte áttörhetetlen volt, de rendkívül igénybe vette a viselő fizikumát, és nagyon korlátozta a látást és a hallást is. Épp ezért 1360–70 körül kezdték elhagyni az üstsisakot, csak a bascinet maradt használatban. Az arc védelmére felcsapható sisakrostéllyal egészítették ki, melynek alakja a kutya pofájára emlékeztetett. A különös formát nem valami divathóbort szülte, hanem a harci tapasztalatok. A kúpos formáról lecsúsztak a vágások, az ütközőfelület távolkerült az arctól, és több levegő is „fért el" a tágas rostély mögött. Ami még fontosabb volt, a mozgatható arcvédő lehetővé tette a gyors tájékozódást, és friss levegőhöz jutást, a sisak levétele nélkül. A bascinet sisakok más módon is új korszakot jelentettek: ezeket a védőfegyvereket már egy lemezből alakították

ki, így védő képességük a lecsökkent lemezvastagság ellenére megmaradt, és alakjuk is sokkal előnyösebb lett.

A 14–15. század fordulójára tehető az a pont, ahol a vaskohászat, a kovácsművészet és a gyakorlati tapasztalatok már azt a szintet érik el, hogy a páncélkovácsok, más néven páncélverők képessé váltak arra, hogy az egész testet lemezekbe tudják burkolni. A 14. században a végtagok lemezvédelmét megoldották, és a század végére már elő tudtak állítani olyan nagyméretű acéllapot, amiből kialakíthatták az egybefüggő mell- és hátvértet. Ezekből az évekből vannak olyan ábrázolások, melyek teljes vértezetben ábrázolják a harcosokat, és úgy, hogy a fémpáncélt semmilyen más anyag nem fedi. Ezeket az egész testet elfedő, polírozott fémlapokból álló vérteket mai szakkifejezéssel „gótikus vértezeteknek" hívjuk. Ennek a páncélzattípusnak a megvalósítása egyértelműen az észak-itáliai mesterek tudását dicséri, és magának a páncélkészítésnek a tudománya is ehhez a területhez kötődik. A középkorban a páncélgyártás két legfontosabb területe – Lombardia és Dél-Németország – az Alpok északi és déli oldalán található, az itteni vízi energia, a nyersanyag és a nagyvárosok miatt. A legnagyobb hírnévre a 15. század elejétől a milánói páncélverők tettek szert, akik termékeikkel egész Európát ellátták, így kiváló minőségű vértezeteket exportáltak Angliába, Franciaországba, Spanyolországba és a legtöbb uralkodóházat is ők látták el személyre szóló vértezetekkel. Ezeknek a szakembereknek a kiválóságát jól jelzi, hogy a pár évtizeddel később feltörekvő német, angol, ritkábban francia műhelyeket is Milánóból származó mesterek alapítják, vagy legalábbis ott tartózkodnak pár évig, hogy tudásukat átadják követőiknek.

A Lombardiában készült gót vérteknél a törzs védelmére egy nagyon sajátságos elrendezési elvet alkalmaztak. A törzs védelmét egy számos lemezből álló rendszerrel oldották meg, mely lényegében egy mellényt formázott. Ezt a mellényt négy fő alkatrészre lehet oszta-

Teljes gót vértezet

Itáliai mellvért szerkezete

ni, ezen belül egy alsóra és egy felsőre. A fölső állt a tulajdonképpeni domború mellvértből és a rákozott lemezsávokból összeállított hátvértből. Ez a két elem önmagában csak a köldökig ért. Ehhez illeszkedett egy alsó mell- és hátvértszegmens, melyekbe a fent említett rövid mellényt bele lehetett csúsztatni. A felépítését úgy kell elképzelni, mintha egy tojástartó kehely lenne az alsó rész, és maga a tojás a fölső hát- és mellvért együtt. Ezt a két különálló részt elöl-hátul egy-egy függőleges – esetenként elöl két – erős szíjjal rögzítették össze, a hátvért rákozott lemezeit pedig belül tartották össze szegecsek és szíjak. Ennek a felépítésnek a különlegességét az adja, hogy baloldalt zsanérokkal volt összekötve, így tulajdonképpen a négy fő elemből álló mellényt szabályszerűen rácsukták az emberre, majd a jobb oldalánál szíjakkal rögzítették.

Ez a megoldás a maga nemében zseniális, hiszen ahogy a tojást is el tudjuk forgatni a kehelyben, a páncél fölső része is képes pár centimétert mozdulni az alsó szegmensekben. Nagyon jellemző, hogy a régi mesterek az alsó rész kiképzésénél még arra is ügyeltek, hogy rést vágjanak a fölső összezárt „mellény" zsanérjai számára, hogy egy pár centiméteres elmozdulást engedjenek. A mellvért alsó részeihez lefelé nyúló rákozott „szoknya" csatlakozik, mely az altestet védte. Az itáliai vértezetek általános jellemzője, hogy a lemezvastagság egy és két milliméter között ingadozik, így a vértezetek súlya meglepően kicsi. Például egy fölső mell- és hátvas együtt 4,62 kilogramm,

a hozzájuk tartozó alsó mell- és hátvas (a kehely) 7,47 kilogramm. Egy ekkora súlyt az ember könnyedén elvisz a testén. Ide tartozik még, hogy az itáliai mesterek azért is engedhették meg a vékony lemezeket, mert egészen kiváló minőségű anyagokból dolgoztak. A végtagok védelménél szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy minél nagyobb egybefüggő felülettel burkolják azokat. Szemet gyönyörködtetően finom vonalakkal követték a karok és lábak vonalát, ezek az alkatrészek már nem csőszerűek, hanem szabályszerűen anatómiailag helyes és szoborszerű körvonalat adnak a testnek. Ez az esztétikumra való törekvés jellemző minden magasrendű itáliai fegyverkovács munkájára. A karvédő lemezeket teljesen körbe lehetett zárni a felső végtagon, a nyitva maradó könyök belső hajlatát a könyökvértről egy nagy áthajló „pillangó" védte meg a becsúszó vágásoktól. A lábak védelmére szolgáló „csöveket" szintén zsanérral és szíjjal rögzítették a lábon, a szíjakat a láb hátsó részén csatolták össze ott, ahol a nyereggel érintkezett.

Ezek az alkatrészek nagyon finom zsanérokon mozogtak, s ahol kellett, csúszószegecsek és szíjak biztosították a mozgathatóságot. Az olasz vértezetek egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a vállvértek és néha a pillangók szélére egy erős acélrudacskát szegecseltek, mely a páncél felületén végigsikló fegyverek hegyét volt hivatva elvezetni vagy megakasztani. Egy jól megépített vért csak a hátsó combokat és az ágyékot hagyta szabadon. Ám a hátsó combok takarása a lovon ülve természetes, és erre az időre a nyergeknek olyan magas, acélból készült kápái lettek, hogy az alhas védelme is biztosítva volt.

Ezekhez a robotküllemű páncélokhoz egy nagyon hatékony sisakot terveztek, amely teljesen védte a fejet, ennek ellenére teljesen körbe lehetett fordítani a páncélon és egy mozdulattal föl lehetett emelni az arcvédő rostélyát. Ezt a sisaktípust „armet"-nek hívjuk, és a legfőbb jellemzője az, hogy a sisakharanghoz zsanérokon két olyan arcvédő lemez kapcsolódik, melyet az állnál teljesen össze lehet zárni úgy, hogy a nyakat is elfedi. A fölülről leereszthető

Lombardiában készült teljes vért

sisakrostély még külön összetartja, erősíti ezt a konstrukciót. Ez a két arcvédő lemez összezárásnál egy kicsit fedi egymást, így egy rendkívül merev szerkezetet képez, és mivel az áll alá is jócskán behajlik, így nem lehet leütni az ember fejéről ezt a fajta sisakot, mert

„Armet" sisak

teljesen követi a koponya formáját. A bélését ugyanúgy oldották meg, mint a mai rohamsisakok esetében.

Egy ilyen vértezet elkészítése fantasztikus ügyességet követelt a mestertől, főleg akkor, ha egy személyre szóló megrendelést kellett teljesítenie, és adott esetben a megrendelő csak a ruháját küldte el, hogy méretet tudjanak róla venni. A páncélverőnek kalkulálnia kellett a fémréteg alá vett ruha vastagságával, kliensének anatómiai jellegzetességeivel és nem utolsósorban, hogy milyen célból rendeli a vértezetet, attól függően, hogy harci vagy torna-, esetleg díszpáncél volt az igény.

Ezeket a vértezeteket kétfajta módon lehet rögzíteni a testhez. A legegyszerűbb, amikor két átellenes peremhez szíjakat rögzítettek, majd ezeket összecsatolták. A másik mód, hogy egy speciális kabátot öltenek a páncél alá, amelyhez bizonyos pontokon erős zsinórok vannak rögzítve, melyeket fémtüskék zárnak le. Ezek azt teszik lehetővé, hogy a páncélalkatrészeket közvetlenül a párnázott kabáthoz kössék, és így a súlyát sokkal jobban elosszák a testen, mert egy teljesen összerögzített váll- és karvédő – hiába szíjazzák az al- és felkarhoz – a felfüggesztési pontot, a vállat fogja terhelni. Az itáliai mesterek a két felfüggesztési mód kombinációját alkalmazták, többnyire a vállvérteket zsinórral erősítették ennek a kabátnak a rögzítési pontjaihoz, esetenként a könyökvédő pillangókat is, de az egyik legnehezebb, és a mozgást legjobban befolyásoló alkatrészt, a combvértet mindig fölkötötték az alsóruházatról lenyúló zsinórokhoz.

A páncélkészítés német iskolája másfajta vértezeteket állított elő, mint itáliai megfelelőik. A német és olasz mesterek között minőségbeli különbség igazából nem volt, de a német vértezetek stílusukban, ízlésvilágukban és bizonyos védőmechanizmusok szempontjából is különböznek olasz megfelelőiktől. Sajnos a 15. század első feléből alig maradt meg német eredetű páncél, így ezek megítélésére jórészt kénytelenek vagyunk ábrázolásokra hagyatkozni. Úgy tűnik, hogy az 1410–1420-as években az itáliai és német vértek nagyon hasonlítottak egymásra, és csak 1420 után mutatható ki egy igen jelentős változás. A mellvért alakja a német vértezeteknél nagyon különösen változott meg, „doboz" alakúvá vált, mely az alsó kétharmadában csúcsosodott ki. Ez a szögletes forma mechanikai szempontból nem túl előnyös, legfeljebb annyiban, hogy az ütközőfelület nagyon távol került így a mellkas vitális pontjaitól. Ugyanakkor az ütéseknek teljesen egyenes felületet mutatott, így kialakítására logikus magyarázatot igazából nem tudunk adni, elképzelhető, hogy a mesterek valamilyen divatot követtek, vagy ezt a formát könnyebb volt legyártani. Ezt az ún. „kastenbrust" mellvértet csak ábrázolásokból ismerjük, mindössze egy páncél maradt fenn, melynek alakja megközelítőleg doboz alakú, ezt jelenleg a Bécsi Városi Múzeumban őrzik. Ennek a mellvértnek a jellemzője, hogy egy meglehetősen hosszú „szoknya" is tartozott

„Kastenbrust" mellvért

Német stílusú gót vért

hozzá, mely a térdig ért. Ennél a darabnál tűnik fel először a német páncélok talán legjellemzőbb tulajdonsága, hogy az egy darabból készült vérteket sugár irányban szétfutó domborított mintákkal díszítették, ez az elem a hátvérten tűnik fel. Ezek a minták nem rátétként készültek, hanem magában a páncél anyagában domborították, így ezáltal merevségét, szilárdságát rendkívüli módon növelték, ugyanakkor ügyeltek rá, hogy ezek a csíkok a beleakadó fegyvereket a páncél széle felé vezessék.

Az 1450 utáni német mell- és hátvértek jelentős része már több lemezből készült – nagyon hasonlóan a fent ismertetett többrészes olasz mellvértekhez –, viszont a lemezek széleit gyakran profilálták. Ezeknél a mellvérteknél az alsó rész egy nagyon finom ívű csúcsos formában ér föl a mellközépig, és az aktuális divatirányzatnak megfelelő „ruhát" alakították ki. A legszebb vértezeteknél a mellvért állhat akár három-négy lemezből is, melyek csúszószegecsekkel kapcsolódtak egymáshoz, a peremüket pedig gyönyörű csipkemintázattal díszítették. Ugyanerre az időre a kastenbrust mellvérteknél látható hosszú „szoknya" teljesen eltűnt, és egy nagyon rövid, gyakorlatilag a combforgóig érő „szoknyácskának" adta át a helyét, viszont a combvértet a német mesterek extrém hosszúra tervezték, vagyis a combvért legfelső pontja majdnem a csípőig ért. A 15. század második felére a német vértezetek már más kiegészítőikben is teljesen eltérnek a lombard területeken gyártott páncéloktól. A kesztyűk az esetek túlnyomó többségében ötujjasok, hihetetlenül finom megmunkálással, melyben a bütyköknél lévő összekötő részeket rézből vagy bronzból készítették, és feltüskézték. A karvértek vékonyak, csőszerűek lettek, az esetek többségében belevert barázdákkal. A német gót vállvértek rákozottak voltak, melyek méretei nagyon eltérhettek. Voltak, melyek éppen befedték a vállakat, mások takarták a hónaljat is, hátul pedig egész mélyen lenyúltak a lapockáig. A kisméretű vállvértek alkalmazásánál nagyon gyakran az ízülethez elöl két nagyméretű korongot erősítettek, melyek szemből takarták a hónaljat a kéz felemelése esetén is. A könyökvédő pillangók többnyire nagyméretűek voltak, melyeket zsinórokkal erősítettek föl a páncél alatt viselt fegyverkabátra. Ez szöges ellentétben van az itáliai mesterek kedvelt megoldásával, akik a vállat takaró acéllapoknak elöl-hátul megnyújtották a nyúlványait, hogy azok takarják a rendkívül érzékeny hónalji ereket és idegeket. A legkülönösebb formát a páncélsaru vette föl, mert egy nagyon hosszú, lecsatolható orrot

kapott. Ezt a páncélorrot egyes feltételezések szerint azért csatolták fel a lovag cipőjére, hogy ne csúszhasson ki a lába a kengyelből. Ez igen valószínűtlennek tűnik, és szinte biztos, hogy a korszak cipőviseletére jellemző „csőrös" divatot követi.

A német vértezetek többségénél az ún. „salade" sisakot használták, melynek az az általános jellemzője, hogy olyan sisakharangból áll, amely mindössze a fül alsó vonaláig ér, viszont a hátsó részét rendkívüli módon megnyújtották, ami egyszerre funkcionál tarkóvédőként, és remekül illeszkedett az ezeket a páncélokat jellemző csúcsíves formához. Ezeknek a sisakoknak a többsége rendkívül esztétikus látványt nyújt, de van egy nagy hátránya: az ajkaktól lefelé teljesen szabadon hagyják az állkapcsot és a torkot. A legtöbb olyan páncélhoz, melyhez salade sisakot gyártottak, tartozott egy nagyon erős állvédő, melyet a mellvértre rögzítettek egy csattal, és ez a nagyméretű, „csésze" alakú acéllemez már teljesen takarta az arckoponya alsó részét. Ha ide kapott találatot a harcos, annak ereje nem érte el a fejét, hiszen a mellvért vette fel az ütést. Az eredetileg garnitúrában készült páncéloknál jól látszik, hogy a salade sisak pereme föltámaszkodik erre az állvédőre, tehát a fejtetőre mért ütés jelentős része vagy teljes egésze szintén a páncélban nyelődik el.

A lemezvértek ismertetésének végére kívánkozik a korszak egyik legjellegzetesebb sisakjának bemutatása. A 14. század végére megjelenik egy leggyakrabban „barbuta" névvel illetett, teljesen újfajta sisak, amely a koponya egészét fedi, az arcot a rések nagyságától függően, a szemeket, a szájat szabadon hagyja, és formájában leginkább az ókori hoplita sisakokhoz hasonlít. A fegyvertörténészek jelentős része a „bascinet" sisakok leszármazottjának, egyfajta könnyítésének tekinti. Harangja teljes egészében a fejre támaszkodik fel, vannak csúcsos változatai, és vannak melyeknek harangja félgömbben végződik. Már a korban is általánosan használt elnevezése a „barbut" vagy „barbuta".

Ez a sisaktípus egészen a 15. század végéig maradt használatban, főként Itáliában és

„Salade" sisak a nyakvédővel

Franciaországban volt népszerű. Nagyon ügyes konstrukció, könnyű, a fejet szinte teljesen védi, és a látást alig korlátozza. Elsősorban a gyalogosok és az íjászok igen kedvelt védőfegyvere volt.

Hihetetlen ügyesség és gyakorlat kellett egy páncél megépítéséhez. A legjobb mesterek képesek voltak egy munkadarabon belül változtatni a lemezvastagságot, és a páncéljaik felületedzettek voltak, vagyis a külső réteg üvegkemény volt, a belső lágy, de szívós maradt.

Számos tévhit él a köztudatban ezekről a páncélokról. Nem igaz, hogy nem lehetett bennük mozogni: a régi mesterek tökéletesen az emberi anatómiához igazították az alkat-

„Barbuta" sisak

részeket, csak az úszás nem volt lehetséges. A lovag minden segítség nélkül fel-le tudott szállni lovára, és ha elesett, könnyedén fel tudott állni, sőt rövid távon futni is lehet a vértekben! Nincs ebben semmi csodálatos. Egy teljes itáliai vért nem nyomott többet 22-26 kilogrammnál! Egy mai katona teljes bevetési málhája ennek a duplája lehet, és ezt a két vállán és részben a derekán cipeli. Ezzel ellentétben a gót vért teljes súlya az egész testen oszlott el. A páncélnak volt egy keveset emlegetett előnye: a lovag védettségének tudatában sokkal nagyobb önbizalommal és nyugalommal harcolt, mint az átlagos katona.

Természetesen a sodronyvértek ebben a században is használatban maradtak, hiszen jóval olcsóbbak voltak, mint a lemezvértek.

A fent tárgyalt polírozott, igen jó minőségű acélvértek a luxuskategóriába tartoztak, csak a nemesség gazdag közép- és fölső rétege engedhette meg magának ezeket az eszközöket. Természetesen testvédelmi eszközre másnak is szüksége volt, így sokkal olcsóbb páncélok is léteztek a korban, melyek szintén kiválóan betöltötték feladatukat, ha nem is nyújtottak olyan biztonságot, mint a lemezvértezetek. Az egyik ilyen legismertebb vértezetfajta az ún. „brigantin" vagy „brigandin", mely szónak eredete a mai napig igen homályos és vitatott. Az tény, hogy egy olyan kabátot értettek rajta, amelynek belsejébe nagyon sok apró fémlemezt szegecseltek föl, nagyon hasonlóan a már ismertetett szegmentált vértezethez, csak ezek a brigandinok sokkalta kifinomultabb technikával készültek. Hasonlósága a szegmensvérthez kétségtelen, és valószínűleg tekinthetjük egyenes ági leszármazottjának is. Az ábrázolások szerint többnyire sodronying fölött viselték, de vannak olyan példányok, melyek hosszú ujjúak, és a hónaljat is fedik. A legkülönösebb darabok azok, melyek mellkasi és háti részébe két-két nagyméretű fémlapot is beleépítettek, egy nagy hónaljkivágással, hogy a karok szabad mozgását ne

„Brigantin"

akadályozza. Feltételezésem szerint egy ilyen jól megépített kabát nagyon szilárd lehetett, mert a Bécsben őrzött egyik példány nagyméretű mellvédő lapjára még lándzsatartó horgot is ráépítettek. Az esetek többségében ezeket az apró lapokat ónborítással látták el a korrózió ellen. Ez teljesen érthető volt, hiszen a szegecselés jobbára egy nem bontható kötést jelentett, ami a vászon és fém együtteséből álló eszközt rendkívül nehezen tisztíthatóvá tette. A brigantinok többsége nagyon esztétikus ruhadarab, hiszen többnyire bársonyra szegecselték a lapocskákat, és ezt a karcsú, testhez simuló ruhadarabot gyönyörűen díszítették a szabályos sorokba rendeződő szegecsek. A brigantin súlya meglepően nagy, akár kilenc kilogramm is lehet, tehát nehezebb, mint egy sima mell- és hátvért, és körülbelül megegyezik egy nehéz sodronying súlyával. A brigantin a 15. század egyik legjellemzőbb katonai viselete volt. Valószínűleg nem maradt volna ilyen népszerű, ha nem lett volna használható, bár biztos nem nyújtott akkora védelmet, mint a lemezvértezet.

Erre az időre a pajzs jobbára elmaradt a hadifelszerelésből, inkább a lovagi tornákon, lándzsatörésnél használták.

A kard kultusza mit sem változott és természetesen megmaradt főfegyvernek. A páncélzatban bekövetkező változások azonban új követelményeket állítottak, és ennek megfelelően ezek a fegyverek is átalakultak. A harci kardok hossza jelentősen megnőtt a 14. században, hogy súlyosabb csapást lehessen vele mérni. Az aránylag széles pengető folyamatosan elkeskenyedett, a penge keresztmetszete is átalakult, egy lapított rombuszformát vett fel, mely rendkívüli szilárdságot biztosított. A penge tövétől a hegyéig folyamatosan keskenyedik, így egy hosszú acéltüskét formáz, mely erőteljes döfések végrehajtására is alkalmas. A markolatot is hosszabbá tették, már két kézzel is meg lehetett fogni, a keresztvas szintén hosszabb lett, a markolatgomb többnyire körte alakú volt.

Ezt a típusú fegyvert „másfél kezes kardnak" hívjuk. A „másfél kezes" kifejezés egy modern fegyvertörténeti fogalom, mely azt

„Másfél kezes" kard tüskeszerű pengével

fejezi ki, hogy a fegyver eredendően egykezes használatra készült, de a markolat hossza lehetővé teszi azt, hogy a harcos a nagyobb erő érdekében a másik kezével is megragadhassa.

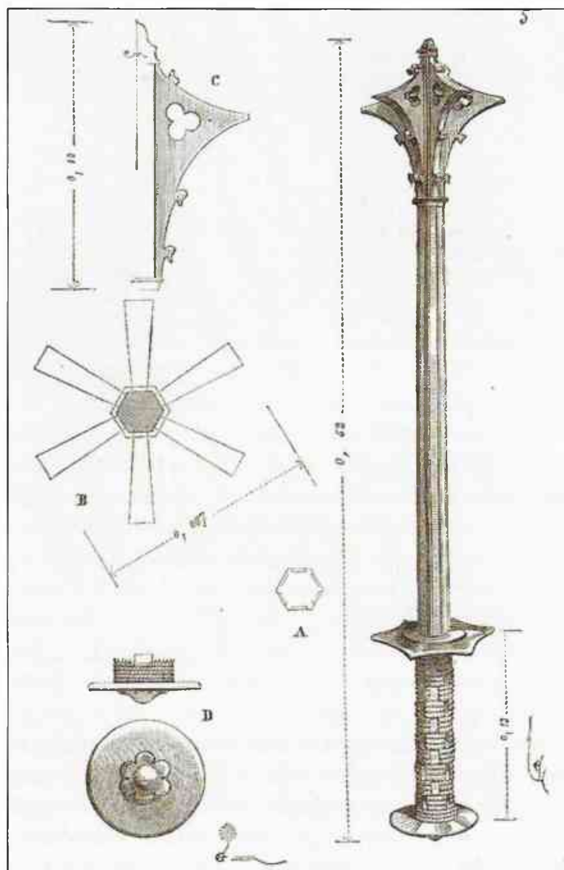
Általában az a vélekedés a merevséget okozó keresztmetszet miatt, hogy a másfél kezes kardokat elsősorban szúrásra fejlesztették, és használták. A döfés ilyen tűhegyes fegyverrel nem hatásos lemezvértezet ellen. Vagy eltörik, vagy elsiklik a páncél domború felületén. Ha sikerül is beszakítani a vért felületét, a hegy egy-két centiméter után megakad, ráadásul a penge a hegytől a tőig szélesedik, ezért az ütött lyukat a szúrás ideje alatt folyamatosan tágítani kellene. Ez pedig edzett acéllemezek esetében valóban „emberfeletti feladat".

Ezzel a formával sokkal inkább a kard hosszának megnövelése lehetett a cél, anélkül hogy még forgathatatlanul nehéz legyen. A magyarázat egyszerű: a hosszabb köríven mozgó kardhegy nagyobb kerületi sebességgel fog mozogni, tehát energiája is nagyobb lesz. A tüskeforma biztosította, hogy a kard elég nehéz legyen, ugyanakkor a súlyvonal közel maradjon a markolathoz, és a penge utolsó harmada ne hajoljon meg, mikor a páncéllal találkozik.

E jellegzetes kardtípusok mellett más fajták is megjelentek a harcmezőkön. Különös formájával tűnik ki a „falchion" néven ismert kardtípus. Ez az elsősorban gyalogosok által használt egykezes vágóeszköz lehet enyhén

„Falchion"

Gót buzogány

ívelt, mint egy szablya, de gyakoribb az a megjelenési forma, amikor a penge vége erősen kiszélesedik, leginkább a mai „machete" pengékre hasonlítva. Ez a rövid, súlyos, egyszerű vágóeszköz hatalmas csapásokat tett lehetővé, a kifinomult vívótechnikát viszont már nem engedte meg.

A csatabárd, buzogány ütése a sisakra hatásos lehetett, ezért használatban maradtak. A lemezvért elterjedése alapvető változást hozott e fegyverek szerkezetében. A 14. század utolsó harmadában jelentek meg a négy-, ötvagy ritkábban hattollas, teljes egészében acélból készült buzogányok, melyeknek tollai már átalakultak nagyon erős, négyszög keresztmetszetű tompa tüskékké. A fémnyél lehetett cső – ekkor ezt egy lapból hajtották össze, és a lapszéleket forrasztással rögzítették – vagy tömör vasrúd, amit néha még meg is csavartak, hogy esztétikusabb legyen. A fémnyélbe a tüske rögzítésénél barázdát vájtak, és ebbe rézzel forrasztották a legnagyobb igénybevételnek kitett tüskéket. A fennmaradt példányokat megvizsgálva rögtön feltűnik, hogy ezek a tüskék gyakran el vannak ferdülve, némelyik a forrasztásnál leszakadt, ütőfelületük szétnyomódott, jól jelezvén a velük mért ütések pusztító erejét! Ezek az egyszerű tüskés acélrudak a kézitusa talán legcélszerűbb eszközei, így egészen a 16. század elejéig használatban maradtak.

Megjelent a csatakalapács is a színen, melynek rövid, masszív, madárcsőrhöz hasonló acélfejével képes volt lyukat ütni egy sisakon, de a tompa végű foka is halálos veszélyt rejtett.

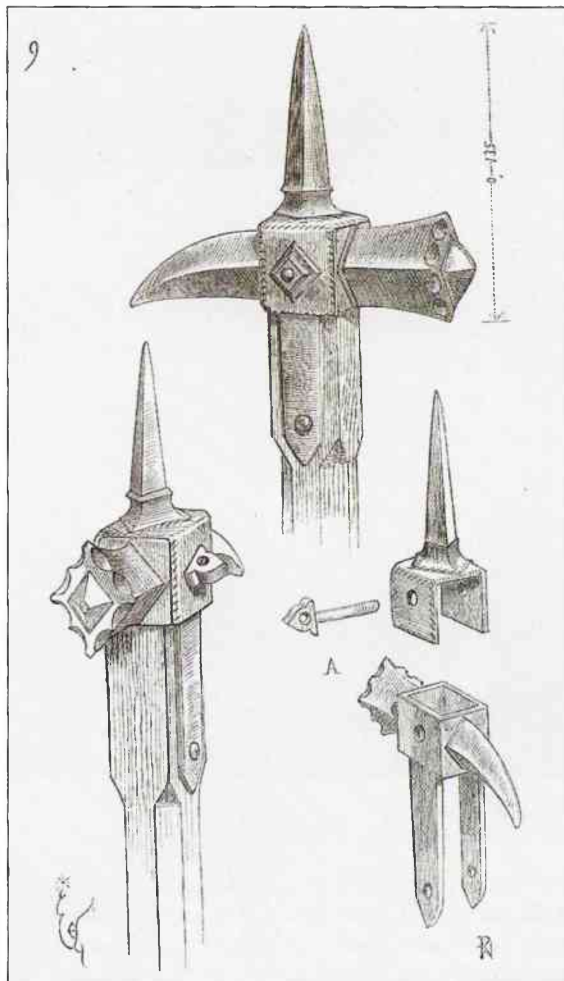
Egy talpig acélba öltözött lovag a kézitusában gyakorlatilag sebezhetetlen volt, tömeges rohamuk pedig szinte ellenállhatatlan. Vajon mégis mi volt az Achilles-pontja a „vasembereknek"? A ló! Csata közben a ló roppant sebezhető. Ha fájdalom éri, megvadul, megrémül, és irányíthatatlanná válik. Épp ezért nyílt csatában a gyalogság mindig a lovakat igyekezett támadni, hogy megállítsák, de legalább lefékezzék az oly rettegett nehézlovas rohamot. Erre két eszköz volt. Az egyik az

íj, nyíl, a másik a négyszögbe tömörült gyalogság lándzsaerdeje. Természetesen már a 14. században megkezdték a lovak páncélozását. A gyalogosok számára a harci mének feje és lábai voltak az elsődleges célpontok. A páncélverők a 15. századra megoldották a ló teljes vértezését, azonban ez már olyan többletsúlyt jelentett, ami lehetetlenné tette pont a legfontosabbat: a teljes vágtában végrehajtott rohamot! A megoldást a lovak hátrahagyása jelentette. A gyalogosan vonuló páncélosokról lepattantak a nyilak, és a véres kézitusa a lovagok erőssége volt.

Egy középkori ütközet rettenete elképzelhetetlen a ma embere számára. Az ebben való helytállásra tökéletes fizikumra, és hallatlanul bátor lélekre volt szükség. Mivel a nemesi családok sarjainak többsége hivatásszerűen űzte a hadviselést, egész ifjúkorukban erre készítették fel őket. A legfontosabb a közelharc és kézitusa elsajátítása volt. Ennek mesterfogásait idősebb lovagok, tapasztalt veteránok oktatták. A küzdelem számos válfaját kellett megtanulni, a kardvívást, a lándzsatörést, a buzogánnyal-csatabárddal való harcot, a tőrhajítást, gerelyvetést, íjjal, számszeríjjal való lövést, ökölvívást és birkózást. Ennek a hosszú évekig tartó kiképzésnek az eredményeként a nemesek és lovagok döntő többsége kiváló egyéni harcos lett, akik a kézitusában felülmúlhatatlanok voltak.

A fentiek miatt Európában a gyalogság ebben a korban egyértelműen alárendelt szerepet játszott. Az eleve egyenlőtlen kézitusát mindig igyekeztek elkerülni a gyalogos egységek vezérei. Erre a terepadottságok kihasználásán kívül két lehetőségük volt: vagy valamilyen nagy hatótávolságú fegyver (íj, számszeríj, tűzfegyver) alkalmazása, vagy embereiket szilárd alakzatban tartani és a megfelelő közelharcfegyverekkel felszerelni, erre a svájci gyalogos alakulatok a legjobb példa.

A nyugat legjobb íjászai, az angolok a százéves háború (1337–1457) csatáiban bizonyították, hogy a folyamatos nyílfelhők ellen nem használnak a vakmerő rohamok. A másik módszert a svájci talpasok alkalmazták. A pikásokból, valamint alabárdosok keveréből álló sündisznóra hasonlító négyszögeik lándzsaerdején fennakadtak a rohamozó lovasok, és ezeket alabárdosaik vagdalták szét. Az alabárd egy roppant egyszerű paraszti fegyver. Tulajdonképpen egy túlméretezett, ember nagyságú fejsze, melynek pengéjével átellenben egy horog van, végén egy döfőcsúcs. Óriási erőt igényelt, de olcsó volt és roppant hatékony. A horoggal lerántott harcos végzete a rendelkezésre álló hely függvényében, az alabárd éle vagy hegye lett. Természetesen a mesterien kezelt fegyverek mellett döntő volt, hogy a csatára kiálló gyalogság kivételes bátorsággal és fegyelemmel rendelkezzen. Ha alakzatuk

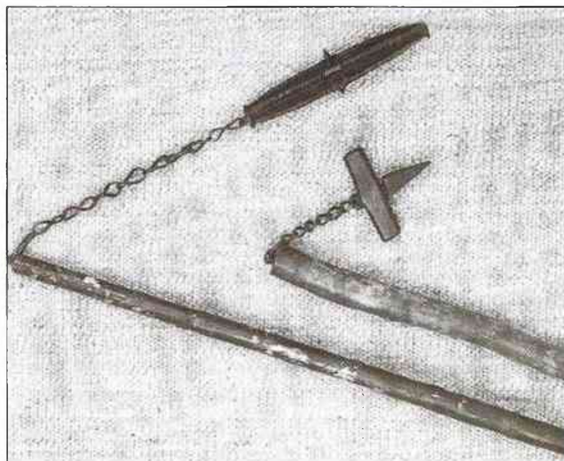
Csatakalapács feje

Alabárdok

felbomlott, soraikban mészárlás kezdődött, és a lovasok elől nem volt menekvés. Harmadik megoldásként csak az jöhetett szóba, hogy mesterségesen kellett olyan helyzetet teremteni, hogy se a lovasroham, se a közvetlen kézitusa ne alakulhasson ki. A huszita háborúk (1419–1436) zseniális hadvezére, a cseh *Jan Jiškra* – ki maga is tapasztalt lovag volt – jól tudta hogy jórészt parasztokból, polgárokból verbuválódott huszitáit nem szabad nyílt színi csatában összeereszteni *Zsigmond király* (1387–1437) nehézlovasaival, mert menthetetlenül elvesztek volna. Felismerte, hogy harcosai számára olyan lehetőséget kell teremtenie, hogy elkerülhessék a párbajszerű harcokat, amiben biztosan alulmaradtak volna. Ezért tehát szekérvárba helyezte el őket, amit csak gyalogosan lehetett rohamozni, mint egy igazi várat. Katonái kezébe lándzsát, harci cséphadarót adott, amivel a vastag palánkok fedezéből a kardok, buzogányok hatótávján kívül kezdhették a harcot. A hadtörténelemben először nagy tömegű tűzfegyverrel is szerelte fel szekérvárait, hogy kiegyenlítse katonái képzetlenségét. A tapasztalt veterán tehát nem kerülte a közelharcot, de a nyílt kézitusát igen! A gyalogság szálfegyverei igen változatos képet mutatnak ebben az időben. Egy részük a munkaeszközök átalakítása, mint a cséphadaróból feltüskézéssel és vasalással „feljavított" harci csép, vagy a már említett alabárd. Használtak ember méretű nyéllel szerelt harci kalapácsot, különféle alakú lándzsákat, alabárdfajtákat, melyek megjelenését nem egyszer a divat is diktálta, nemcsak a célszerűség.

A leírtak alapján jól látszik, hogy a középkor csatáinak döntő többsége a közelharcról és a kézitusáról szólt. Ennek megfelelően a fegyverkészítők elsősorban az emberi izomzat által mozgatott támadófegyvereket és azok „ellenszerét", a páncélzatot fejlesztették addig a pontig, hogy gyakorlatilag – az anyagminőség kivételével – ma sem tudunk jobb konstrukciót előállítani. Ennek megfelelően ezeknek a fegyvereknek és használatuknak szakrális kultusza volt, mely a harcos generációk sokaságának életérzését határozta meg. Ezeknek az eszközöknek a használata megkövetelte a nyílt kiállást, erőt, bátorságot, ügyességet – egyszóval azt, amit ma lovagias harcnak hívunk. Ennek mítoszát az íj és számszeríj

Harci csépek

Lóvértezet

Huszita szekérvár

Lövész tűzcsővel

sem volt képes igazán megingatni. Azonban már a 14. század elején Európában is megjelent egy különös, sötétszürke színű por, mely egy csőbe töltve és meggyújtva rémítő dörrenéssel, soha nem látott erővel vetette ki a fölé helyezett lövedéket. A lőpor új alapokra helyezte a hadviselést, és vele együtt annak erkölcsiségét. Az első lőfegyver döreje viszszavonhatatlanul átalakította világunkat, úgy hogy a lovagoknak távoznia kellett belőle.

A CÍMEREK KATONAI ALKALMAZÁSA AZ ÁRPÁD- ÉS AZ ANJOU-KORBAN

A mértékadónak számító nyugat-európai heraldikai kézikönyvek különbözőképpen közelítik ugyan meg a címerek megjelenésének, elterjedésének bonyolult problematikáját, abban azonban egyetértenek, hogy a címerhasználat meghonosodása, elterjedése idején e jelvények katonai felhasználásának igen fontos, meghatározó jelentősége volt.

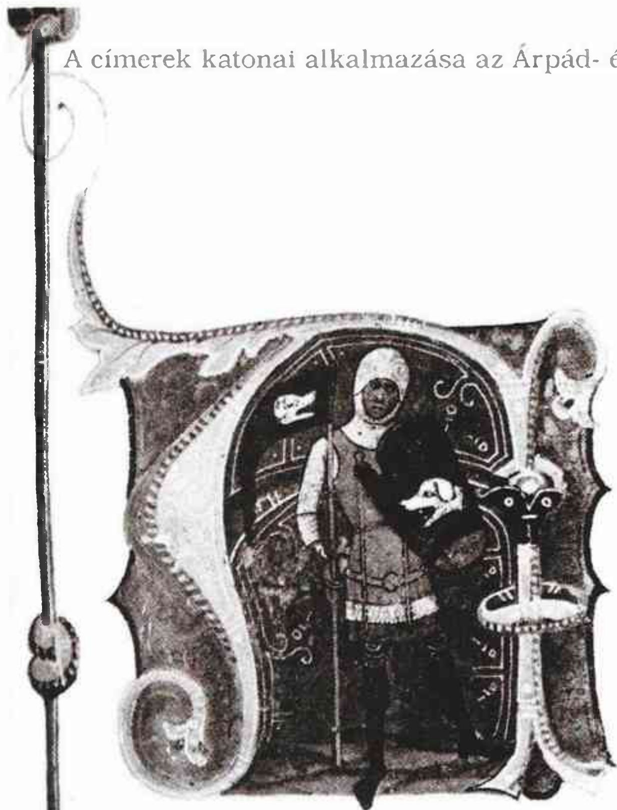
Az első ezredfordulón a nyíl átütő ereje erősen megnőtt, egyre vastagabb sodronyingek, vaslemezek védtek csak ellene, s a harcosok kezdtek az arcot is felismerhetetlenné tevő sisakokat használni. 1049-ben a normandiai herceg és Anjou grófja viszályba került egymással, a tervezett összecsapásuk előtt kölcsönösen tájékoztatták egymást ruhájuk színéről, lótakarójukról és pajzsaik díszítéséről, hogy a csata forgatagában megtalálják egymást és személyesen is megvívhassanak.

Mathilde királyné Bayeux-ben ma is látható, 1080–1090 tájára datált híres faliszőnyege az 1066-ban megvívott hastingsi csatának állít emléket. Az 58 jelenetet ábrázoló kárpit már számos, kis körökkel, kereszttel, sárkánynyal díszített, stb. pajzsot is ábrázol. Ezek azonban még nem címerek, nem alkalmasak az azonosításra: előfordul, hogy ugyanazon személy a különböző ábrákon eltérő díszítésű pajzzsal jelenik meg. Amikor Hódító Vilmos, a normann sereg vezére meg akarja győzni embereit, hogy nem sebesült meg (az 55. jelenetben), megemeli a sisakját, s megmutatja az arcát, hogy ezzel azonosítható legyen. A következő állomás a címerek kifejlődésében a 12. század derekán a pajzsra festett ábrázolások állandósulása, örökletessé alakulása, (modern fogalmaink szerint) címerré alakulása.

Magyarország a középkori európai címerviselés keleti határán feküdt. Az első itteni címeres emlékek a nyugat-európaiakat követően csak a 12. század legvégén, a 13. század elején jelennek meg a királyi pénzeken, pecséteken. Így az a fejlődési folyamat, amely a címerek elterjedéséhez s a társadalom egésze által való használatához vezetett, a nyugat-európaihoz viszonyítva kisebb késéssel zajlott le. A 13. és a 14. századból azonban már maradt ránk annyi heraldikai szempontból jól értékelhető forrás, hogy a címerek katonai felhasználását az Árpád-kor utolsó századában és az Anjou-korban nyomon követhessük.

A magyar régészek és hadtörténészek véleménye nem egységes abban, mekkora lehetett a – címerviselés elsődleges katonai bázisának tekinthető – nehézfegyverzetű lovasság száma s a könnyűfegyverzetű harcosokhoz mért aránya a korabeli hadseregen belül. Azt azonban a kevesebb nehézfegyverzetű lovagot feltételező szerzők is vallják, hogy – főként a magyar uralkodó osztály vezető (elit) rétegében – voltak ilyen harcosok, s az 1241–1242-es tatárjárást követően a királyi politika ezek számának a gyarapítására törekedett.

Már II. István (1116–1131) görög háborújáról írva arról értekezik a Képes Krónika, hogy a bizánci császár hatalmas sereget küldött Magyarországra az Al-Dunánál fekvő Haramra, akiket nem tudtak fenntartani elődeink, mert kénes (görög)tűzzel felgyújtották a hajóikat. A király országa minden erejét a görögök ellen küldte Setephel vezérlete alatt. Ezek megütköztek a görögökkel a Karaso patakon túl, Boron/Branicevo környékén. Isten azonban a görögökkel volt – panaszolja a krónikás – , a magyarok nem tudtak ellenállni. A Karaso patakba annyi embervér keveredett, hogy úgy vélték, teljesen vérből áll. „*Úgy feküdtek a páncélos emberek a folyóban,*

Hunt lovag a Képes Krónikában

mint a tuskók, amelyeken keresztül a futók és üldözőik úgy keltek át a patakon, mint egy hídon." Márpedig a nehézfegyverzetűek léte azzal járt hazánkban is, hogy felismerhetővé tételük igénye magával vonta a címeres jelvények (címerpajzsok, zászlók, címeres ruhák, lótakarók, sisakdíszek) megjelenését.

A lovagi tornák előtörténeteként felfogható harci játékok már a címerek ismertté válása előtti időben megjelentek őseinknél. Az orosz Ipatyevi Évkönyvben olvasható egyik bejegyzés szerint 1150-ben (vagy 1151-ben), amikor Izjaszlav Msztiszlavics volhiniai fejedelem győzedelmesen bevonult Kijevbe, lakomát adott az ottani lakosok, valamint az orosz és magyar szövetségesei tiszteletére. A magyarok ekkor a Jaroszlav-udvarban lovaikkal ugrató játékokat rendeztek és kivívták a kijevi nézők elragadtatását. Német krónikás bejegyzés szerint, amikor Barbarossa Frigyes német-római császár keresztes hadjáratára vonulva 1189-ben átutazott hazánkon, lovagjai részvételével tornára került sor. Ez az adalék megerősíti az 1200 táján, illetve a 13. század legelején író Anonymus közlését. Ő a magyar honfoglalás korában visszavetítve azt írja Árpád vitézeiről, hogy azok a vezér színe előtt vértezett harci ménjeiken ülve majd minden nap pajzzsal és lándzsával nagy tornát vívtak.

Újabban egyesek megkérdőjelezik a lovagi tornák, s velük a lovagi szokások alapos magyarországi ismeretét az Ottokár cseh király (1253–1278) unokahúga, Brandenburgi Kunigunda 1264. évi esküvőjén történtek miatt. Az osztrák rímes krónika szerint a Duna melletti sík mezőn a *buhurt* nevű alakzatban érkező fegyvertelen lovagtömeg közeledését látva IV. Béla magyar király (1235–1270) és fiai, István, valamint a vőlegény Béla herceg pillanatok alatt lóra kaptak és elmenekültek. Persze nem zárható ki, hogy a három magyar fejedelmi személy valóban nem ismerte a lovagi torna *buhurt* nevű változatát, azt a lovagi játékot, ahol a résztvevők tömegesen, de fegyvertelenül vágtattak előre, s az ellenfél életét nem volt szabad veszélyeztetniük. Mielőtt azonban műveletlenségük miatt elmarasztalnánk a magyar királyt és fiait, gondoljunk arra is, hogy a magyar és a cseh király közt nemrég szűnt meg a hadiállapot, azaz könynyen lehetséges, hogy a vágtatva közeledő, a felvert por miatt a fegyvertelenséget nem is láttató lovastömeg közeledtekor ők nem lovagi tornamutatványra, hanem egy ellenük irányuló merényletre, elfogási kísérletre gondoltak.

Egyes címeres jelvényekre a csapatok irányításához is nagy szükség volt, így például a kor hadművészete a zászlóknak kiemelt jelentőséget tulajdonított a harcmezőn. Így érthetővé válik, hogy az egyes csaták leírásánál a középkori magyar krónikák szerzői is igen gyakran emlegetik az egyes magyar királyok, hadvezérek zászlait. Amint ezt a magyar zászlótörténeti kutatás kimutatta, a honfoglalás történetének leírásakor Béla király névtelen jegyzője jó néhány hadiesemény megörökítésekor ad a magyar csapatok vezetőinek a kezébe zászlót: Így a görögök ellen indulva Bogat fia Bulcsú a zászlót ragadja meg, („*elavato vexillo*"), míg Tosu fia Lél a harci kürtöt fújja („*tuba cecinit*"). Zalán (Salanus) ellen indulva szerepet cserélnek: Lél tartja a zászlót, s

Poth nemzetség őre a Képes Krónikában

Bulcsú szólaltatja meg a kürtöt („*Lelu filius Tosu eleveto vexillo sui signi et Bulcsu filius Bogat tubas bellicas sonando*"). Más helyen azt olvashatjuk, Bulgáriába és Macedóniába Zuard és Cadusa seregei nyomulnak be jelvényes zászlók alatt („*elevatis vexillis signiferis*"), miként zászlaját emelve („*elevato vexillo*") indul Veszprémbe Usubu is.

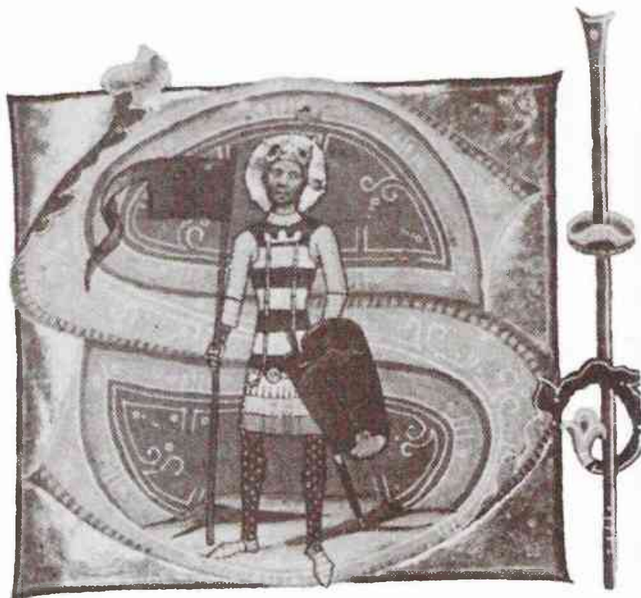
Amennyiben elfogadjuk Anonymust III. Béla király egykori jegyzőjének, azt is fel kell tennünk, hogy bármennyire is saját korának a szokásait vetítette vissza három évszázaddal korábbi időszakra, arra gondolnia kellett, hogy az ő korában is fiatal magyarországi címerhasználat léte nehezen hihető a honfoglalás korában. Így nagyon valószínű, hogy Lél, Zuard és Cadusa jelvényes zászlain még nem címeres zászlókat, hanem olyan típusú zászlókat kell értenünk, amelyek jelvényei zászlórudakról „leszállva" hamarosan a címerpajzsokra is rákerülhettek, s elősegítették egyrészt a királyi címerhasználat terjedését, másrészt annak a – más 13. századi forrás által is dokumentált – szokásnak a meghonosodását, hogy az egyes kisebb seregtestek parancsnokai saját címerükkel díszített zászló alatt indultak harcba.

Minthogy a címerhasználat a 13. század közepén már eléggé ismert volt Magyarországon, valószínűsíthető, hogy címeres ispáni (magyar) zászlót örökít meg a magyarországi tatárjárás történetírója, Rogerius, aki megírja, hogy a tatárok elől menekülő Bertalan pécsi püspök útközben László somogyi ispán sok kibontott zászló alatt a királyhoz vonuló seregével találkozik, s miután a magyar zászlókról megismeri őket, hozzájuk csatlakozik. Látva a nagyobb csapatot, a tatárok vissza is fordulnak, s így a püspök megmenekül. Lévén a somogyi ispán az uralkodó egyik seregtestének a parancsnoka, elképzelhető, hogy seregének a zászlain a király (és egyben Magyarország) címerét lobogtatta a szél. Ugyancsak könnyen lehet, de nem bizonyítható, hogy a Körmend számára 1244-ben kelt királyi privilégium az uralkodó személyes hadba szállása esetére a nagybirtokos bárók csapatteste helyett a királyi címeres zászló alá rendelte a frissen kiváltságolt település által kiállítandó, lándzsával, pánccéllal, sisakkal, két lóval és egyéb felszerelési tárgyakkal ellátott nehézfegyverzetű katonákat. Minthogy azonban az oklevél latin szövege csak a király (saját) zászlaját említi, ezt is csupán valószínűsíteni lehet. Azt azonban már bizonyosan tudjuk, hogy az egyik nagybirtokos, a Csák nemzetségbeli Péter saját (nemzetségi) címeres zászlaja alatt harcolt. 1274-ben egy IV. László (1272–1290) nevében kiállított oklevél ugyanis birtokadományban részesítette Pétert, s érdemei közt előadja, hogy midőn a király apja – V. István király (1270–1272) – egyes határsérelmek miatt Bulgáriába betört, Péter, „megvetve a fenyegető halált, az ellenséges bolgárok sorai közt ahhoz a nagyon erős oroszlánhoz hasonlóan harcolva, amelynek a jeleit zászlaján viselte, csodálatos győzelemmel tért vissza". Később a cseh király ellen, az annak váratlan pozsonyi betörése idején fellángoló harcokban Péter mester „oroszlánszívet viselve" szintén kitüntette magát. Az 1274. évi oklevél állítását alátámasztja Csák Péter rokoná-

nak, Csák nembeli Ugrin nádornak a pecsétje is, amelyet a Rudolf osztrák herceggel kötött szövetségről kiállított oklevélre függesztettek, s amely – többek közt – címerpajzsban ágaskodó oroszlánt ábrázolt.

IV. László király történetírójáról, Kézai Simonról a krónikakutató szakirodalom valószínűsíti, hogy követként végigutazta Itáliát, s itt a zászlók sokféle fajtájával találkozott. Így könnyen érthető, hogy munkájában előszeretettel ír a különböző neveken (*vexillum*, *banerium*) említett zászlókról, s katonai alkalmazásukról. A magyar nép korábbi történetét megörökítve leírja, hogy a honfoglaló magyarok harcaik során felemelt zászlókkal, feleségüket, gyermekeiket és marháikat magukkal szállítván keltek át a Dunán Pestnél és a szobi révnél. A későbbi eseményekről elmondja, Aba Sámuel (1041–1044) és a német római császártól támogatott Péter (1038–1041, 1044–1046) királyok ménfői csatáját (1044) is, amelyet Aba Sámuel már-már megnyert volna, a seregében lévő egyes magyarok azonban megőrizték Péter iránti rokonszenvüket, a döntő pillanatban zászlaikat a földre dobták, s megszöktek.

Talán a zászlón és a pajzson alkalmazni szokott címer egybeesésének a szokása alapján nevezi meg Kézai „*banerium*" szóval azt az általa elképzelt, turulmadaras címerképet, amelyet Attila hun király (434–453) pajzsára helyez, s amelyet a fején koronával, a hunok (illetve a velük szerinte azonos magyarok) a 10. század második felében élt Géza fejedelem koráig hadijelvényként viselni szoktak. Ugyancsak a múltba, Kálmán király (1095–1116) Velence elleni háborújának a korába visszavetítve említi ismét a *banerium*ot, ezúttal mint a magyar király zászlaját, amelyet Kálmán magyarjai a tengeren át Dalmáciába visszatérve magyar kapitánnyal és velenceiekkel hátrahagytak. Egymás mellett szerepelteti a *banerium*ot és a *vexillum*ot, amikor saját korának eseményeit megörökítve elmondja IV. László királynak Ottokár cseh király ellen Marchegg mellett vívott csatáját. Itt a magyar uralkodó „a királyi felség zászlaját felegyenesítve" egyesül a német sereggel. Ezután értesít

I. István király a Képes Krónikában

az Ottokár legyőzésével és halálával végződő morvamezei csata (1278) részletes lefolyásáról, majd arról is szól, hogy a magyar seregben „Renold fia Renold dicsőségesen és erősen tartotta a király zászlaját" (*banerium*át), és a király mellett küzdöttek testvérei és Magyarország más nemesei oly számosan, mint égen a csillag. A győzelem örök emlékére – tudatja büszkén a krónikás – és a legyőzöttek örök szégyenére a zsákmányolt pajzsokat és *vexillum*okat, a király székhelyén, a székesfehérvári egyház falaira függesztették fel megőrzésre. A bemutatott források alapján nagyon nehéz eldönteni a kérdést, hogy megfigyelhető e következetes szóhasználat Kézai krónikájában az egyes zászlófajták megkülönböztetésére, azaz más típusú zászlót jelent-e a *banerium*, mint a *vexillum*. Szűcs Jenő pl. a lovagi zászló két különböző fajtáját tételezi fel e szavak mögött. Ez könnyen lehetséges, de nem biztos. A vizsgált krónikarészletek alapján úgy tűnik, a *banerium* a rangosabb, ebből esetenként csak egyet említ a krónikás, ez is a sereget vezető királyé, míg a *vexillum* többször is többes számban fordul elő, e zászlófajtából így egyszerre több van, a seregtestét vezető főúrnak is lehet egy-egy példánya. Az eddig bemutatott források alapján elképzelhető, hogy a 13. század második felé-

ben már mindkét zászlófajtára címer került. Bizonyosnak azonban csak azt mondhatjuk, hogy a 13. század magyar hadviselésében a csaták forgatagában fontos szerepet játszottak a – század második felében már valószínűleg címeres – zászlók, csakúgy, mint az egyes seregtestek élén küzdő főurak zászlai. Győztes csata után pedig a – legyőzött, elesett – ellenségtől zsákmányolt zászlókat, pajzsokat megbecsült, a katonai dicsőséget tanúsító hadizsákmánynak számították. Ez a szokás – a zsákmányolt ellenséges zászlóknak a királyság egyik főtemplomában való elhelyezése – később is megmaradt, s az is érthető, hogy az ország egyik központi székesegyháza falaira helyezve őrizték őket.

Van adatunk arra, hogy külföldön is kitüntetésnek számított a hazánk ellen harcoló seregben a magyar színek viselése. Dalimil, cseh krónikás megemlékezik III. István magyar király (1162–1172) és II. Ulászló (Vladiszláv) cseh uralkodó (1140–1172) egyik háborújáról. Itt a hazánk ellen harcoló Jurik Stanko kitüntette magát, ezért a cseh királytól engedélyt nyert arra, hogy pajzsán a magyar színeket viselje. A címerhasználat elterjedéséhez viszonyítva a történet túl korai, a címerek Nyugat-Európában is csak a 12. század közepén jelentek meg, a 13–14. század fordulóján működő cseh krónikás adata mégis érdekes, mert feltételezhetően saját korának, illetve az azt megelőző kornak a felfogását fejezi ki, s így bár az imaginárius heraldika körébe tartozik, könnyen lehet, hogy a 13. században a magyar színeket viselő cseh vitéz kitüntetésként kaphatott hasonló engedélyt.

A címeres zászlóknak a 13. század második fele csatamezőin játszott fontos szerepét egyes ötvösművészeti emlékek ábrázolásai is alátámasztják. A több kutató által a 13. század második felére keltezett kígyóspusztai övcsat olyan tornajelenetet ábrázol, ahol két-két teljes fegyverzetű lovag karddal támad egymásra. Az egyik mögött fegyvernöke zászlós kopját tart ugyanazon pólyás címerrel, amely ura pajzsát is ékesíti. Címeres zászlót ábrázol István herceg (a későbbi V. István király) lovaspecsétje is, amely tulajdonosát előretartott, sokszalagos lobogójú lándzsával mutatja be, mintha éppen rohamra indulna. A zászlón Stíria párduca látható (István e tartomány hercege volt, a párduc egyébként már a 12. század második fele óta e tartomány jelképeként szerepel). Van kutató, aki a szalagokról úgy vélekedik, hogy azok nem csupán díszül szolgálnak, hanem egyben az Árpádok címerének a vágásai is, minthogy azonban csak színtelen pecsétábra áll a rendelkezésünkre, a kérdés nem dönthető el egyértelműen.

Forrásainkból kitűnik, hogy a 13. század második felének magyar hadviselésében a zászlók mellett a címeres pajzsoknak, sőt már az egyes lovagok fején látható sisakdíszes sisakoknak is szerep jutott. Sisakdísz látható Mihály zólyomi ispán 1272–1273. évi pecsétjein. Egyes heraldikai szokások külföldről jutottak be az országba. Kézai Simon már bemutatott krónikájában részletesen leírja a Hispániából Magyarországra beköltözött főúri család, a Bajótiak címermondáját. E szerint a család ősei még korábbi hazájában azzal érdemelték ki addigi vörös tarpajzsuknak sasra való felcserélését, hogy Mallorca és Minorca szigeteiről kiűzték a tuniszi szultán seregét. Sisakra került sisakdíszt, köpenyre

Olivér és Rátolt lovag a Képes Krónikában

rákerült heraldikai színt és fémet örökít meg Johann Ennenkel bécsi kanonok Világkrónikája, amikor részletes leírást ad Preussel Henrik osztrák lovagról, Buda-Pest első rektoráról. Henrik úr ugyanis Mária királyné kérésére lovagi fegyverzetet öltött, hogy a magyar trónviszályokba beleavatkozva István herceg ellen vonuljon. Fekete-arany köpenyt öltött, sisakjára is fekete-arany tollakat tűzött. Lándzsája végén kis zászlócskát lobogtatott a szél. Mindez azonban nem segített: a rektor a győzelmesen Buda felé vonuló István herceg fogságába esett, aki nagyon haragudott rá és maga szúrta le. Még ha feltételezzük is, hogy a Bécsben élő szerző a részletek megörökítésénél tévedett, Henrik lovag fegyverzetének esete jól példázza a nyugat-európai heraldikai szokások Magyarországra történő beáramlásának egyik fontos útját. Elmondhatjuk tehát, hogy egyrészt a nyugat-európai követjárások, a királyi és a főúri családok házasságkötéseivel járó érintkezések révén, másrészt a szomszédos osztrák–német területekkel fennálló kapcsolatok útján a 13. század második felére a címeres zászlók, pajzsok, köpenyek, sisakdíszek katonai alkalmazásának szokása Magyarországon is meghonosodott.

1301-ben kihalt az Árpád-ház. Még ugyanabban az évben Vencel király (1301–1304) az udvarhelyi székelyek közé telepítette Oláh falu lakóit, az udvardi várnagy ítélkezése alá helyezte őket, s azt írta elő, hogy hadakozás idején más szabad székelyek módjára ispánjuk zászlaja alatt kell háborúba vonulniuk. Az Árpád-ház kihalása után Magyarország trónjáért több dinasztia is versengett. A magyar nagybirtokosok megoszlottak a különböző jelöltek között, sőt, a leghatalmasabbak megpróbálták kihasználni a lehetőséget, s igyekeztek saját hatalmukat teljesen függetleníteni. A hosszú harcokból végül az Anjou családból származó, a pápa támogatását is élvező királyjelölt, Károly Róbert (1308–1342) került ki győztesen.

Amikor a pártharcokra visszaemlékezve birtokadományban részesíti egyik hívét, Lőrinc fia Istvánt, a király nevében kelt oklevél elmondja a megadományozott egyik nagy érdemét, hogy a korábbi véres harcok idején dicsőséggel harcolt, sőt, meg is sebesült az ő oldalán egy Kassa város közelében lezajlott összecsapásban, amely város „lakói akkoriban a cseh király fia (azaz Károly Róbert riválisa) pártján álltak, s az ő zászlaját emelték" az Anjou trónkövetelő ellen.

1312 nyarán ugyancsak Kassa közelében, Rozgonynál került sor arra a fegyveres összecsapásra, amelyben Károly Róbert a vele szemben álló nagybirtokos erők feletti legnagyobb győzelmét aratta. Az 1358 után a királyi udvarban írt és festett Képes Krónika nemcsak elbeszéli, hanem festménnyel is illusztrálja a fontos összecsapást. A csataleírás minket érdeklő része szerint amikor a harc válságosra fordult, Gurkét, a király zászlótartóját a királyi zászló alatt ölték meg. A királyi zászló lehanyatlott, az uralkodó a keresztesek zászlaja alatt harcolt tovább. A krónika vonatkozó miniatúráján a kép előterében a földön fekszik az eltört nyelű, kis halmon kettős keresztet ábrázoló *banerium*, az elesett zász-

Aba Sámuel és a német császár csatája

lótartó még holtan is markolja a zászlórudat. Fölötte a harcolók csoportjában a zászló címeréhez hasonló ábrájú ruhában küzd a király, sisakján aranykoronával, azon patkót harapó struccos sisakdísszel. Hasított pajzsának első fele vörössel és ezüsttel hétszer vágott, hátsó, kék mezeje aranyliliomokkal van behintve. A kép hátterében Károly Róbert pajzsának címerábrájához hasonlóan másik zászló alatt a kassai városfalak közül kivonuló friss erők éppen megérkeznek a csata színhelyére.

Nem a király, hanem az esztergomi érsek saját zászlaja alatt küzdve szerzett harci érdemeket később Vásári Miklós esztergomi érsek fivére, Tamás, amiért 1355-ben királyi birtokadományban is részesült. De nemcsak a síkságon vívott csaták zajában irányították zászlók a magyar haderőt. A Dubnici Krónikához csatolt Névtelen Minoritának tulajdonított krónikarészek elmondják a 14. század derekának azokat a hadjáratait, amelyeket Nagy Lajos király (1342–1382) öccse meggyilkolásának a megbosszulására Nápolyba indított, illetve nagybátyjával, a lengyel királlyal szövetségben a litvánok ellen viselt. Richardo megerősített olasz város alá érkezve a magyar sereg néhány vezetője, Lackfi István és öccse, Endre, valamint a Sósnak mondott László és Mórocok, a többiek tudtán kívül, felhágtak a város főtornyába, kitűzték ott István fehér sárkányos zászlaját, majd a magyar királyt éltették. Embereik ezen felbuzdulva szintén betörtek a városba, s miután nagy öldöklést vittek végbe, el is foglalták. Újabban egyes kutatók kétségbe vonták a leírás hitelét, azt állítván, hogy a vállalkozás egyik résztvevője nem Lackfi Endre, hanem Lackfi Miklós volt, a magyar vezér zászlajának a kitűzése azonban nem vitatott, miként az sem, hogy e merész haditett döntő szerepet kapott a város bevételében.

A litvánok elleni hadjárat során (1352-ben) Nagy Lajos és a lengyel király Belz várát ostromolták. A krónika előadása szerint Bebek István, a király zászlótartója a legválságosabb helyzetben, sebesülten is kitartott, s úgy állta a harcolók csapatait, hogy három zászlót törtek össze a kezében, mégis a helyén maradt, s csak akkor vonult vissza, amikor már a negyedik zászlaja is szétrongyolódott. Ekkor sem azért – szépítgeti a kudarcot a krónikás

– mert az ellenségtől vagy a haláltól félt volna, hanem azért, mert nem volt ötödik zászlaja, s nem volt segítőtársa sem. Belz mindkét oldalról nagy veszteségekkel járó ostroma azzal a kompromisszummal végződött, hogy a vár litván parancsnoka, Drozge megegyezett a magyar királlyal, levétette a tornyokról a litván hadijelvényeket, a fekete hajú emberi fejeket, s helyette mindenki szeme láttára kitűzték a magyar király zászlaját. Miután így az ostromlók „tekintélyén" nem esett csorba, elvonultak a vár alól, amely így természetesen litván kézen maradt. A királyi zászlótartó körül tomboló harc hevességét az magyarázza, hogy a zászlózsákmány a 13. századhoz hasonlóan a 14. században is nagy dicsőséget jelentett. Lackfi István 1350-ben az itáliai hadjáratban szerzett érdemeiért Csáktornya várát kapta adományba. Adománylevele érdemei között kiemeli, hogy több ellenséges hadvezér zászlaját zsákmányolta.

Bár néhány évvel az Anjou-kort követő esemény, de még a társuralkodó Anjou Mária királynő életében (1390-ben, illetve kissé korábban) történt, s érdekessége miatt feltétlenül említésre érdemes, hogy amikor Zsigmond (1387–1437) fegyveresen került szembe belső és külső politikai ellenfeleivel, a király hívei elfogták a „hűtlen" János bán pártjára állt Ragusai Nixát, azért mert János bán zászlaját viselte. Hasonló sorsra jutottak kíséretének (ugyanazon zászló alatt vonuló) tagjai is. Egy 1397-ben kelt oklevél pedig már két évvel Mária halála után arról tudósít, hogy Zsigmond ellen fordult záraiak felemelt zászló alatt az uralkodóhoz hűséges Pago szigetére törtek, ott gyújtogattak, a király védelemként ott lévő zászlaját letépték és meggyalázták. A király és tanácsa kiállt a megtámadott Pago mellett, a záraiakról pedig megállapította, hogy gonoszul és hűtlenül jártak el.

A zászlók nagy katonai jelentősége mellett azt sem csodálhatjuk, hogy nagy figyelemben és megbecsülésben részesültek a zászlótartók is. Amint láthattuk, a korábbi időszakban többnyire a sereg vezetőjével együtt említik a források a zászlótartót, később inkább az lett a szokás, hogy a sereg legfőbb parancsnoka

IV. László királyi címerekkel díszített sátra

helyett a sereg felső vezetéséhez tartozó, de másodrangú személy tartotta (pl. Rozgonynál Gurke, Belz alatt Bebek István, holott mindkét helyen jelen volt a király is). A zászlótartót nem lehetett magára hagyni. Amellett, hogy a sereg minden harcosának kötelessége volt a zászlók körül tömörülni, azokat védeni, külön segítők is állhattak a zászlótartók mellett. Belz ostrománál Bebek István nyilván nem tartotta egyszerre kezében mind a négy, a krónikás elbeszélése szerint nála eltört, szétrongyolódott zászlót, azokat egymás után adták a kezébe. Akár igaz a róla megírt vitéz magatartás, akár nem, az elbeszélésből kitűnik, hogy a zászlótartónak több zászló is a rendelkezésére állt, hogy a harc hevében tönkrementeket újjal pótolhassa. Saját (főúri, főpapi) zászlókra nyilván a vezér saját katonai kísérete vigyázott. A források adataiból úgy tűnik, hogy a királyi zászlók kezelésére, őrzésére, tartására külön e célra rendszeresített zászlóvivők, zászlótartók is rendelkezésre álltak. Valószínűleg az ő nyomukra bukkanunk egyes oklevelekben:

Dénes fia Dezső halála a király sisakdíszével

1330-ban Gyge fia János fia Lőrinc mester, a király zászlóvivőinek a mestere (fivéreivel együtt) bírói kiváltságban részesül, a következő évben pedig valószínűleg ugyanazon Lőrinc mester „a király úr jelvényvivője", semptei várnagy arra utasítja officiálisait, hogy egy szomszédos birtokos jobbágyait ne zaklassák. De más oklevelekben is többször találkozunk *vexilliferrel*. 1330-ban Ugrin mester, a király zászlóvivője egyben varasdi ispán is, aki (valószínűleg ispáni tisztségében) közhitelű személynek számít, mert oklevelet állít ki egy előtte történt szőlőeladásról. Érdekes, hogy egy 1357-ben kelt oklevél (Bebek) Györgyöt és az öt évvel korábban magát Belz alatt kitüntető (Bebek) Istvánt, liptói ispánokat említi királyi zászlótartókként, s még 1387-ben is e család egyik tagja, Bebek Detre szerepel – most már mint Zsigmond király zászlótartója.

A Képes Krónika nemcsak a 14. század első harmadának az eseményeiről tudósítja olvasóit, hanem – magába olvasztva egyes korábbi magyarországi krónikaszerkesztéseket – a magyar nép egész addigi történetét elmondja, s színes rajzokkal illusztrálja is. E képek azonban természetesen nem arra források elsődlegesen, hogyan zajlottak le valójában a korábbi események, sokkal inkább arról tanúskodnak, hogy a krónika miniátora (miniátorai) milyennek képzelte (képzelték) el a magyar történelem régebbi eseményeit a 14. század hatvanas-hetvenes évei táján. Ebből következik, hogy a címeres ábrákat, címereket mutató csatajeleneteket is főként a 14. századi heraldikai szokások visszavetítésének kell tekintenünk, ezért maga a Képes Krónika elsődlegesen a 14. században élő heraldika forrása. Így vonulhatnak harcba fekete turulmadarat mutató vörös gonfanon, majd aranyzászló alatt a krónika miniátora szerint a magyarokkal azonos hunok a magyar honfoglalás táján, illetve ezt nem sokkal követően, így adhat hosszú farokban (fanonban) végződő, aranycsillagos és félholdas vörös zászlót a Hédervári ősök, hasonló vörös mezőben ezüst kutyafejet ábrázoló zászlót Hunt vitéz, s további hasonló zászlókat más fegyveres vitézek kezébe a megfelelő krónikahelyek festője. A harcba induló magyar király általában vörös (fanonban végződő) zászlón és pajzson a zöld halmon álló ezüst kettős keresztet viseli, de előfordul vörössel és ezüsttel hétszer vágott magyar királyi zászló is. A magyar belviszályokba beavatkozó német sereg (ugyancsak fanonban végződő) fekete sast ábrázoló, *bannière*-típusú aranyzászló alatt küzd. Ha a magyar királyi család különböző tagjai harcolnak egymással, egyikük serege vörös, kettős keresztet ábrázoló, másikuké vörössel és ezüsttel hétszer vágott *bannière* alatt látható. Miután az Anjouk is megjelennek a magyar történelem szereplői közt, a hasított, első mezejében vörössel és ezüsttel hétszer vágott, a másodikban aranyliliomokkal behintett zászló is megjelenik a Képes Krónika vonatkozó illusztrációján.

A címeres zászlókhoz hasonló jelvények szerepelnek a krónika miniatúráin megörökített, harci díszben ábrázolt uralkodók, vezérek, nevesebb harcosok pajzsain is. Így láthatunk

fekete turulmadarat Attila, majd más vezérek pajzsán. Míg más szereplőket tárcsapajzsukon és zászlajukon azonos ábrával örökített meg a miniátor, a Héder nemzetség ősét bemutató „P" iniciálé burkában vörös mezejű zászló, illetve vörös öltözék mellett fehér (ezüst) mezejű pajzson látható az aranycsillag és a félhold.

A honfoglalás kori harcok más résztvevői harci díszben is zászló nélkül, csak tárcsapajzsra festett címerrel szerepelnek. E csoportokból a legérdekesebb Olivér és Rátolt egymás mellett ábrázolt alakja: a két azonos nemzetségből származó vitéz ugyanis eltérő (ezüst, arany pajzsfővel, illetve vörös) mezejű pajzsba helyezett arany hársfalevéllel jelenik meg. A későbbi harci események illusztrálására a történelmi magyar címer különböző ábrázolásai, a vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező és a zöld mezőben halmon álló ezüst kettős kereszt is előfordulnak, esetenként úgy, hogy (a zászlóknál megfigyeltekhez hasonlóan) a trónviszályok egymás ellen küzdő résztvevői közül az egyik az egyikkel, a másik a másikkal jelenik meg. Vörössel és ezüsttel hétszer vágott címeres ruhát, kettős keresztes címerű pajzsot visel Szent István király (1000–1038), vörös rutapajzsában látható az ezüst kettős kereszt a kunok ellen csatázó Salamon tárcsapajzsának a közepén, miközben a király felett ugyancsak kettős keresztet ábrázoló, *bannière* típusú vörös zászló leng. Aranymezejű pajzsán fekete sassal örökíti meg a miniátor Magyarországon át Jeruzsálembe vonuló III. Konrád német császárt (1138–1152). Végül Károly Róbert – zászlajához hasonlóan – pajzsán is együtt viseli a vörössel és ezüsttel hétszer vágott mezőt, valamint az aranyliliomokkal behintett kék mezőt.

Már a régebbi szakirodalom felfigyelt arra, hogy a Képes Krónika pajzsábrázolásai a díszítő cél miatt nem mindig élethűek. Nemcsak arra mutattak rá, hogy a 14. században használatos tárcsák szerepelnek a régebbi korok szereplőinek a kezében, hanem azt is észrevették, hogy a 14. században hadipajzsként használatos tárcsákra nem volt szokás közvetlenül felfesteni: főleg címer nélkül használták őket, de ha mégis címert festettek rájuk, külön festették fel a címert pajzsával, néha sisakdíszével és sisaktakaróival. A Képes Krónikában ilyen, helyesen festett, ruta alakú címerpajzs látható például Károly Róbert tárcsája közepén a Kassa melletti (rozgonyi) csatát ábrázoló, már tárgyalt jelenetben.

A pajzsokra, zászlókra rákerültekhez részben hasonló, részben azoktól esetenként valamelyest eltérő heraldikai ábrájú ruhákról már többször is megemlékeztünk. Bár nem szerepeltek a harc közben, de a hadviselés folyamán gyakori tábori élet során a könnyebb tájékozódást szolgálták, emellett díszítő, reprezentatív szerepet is játszottak a sátrakra helyezett címerek. A vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező és a vörös mezőben zöld halmon álló ezüst kettős kereszt egyaránt díszíti IV. László király sátrát azon a „P" iniciáléba helyezett színes ábrán, amely a király meggyilkolásáról írt krónikarészt illusztrálja.

A 14. században a sisakdíszek a korábbinál jóval fontosabb szerepet töltöttek be a csatamezőkön. Nagyon tanulságos, s a sisakdíszek fontosságát mutatja, hogy a legkorábbi magyar címeradományok voltaképpen sisakdíszadományok. Hogy a 14. században a sisakdíszek egy-egy családon belül általában azonosak voltak, öröklődtek, s a csatamezőn azonosításra is használták őket, Szepesi Jakab országbíró egy 1376-ban kelt oklevelével bizonyítható. Ebből ugyanis kitűnik, hogy egy, az országbíró előtt folyó perben az alperesek egyebek mellett azzal bizonyították a felperessel fennálló rokonságukat, hogy őseik, s következésképpen ők is, mint nemzetségi rokonuk, az ország összes háborújában a felperes őseivel egyazon sisakdíszjelvényt viselték. Sisakdíszadomány mellett témánk szempontjából további érdekes engedélyt adott 1327-ben az a királyi oklevél, amely Donch zólyomi ispánt feljogosította arra, valahányszor a király személyesen hadba száll, Donch mester aranyos címert, jelvényeket, sisakdíszt és zászlót viselhessen.

A mindent „bearanyozó" királyi kegy voltaképpen egy igen veszélyes kiváltságot tartalmazott. A Képes Krónikából kiolvashatóan már a 11. században alkalmazott hadicsel volt

hazánkban a harci jelvények felcserélésével az ellenséget megtéveszteni a sereg vezérének a hollétét és kilétét illetően. A krónikás leírása szerint az 1074-es mogyoródi csatában László herceg cserélte meg jelvényeit bátyjával, Gézával, hogy az ellenséges Salamon királyt (1063–1074) félrevezesse, s elhitesse vele, hogy azzal a hadrenddel áll szemben, amelyet egy korábbi összecsapásban már legyőzött, s neki, magának legyen alkalma Salamonnal megütközni. Könnyen lehet, hogy Donch mester számára is hasonló hadicsel alkalmazásának a megkönnyítésére engedélyezték az arany heraldikai elemeket a király személyes hadba szállásának az esetére, az aranyos felszerelés magára vonhatta az ellenség figyelmét, s elterelhette a szembenállók támadását az uralkodó személyéről. Mindenesetre tény, hogy alig három évvel később, amikor a Bazarad elleni hadjárat során Károly Róbert seregét egy szűk völgykatlanban románok tőrbe csalták, s jó részét megölték, a királynak úgy sikerült megmenekülnie a súlyos veszedelemből, hogy Dénes fia Dezső címert cserélt vele, azaz ő öltötte fel királya címerét, mire a románok – őt gondolva Károly Róbertnak – meg is ölték. Nagyon tanulságos, hogy a krónika szövege név szerint megemlíti Donch mestert azok között a magyar urak között, akik a király menekülését hősies, mintegy „kőfalként" való helytállásukkal biztosították, arról azonban nem szól a Képes Krónika, hogy Donch mester aranyos címere, sisakdísze vagy zászlaja részt kapott volna a románok megtévesztésében. Így lehetségesnek mondható, de nem biztos, hogy az ő aranyos címeres jelvényei is elősegítették a címercserére alapozott mentőakció sikerét.

A Képes Krónika illusztrációinak megfestésekor még csak egy emberöltő telt el a királyi sereg katasztrófája óta, érthető tehát, hogy két miniatúra is megörökítette a magyar királyi udvart és politikai elitet megrázó eseményt. Az első miniatúra a király öltözékében ábrázolt Dezsőt már a völgyszorosban fekvő halottak közt, a földön fekve mutatja, fején királyi koronával, struccos sisakdísszel. A szoros feletti magaslatokról a gubába öltözött románok még mindig nyilaznak, követ hajigálnak a völgybe.

A menekülő Károly Róbert a Képes Krónikában

A kép jobb sarkában a megmenekült király látható lóháton, két kísérője között, fején koronával, pajzsán a vörös mezőben ezüst kettős keresztet ábrázoló címerrel. Nyilvánvaló, hogy a kép e része annak dokumentálására készülhetett, hogy a király szerencsésen megmenekült a nagy veszedelemből. Ilyen közel az öldöklés színhelyéhez valójában még aligha viselhette volna címerét, hiszen ezzel menekülése sikerét kockáztatja. Ami a koronát illeti, a Képes Krónika miniatúrái – a többi szereplőtől való megkülönböztetésül – az uralkodókat általában koronával ábrázolják, még olyankor is, amikor azok (pl. betegen, ágyban fekve) nyilvánvalóan nem viselhették azt. Így ez a korona is csak a krónika olvasójának a tájékoztatására készült, voltaképpen nem volt ott a király fején menekülése közben. A hasonló, második miniatúrán Dénes fia Dezső már

nem ismerhető fel a halottak között, a románok és a menekülő Károly Róbert hasonlóan szerepelnek, mint az első képen, de most a király pajzsán nem látható a kettős kereszt. Minthogy az azonos jelenetet megörökítő két miniatúra különböző öltözékekben, felszereléssel örökíti meg a menekülő királyt, részletekbe menő élethűségükről szó sem lehet, de az adott körülmények mérlegelésével – a miniatúrák és a krónika szövege alapján – valószínűsíthető, hogy Károly Róbert pajzsát, sisakdíszét, címeres ruháját, felszerelésének egyéb árulkodó jelvényeit egyaránt levetette menekülése érdekében, azaz minden olyan heraldikai (és esetleges egyéb) jelvényt letett, amelyek segítségével a románok felismerhették volna.

Végső összegzésként megállapíthatjuk tehát, hogy az Árpád- és az Anjou-kori Magyarországon a címerek a hadifelszerelés különböző tárgyain szerepelhettek, s rendeltetésüknek megfelelve alkalmasak voltak arra, hogy tulajdonosukat azonosíthatóvá tegyék a harcmezőn – és a mindennapi életben is. Emellett természetesen reprezentatív, díszítő célokat is szolgáltak.

Irodalom

Bertényi Iván: A címerek katonai alkalmazása Magyarországon a XIII–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 34, 1987, 395–411. p.; Bertényi Iván: *Magyar címertan*. Budapest, 2003.; Borosy András: *A lovagi hadi technika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban. – Mályusz Elemér emlékkönyv*. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksai Ferenc. Budapest, 1984, 47–57. p.; B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. – *Hadtörténelmi Közlemények*, 114, 2001, 75–100. p.; Cs. Kottra Györgyi: Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In Bertényi Iván: *A Magyar Szent Korona*. Budapest, 1996, 212–221. p.; *Képes Krónika*. Hasonmás kiadás. Budapest, 1964.; Kumorovitz L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, 1993[2] (A Magyar Nemzeti Múzeum kiadványa.); Kumorovitz L. Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. I. közlemény. *Hadtörténelmi Közlemények* I. új folyam, 1954, 3–4. sz. 18–60. p.; *Magyarország hadtörténete két kötetben*. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest, 1984.; Pandula Attila: Vexillologia. In *A történelem segédtudományai*. Szerk.: Kállay István. Budapest, 1986, 230–254. p.; Michel Pastoureau: *L' origine militaire des armoiries. – Congrès national des société savantes*. Lille 1976, Archéologie, 107–118.; Michel Pastoureau: *Traité d' héraldique*. Paris, 1979.; Rácz György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 1995. 1–2. sz. 11–34. p.; Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. *Századok* 107, 1973, 569–643. és 823–878. p.; Tóth Zoltán: A kígyóspusztai csat jelentősége. *Turul*, 47, 1933 11–13. p.; Veszprémy László: A lovagi kultúra. In *Millenniumi hadtörténet 2000. Ezer éve a hadak útján*. Szerk.: Rácz Árpád. Rubicon-Aquila Könyvek.; Veszprémy László: Páncél és páncélosok említése a krónikákban és oklevelekben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108, 1995. 4. sz. 3–12. p.; Vizkelety András: Béla hercegnek, IV. Béla fiának menyegzője. – *Irodalomtörténeti Közlemények* 97, 1993.

A VÁROSTROMOK KORA

Ostromgépek

A tűzfegyverek elterjedése előtti ostromok sem voltak az ellenfelek számára unalmasak: ugyanúgy egymást érték a lövedékek becsapódásai, várfalak omlottak le, és harcosok tucatjai sérültek meg. A várostrom és várvédelem mindenkor komoly mesterségbeli tudás, „*ars*" ismeretét feltételezte, s érthető okokból a katonai csúcstechnika eredményeit e területen alkalmazták elsőként. A távolra vető harci gépek e generációját a középkor még az ókorból örökölte, de jól megragadhatóan saját tudásával folyamatosan tökéletesítette azokat. A későbbi nagy haditechnikai változásoktól s különösen a tűzfegyverek hadrendbe állításától eltérően ezeknek a vetőgépeknek a felállítása és üzemeltetése nem igényelt csillagászati költségeket, s Európa szinte minden országában, így Magyarországon is nagy számban tűntek fel.

A vetőgépek első példányát a hagyomány szerint még Kr. e. 399-ben a szicíliai Syracusae (ma Siracusa) ostroma alatt Dyonisziosz király parancsára alkották meg a helyszínen összehívott mérnökök és mesterek. Kezdetben alig különbözött egy hatalmas íjtól, amelynek azonban a megépített faváz, a beépített tekerő kar sokszorosára növelte teljesítményét. A hagyományos íjak 500 méteresre becsült távolságát további 50–100 méterrel növelte meg a hajítóerő jobb kihasználása.

A fejlődés következő lépcsőfokát a torziós vetőgépek bevezetése jelentette. Ezekben a hagyományos íjhúrt váltották fel a szorosan összesodrott kenderszálakkal. Külsőleg az új torziós szerkezet igen hasonlított elődjéhez, ennek is a vetősín, a hajtókar, a megakasztó és kioldó szerkezet volt a lelke. A megfeszített, hátrahúzott húrok nagy erőt vittek át a vetőgép karjaiba, amelynek elengedése hozta mozgásba a lövedékeket. Ez tette lehetővé, hogy a nyílvesszőket felváltsák az átlagosan 10–30 kilogramm súlyú kőgolyók, amelyek olykor még a 160 kilogrammot is meghaladták. Ezzel már kőfalakat lehetett zúzni, amit a macedón II. Fülöp király, majd fia, Nagy Sándor ki is próbált görög és egzotikus keleti hadjáratai során. A kisázsiai Tyros (Türosz, ma Tyre, Sur) városának 332. évi bevétele az új csodafegyver kitűnőségét igazolta.

A technikát a rómaiak is megörökölték, akik a lövések pontosságát tovább tökéletesítették a megfeszítés szabályozásával: a közeli célpontokra kevésbé, a távolikra jobban kellett hátrahúzni a húrokat. Bronzfedővel védték a húrokat nedvesség ellen, egy háromlábú forgatható, kerekekre szerelt állvánnyal pedig a gyors irányváltást érték el. A gépek felállítása és kezelése már ekkor nagy szakértelmet kívánt. Mindez professzionális kezelők alkalmazását tette szükségessé, akik az ókori Rómában elsősorban a pénzért alkalmazott rodosziak közül kerültek ki.

Ennek egy késő ókori változata volt a mozgásáról 'vadszamár'-nak, vagyis latinul „*onager*"-nek nevezett gépezet, a középkor „*manganum*"-ja, amelynek húrok által megfeszített, felfelé kilengő karját egy kötél elengedésével hozták mozgásba. Ahhoz, hogy hatásosak legyenek kőfalak ellen, legalább 150 méterre meg kellett azokat közelíteniük. Kőgolyók mellett nyilakat is lőttek ki. Az angliai Dorsetnél a régészek találtak egy koponyát, amelyet úgy fúrt keresztül egy nyílvessző, hogy meg sem repesztette. Ilyenre csak a nagy erejű vetőgépekből, azaz a ballistákból kilőtt nyílvesszők voltak képesek.

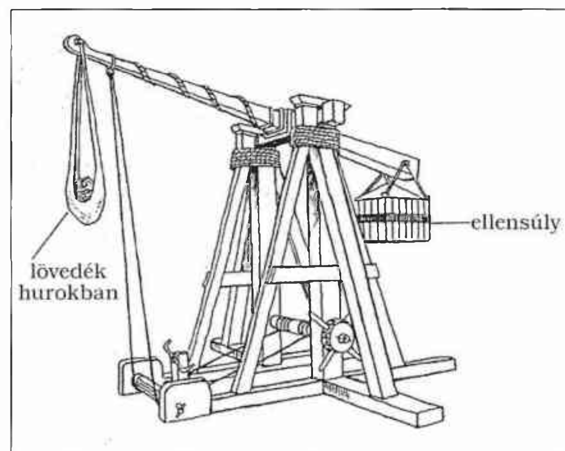
A kora középkorban a legelterjedtebb kővetők az ún. „*trebuchet*"-ek (más írásmódban

trebuchia, trabucetae) voltak. Az elnevezés a sokszor háromlábú („*tre*-") favázra vagy a három gerendából kiképzett billenő karra utalhat, bár a nyelvészek szerint a „*trans*" 'át, keresztül' jelentésű névelő rejtőzik a kifejezésben. Miként annyi haditechnikai és technikai felfedezést, ezt a típust is még az időszámításunk előtti Kínában fejlesztették ki, s a találmány a keleti országok felől érte el Európát. Az egykarú szerkezet csapórúdját a kereszt-rúdra a kisebbek esetében 5:1, a nagyobbak esetében 2:1 arányban helyezték el, a rövidebb végéről kötelek lógtak le, a hosszabb végén pedig egy hurokba, parittyába helyezték a lövedéket. A lelógó köteleket a kiszolgáló, a lehetőségek szerint 30–150 főnyi személyzet húzta és feszítette meg, hogy aztán azt elengedve „tüzeljenek". E szerkezet viszonylag lapos pályán egy 50–60 kilogrammos lövedéket 80–140 méterre vetett. A kutatók véleménye mindenesetre megoszlik arról, hogy a „trebuchet"-t csak a keresztes háborúk alatt ismerték meg a nyugatiak, vagy pedig már azt megelőzően hadrendbe állították. Sajnos nem bizonyítható, hogy milyen típusú hadieszközt, a vetőgépek melyik fajtáját vetették be Kr. után a 6. század végén az avarok és szlávok a Nagy Sándor féltestvéréről elnevezett város, a görögországi Szaloniki (Thesszaloniké) ostromakor, vagy a frankok 885–886-ban, amikor Párizst védelmezték a támadó vikingekkel szemben. Az azonban kétségtelen, hogy a keresztény seregek Lisszabon ostromakor 1147-ben már két ilyen típusú vetőgépet használtak. Ennek 100 ember feszítette meg az emelőkarját, s tíz óra alatt 5000 követ (egyszerre persze többet) lőttek ki vele, azaz mindegyikkel átlagban óránként 250-et. A tüzelés hatékonysága és pontossága azonban nagyban függött a nagyszámú kisegítő személyzet gyakorlottságától és összeszokottságától.

Ezen a problémán segítettek a Földközi-tenger partjain, minden bizonnyal bizánci hatásra a 12. századtól alkalmazott ellensúlyos vetőgépekkel, amelyeknél a többnyire kövekből kialakított ellensúlyt egy felhúzószerkezet hozta mozgásba. Nemcsak pontosabbá, hanem nagyobb teljesítményűvé is vált a tüzelés, 45–90 kilogrammos lövedékeket 250–300 méterre is tudtak lőni. Régészeti kutatások során találtak már két méter átmérőjű, 230 kilogramm súlyú márványból készült lövedékeket is. A szentföldi harcokban a mohamedánok is előszeretettel alkalmazták, akik például a klasszikus keresztes hadjáratok idején az utolsó szárazföldi keresztény erősség, Akkon (ma Akko) 1291. évi ostromakor 92 ilyen ostromgépet használtak.

A vetőgépeknek ez az utóbbi típusa érte meg a tűzfegyverek korát. Az átmeneti korszak, a 14–15. század hadmérnökei, feltalálói ezt a típust rajzolták le kézirataikban, legyen szó akár a Magyarországon is ismert dél-német Conrad Kyeserről, a sienai Mariano Jacopo di Taccoláról vagy éppen a szintén itáliai Roberto Valturióról. Jellemző, hogy a korai hadmérnöki kéziratok a vetőgépeket és a tűzfegyvereket egyforma érdeklődéssel és figyelemmel tárgyalták, s az előbbiek tökéletesítésében, teljesítményének növelésében nagy fantáziát láttak. Ekkor a kortársaknak, legyen szó akár a szintén haditechnikai érdeklődést mutató Leonardo da Vinciről is, még egyáltalán nem volt nyilvánvaló, hogy a tűzfegyverek korába lépett a hadviselés.

Az ellensúlyos vetőgépek a kezdetben pontatlan és megbízhatatlan tűzfegyvereknek sokáig valós alternatíváját kínálták. A 13. századra a hozzáértő mesterek kiváló eredményeket értek

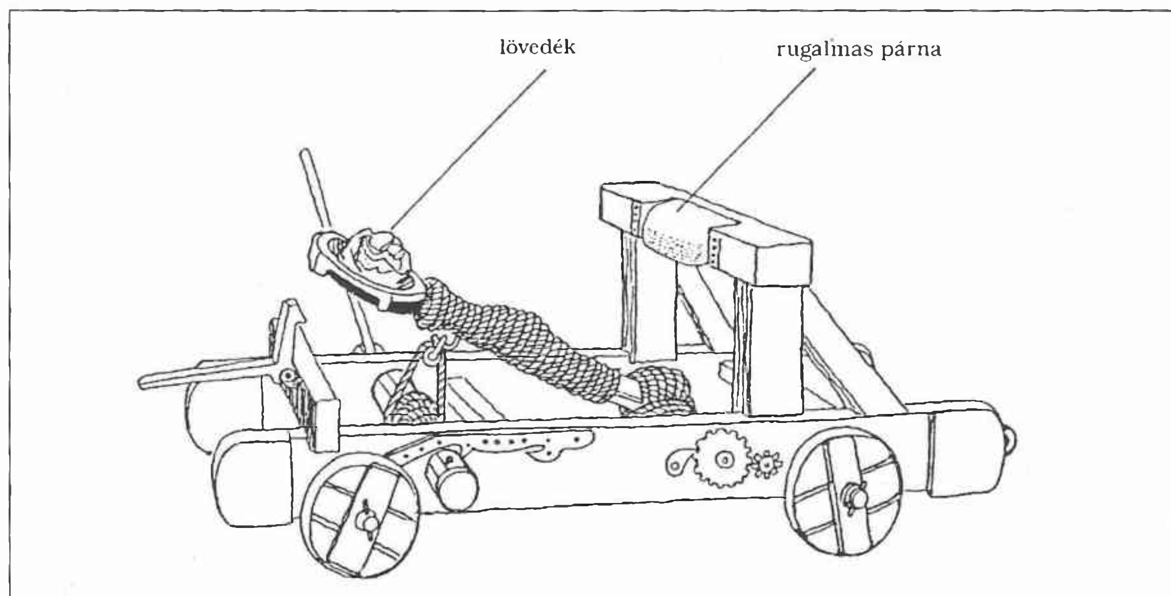
Vetőgép

el e fegyverekkel: I. Edward angol király a skóciai Edinburgh melletti Holyrood apátság ostromakor három vetőgépből három nap alatt 158 kőgolyót lőtt ki, Stirling ostromakor 13 gépből 600 lövedékkel támadták a vár falait, s a heves tüzelés mindkét helyen rövid időn belül megtörte a védők ellenállását.

Elterjedésükhöz a várépítészetbe bekövetkezett változások is hozzájárultak a sok tornyos, egyre bonyolultabb védőművekkel felszerelt 13. századi kővárak kifejlődésével. A technikai fejlődés szokott ritmusa szerint a védő- és támadótechnika egymás nyomában járt, s az új védőrendszerek leküzdésére az ellensúlyos vetőgépek kínáltak ígéretes lehetőséget. A Rigai-öböl partján élő livónok krónikájában történetírójuk, Henrik kifejezően írja le, hogy a nyugat-európai haditechnikai fejlődéssel lépést tartani akaró livónok milyen tudatosan igyekeztek a németektől eltanulni a kővárak építésének és a kővetők, számszeríjak használatának tudományát, amit egyszerűen „*ars Theutenicorum*"-nak, azaz a németek tudományának neveztek. Az adaptáció fáradságos, kudarcokkal tarkított folyamatáról is képet kaphatunk az itteni krónikákból: 1206-ban pl. az oroszok szintén megpróbálkoztak egyik ostromuk során a németek példáját követve egy kisebb kővető építésével, de mivel nem voltak a szerkezetek építéséhez szükséges ismeretek birtokában, a kövek visszafelé, az ellenkező irányba hullottak le, és saját embereiket sebesítették meg. A sikeres recepció példáját ugyanebből az időből az észtek kínálták, akik a dánoktól tanulták el a mesterséget, majd saját kővetőket építettek, és arra helybeli harcostársaikat is megtanították.

Feljegyezték, hogy nemcsak kőgolyókat vagy sziklákat lőttek ki, hanem gyújtóanyagokat, betegséget okozó bomló állatokat vagy éppen emberi testrészeket, hogy ezáltal is demoralizálják a védőket. Így pl. Schwanau 1322. évi ostromakor a strasburgi ostromlók 48 hadifoglyukat gyilkolták le, majd a vetőgépekkel testrészeiket bejuttatták a városba. I. Edward angol király a már említett skóciai Edinburghnál nagy mennyiségben ólmot lőtt ki, az egykorú szemtanúk szerint „elviselhetetlen fémesőt" bocsátva a védőkre, vagy egy másik esetben, 1151-ben Anjou ura „görög tűzzel" teli kilőtt edényekkel gyújtotta fel az ellenfél állásait. (A klasszikus görögtűz összetételét a mai napig találgatják, s feltételezik, hogy egy olyan láncolata volt a találmányoknak, amit egymaga senki sem ismert. Kezdettől fogva a Bizáncot védő flotta számára tartották fenn, s a belső ellenségtől éppúgy óvták, mint a külsőktől, s talán már eredeti formájában 1204-re is elfelejtődött, magában Bizáncban is feledésbe került.) A százéves háborúban még együtt használják a tűzfegyverekkel, s Nyugat-Európában még a 15. század második felének várinventáriumaiban is előfordulnak, sőt a törökök bevetik 1480-ban Rodosz ostromakor is.

E korai gépmestereket „ingeniator"-oknak, „machinator"-oknak nevezték, akiknek éppúgy kellett érteniük a gépezetek összeszereléséhez, az ácsmunkához, mint a feszítő húrok elhelyezéshez, a célzáshoz, s amennyiben a védelemben vettek részt, a falak erődítéséhez. Sokoldalú „ezermesterek" lehettek, akik az erdőben a fák (többnyire kemény tölgy és hajlékony fenyő) kiválasztásától a győzelem kivívásáig felelősek voltak a gépezet működésért. Nem véletlen, hogy a kora újkori 'mérnök' szó is az „ingeniator"-ok elnevezésből származik. Szakértelmükre annál is inkább szükség volt, mivel általában nem szállították, de legalábbis nem túl messziről hozták e monstrumokat, hanem a meglévő alkatrészekből a helyszínen szerelték azokat össze. Megbecsülésüket mutatja, hogy II. Frigyes német-római császár egyenesen fogságban tartotta „mesterét", hogy az titkait ne fecsegje el, vagy egy francia „mérnök"-öt 1254-ben érdemeiért – ami akkoriban ritkaságnak számított – lovaggá ütötték. E szakemberek az ostromok során az ellenfél kedvelt célpontjai voltak, hiszen halálukkal lényegesen meggyengíthették a szembenálló fél tüzérségét, hátráltathatták a megsérült eszközök kijavítását. A kortársaknak e gépezetek iránti komoly érdeklődését mutatja, hogy a normandiai Eu grófjának vacsoraasztalánál a vendégek – egy feljegyzés szerint – a vetőgép modelljén vizsgálták annak hatékonyságát.

Mechanikus vetőgép

E típusok akkor váltak igazán életszerűvé, amikor az egykori ábrázolások nyomán újra megépítették őket. 1890-ben ugyan a csodával határos módon rátaláltak egy gépezetre egy kelet-poroszországi templom alatt, de mivel nem konzerválták, az hamarosan elpusztult. A korabeli gépezetek újraépítésével sokan megpróbálkoztak, hiszen az egykori fegyverzetek tulajdonságai legpontosabban és a modern ember számára a leghihetőbben a ma „kísérleti régészet"-ként emlegetett tesztelési módszerekkel rekonstruálhatók. Ezzel a megoldással próbálkozott a tüzérség iránt rendkívüli módon érdeklődő francia uralkodó, III. Napóleon is. Majd nem olyan régen, 1989-ben Dániában építettek meg egy ún. „trebuchet" típusú kővetőt. A dán kővetővel 120 alkalommal nagy pontossággal tüzeltek egy hatszor hat méteres négyzetre, s a legnagyobb meglepetésre minden nehézség és probléma nélkül. Az 50 kilogrammos lövedékhez 2000 kilogramm ellensúlyra volt szükség, amit azonban 4000 kilogrammosig lehetett volna növelni. A 15 kilogrammos lövedékkel 168 méterre lehetett lőni, amit azonban az ellensúly minden 500 kilogrammos növelése 30 méterrel toldott volna meg. A használatukhoz szükséges szakértelem nem utolsósorban arra irányul, hogy a kezelő pontosan tudja, mekkora súlyú lövedék és ellensúly kombinációjára, illetve milyen hosszú parittyára van szükség a kívánt célpont leküzdéséhez. Az építés során derült fény a középkori mesterek ügyességére és találékonyságára. Előre el kellett készíteniük a különböző súlyú lövedékeket, a javításhoz szükséges alkatrészeket, a gépeket minden új helyszínen be kellett lőniük. Mivel hatalmas mennyiségű és méretű – 40 köbméternyi – gerendákból épültek, felgyújtani sem volt könnyű őket, szállításuk azonban legalább akkora gondot jelentett, mint később az óriás ágyúk idejében. Angliából maradtak fenn feljegyzések, miszerint a 14. században mozgatásuk alkalmából 20-60 ökröt is befogtak.

A mechanikus vetőgépek magyarországi története sajnos megíratlan. Ezt részben a régészeti leletek – érthető – hiánya magyarázza, ti. e gépezetek szerves anyagból készültek, illetve szétszedhetők voltak. A források pedig nem jelölik meg, hogy a gépezet szó mögött milyen vetőgépeket sejtsünk, mivel a gépezetek alatt éppúgy érthettek ostromtornyokat, ostrom-

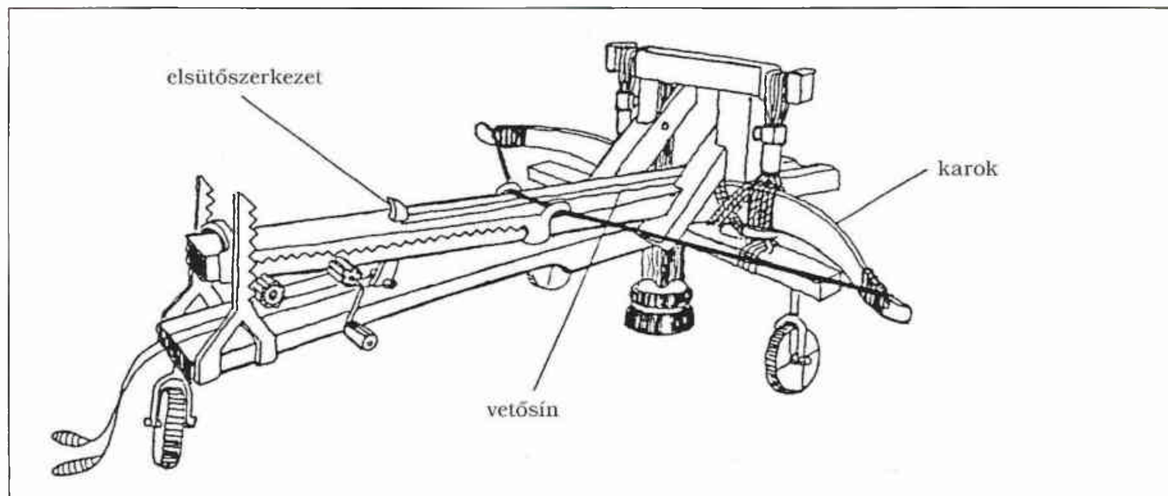
fedeleket, mint a faltörő kosokat. Különösen a szintén „ballistá"-nak nevezett számszeríjaktól problémás a különbségtétel. Kőgolyók esetén pedig a latin szóhasználatban még az ágyúktól is nehéz elkülöníteni azokat, amit a humanista történetírók, pl. a magyar történelmet író itáliai humanista, Bonfini klasszicizáló szóhasználata még inkább megnehezít. A magyar Krónikaszerkesztés feltételezhetően 11. századi részében említenek elsőnek egy kővetőt, „manganum"-ot, de a leírás azt sajnos nem ostrom közben mutatja be. Ez minden bizonnyal még egy torziós technikájú szerkezet lehetett. A krónika azután több helyen, így Attila hun király seregében, az észak-itáliai Aquileia ostromakor, majd a Szent Lászlóval foglalkozó fejezetben, Nándorfehérvár (ma Belgrád) ostromakor, II. István idejében pedig a bizánciak használatában tesz említést róluk. Sejthetően nemcsak irodalmi, a nyugat-európai források szóhasználatából való kölcsönzéssel van dolgunk, hanem a korabeli, 12. századi magyarországi gyakorlatra is következtethetünk ebből.

A 13. századtól, különösen a kővárak építésével együtt az új típusú kő-, nyílvetők is népszerűvé válhattak, amit a szoros osztrák–magyar, ill. morva–magyar harci érintkezések csak elősegíthettek. A magyarokkal szemben jellemző módon ilyet a tatárok is bevetettek a muhi csatában, a Sajó folyó hídjánál, amivel jócskán hozzájárultak a magyar vereség előkészítéséhez. A mongolok közvetlen keleti hatásra sajátították el az ellensúlyos gépezetek kezelésének ismeretét, s hadjárataikkal nyilván elősegítették azok európai terjedését. Feljegyezték, hogy a magyarországi hadjáratukat megelőzően, 1239-ben az orosz Csernyigov városára akkora köveket lőttek ki, hogy azokat négy ember alig bírta a földről felemelni.

A magyar források tele vannak a várostromok során elszenvedett kődobás okozta sérülések megemlítésével, de ezekből – kivéve, ha mint például 1273-ban Győrnél a kövek folyamatos záporáról írnak – nehéz minden kétséget kizáróan kővetőkre következtetni. Kezdetben azok az áldozatok tűnnek fel az oklevelek érdemeket felsoroló soraiban, akiket eltaláltak a lövedékek. Hosszabb időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a nem lovagias fegyverek kezelői is felbukkanjanak az oklevelekben, éppúgy, mint a számszeríjászok vagy majd a tűzmesterek esetében láthatjuk. Külföldi forrás emlékezik meg a cseh király, Ottokár 1271. és 1273. évi magyarországi hadjáratai kapcsán a várostromai során alkalmazott hadigépeiről, vagy Albert osztrák herceg gépeiről (Mosonmagyar)Óvár ostromakor. Zsoldos Attila a budai káptalan 1303. évi oklevelében találta meg a királyi hadigépek német származású kezelőjének, egy bizonyos „Eglolfus Teutonicus"-nak a nevét, akinek Csepel-szigeten volt birtoka. Az adat azért is érdekes, mert szépen bizonyítja, hogy – hasonlóképpen a 14. századi királyi ágyúmesterekhez – ez esetben is a nagy tudást és tapasztalatot kívánó feladatra egy külföldi származású mestert, egy németet fizettek meg birtokadományozással a királyi tulajdonú Csepel szigetén. Hasonlóképpen szerencsések vagyunk, amikor pár évvel később arról olvashatunk, hogy jobbágyok panaszkodtak Csák Mátéra, aki ostromgépeit vontattatta velük egyik vártól a másikig.

A 13. század végi adatok feltűnésében szerepe lehetett annak, hogy a magyar király saját országában is nemegyszer kényszerült a pártütők, lázadók várainak az ostromára, ami bizony sokszor eredménytelennek bizonyult. Egy-egy erősség sikeres védelme, mint például amikor 1264–1265 fordulóján IV. Béla ellenében az ifjabb király, István herceg hosszú heteken keresztül kitartott a Brassó (ma Brașov) környéki Feketehalom várában (ma Codlea), az egész hadjárat kimenetelét, az ország jövőjét is eldönthette.

Az Anjou királyok alatt, 1347-ben ismét a krónikások örökítették meg a hadigépek emlékét a magyar seregben. 1356–1357-ben az észak-itáliai Trevisónál felgyújtották a városfalakról a magyarok gépezeteit, amelyek között az ostromtornyok mellett vetőgépek is lehettek. Még ha a forrásokban nem is szerepelnek sűrűn, a Mohács előtti magyar hadtörténelmet végigkísérik. Feljegyezték, hogy a nikápolyi hadjárat alatt, 1396-ban az al-dunai

Vetőgép Mátyás korából

erősségek ostroma közben a keresztény sereg használt vetőgépeket. Mivel e vetőgépeket a Nyugat-Európából érkező lovagok segédcsapatai nem hozhatták magukkal, s egyébként is a sereg hadieszközökkel való ellátása a magyar félre hárult, nagy valószínűséggel Magyarországról származhattak. Zsigmond király velencei háborúi során pl. 1412-ben arról maradt fenn adatunk, hogy a magyar király megparancsolja friauli híveinek, hogy seregét lássák el lovakkal, fegyverekkel, hadigépekkel, ágyúkkal, kocsikkal, létrákkal és egyéb eszközökkel. Többszöri említésükkel Mátyás alatt találkozunk, részben azért is, mert úgy tűnik, a hagyományos ostromeszközök bírták Mátyás király személyes szimpátiáját. Így szerzünk tudomást arról, hogy Bécs ostromakor bevetettek védőtetőket, ostromtornyokat és vetőgépeket.

Mind külföldön, mind Magyarországon a vetőgépeket ostrom esetén további hadieszközök egész sora egészítette ki. A falakat faltörő kosokkal bontották meg, a falak megközelítését szolgálta a katonák feje fölé tartott tetőzet, vagy az emberi erővel kerekeken mozgatott ostromtorony. Ez nemcsak a védelmet szolgálta, hanem onnan lőhették számszeríjjal, vetőgépekkel a várat, illetve a benne több szinten elhelyezett létrák segítségével sikeresen, vagyis gyorsan és viszonylag védetten juthattak fel a falakra, mint azt Konstantinápoly 1453. évi ostromakor a támadó török gyalogosok mutatták be. Szállítása a nagy kővetőkhöz és ágyúkhoz hasonlóan igen problémás volt, 1287-ben Walesben egy tornyot 40–60 ökör vont, s 20 lovas és 450 gyalogos alkotta a kíséretet, a százéves háborúban egy szétszedett tornyot 26 szekérrel szállítottak. A védőknek jó esélyei voltak, hogy a tornyokat felgyújtsák, kőzáporral megroppantsák, de legalábbis lehetetlenné tegyék az onnan való tüzelést. Ez ellen a támadók úgy védekezhettek, hogy a torony felső szintjét földdel szórták le, vagy állatbőrökkel borították. A tornyok építése nagy felkészültséget és még több pénzt igényelt. Nem véletlen, hogy hazai forrásokban még ismerete is csak ritkán fordul elő, mint például egyszer Zsigmond uralkodása alatt. A király 1413. évi egyik, Stibor erdélyi vajdának küldött levelében megjegyzi, hogy a magyarok által ostromlott Dévény várával (ma Devín, Pozsony mellett) szemben nem szükséges ostromtornyokat építeni, mivel Budán lévő nagy ágyújával, ha majd azt odaviteti, könnyen elbánik a védőkkel.

Nem kevés szakértelem volt szükséges az aknák ásásához, aminek technikáját már a késő ókori klasszikus katonai teoretikus,

Vegetius is ismerte, és a középkoron át már a lőpor használata előtt alkalmazták. Aláástak a várfalaknak, az alagutat gerendákkal támasztották alá, majd azokat felgyújtva a várfalak alapjait semmisítették meg; esetleg az alagutat arra használták fel, hogy harcosokat juttassanak be az ostromlott erősségbe. Az aknaásást sokszor éppen egy ostromtorony fedezte és fedte el a védők szeme elől. A 890-es évektől pontos leírásaink vannak az aknaásásról, miként annak ellenaknákkal való elhárításáról is. Víznek a fodrozódásából vagy finom csengők megszólalásából szereztek a védők tudomást az ellenfél aknáiról, amelyeket ha időben észrevettek, sikerrel meghiúsíthattak. Körülbelül hasonló technikával, mint azt ma Eger várában a kazamatákban rekonstruálták a látogatók számára.

A legkorábbi ismert hazai példa, talán nem véletlenül, Csák Máté nevéhez kapcsolódik, aki a Bars megyei Berzence várát (ma Tekovská Breznica) 1312-ben „földalatti vájás", tehát akna segítségével foglalta el. Zára (ma Zadar) 1357. évi ostromáról olasz forrásból tudjuk, hogy Nagy Lajos csapatai sikerében döntő szerepe volt az aknáknak.

Ha lehet, még jelentősebb Nándorfehérvár 1440. évi sikeres megvédése. A törökkel szembeni védelmet Tallóci János vránai perjel irányította. Az ostrom érdekes epizódjáról Thuróczy János krónikája őrzött meg részletes beszámolót, ami technika- és művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltó. A magyarok észrevették, vagy kémeik útján értesültek arról, hogy a törökök egy közeli domb takarásában aknát, s katonák vonulásához alkalmas méretű járatokat ásnak. Azonnal ellenakna készítéséhez fogtak, amit salétrommal, puskaporral és egyéb éghető tárgyakkal töltöttek meg, majd kivárva a megfelelő pillanatot, berobbantották. 1453-ban Bizánc török ostromakor több mint tíz, nagy távolságból megkezdett aknával közelítették meg a várost, amelyeket azonban felfedeztek. A szakértelmet ezúttal is idegen specialisták biztosították: a törököket balkáni, novo brodi szakértők, a bizánciakat skót, magyar, német mesterek segítették. Az aknászat azonban már valóban átvezet minket a tűzfegyverek korába, ami az ostromtechnikát alapjaiban formálta át és forradalmasította a 15. század végére.

Várak, várispánságok, vármegyék

A várrendszer kiépítése összefüggött az augsburgi vereséggel, a nyugati példák követésével. Az új államszervezet kiépítésekor a megyésispánokat nagy kiterjedésű ispánsági várakkal kellett védeni, mint például Szabolcs, Bihar, Zemplén és Abaújvár esetében.

A 10–11. században épített szabolcsi földvár Közép-Európa egyik legimpozánsabb ilyen jellegű építménye, amely a feltételezések szerint a tatárjárás idején veszítette el jelentőségét. Sáncai a 10–12 méter magasságot is elérik, szabálytalan háromszög alakú falai 227–303–349 méter hosszúságúak, hatalmas, mára üres területet zárnak körül. Már Móricz Zsigmond is szép szavakkal emlékezett meg róla: „Ez a földvár, amelyről a magyar közvélemény jóformán semmit sem tud, a magyar nemzeti kincsek közé tartozik. Annak idején a Tisza, mely ma is ott kanyarog a vár alatt, mocsarakkal vette körül, mint egy szigetet, s a vár csúcsáról messze terjedő gyönyörű panoráma nyílik, az Alföld egyik legszebb kilátása, a Hegyaljai hegyekre."

Az újabb kutatások külön is felhívják arra a figyelmet, hogy bizonyos megyék ispánjai viszonylag szűk körben feltűnően gyakran fordulnak elő a király környezetében. Ebből nagyon helyesen arra lehet következtetni, hogy nyilván jövedelmeik mellett stratégiai helyzetük és katonai kontingensállító képességük is messze meghaladhatta a többi, több tucat megyének a lehetőségeit. Nem véletlen, hogy ebben a szűkebb körben találjuk Bács, Bodrog, Bihar, Pozsony és Sopron ispáni tisztét. De időben visszatekintve is azt találjuk, hogy az 1108–1193 közti időszakban összesen 31 megye ispánja szerepel az oklevelek záróformulájában, de ezek között Bihar kilencszer, Bács nyolcszor, a dunántúli Fejér hétszer, Bodrog pedig hatszor bukkan fel. Ez magyarázhatja, hogy az 1070-es évek harcaiban is

a bácsi, soproni, bihari és nyitrai várcsapatok kapnak szerepet, s a híres Vid ispán is Bács élére kerül. Így Mogyoródnál László és Géza seregében a bihari csapat alkotta a bal szárnyat, a nyitrai adta a centrumot. Joggal tapogatózik a kutatás abba az irányba, hogy a jelentősebb ispánságok csapatainak száma meghaladhatta az eddig kalkulált 300–400 lovas katonát, mégha bizonyosat e kérdésben nem is lehet mondani. Sopron és Bács katonai jelentőségét jól alátámasztja az a tény, hogy az országból a ki- és bevezető utakat ellenőrző határmegyéket a királyok valóban jól megerősíthették, amiről éppen az 1052-es Pozsony elleni sikertelen támadás tanúskodik igen meggyőzően. Másrészt az is sokatmondó, ha egy ispánt, noha több ispánság összpontosult a kezében, csak legfontosabb címéről neveztek el. Így például Mog egykori nádornak 1208-ban a királyi oklevelek méltóságsorai csak pozsonyi ispánságát rögzítették, holott ezzel egyidejűleg a barsi ispánságot is betöltötte. Ebből könnyen belátható, hogy Bars jelentősége Pozsonyhoz képest eltörpült a kortársak értékítéletében.

Magától értetődő, hogy egy megye területén több várispánság is lehetett, s adott pillanatban mindegyikük állíthatott és küldhetett katonát. Talán erre utal a magyar krónikás 1071-ben, amikor a soproniak csapatairól beszél, s vélhetően Sopron mellett talán Locsmándra és Kapuvárra is gondolt. Hasonlóképpen terjedhetett ki a bácsi ispán fennhatósága a későbbi Szerém megye területére is, hiszen Bács városában a bizánci krónikás Kinnamosz (Ioannés Kinnamos, †1203 körül) a Szerémség metropolisát, „fővárosát" jelölte meg. A görög források esetében persze feltételezhetnénk, hogy más megyék rovására pontosabb információkkal rendelkeztek a déliekről, ám híradásaikat más, pl. arab forrásaink, így Idriszi (†1165) a 12. század közepén megerősítik. Idriszi ismét Bács és Keve gazdagságáról ad hírt, a bizánci Kinnamosz 1138-ból a bihari ispánt említi. Az 1167-es híres hadjárat főszereplője Dénes bácsi ispán volt, aki azonos lehet azzal Dénessel, aki III. Béla uralkodása alatt a bácsi ispánságon túl a bán és a nádor méltóságát is viselte. A későbbi magyar történelemben is megfigyelhető lesz, hogy a veszélyeztetett területek hatékony védelmét a méltóságoknak megyékkel, megyék együttesének összekapcsolásával, a tisztségek halmozásával próbálták a királyok biztosítani.

Nógrády Árpád éppen a megyehierarchia rekonstrukciója alapján vonta kétségbe Pauler Gyula azon megállapítását, miszerint az egyes megyei zászlóaljak létszáma mechanikusan 300–400 lovasra becsülhető. Pauler még úgy vélte, hogy a 11–12. században az egyes ispánságok között még nem állhatott fenn lényeges különbség. A magyar középkori történetírás klasszikusa ugyanis figyelembe vette, hogy az 1152. évi orosz hadjárat 73 csapatból álló országos sereget említ, valamint hogy az imént idézett bizánci Kinnamosz az 1167. évi harcokban 37 ispán vezette 15 ezer fős magyar seregről tesz említést. Ez nyilván ebben a formában tarthatatlan, hiszen a III. Béla kori jövedelemjegyzék is az egyes ispánok ajándékai között tízszeres különbséget rögzít. Másrészt nyilvánvalóan létezhettek kisebb katonai képességgel rendelkező ispánságok, mint például a Baranya megyei vátyi ispánság. IV. Béla király korában a vátyi székelyeknek ispánjuk vezetésével minden hadjáratában száz fővel kellett megjelenniük.

A 13. század minden tekintetben átformálta a magyarországi várépítészetet. Az oklevelek számának ugrásszerű gyarapodásával a várak általában belekerülnek az írott források közé. Az egyetlen forrásból sem, csak régészeti feltárásból ismert ún. „történelem nélküli" vagy „kisvárak" (németül *Motte*) száma pedig lecsökkent. Ha a forrásokból ismert várak számát a 14. században hozzávetőleg 330-ra tesszük, akkor 1241 előtt tízről van tudomásunk. Persze ez a szám nem azonos a megerődített helyek számával. Ehhez hozzászámolhatjuk a régi várispánságok központjait, közülük nem egy jól védhető várossá fejlődött ((Székes)Fehérvár, Esztergom, Nyitra, Győr, Veszprém stb.), vagy a megerősített kolostorokat (pl. Tihany, Pannonhalma). II. András uralkodása előtt magánosok által, azaz nem a

király által épített várról nincsen tudomásunk, építésük nyilván királyi jog, kiváltság lehetett. A korábban épített ún. „történelem nélküli várak" persze lehettek magánosok tulajdonában, de azok nem érték el a 13. századi várak kritériumait, s nyilván ezért merültek a feledés homályába. A várépítési engedélyek, sőt királyi ösztönzések majd IV. Béla uralkodása alatt sokasodnak meg, jelezve az uralkodói szándékot, ami a tatárjárás tapasztalataiból kiindulva kívánta új típusú, nehezen bevehető erősségekkel megerősíteni az országot.

A magyarországi várkutatás területén az utóbbi években bontakozott ki egy dinamikus fejlődés, ami nyilván a számadatokat is jócskán módosítani fogja. Az arányokat azonban a korábbi adatok is megbízhatóan tükrözik: eszerint 1300-ig 150 új várról van tudomásunk. Azok közül, amelyeknek ismerjük tulajdonosát, 1270-ben 23 a királyé és 45 magánbirtokosé. Az arány jellemző módon 1300-ra gyökeresen megváltozott a királyi hatalom kárára: csak 30 a királyé és 136 a magánbirtokosoké.

A várépítésnek a magánbirtokosokra ruházásában persze nemcsak a központi hatalom pénzhiánya, hanem a céltudatos udvari politika is megnyilvánult. Ezt bizonyítja, hogy a király a várépítésnek leginkább a támadásoknak leginkább kitett nyugati határszélen engedett teret. A később nagy hatalomra jutó Kőszegiek két fontos nyugat-dunántúli erősségüket, Borostyán és Kőszeg várát a királytól adományként kapták meg. Hasonlóképpen jellemző, hogy a Duna és Dráva közötti kulcsfontosságú határszakaszon az 1242 és 1270 között felépült kilenc várból már csak egy épült királyiként. A várépítés és a várak fenntartása nemcsak terhet jelentett, hanem jelentősen megnövelte a nagybirtokos erejét. Várak birtokában már szembe lehetett szállni az egyébként katonailag mindvégig erősebb uralkodóval. Így például maguk a Kőszegiek is 1283-ban IV. László királlyal harcba szállva bezárkóztak két várukba, s ott várták ki, hogy a király felhagyjon az ostrommal. E folyamat keretében vetette meg 12 várral alapjait későbbi tartományúri hatalmának Csák Máté, hogy majd tartományurasága fénykorában 30–50 erőssége birtokában a 14. század elejétől két évtizeden át, egészen haláláig dacoljon az Anjou-dinasztia első uralkodójával. A király egyébként még a 13. század végén is fenntartotta a jogot, hogy a magánosok várépítését ellenőrizze. A törvényekben számos alkalommal feltűnt a kívánalom: az engedély nélkül épített, a közbiztonságot fenyegető várakat le kell bontani.

Hagyományos kisvárak, „magánvárak" persze még a 13. században is épültek. A Karásziak vára Nyírkarászban valamikor az 1260–1270-es években épülhetett fel, miután Drugh fia Sándor István ifjabb király híveként kiérdemelte az újabb és újabb birtokadományokat. Ott harcolt István mellett Olmütznél (Olomouc), a Balkánon, az 1264–1265-ös polgárháborúban Feketehalomnál, s később Isaszegnél, s kapott szabolcsi ispáni, szörényi báni majd országbírói kinevezést. A vár a fényes karrierhez képest kiábrándító: kettős árokkal és tapasztott kerítéssel, sáncokkal erősítették meg a dombhátra épített erősséget. A várdombot öt-hat méter széles, majd hat méter mély árok védte. A vár belsejében maradandó anyagból emelt lakóépület a régészek sejtése szerint soha nem állhatott. Lehet, hogy később kiépítették volna, de a 14. század elejei polgárháborúban rossz oldalon harcolt a família, s Róbert Károly alatt kegyvesztettek lettek, s Karászt is elveszítették 1328-ban.

Az új típusú várak általában jól védhető, a terepviszonyokat jól kihasználó helyre épültek. E gyakorlat legismertebb példája maga Buda vára, amelyet a pesti polgárok emeltek 1242 után, miután a pesti oldal erősségét a tatárok teljesen elpusztították. A budai várat olyannyira kiépítik, hogy 1285-ben az újabb tatárjárás hírére a királyné nem menekült el, hanem kíséretével behúzódik a falak közé. A kőfallal, tornyokkal megerősített és körbezárt lakótorony, amit még árkok és sáncok tovább erősíthettek, már igen komoly és elhúzódó ostromoknak is ellent tudott állni. Így IV. László a már említett Borostyánkő (ma Bernstein) várát hat hétig ostromolta hiába,

miként Kőszeg vára is heteken át tartotta magát és dacolt III. Andrással szemben.

Az ostrom körülzárással kezdődött, hiszen a legkényelmesebb mód az ellenfél kiéheztetése volt, különösen ha kutak, ciszternák híján nem rendelkeztek ivóvíznyerési, illetve tárolási kapacitással. Persze a védők ki-kitörtek, mint például az 1271-ben Nagyszombatot birtokló csehek. A védők számát ostrom előtt, ha volt erre mód, megnövelhették, mint V. István 1269-ben rendelkezett egy kisebb erősség, Toboly kapcsán. A védőket, miként egészen a legújabb korig, leginkább a felmentés reménye éltette, hiszen mindenki tudta, hogy a védekezés nem folytatható örökké. Ez esett meg Pozsonnyal 1271-ben, amikor a magyar védők megbizonyosodva a felmentés elmaradásáról, megadták magukat a jól felszerelt sereggel támadó cseh Ottokárnak. A védőknek általában komoly, csábító kedvezményeket volt szokás felajánlani, ami leginkább a bizonyos időtartamon belüli szabad elvonulást jelentette. Ez történt meg 1294-ben Fenes (ma Finiş) vára ostromakor, amikor azt Borsa nembeli Lóránt ostromolta. Az ostrom sikerét megnövelhette a tökéletes ostromzár, amit általában nem tudtak megvalósítani, részben a domborzati viszonyok miatt, részben mivel nehéz volt eldönteni a gyakori pártváltások miatt, hogy ki kivel van, s a katonák többsége meghatározott időtartamra vonult csak hadba. Ezzel szemben a Bihar megyei Sólyomkő (ma Peştiş) megközelíthetetlen hegyi vár volt, s az őrséget csak kiéheztetéssel lehetett megadásra bírni, miután a völgy bejáratainál két rögtönzött favárat (*castellum*) építettek. A hajítógépek és faltörő kosok használatát ismerjük, miként az említett cseh király, Ottokár (Mosonmagyar)Óvár ellen ilyeneket vetett be, amihez azonban az árkokat rőzsékkel fel kellett tölteni, hogy az eszközökkel megközelíthessék a falakat. Hajítógépekkel a védők is rendelkeztek, amivel a támadóknak is komoly károkat tudtak okozni.

A 13. század csodafegyvere a számszeríj. Igaz, Európában már a 12. századtól megsokasodnak említései. A forrásokban is lemérhető, hogy a fegyver használatának elterjedésében a keresztes háborúk adták a döntő fordulatot, részben a gyalogság megnövekedett szerepe, a hajókon való használatának népszerűsége, a várvédelem fontossága és a muzulmánok fegyverzetével szembeni előnyei miatt.

Az sem véletlen, hogy a számszeríjászok magyarországi harci alkalmazásáról teljesen egyértelműen éppen egy szemtanú itáliai krónikás, Rogerius tudósításából értesülünk. Ő nyilván semmi kivetnivalót, vagy furcsát nem talált abban, hogy Simon ispán Esztergom várát a tatárokkal szemben számszeríjászokkal védte meg. Ha a fegyver használata valóban köthető az aragónai vendég személyéhez, úgy nem mellékes, hogy már évtizedekkel korábban Magyarországra érkezett, legkorábbi említéséről 1220-ból tudunk.

Fontos IV. Béla király 1243. június 2-i oklevele. Ebben egyszerre találjuk meg a „*ballistarius*" és „*ballista*" szavak említését, egyértelműen 'számszeríjász' és 'számszeríj' jelentésben. Az említésre az osztrák megszállás alatt lévő Sopron ostroma adott alkalmat, 1242-ben. Jellemző módon a várból kijövő számszeríjászokat Máté fia Detre lándzsával támadta meg, s eközben érte az oklevélben megörökített sérülése. Itt említhető meg Dénes bán sérülése Zára ostromakor. A királyi oklevél 1244-ből számszeríjból származó nyílról ír, míg Spalatói Tamás Dénes kapcsán egyszerűen nyílvessző találatáról. A két eltérő megfogalmazás ily módon persze erősíti egymást, s a ballista 'számszeríj' jelentését egyértelművé teszi. A számszeríj IV. Béla általi pártolásának bizonyítéka a korabeli forrásokba is bekerült: 1262-es birtokot adományozott egy bizonyos Isombar számszeríjász részére. Nem magyarok kezében jelenik meg a fegyver V. István egyik 1271. évi oklevelében. Ubul fia Mihályt a stájerek elleni harcban érte találat. Ugyanazon évben Herény nembeli Banat pedig Felsőlendva (Oberlimbach, ma Grad) vára alatt veszítette életét, ostrom közben.

Érdekesek azok az adatok, amikor egy várnak az ostromáról több oklevél tudósít. Egyesek említik a számszeríjat, mások nem. A németek által elfoglalt Győr magyar ostroma is ezek közé tartozik 1273 első felében. Tudjuk,

hogy itt Sági Kalianus fiai közül többen így sérültek meg, noha az oklevél szövege folyamatos kővetést és nyílzáport említ. Egyébként is érdekes, hogy a kődobásnál soha nem emlegetnek az oklevelek gépet, noha az esetek egy részében nyilván kővetőből származhattak. Hasonlóképpen Gencsi Karachinus fiai Győr alatti sérülésének leírásakor is utal az oklevél szövege számszeríjlövésekre. Egy ilyen megfogalmazásban teljesen világos, hogy a ballista a számszeríj, s nem köveket vetettek vele.

Végül csokorba gyűjtöttük a 13. század utolsó két évtizedének adatait, amelyek a fegyver Magyarországon való ismertté válását bizonyítják. Az Abaúj megyei Szalánc váránál 1283-ban Miklós galgóci ispánt érte lövés, 1291-ben a burgenlandi Szentmihály váránál Hertvég fia Miklós comest találja el számszeríj, 1295-ben az osztrák herceg elleni hadjáratban Vinculo fia Pál comest a vállán és lábán éri sebesülés, Yunk fia Jánost 1299. július 5. előtt a Bécs melletti Himbergnél. 1300 júliusa előtt Stepk fia Miklóst a Bihar megyei Adorján várának ostromakor a lábán találták el.

Az új típusú várak igen kis méretűek, Sáros vára (ma Šarišky hrad) pl. 30+60 méter védhető alapterületű, míg a korábban épített Szepes belső várának (ma Spišský hrad) hossza 100 méter. A 13. század második felében a várépítészetben bekövetkezett minőségi változás világosan kialakította és értelmezte a vár „*castrum*" fogalmát: kőből épül, királyiengedély-köteles, toronnyal és falakkal megerősített. A 13. század második felében épített várak jelentős része meg is érte a következő századot, szemben a korábbi építésű jelentéktelen, kisebb katonai jelentőségű, ún. „történelem nélküli" kisvárakkal. Ugyanakkor a terminológiai bizonytalanság máig nem oszlott el a 'vár', 'kastély', 'megerősített udvarház' fogalma, illetve ezek latin megfelelői körül. Nyilván a megerősítettség fokában és minőségében (sánc, árok, palánk, pártázatos kőfal stb.) tudták a kortársak a különbséget megragadni, ám ahhoz elmulasztottak egy egyértelmű latin terminológiát kialakítani. Pedig a jó példa kéznél lett volna, hiszen például az osztrák és a sváb törvények az 1200-as évek első felében leírták, hogy a 'nemesi udvar' szabadon körbekeríthető kőfallal, ám annak a magassága nem lehet több, mint egy felemelt kardú lovas magassága, s a falnak nem lehet pártázata.

A várak fejlődése szoros kapcsolatot tart a társadalmi fejlődéssel. A magánbirtokok nagyarányú térnyerése szükséges ahhoz, hogy a kezdeti, földhalmon emelt faépületeket felváltsák a körfalakkal körülvett lakótornyok, a bonyolultabb elrendezésű belső tornyos várak. Ez bizony már a 13. század, amikor várak, várhelyek birtokába adományok útján jutnak a világiak, vagy éppen királyi kegy biztatja őket arra, hogy erősségeket emeljenek. Könnyen belátható, hogy a lakótorony pontosan megfelel a várúr szándékának, hogy okleveleit, fegyvereit, mobilizálható értékeit, családtagjait biztos helyen tudja, de az aktív védelmet nemigen teszi lehetővé. A nyugat-európai várépítészetből jól ismertek a lakótornyok, amelyeket rendkívüli falvastagság és figyelemreméltó magasság jellemez. A felső szinteken találjuk a várúr szállását, az alsó szint pedig a raktárak, az őrség elhelyezését szolgálta. A lakótorony egyébként a későbbi évszázadokban, egészen a palotaépítészetig megőrzi helyét a várakban, hiszen egy végső, szinte bevehetetlen menedékhelyre mindig szükség volt. Nálunk ilyet a korai időszakból csak alaprajzokból ismerünk, mint például III. Béla király szabálytalan négyszög alakú lakótornyát az esztergomi várhegy déli sarkáról.

A mai turisták is jól ismerik Simontornya, Simon alországbíró számára valamikor a 13. század második felében épült lakótornyát. Mégis az országban legismertebb a visegrádi ún. Salamon-torony, amelyet a népi emlékezet a I. László király által fogságba ejtett Salamon börtöneként tett halhatatlanná, noha valóságban ez is csak a 13. század második felében épült, közel azonos időben a fellegvárral és a Dunáig lefutó falrendszerrel. A fellegvárat illetően fennmaradt IV. Bélának az oklevele 1259-ből: „A tatárok okozta kegyetlen pusztítás után országunk helyreállítására összpontosítottuk figyelmünket és törekvésünket, s az emberek megvédésre alkalmas helyeken várakat építettünk, akkor hőn szeretett fele-

ségünk, Mária asszony, Magyarország királynéja a Pilis erdejében egy puszta hegyet kért tőlünk állhatatosan, hogy ott várat építsen az özvegyek és árvák védelmére, a tatárok nap mint nap fenyegető betörései ellen. Mi pedig ... átadtuk a kért hegyet, hiszen ilyen helyeket bőséggel adtunk országunk báróinak és híveinknek is. Ott azután a királyné asszony saját aranyából és kincseiből, arannyal díszített selymeiből, ékszereiből és más értéktárgyaiból pompás művű várat épített..." Az itt épült erősség a hegyi várak típusába tartozott, gyakorlatilag menedékvárként épült meg a hegycsúcs sziklatömbjén szabálytalan háromszög alakban. A magyar történelemben a fellegvár páratlan jelentőségre tett szert azzal, hogy itt halt meg 1342-ben Károly Róbert, s már korábbtól is, az 1320-as évektől, miután Visegrádot országa központjául választotta, s a fellegvárban őrizték a koronát és a koronázási ékszereket. Innen, a fellegvárból lopta el Kottanner Jánosné 1440-ben a koronát, s örökítette meg a részleteket páratlan érdekességű német nyelvű emlékiratában.

Az alsóvár központi erőssége az ún. Salamon-torony lett. Feladata a mellette veszedelmesen kimagasló Sibrik-domb védelme, vélhetően a felső nyitott teraszról, valamint a mellette húzódó országos főút ellenőrzés alatt tartása volt. A lakótornyot egészítette ki a kisebb tornyoknak a Duna-parttól induló láncolata, a kiépített völgyzáró fallal. Az ehhez kapcsolódó kaputorony e korban való építését bizonyítja, hogy innen került elő IV. Béla egy ezüstdenára. A torony építéséhez felhasználták a korábbi Sibrik-dombon álló római, kora Árpád-kori erődítmények köveit, s a környékbeli andezittufabányák és mészégetők termelését.

Magának a Salamon-toronynak különlegessége, hogy nem az általában elterjedt négyzetes alaprajzi megoldást követte, hanem hatszögű alaprajzzal épült meg. A 360 négyzetméteres, szabályos kváderkövekből rakott torony hét szintre tagolódott, amelyeket fagerendás födémek választottak el egymástól. A hatodik szintről lehetett kijutni a gyilokjáró erkélyre, a hetedik szint pedig eredetileg fedetlen volt, s teraszként katonai célokat szolgált. A jól védhetőség követelménye magyarázza, hogy a lépcsőépítmény külsőleg illeszkedett az épülethez, s a falépcsőzet veszély esetén könnyen eltávolítható volt. Megfigyelhetők a mély ablakfülkék, középoszlopos ikerablakok, rejtett szükséghelyiségek. Jellemző módon a veszélyeztetett oldalakra lőréseket, a védett keleti és nyugati oldalra díszes ikerablakokat helyeztek el. A visegrádi lakótorony ma is jól láthatóan a fellegvártól a Dunához lefutó zárófal védelmi rendszeréhez illeszkedett.

A lakótornyok esetében az árkokkal; falakkal és tornyokkal való megerősítés igénye a 12. század folyamán már jelentkezhetett, hiszen a lakótorony közelébe férkőzött ellenséget a keskeny ablakokból már nem lehetett hatékonyan támadni. Esztergomban is a 12. század végén a várudvart övező falat védőtornyokkal erősítik meg, a bejáratot, a várak kritikus pontját pedig kaputoronnyal. A kaputorony emeleti szobája az őrség lakóhelye, amelyet, a békés időszakra való utalással, szakállszárítóként emlegettek. A későbbi fejlődés során a bevezető utat többszörös falszorosokon és udvarokon vezetik át, szurokköntős, csapórácsos, lőréses és védőpártázatos tornyokkal felügyelve azokat. A várba vezető utat, ismét a védhetőség miatt, falszorosokon vezetik át, farkasvermen át fektetett felvonóhídon. Számtalan helyen az út egyre szűkülő átmérőjű körökben, csigavonalban közelíti meg a vár magját, mint például Bujákon, amelynek egyes szakaszai így folyamatosan védhetőek voltak egy magasabb falgyűrű védőövéről. A kapuk gyakran több nyílásúak voltak, külön kínálva utat a kocsiknak és gyalogosoknak. A védett övezeten belül kap helyet a kápolna, a palota, az ünnepélyes fogadásoknak helyet adó lovagteremmel, s fontos funkció jutott a várudvarnak, konkrét és átvitt értelemben egyaránt. Közismert, hogy a legtöbb európai nyelvben az 'udvarias' kifejezés az 'udvari ember' szókapcsolatból származik, azt a személyt jelölve, aki ismeri az udvarban elvárt viselkedéskódexet. Az udvar, mint a várbeli, adott esetben az ország mindenapi életének a központja, helyszíne és szervezeti kerete egyben.

A fejlődés későbbi szakaszaiban is épül egy önálló, védhető torony, amit a korábbi lakótoronytól megkülönböztetésképpen öregtoronynak hívnak, ami elődjénél egyszerűbb, kisebb, de vészhelyzetben a végsőkig védelmezhető. A szabályos belső tornyos várak, mint nevük is sejteti, téglalap vagy négyzet alaprajzúak, s leginkább sík vidékre vagy kisebb dombra épülnek. Minden sarkában áll egy-egy torony, mint például Pozsony, Diósgyőr (14. század második fele), Tata (15. század eleje) vagy Várpalota (15. század) esetében.

A vár hatalom, a hatalom forrása és letéteményese egy településen éppúgy, mint regionális vagy országos szinten. Ezt tudták a kortársak is. A Károly Róbert kori várvisszavételek, a királyi birtokok tudatos visszaszerzési akciója s a megfontolt adományozások eredményeként I. Lajos halálakor majdnem 100 vár volt az uralkodó birtokában, amelyeket várnagyaik segítségével igazgattak. A várakat leginkább csak szolgálati („*pro honore*"), bármikor visszavehető birtokként adták át híveiknek. Ily módon a várak majdnem fele királyi tulajdonban maradt, ami hihetetlen belpolitikai befolyást biztosított az uralkodónak. Ez akkor szembeszökő, ha arra gondolunk, hogy 1300-ban a várak kb. egy–négy arányban (30:136) a magánosok tulajdonában voltak. Az arányoknak a királyi hatalom javára történt elbillenése még szembeszökőbb, ha annak vizsgálatát egyes kulcsterületeken, a határok mentén vizsgáljuk meg, s azt találjuk, hogy a stratégiai pontokon mind királyi várak uralták a vidéket. Így például a nyugati határszélen minden vár királyi volt, a Lackfiak két várának kivételével – miként Fügedi Erik állapította meg klasszikus, a várakkal foglalkozó munkájában.

Az Anjouk várai közül Diósgyőr a korszak egyik legnagyobb vára, Nagy Lajos kedvence, 2000 négyzetméteres belső, s közel kétszerakkora külső területen épült ki. Lajosnak már azért is fontos volt, mert a lengyelországi útvonal mellett fekvő erősség a szoros lengyel–magyar kapcsolatainak erősítésében, majd lengyel királysága idején jól használhatónak bizonyult. A vár szíve egy 45+55 négyzetméteres szabályos négyszög alaprajzú középudvaros, emeletes palota, sarkain négy gyilokjárós-pártázatos toronnyal. Kápolna, ebédlőpalota, kéthajós nagyterem díszítette. Nem véletlen, hogy Nagy Lajos legnagyobb diplomáciai győzelmét, az 1381-es turini (torinói) békét is itt szentesítették, amit a mai modern panoptikumban is megcsodálhatunk. A királyi vár kiépítése Nagy Lajos uralkodása második feléhez kapcsolható. Hatalmas tömbjét sokszorosan tagolt védelmi gyűrűk, köztük 25 méter széles falazott árok fogta közre.

A szabályos alaprajzúak közé soroljuk a kör alaprajzú kerek- vagy gyűrűvárakat, mint amilyen Szombathelyen állhatott. Értelemszerűen a hegyvidéken épült várak esetében az alaprajz a terepadottságokat követi, s szabálytalan alaprajzúként tudnak csak megépülni. Ilyen a várhegy formáját követő esztergomi, budai, visegrádi s a felvidéki várak hosszú sora. Ezek kivétel nélkül kőből, terméskőből épülnek, kevés, elnagyolt kidolgozással. A köveket 40–150 centiméter váltakozó magasságú, de vízszintesen kiegyenlített, 160–260 centiméter vastagságú rétegekben rakták, amit rétegenként forró mészhabarccsal öntöttek ki. A szabványokat a korábbi korok nem ismerték, azonban a sikeres és bevált hagyományokat követve a 14. századi magyarországi várfalakat illetően bizonyos törvényszerűségek megfigyelhetők: pl. az 160 centiméteres falvastagság, a védőfolyósok nyolcméteres magassága, a védőpártázatok kétméteres magassága. (Ilyet királyi rendeletek nyilván nem szabályoztak, még ha Lengyelországból van is ilyenre példa.) Faragott köveket a falsarkokon, az ajtók, ablakok és lőrések nyílásainak kereteinél találunk. A nyílások boltozására gyakran használtak téglát, sőt Gyula vára esetében az egész várat téglából építették, de ez inkább a 16–18. századi építészetre lesz majd jellemző. A falak védőoromzatos védőfolyosóval, régi, 1295-től kimutatható nevükön 'párkánnyal' épültek, ami már nevében is árulkodik a német eredetű technika meghonosításáról. Nem véletlenül – szintén a németből jön át az erkély ('Erker', 1412), kastély (' Kastell', 1263,

palánk ('Planke', 1405), porkoláb ('Burggraf', 1297), torony ('Turm', 1291) szó.

Meglepő, de kinek-kinek a saját tapasztalati által is igazolt tény, hogy az erősségeket nem a legmagasabb hegycsúcsokra építették, hanem olyan kisebb magaslatokat választottak (Diósgyőr, Sümeg), amelyek ugyan megnehezítették az ostromgépek és eszközök bevetését, de a várak megközelíthetőségét, a várból a környező vidék hatékony és gyors ellenőrzését nem akadályozták. Olyan eset is előfordult, mint éppen Buda esetében, hogy a fennsíknak csak egy részét foglalta el a vár, s ilyenkor a többi résztől árok és védőművek választották el.

A korai várak esetében szinte mindenütt komoly problémák adódtak abból a körülményből, hogy nem a lőfegyverek elleni védelemre tervezték őket. Nem véletlenül ezeket, ha modernizálni akarták, alapos átépítésnek vetették alá az akkori legmodernebb, főként itáliai várépítészeti tudás és újítások alapján. A 16–17. században majd a török ellen építteti át a várakat a bécsi Haditanács, vagy éppen épít teljesen újakat, pl. Érsekújvárt (Nové Zamky). A korszak másik jellegzetessége, hogy a várat körülvevő település védelmét is el kell látni a városoknak, azaz a váras helyeknek. A 13. század végétől egyre gyarapodó számban találunk királyi utasításokat a városok fallal való körülkerítésére. Ilyenről olvashatunk Esztergom, Pécs, Sopron, Székesfehérvár, Vác vagy éppen Pest esetében. Károly Róbert 1331-ben például a barsi polgárokat kötelezi erre, Nagy Lajos a kőszegeiket ösztönzi, majd 1351-ben a fallal körül vett városok lakói mentesülnek a kilencedfizetés kötelezettsége alól. A külső tornyos, azaz a falsíkból kiugró tornyokkal ellátott várak leginkább a 14. század végétől jelennek meg, alkalmasint persze már korábban is feltűntek ilyenek, hiszen kitűnő oldalazási lehetőséget kínáltak a védőknek. Erre példa az 1330 és 1340 között épült soproni városfal, de ilyenek állhattak Pécsett és Székesfehérvárott is. Ábrázolásaink nem maradtak, de bizonyosak lehetünk abban, hogy a várak és városfalak képe szinte teljesen megváltozott a 14–15. századra, amit a korabeli útleírások sem mulasztanak el feljegyezni.

Irodalom

Bóna István: *Az Árpádok korai várai*. Debrecen, 1998 (második kiadás); *Castrum Bene*. 1-2. Gyöngyös 1990, Budapest, 1992 (Szőke Mátyás és Buzás Gergely tanulmányával a visegrádi alsóvárról, 1: 121–134. p., vázlatokkal); Kelly De Vries: *Medieval Military Technology*. Peterborough, Ontario, 1992; Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. *Századok* 116, 1982, 880–992. p.; Uő: Vár és hatalom. Az uralom territoriális alapjai a középkori Magyarországon. *Világosság* 25, 1984, 288–295, 367-375. p.; Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977; Gerő László (szerk.): *Várépítészetünk*. Budapest, 1975 (Fügedi Erik tanulmányával, 63–86. p.); Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi, (benne Kovács László: *Viselet és fegyverek*). Budapest, 1986, (új bővített kiadása Szeged, 2003); Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988 (benne Pandula Attila: Viselet és fegyverek); Borosy András és Rázsó Gyula fejezetei, In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk. Liptai Ervin. Szerk. Borús József. Budapest, 1984, 1–77. p.; Nógrády Árpád: „Magistratus et comitatus tenentibus". II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. *Századok* 129, 1995, 157–194. p.

A POZSONYI CSATA 907-BEN

A 10. század elején a magyarok Kárpát-medencei előrenyomulása és térfoglalása már jó ideje előrevetítette a korábbi szövetségesek, a bajorok és magyarok közötti fegyveres konfliktus lehetőségét. Az ekkor már megkésett bajor támadásra egészen 907 júniusáig kellett várni, hogy aztán a magyar seregek Pozsony közelében július első napjaiban megsemmisítő vereséget mérjenek Gyermek Lajos német király hadseregére. Itt vesztette életét Liutpold bajor őrgróf, továbbá a salzburgi érsek, a királyi kancellár, a freisingi és brixeni püspök, s számos további bajor előkelő. A szűkszavú híradáson nincs mit csodálkoznunk, a magyar honfoglalás kori és kalandozások korabeli történeti eseményekről általában csak rövid, évkönyvszerű feljegyzések maradtak fenn. Néhány esetben persze a korabeli történetírók elkényeztetik a mai olvasót, mint például a merseburgi és Lech-mezei (augsburgi) ütközetek (933, 955), vagy a Sankt Gallen-i kaland (926) leírásakor, nem is említve a 942-es hispániai kalandozást, ahol az arab hivatali írásbeliség fejlett gyakorlatának köszönhetően talán a legrészletesebb képet kapjuk kalandozó eleink hétköznapjairól. Ezzel szemben arról, hogy mi is történt 907-ben Pozsonynál, hallgatnak a magyar krónikások, s csak a délnémet apátságok és püspökségek halottas könyveiben, ún. nekrológiumaiban olvashatunk a csatában elesettekről, s egy esetben, a Salzburgi évkönyvekben pedig a csata helyéről (*ad Brezalauspurc*), amit így Pozsony közelébe lokalizálhatunk.

A csatát követően több száz évnek kellett eltelni ahhoz, hogy az első történetíró felfigyeljen az eseményre, s felismerje annak sorsdöntő történeti jelentőségét. Érthető, hogy a földrajzi viszonyok okán is az egy bajor történetíró, mégpedig a bajorok legnagyobb humanista historikusa volt: a bajor „Bonfini", Johann Turmair (1477–1534), avagy jobban ismert humanista nevén Aventinus. A rövid híradásokat ő bővítette ki, s adta meg az eseménynek a korszakos jelentőségét a „Bajorok története" című művében, amely először 1554-ben jelent meg nyomtatásban Németországban. Ennek köszönhetően a csatára a magyarországi történetírásban igen későn, először a 17. században reflektáltak, s így a leírása nem is került be a késő középkori magyar történeti összefoglalókba. A pozsonyi csata jelentősége és hitele így a történetíró Aventinus szavahihetőségével kapcsolódott össze, s mindmáig vele áll vagy bukik: csak egy zajos csetepaté zajlott le Pozsonynál, vagy egy Közép-Európa sorsát évszázadokra eldöntő ütközet? A 19. század vége óta folyik a vita, hogy Aventinus bővítésének mennyiben adható hitel, tényleg használt-e azóta elveszett forrásokat.

Munkáinak jelentőségét az adta, hogy gondos és lelkes humanistaként valóban végzett forrástanulmányokat a délnémet kolostori és világi könyvtárakban, levéltárakban, amire egyébként maga is büszkén hivatkozik. Ám forrásai konkrét lelőhelyét sohasem adja meg, jelentős bizonytalanságot és kényelmetlenséget okozva ezzel a későbbi kutatásnak. Másrészt azonban az is bizonyított, hogy olyan források is kezébe kerültek, amelyek – időlegesen – elvesztek, és csak a 19–20. században kerültek ismét elő, mint pl. a csata helyéről tudósító „Salzburgi évkönyvek" 1921-ben. Egyébként Aventinus nagyon helyesen, elsőrangú forrásoknak az okleveleket, hivatalos iratokat, törvényeket, utasításokat, leveleket, a minden-

napok írásbeliségének műfajait tekintette, s az elbeszélő forrásokat mellékes, kiegészítő forrásnak tartotta.

A források leírása

Aventinus szövege szerint a német királyi sereg 907. június 17-én indul el Ennsburgból, s ez a megállapítás a szerző hitelessége mellett szól. Fennmaradt ugyanis egy 907. június 17-i királyi oklevél, amely Sankt Florianban kelt. Igaz, az okmány hamis, de jó okkal feltételezhető, hogy egy eredeti alapján készítették. Ebben Gyermek Lajos király Burchard passaui püspöknek adományozza a későbbi híres búcsújáró helyet, Altöttinget a salzburgi érsek, Theotmar, Luitpold gróf és Isangrim gróf, valamint más, meg nem nevezett személyek kérésére és jelenlétében. Az oklevél egy 12. századi passaui másolatgyűjteményben maradt fenn, amelyet használhatott Aventinus, s – elbeszélése alapján ítélve úgy tűnik – használt is.

Az indulást követően a német sereg, amely a csatában elesettek nevei alapján a bajor egyházi és világi előkelők fegyveres kontingenseiből állhatott, három részre tagolódott. Az egyik csapat követte a Duna déli partján az ókori *limes* utat, a másik a Duna északi partján

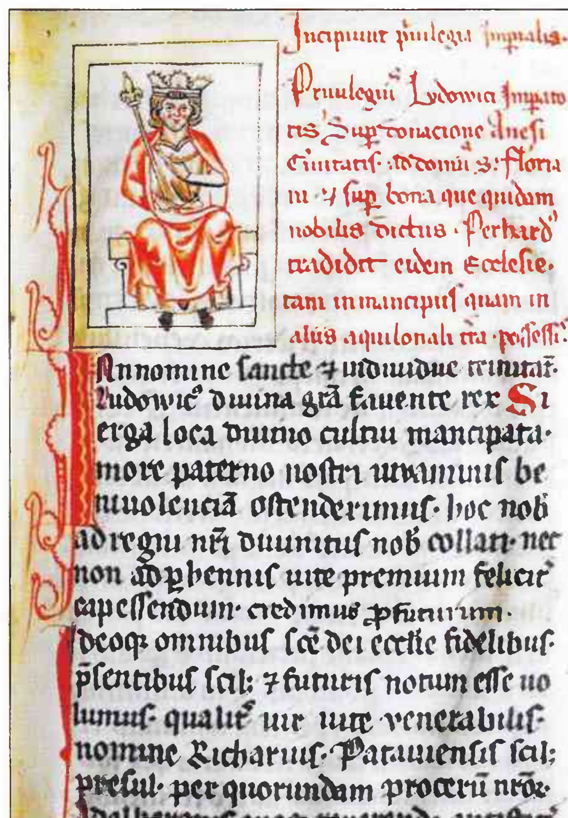
Forrás: História, 2007. 5–6. szám

Historizáló 19. századi festmény a csatáról

haladt, míg a Dunán hajón szállították még csapatokat és utánpótlást. Ez az elgondolás kísértetiesen emlékeztet arra, ahogy Nagy Károly vonult az avarok ellen. Egyébként Aventinus valóban ismerhette a frank birodalmi évkönyvek 791. évnél adott leírását Nagy Károly avarok elleni hadjáratáról, de semmi jele sincs annak, hogy szó szerint bármit is átvett volna annak leírásából. Nagyon helyesen kapcsolta össze a 907-es eseményeket a 791. évi, avarok elleni hadjárattal, hiszen a nyugati támadás iránya és útvonala szinte megegyezett. A rekonstrukcióban nem is tévedhetett, hiszen a bajorok nyilván a Duna mellett, a déli parton húzódó *limes* úton vonultak, a Dunán utánpótlást szállító hajók támogathatták a hadjárat sikerét, s egyáltalán nem kizárt, hogy az északi partról is biztosították a déli oldalon vonuló fősereget, miként arra valóban találhatott is korábbi évekből példaértékű említést. Aventinus egyébként, ismét ritka jó érzékkel, éppen a 907. évi hadjárat leírása előtti lapon teszi közzé a bajorok Duna-kereskedelmére vonatkozó forrást, a híres raffelstetteni vámszabályozás kivonatát. Ennek *ante quem*je valóban a 907. évi bajor vereség, hiszen ezt követően fenntarthatatlanná vált a keleti irányú hajóforgalom.

A három részre osztott előrenyomulásnak egyébként a késő római hadművészetre visszamenő tapasztalati hagyománya lehetett, amit Nagy Károly esetén kívül további példák

A gyermek Lajos a trónon (miniatúra a 13. század második feléből)

támasztanak alá. Ha esetleg a Dunától északra vonuló seregrészt csak Aventinus találta volna ki, rekonstrukciója alapjaiban akkor is megállja helyét. Az utak szűk áteresztőkapacitása, az utánpótlás szállítása miatt a hármas útvonalválasztás indokoltnak tűnik, hiszen a bajorok egy ellenséges területre indultak el. Az Árpád-korban a Magyarországra vezetett későbbi hadjáratok során is a német sereg legsebezhetőbb pontja az utánpótlás biztosítása és szállítása volt, s nyilván ekkor sem lehetett másként. Az imént említett, pár évvel korábbi raffelstetteni vámjegyzék alapján pedig tudjuk, hogy a bajor kereskedőknek komoly szállítási kapacitás állt a rendelkezésükre, amire most is számíthattak.

Legutóbb Torma Béla hadtörténész modellezte a német seregtestek, a magyar felderítők és seregtestek vonulási sebességét az Ennsburg és Pozsony közötti 270 kilométeres útvonalon. Számításai szerint az első bajor hadoszlop június 24-én érhette el a Bécsi erdő nyugati bejáratát, s a Fischa folyónál legkorábban június 26-án léphettek harcba a magyarok a bajorokkal, ami a bajorok előrenyomulását nagyban lelassította, s július 3-ra érhették el a Pozsony környéki összecsapás színhelyét. A magyarok sikerét megkönnyíthette, hogy a bajor seregrészeknek eltérő hosszúságú utat kellett megtenniük, s valószínűleg nem is tudtak egy időben a célterületre érkezni, ami ismét a vidéken jól tájékozódó, a lesvetésben, tőrbecsalásban járatos nomád taktikát használó magyar csapatok esélyeit növelte meg. A számítások valóban valószínűvé teszik, hogy a kor szokásos vonulási sebességeit figyelembe véve a bajor és magyar erők a Salzburgi évkönyv és Aventinus által megadott helyen és időben csaptak össze.

Mindez végeredményében a bajor egységek összevonásának a lehetőségét is meghiúsította, aminek következtében a bajor seregrészeknek, Aventinus szerint legalább háromnak, különkülön kellett felvennie a magyarokkal a harcot egy olyan területen, amelyet a magyarok az események kimeneteléből ítélve ekkora már sikerrel pacifikáltak, a morvákat mint katonai tényezőt kikapcsolták, és a harcra kiválasztott helyeken döntő fölényt tudtak elérni. Mindez a bajorok teljes felmorzsolódásához és fizikai megsemmisüléséhez vezetett.

Az Aventinusnál elesettként megnevezetteket, a más forrásban is név szerint említett őrgróf, Luitpold, a salzburgi érsek és két püspök kivételével, nem tudjuk más forrásból ellenőrizni. Közvetetten Aventinust támogatja az a megfigyelés, hogy a megnevezett világi előkelők, grófok közül az oklevelekben Isangrim, Iring, Gumpold nem tűnnek fel többé, ugyanakkor például Aribo Aventinusnál életben marad, s valóban, később a forrásokban is feltűnik. A 19 névből álló további névsort ille-

tően azonban csak feltételezésekre hagyatkozhat a kutatás. Aventinus talán olyan (esetleg: többségében olyan) nekrológiumokból írta ki a neveket, amelyek ugyan ezekből az évekből származtak, de magával a csatával nem igazolható a kérdéses személyek kapcsolata. A nevekre vonatkozó zavar olvasható ki abból a tényből is hogy, a 19 név között Hatto neve kétszer, Isangrim neve háromszor fordul elő. Meglehet, hogy különböző nekrológiumokban esetleg ugyanazokat a neveket említették meg, s ez az oka ismétlődésüknek, ami közvetett módon a hitelességük mellett szólhat. Kérdés, hogy miért kellett éppen 19 nevet kigyűjtenie, ha a keret kitöltésével nehézségei támadtak?

A halottas könyvek, a nekrológiumok adatainak az eltérése a június végi napoktól, 28-tól egészen július 5-ig terjed, ami arra utalhat, hogy elhúzódó harcok folytak, s az előkelők vezette kontingenseket is több napon, eltérő időpontokban érhette magyar támadás. A fenti eltérések különféle magyarázatokhoz vezettek oly módon, hogy a csatát – részben Aventinus leírását követve – több napra próbálják helyezni, vagy némiképpen önkényesen az említett utolsó két napot, július 4–5-t választották. Ma az általános felfogás a csata első napját július 4-re helyezi, az alapján, hogy a július 4–5-ét több forrás is megerősíti. (Aventinus homályos okból, talán tollhibából teszi augusztusi napokra az ütközetet, aminek a halottas könyvek adatai határozottan ellentmondanak). Nem tudjuk, hogy Aventinus mire alapozta azt az állítását, hogy a csata három napig tartott. Meglehet, hogy a vereség súlyosságából következtet erre, esetleg a külön-külön haladó bajor seregek tényéből, vagy abból, hogy eltérő datálást talált a halálesetekre. Egyébként valószínűleg helyesen járt el, s a harci cselekmények nyilván nem korlátozódtak egyetlen napra. Pozsony stratégiai jelentőségével egyébként Aventinus tisztában volt, amit mutat, hogy művének egy más helyén, a 900. évnél a bajorok Pozsonyig üldözik a magyarokat. Ebben nyilván a 907. évi események ismerete vezette tollát.

Csataábrázolás a Képes Krónikában

Persze a humanista szavahihetőségét rontotta, hogy a pozsonyi vereség után közvetlenül egy olyan csatát, egy újabb bajor vereséget illesztett, aminek a 907. évhez semmi köze sem volt. Ide szúrta be ugyanis a 910. évi (június 12–22. közötti) Lech melletti vereségre vonatkozó leírást, amit Cremonai Liutprand *Antapodosis* (Visszafizetés) című művében olvashatott. Ráadásul pontosan tudjuk, hogy Liutprand művét Ranshofenben valóban forgatta a szerző. Az is biztosra vehető, hogy a

magyarok taktikájának a 907-es pozsonyi ütközet kapcsán adott pontos, találó és hiteles leírását Aventinus Regino *Világkrónikájá*ban, pontosabban annak folytatásában találta meg, s onnan szó szerint kölcsönözte. Ugyanis abban a 889. évnél olvashatunk arról, hogy a magyarok kerülik a közelharcot, a várostromokhoz nem értenek, s a színlelt megfutamodás mesterei.

Összességében úgy látjuk, hogy Aventinus gondos történész módjára járt el, miután elsőként ismerte fel, hogy a bajor–magyar ütközet meghatározó jelentőségű volt a közép-európai térség, s egyúttal a német területek további sorsát illetően is. A pozsonyi csata leírására szánt terjedelem a műben arra enged következtetni, hogy bajor szempontból Aventinus fontosabbnak tartotta a 955. évi Lech-mezei (augsburgi) csatánál, amit egyébként egészen kurtán intéz el. Elolvasta a nekrológiumokat, a rendelkezésére álló okleveles és elbeszélő forrásokat, s azokból megfelelő forráskritika és történeti mérlegelés után alkotta meg munkája 907. évi eseményekkel foglalkozó fejezetét.

Mai napig a történészek egy része nem fogadja Pozsonyt a csata helyéül, s eltérő javaslatokkal állnak elő. Az Árpád-kori magyar történelmet máig meghatározóan megrajzoló, egyébként remek kritikai érzékű Pauler Gyula erős kétkedéssel olvasta Aventinust, s mivel akkoriban még nem ismerte a Salzburgi évkönyvek változatát, magát a csata helyét sem fogadta el. Aventinust nem is vette be a magyar honfoglalás forrásait bemutató gyűjteményébe, pusztán Anonymusnál Árpád halálának 907-es említésekor egy lábjegyzetben tér ki a pozsonyi csata problémájára. Logikusan gondolta, hogy annak nyilván azonosnak kell lennie a magyar krónikákban megemlített, mitikus és bizonytalan hitelű bánhidai csatával. Hasonló meggondolásból helyezték a helyszínt Győr közelébe, nyilván a 11. századi német hadjáratokra gondolva, míg Boba Imre merészen Zalavárra (Mosaburc) próbálja lokalizálni. Úgy véljük, hogy a hadtörténeti modellezés segítségével meggyőzően bizonyítható, hogy Aventinus helyesen járt el, amikor a forrásában olvasott „Braslav vára" helynevet egyértelműen Pozsonnyal azonosította, latin nyelvű művében „Vrtaislavia", német nyelvű változatában pedig „zu Presburg" alakban.

A csata jelentősége

Teljesen indokolt, ha a pozsonyi csatának mind a magyar, mind az egész közép-európai térség sorsának alakulásában meghatározó történeti jelentőséget tulajdonítunk. Egyértelmű, hogy a magyar honfoglalás sikeressége függött az ütközet kimenetelétől, sőt a magyar honfoglalás lezárulását, s az Enns és Fischa folyók közötti terület ellenőrzésének a megszerzését, a gyepűelve messze nyugatra történő kitolását jelentette. Másfelől Közép-Európának e vidéke éppen a magyar előrenyomulásnak köszönheti, hogy belépett az írott források világába: nem véletlen, hogy Bécs első említése is a magyar kalandozó hadjáratokhoz kapcsolódik. Pozsony neve elsőként éppen a 907. évi pozsonyi csatához kapcsolódóan tűnik fel. A *Bajor évkönyvek* szemlélete szempontjából is nagy jelentősége volt a kalandozó magyarok elleni harcnak, mintegy a térségben később betöltött bajor hatalmi pozíciót előlegezte meg.

Nem állapítható meg bizonyosan, hogy mára elveszett forrásokban a 907. évnél az útirányra milyen utalásokat találhatott. Bizonyosnak tűnik, hogy Aventinus még talált más forrásokat is, legalábbis nekrológiumokat, s segítségül hívta Nagy Károly avarok elleni 791-es hadjáratának leírását a 907. évi események hitelt érdemlő rekonstruálásához. Persze a maga humanista retorikája által sugallt fejezetbe dolgozta be mindazt, amit forrásaiban talált. Egy olyan renovált házhomlokzathoz lehetne az Aventinus által ránk örökített képet hasonlítani némiképp, ahol a nem látható rétegekben a korábban dolgozó mesterek keze munkája is fellelhető, de többé önállóan napvilágra nem hozható. Aventinus a mai történészeket megszégyenítő eredményességgel és

A csatáról készült híres 19. századi Geiger-metszet

jó érzékkel dolgozott, s hadtörténeti vénája is jelesre vizsgázott. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy benne tisztelhetjük a korai magyar hadtörténelem első igényes, tudós feldolgozóját, még ha csak egy fejezet erejéig is.

IRODALOM

Torma Béla: Gondolatok a 907. évi pozsonyi csatát megörökítő források hitelességéről. *Felderítő Szemle* 5, 2006: 3 138–159. p.; Torma Béla: Pozsonyi csata, 907. július 4-5. *Új Honvédségi Szemle* 61, 2007: 7 75–86. p.; Veszprémy László: Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről (Csata Pozsonynál). *Történelmi Szemle* 49, 2007. 1–17. p.

FORRÁS

Aventinus leírása, részlet. A vonatkozó fejezet teljes fordítása megjelent: *Történelmi Szemle* 49, 2007. 13–16. p. Ford. Veszprémy László.

„Germánia és a bajorok királya, Lajos az egész Bajorországra kiterjedt újoncozás után a bajorok új városába, Ennsvárba megy. Megjelennek itt a püspökök, a szerzetesek elöljárói, a bajorok előkelői július 15. kalendaján [azaz június 17-én] a keresztény üdvösség 907. évében, és közös elhatározással döntenek arról, hogy a magyarokat ki kell űzni a bajorok országából. Minden egyes bajor körzetből... egybehívják a férfiakat: hadat üzennek a magyaroknak, a Duna minkét partján megindulnak a bajor előkelők harcra kész és támadó

sereggel. Lajos Burchard passaui püspökkel, Aribo prefektussal Ennsvárban marad vissza. A hadvezérek a csapatokat három részre tagolják. Luitpold, az osztrák határ parancsnoka az északi parton, Theotmar salzburgi érsek pedig a délin halad; a püspökök, Zakariás Säbenből, Udo Freisingből, s a monostorok elöljárói, Gumpold, Hartwich [Hartwig], Helmbert Pozsonyig vonulnak, és ott tábort vernek. A Dunán pedig hajókon a király rokona, a semnonok [semptiek] vezére, Sighard és a bajor urak Rathold, Hatto, Meginward és Isangrim vezetik a csapatokat.
De a magyarok sem maradnak tétlenek és gondatlanok, komolyan felkészülve tűnnek fel, mindent, ami hasznukra lehet, fegyvereket, katonákat, lovakat jó előre készenlétbe helyeztek, s mivel már nem is a dicsőségért, hanem az életükért harcolnak, kemény ellenállást fejtenek ki. Közben néhány katonájukat a bajor csapatok harcba csalogatására küldik. Mindkét királyuk a rendelkezésükre álló legnagyobb számú lovassággal a püspökök oszlopára támad. Mintha csak fürge lovaikkal át akarnák törni a harcvonalat, nagy erővel támadnak, s hatalmas nyílfelhőt bocsátanak ki. A bajorokat a szaruíjaikból kilőtt nyílvesszőkkel borítják el, majd ismét hátrálnak. Gyorsabbak nehéz fegyverzettel felszerelt seregünknél, s amikor még azt hisszük, hogy távol vannak, már ott is teremnek; s amilyen gyorsan jönnek, ugyanolyan gyorsan el is tűnnek. Amikor már azt hiszed, hogy győztél, a legnagyobb veszélyben találod magad. A magyarok ellenfeleiket a távolból támadják nyilaikkal: akkoriban nem ismerték a nyílt harcot, a gyalogos csatát, az egymásnak feszülő hadsorokat, a karddal vívott közelharcot, a városok ostromát és körülzárását, várostromot. Szokásuk szerint cseleket alkalmazva küzdenek, hol meghátrálnak, hol szorongatják ellenfelüket, s mindezt annyi velük született fortéllyal, akkora gyorsasággal és katonai tapasztalattal teszik, hogy eldönteni is nehéz, hogy mikor veszedelmesebbek ránk nézve: amikor éppen ott vannak vagy már el is vonultak, amikor menekülnek vagy éppen támadnak, amikor éppen békét színlelnek vagy hadakoznak. Miközben ugyanis elsöprő rohammal ott teremnek, ugyanolyan hirtelen eltűnnek, először menekülést színlelnek, majd lovaikat megfordítva támadnak, de bármit is tegyenek, nyilaznak és dárdát vetnek, jobbról, balról, szemből vagy éppen hátulról körbeszáguldoznak, kifárasztják a mienket, majd minden oldalról ránk rontanak, a megfáradt bajorokat letámadják, fölébük kerekednek, eltiporják és legyilkolják őket.

Augusztus idusának ötödik napján [azaz augusztus 9-én] a magyarok éjjel a Dunán titkon átúsztatnak, Lajos legátusát, Luitpoldot, Isangrim étekfogó mestert egész csapatával, tizenöt vezérrel együtt a táborban megölik. A rákövetkező napon, azaz augusztus idusának harmadik napján [azaz augusztus 11-én], azokkal végeznek hasonló módon, könnyedén és erőfeszítés nélkül, akik halálra váltan a hajókon tartózkodtak. Három napon át folyamatosan folyik a harc az égiek haragvásának közepette: a bajor nemesség legnagyobb része elpusztul, a köznépet számolás nélkül vágják le. Luitpold, Bajorország keleti részének vezére... három püspökkel, három apáttal, tizenkilenc bajor előkelővel együtt életét veszíti."

A MERSEBURGI CSATA 933-BAN ÉS AZ AUGSBURGI CSATA 955-BEN

Előzmények

A 895–896 utáni kalandozások szerves folytatásai a korábbiaknak, joggal tekinthetőek a honfoglalás utóvédharcainak. A folyamatosságot Arnulf keleti frank királynak a személye is biztosította (887–899), akinek nem kis szerepe volt a honfoglalás előkészítésében. A király hívására 899–900-ban Itáliát dúlták a magyarok, s 899. szeptember 24-én egy komoly ütközetben I. Berengár itáliai király seregét semmisítették meg a Brenta folyó mellett. Pannónia, azaz a Dunántúl magyar birtokbavételét az itáliai, illetve a 900. évi bajor kalandozások utánra helyezhetjük, amikor véglegesen felszámolták a frankok és morvák maradék uralmát is.

A 10. század első évtizedében Pannónia birtoklásának a megszilárdításán túl a 907. évi bajor támadás visszaverése a legjelentősebb fegyvertény, mivel ezután német földről a 11. század közepéig, egészen ponto-

Forrás: *Magyarország hadtörténete I. kötet*

san 1030-ig hasonló erejű támadás nem érte az országot. 908 után hallunk a kalandozó magyarokról Szászországban, Türingiában, Svábföldön, Itáliában, Elzász-Lotaringiában, Burgundiában, Dánia határainál, St. Gallenben, Nîmes környékén, a távoli Dél-Itáliában, az Atlanti-óceán partján vagy éppen Hispániában. Különösen érdekes a 942. évi itáliai kalandozásuk, mivel onnan tovább vonultak az Ibériai-félszigetre. Az ottani gondos, professzionális arab bürokráciának köszönhetően szinte napra ismerjük a magyarok útját, míg egy hónapi zsákmányolás, sikertelen városostromok és értékes foglyok ejtése után visszavonultak. Az arabok lejegyezték a magyarok vezéreinek nevét is, de azok pontos olvasata az arab írás sajátságai miatt a mai napig nem egyértelmű.

A németek 910 után a magyaroknak adót fizettek, ám eközben a Madarásznak nevezett I. Henrik német király céltudatos politikával, katonai reformokkal készítette elő a magyarokkal való leszámolást. A sorsdöntő 933. évet megelőzően a magyarok 932-ben tárgyaltak I. Henrik német királlyal az adófizetés megújításáról, aki azonban ezt megtagadta. A kalandozók a hadjáratot 933-ban már korán megkezdték, januárban vagy februárban indulhattak Szászország ellen. Ismét számítottak a németekkel szembenálló szláv törzsek segítségére, ezúttal azonban magukra maradtak. A magyarok bár kétségtelenül jól tájékozottak voltak az európai politikában, figyelmüket elkerülte az a körülmény, hogy Henrik céltudatosan készült a velük való leszámolásra. Számára ez a dinasztia hatalmának megszilárdítása szempontjából is igen hasznos volt: alkalmat kínált neki, hogy megtörje az egyes tartományok ellenállását. A hadügyi rendszert alapjaiban újította meg: várakat emeltetett, s oda telepítette katonái egy részét, a városokat falakkal erősítette meg. Harcosait kiképezte a nehézfegyveres lovas harcmodorra, s ehhez alkalmas fegyverzettel látta el őket. A sodronypáncéllal, lándzsával, karddal, pajzzsal, sisakkal felszerelt, begyakorlott hadiménen ülő lovassereg már komoly veszélyt jelenthetett a magyarok számára. Tekintettel a költségekre, a jól felszerelt nehézlovasok száma ott sem lehetett túl magas, hiszen ezer főre számolva a fegyverzet súlya 125 tonnát nyomott, akiket így kiegészítettek a könnyűfegyverzetűek és a gyalogosok csapatai.

A magyarok gyanútlanságát bizonyítja, hogy ebben az évben három irányba indítottak portyákat, egyet Itáliába és kettőt német földre. Az egyik csapatot az egyesült szász és türingiai erők futamították meg, a másik csapat került szembe Merseburgnál Henrik király

I. Ottó német király és császár képe

A Lehel kürtje epizód
a Képes Krónikában

fősseregével. A németek közeledése nem érte őket meglepetésként, mert annak hírére felhagytak egy közeli város ostromával, s az egykorú forrás szerint „otthagyták táborukat és szokásuk szerint hatalmas tűz- és füstjeleket adva a szétszéledt csapatokat összegyűjtötték". Az ütközetre március 15-én került sor, valahol Merseburg közelében, amit később egy ökörgázló jelentésű Riade helységnévvel azonosítottak.

Az összecsapás előtt a magyarok felderítői megközelítették a német tábort, majd kisvártatva felhangoztak a csatakiáltások: „a keresztények oldalán gyakran hallatszott a szent és csodálatos »*Kyrie eleison*«, »Isten irgalmazz« kiáltás, míg amazok oldalán az ocsmány és ördögi »*hui, hui*«". A német király felismerte, hogy a magyar íjászok a lovassereg harci alakzatának a megbontására törekszenek. Ezért a „szászok rendezett hadsorokban egyszerre rohamoztak, s nem akadt olyan, aki gyorsabb lovával megelőzné a lassúbbat, hanem ahogy a király mondotta, oldalról pajzsokkal fedve fogták fel az így ártalmatlanná tett nyíllövéseket." A németek tartottak attól, hogy a magyarok megfutamodnak, ezért taktikájuk a következő volt: „A király félt attól, hogy – amiként az történt is – az ellenség, azaz a magyarok a nehézfegyverzetű katonaság láttára rögtön futásnak erednek. Ezért előreküldte a türingiai légiót csekély létszámú nehézfegyverzetű katonával, hogy a magyarok e gyönge seregrészt vegyék üldözőbe, és így egészen a derékhadig lehessen őket csalogatni. Így is történt, mindazonáltal a magyarok megpillantván a felfegyverzett fősereget, elfutottak." A korabeli német krónikás is elismeri, hogy kevés magyar vitézt sikerült megsemmisíteni, táborukat, foglyaikkal együtt azonban megszerezték. A krónikás szerint a magyarok menekülés közben eldobták fegyvereiket, sőt még melldíszeiket is levetették, hogy gyorsabban menekülhessenek. A létszámadatokról sejtelmünk sincsen, a későbbi német írók a magyarokat 50 ezer főre becsülték, s szerintük közülük csak tíz ezren menekültek el; a valóságban jó, ha ötezren voltak eleink. Henrik büszke volt győzelmére, megfesttette a diadalt palotája falán, mégis az idejében elmenekülő magyarokat csak kisebb veszteség érte.

933 után is változatlan intenzitással folytatódtak az itáliai kalandozások. Nem véletlen, hogy a magyarországi sírleletek érmei közül 67 százalék itáliai, 21 százalék francia, s meglepetésre csak 7 százalék német eredetű. Közben német földön figyelmeztető vereségek érték a magyarokat (948, 950, 951–52). Mégis különös ellentmondás, hogy a győzelmet győzelemre halmozó magyar vitézeket vesztes csaták révén tartja számon a világ, akik még vereségükben is tiszteletet parancsoltak az akkori Európában. A magyar kalandozások legismertebb, az európai történelemre legnagyobb hatást gyakorló eseménye az augsburgi, vagy miként a nemzetközi szakirodalomban nevezik, a Lech-mezei csata. Az ütközet a legrészletesebben megörökített 10. századi hadtörténelmi esemény, mivel a szokásos évkönyv-

írói bejegyzéseken túl, egymástól független német kortárs szerzők is megörökítették.

A 955-ös eseményeket is a magyaroknak a nyugati bel- és külpolitikai rendszerbe való kapcsolódásával lehet a legjobban magyarázni. Már a sokat emlegetett logisztikai szempontok miatt is elképzelhetetlen lett volna, hogy a magyarok mindvégig ellenséges területen törjenek előre, majd zsákmánnyal, foglyokkal is megrakodva ismét ellenséges területen (számtalan folyón átkelve) jussanak vissza a Kárpát-medencébe. Nem is szólva arról, amikor arra kényszerültek, hogy Európában teleljenek, s kisebb csapatokra oszolva végletesen sebezhetővé váltak. Nyilván 955-ben is úgy látták, hogy egy olyan pillanatban támadtak, amikor még van esélyük arra, hogy belpolitikailag roppantsák meg az Ottoniánus konszolidációt, s jó érzékkel Bajorországot szemelték ki, amelynek hercege, egyébként Ottó testvére, Henrik éppen a halálos ágyán feküdt. A magyarok sohasem a „*Nyugat*" ellen, hanem gondosan kiválasztott, szövetségeseik által felkínált nyugati célterület ellen indultak meg. A magyarok – látszólag érthetetlen – lassú előrenyomulását, Augsburg látványos, kihívó és provokatív ostromát is ennek a tényeknek tulajdonítjuk: a magyar jelenlét súlyát és erejét volt hivatva jelezni Ottó szövetségeseinek és ellenfeleinek egyaránt. A Magdeburgba küldött magyar követektől a törzsek vezetői nyilván azt hallották, hogy a király olyan távolságban van, hogy onnan sohasem fog sereggel, főleg nem birodalmi sereggel Bajorországba vonulni. Tudomásuk lehetett arról is, hogy a szlávok elleni akciók is napirenden maradtak. Talán bíztak abban is, hogy a bajor kontingenseknek sem lesz módja a gyülekezőhelyre eljutni (a magyar portyázások által zaklatott részből ez nyilván nem is történt meg).

A külkapcsolatok elemzésének érdekessége, hogy a német–magyar viszony megítélésére

I. Ottó az utókor emlékezetében (Frankfurt, 1838–1853)

is több nézet van. Egyesek szerint 954-ben a magyarok átmenetileg éppen Ottóval léptek szövetségre az ellene lázadó bajor herceggel szemben, s ennek jele volt 955-ös követküldésük, valamint az a tény, hogy ajándékokkal távoztak a királytól. 954-ben a magyarok valóban úgy vonulnak keresztül Bajorországon, hogy nem avatkoznak be a harcokba, majd Svábföldön éppen az Ottó ellen lázadókat támadták. Annyi bizonyos, hogy a magyar vezérek politikailag is elszámolták magukat, s az ellenállást Ottó király sikerrel szervezte meg ellenük.

Ilyen körülmények között a magyar törzsszövetség vezetői nem hibáztathatók a hadjárat időzítéséért és megindításáért, mivel a belső német hatalmi harcok résztvevői a magyar támadás kiszámítható támogatóinak tűnhettek. A magyarok nem számoltak azonban a német királyi hatalom megerősödésének eredményeivel, aminek egyik jele éppen a dinasztiával rivalizáló fejedelmi hatalmi központok felszámolása és semlegesítése volt, amint ez Bajorország esetében is történt. Amennyiben a német tartományok a király által elvárt katonai kontingenseknek csak egy részét is hajlandók voltak kiállítani, úgy a német király félelmetes fegyveres erőt képviselő nehézfegyverzetű hadsereg birtokába jutott. Fennmaradt a német tartományok, korabeli szóhasználattal *regnum*ok nehézfegyveres állítási kötelezettségeinek összeírása, ami szerint számuk a 15 ezer fegyverest is elérte. A középkori politikai, gazdasági lehetőségek között persze a teljes, de még a megközelítő létszámban való mozgósításra sem volt mód. Mégis, a modern kutatók által három-négy ezer főre becsült német nehézlovasság mobilizálása is döntő jelentőségévű vált az augsburgi ütközet lefolyása szempontjából.

Az Augsburghoz vezető út

Ottó német király a magyarok előrenyomulásáról, az Enns folyó átlépéséről július 12–14. között értesülhetett, s ezután kerülhetett sor a mozgósítási parancs szétküldésére. Innen visszaszámolva a magyar akció június utolsó napjaiban vehette kezdetét. Roppant feszes menetrendre kényszerültek a németek, akiknek egy hónapnál is kevesebb idejük maradt, hogy elérjék a Donauwörth vagy Neuburg közelében kijelölt gyülekezőhelyet.

Azt már biztosan tudjuk, hogy a magyarok augusztus 8-ra körülzárták Augsburg városát. A németek tábora a várostól északra, míg a magyaroké a várostól délre helyezkedett el, a később sokat emlegetett Gunzenlê magasságában. A várost nem védhette jelentősebb katonai erő, a kalandozók azonban gyakorlatlan várostromlók lévén, csak a kiéheztetéssel próbálkoztak, s a kaputorony elfoglalásával. A várfalakon a római alapokra épült faszerkezetű földsáncokat kell érteni, a várkapukat pedig nagy gerendákkal, kosokkal igyekeztek betörni, illetve létrák használatát a falak ellen. Erre azonban nem maradt idejük, mivel a városban a később szentté avatott Ulrik püspök vezetésével sikerrel szervezték meg a védelmet. A magyarok egyetlen jelentős rohamot kíséreltek meg augusztus 8-án, a város keleti kapujánál. A támadásnak azonban egy magyar vezér eleste véget vetett, és másnap a német sereg feltűnésekor végleg felhagytak az ostrommal.

Magára az ütközetre augusztus 10-én, a keresztények által mélyen tisztelt vértanú, Szt. Lőrinc napján került sor. Az időpont azt sugallja, hogy a németek tudatosan választották e napot, a szent hathatós támogatásának reményével növelve seregük önbizalmát és elszántságát, hiszen ebben a korban az ütközetek istenítélet jellegébe vetett bizalom még töretlen. A történeti források által emlegetett „nehéz" terep arra utalhat, hogy a németek a közeli római út elkerülésével a magyaroktól bizonyos védelemben vonultak, s talán ezért is volt meglepő számukra a magyarok hátulról intézett átkarolása. Annál inkább elképzelhető, hogy a csehek a málhát szállító szekerekkel a régi római úton haladtak, s ott érte őket a magyarok támadása.

A csata a magyarok számára kedvezően indult. A kalandozók egy része ugyanis még éjjel átkelt a Lech folyón, és megkerülve a német sereget, sikerrel támadta meg a hátvédként a sereg poggyászát védő, a németekkel ekkor már szövetséges csehek csapatát vagy légióját, miként a korabeli források emlegetik. A magyarok hozzákezdtek az ellenfél harcrendjének a felgöngyölítéséhez, hasonlóképpen sikeresen támadva meg a svábokból álló következő két német csapatot: „A nyolcadik légióban csehek voltak, akiknek fegyverei jobbak voltak, mint a szerencséjük. Ennél a légiónál volt minden málha és útipoggyász... A magyarok semmit sem késlekedve átkeltek a Lech folyón, és megkerülve a hadsereget, nyilaikkal az utolsó légiót kezdték el ingerelni. Hatalmas kiáltozással indították meg a támadást, és miután némelyeket levágtak... a légió többi fegyveresét futásra kényszerítették. Hasonló módon támadták meg a hetedik és hatodik légiót, és miután legnagyobb részüket szétszórták, megfutamították őket." A németeknek talán a hátulról támadókat kellett volna üldözőbe venniük, aminek ellentmond, hogy a magyarok a színlelt megfutamodás helyett legyilkolták a hátvédet, és megkaparintották a málhát. Vagy éppen hátulról okozva zavart, előre kellett volna lökniük a pánikba került német egységeket, akik így belefutnak a lesben szemben elhelyezett könnyűlovasokba?

Ekkor azonban Ottó király Konrád herceggel az élen a leginkább begyakorlott és jól felszerelt királyi légiót küldte a hátulról támadó magyarok ellen. A németek hirtelen előrenyomulásának okát találgatjuk, talán a magyarok első sikereik után zsákmányolni kezdtek, vagy egyszerűen a németek taktikai és technikai fölénye érvényesült. Bizonyos azonban, hogy a magyar fősereg valamilyen okból késlekedett a frontális támadás megindításával, s így nem kötötte le kellőképpen a németek fő erőit.

A magyar átkarolási kísérlet meghiúsítása után a németek általános támadása következett. Erre a kalandozók a tőlük megszokott taktikával válaszoltak: miután meggyőződtek

Ulrik püspök képe a róla készült életírásban, 1020 körül

arról, hogy az ellenállás reménytelen, megfordították lovaikat és megkísérelték a menekülést. Ennek kezdetben nem is volt akadálya. Az egykorú források szerint az augsburgi várfalakról az eseményeket figyelők először nem is észlelték a magyarok vereségét, noha látták őket elvonulni. Ezt támasztja alá, hogy a csatának régészeti emlékeit sem sikerült eddig megtalálni, sőt magán a csatatér helyén is mindmáig vitatkoznak. A németek nem fogtak a magyarok azonnali üldözéséhez, először kiszabadították foglyaikat. Ebből arra lehet következtetni, hogy a németek is jelentékeny veszteséget szenvedtek, s megrendíthette őket Konrád herceg halála.

A csatában vezéreik alapvető hibája miatt kényszerültek a magyarok a németekkel való

közelharcra. A hátulról való átkarolás kudarca nem tette lehetővé, hogy a színlelt megfutamodás taktikáját alkalmazzák, másrészről a nyári eső megnehezítette az íjak használatát, a folyók pedig éppen annyira megáradtak, hogy az megzavarta a magyarok folyókon való átkelését, s lehetőséget biztosított a németeknek az ellenfél fizikai megsemmisítésére.

Az augsburgi vereség tragédiává a menekülés során változott. Már a csatavesztés másnapján megpróbálták különböző helyeken, leginkább a réveknél és folyópartokon feltartóztatni a menekülőket. Az ütközet másnapjának sokat vitatott eseménye a magyarok és csehek újabb összecsapása. Meglehet, hogy a cseh kontingens két csapatban vonult, s a menekülő magyarok a második cseh csapatba futottak bele, s szenvedtek vereséget tőlük. Ez egyúttal azt is érthetővé tenné, hogy miért az így kisebb létszámú csehekre bízták a poggyász őrzését a csata ideje alatt. Vannak, akik úgy vélik, a cseh segédcsapatok megosztása tudatos volt, s eleve a magyar visszavonulás megakadályozására döntött így német hadvezetés. Akármint is történt, a német győzelem a visszavonulás meghiúsítása révén vált teljessé, s a magyar sereg ennek során szenvedte el a komolyabb vérveszteséget. Hogy hányan voltak a magyarok, csak találgatjuk. Az újkor előtti csatákban a résztvevők számát mindig csak becslésekre alapozva valószínűsíthetjük. A győztesek és vesztesek egyaránt hajlottak arra, hogy ellenük számát mértéktelenül felnagyítsák, hiszen így győzelmük még fényesebbnek, vereségük pedig elkerülhetetlennek tűnhetett. Bizonyos, hogy a magyarok sem lehettek 100 ezren, ahogy a németek megörökítették. Létszámukat a valószínűsített háromnégyezer fős német sereghez kell viszonyítanunk, hiszen azt létszámban nem sokkal haladhatták meg. A magyar sereg, a tekintélyes számú tartaléklovakkal együtt, így is félelmetes erőt képviselhetett, s érthető, hogy egy egész birodalom erejét kellett koncentrálni a legyőzésükre.

Régi monda- és hitvilágbeli elemeket őrzött meg a magyar vezérek regensburgi kivégzését értelmező Lehel kürtje monda. A Lech-mezei vereséget követő tragikus események érthető okokból megindították a mondaképződést. A csata maga nem foglalkoztatta a magyar krónikásokat, a magyar vezérek halála annál inkább. Anonymus maga el is hallgatja az ütközetet, de úgy látszik, hogy a monda ismeretlen még neki: csak annyit említ, hogy Lél a harcok során a kürtjét megfújta. Szerencse, hogy Kézai, miután joggal felismeri a leírás kitalált jellegét, mégis leírja a történetet, sőt még azt is elárulja, hogy nem tudja, Bulcsú és Lél közül melyik sújtott le a kürttel, valamint azt, hogy mindezt a krónikákban nem találta. Az általa ismert változatban tehát még Lél (Lehel) neve és a bosszú aktusa nem kapcsolódott össze. Persze a 13. századra ebben is összekeveredtek a nyugati irodalmi elemek a pogány hiedelemvilággal. Nyugati, még pontosabban 1100 utáni, bizánci eredetű a bitófa alatt a kürt cseles megfúvása, aminek eredményeként a főhős csodás módon segítséget kap, miként a kürt történetének egy változata a Roland-énekben is olvasható. Ugyanakkor népi eredetű a hiedelem, hogy a harcosok által megöltek majd a túlvilágon fogják őket szolgálni.

Kitekintés

A 955. évi kalandozás magyar vezéreit éppen az elfogottak és kivégzettek révén ismerjük. Lél (Lehel) mellett Súrt és Bulcsút említik, akiket a csata után rövidesen Regensburgban kivégeztek. A vereség megrázhatta a korabeli magyar társadalmat, amire a krónikákban feljegyzett Lehel kürtje történet, illetve a hét gyászmagyar históriája bizonyság. A kivégzések ténye, a szokásos fogolyváltságtól való elzárkózás ismét Ottónak a végső leszámolásra való elszántságát mutatja. Valószínűnek tűnik, hogy az említett vezérek elsősorban a nyugat-magyarországi törzsek harcosait vezették, s a kudarc

is ezeket a törzseket sújthatta. Ez is magyarázhatja, hogy 955 után a változatlanul folytatódó kalandozások nyugati irányban végleg lezárultak. A csata politikai jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: Németországban a szász dinasztia hatalmának legitimizálásához, ill. a Német-római Birodalom megalapításához, Ottó 962. évi császárrá koronázásához vezetett; a csatába magukkal vitt Szent Kereszt-ereklye pedig a birodalmi lándzsába foglalva a koronázási jelvények közé került. A magyar történelemben pedig e csata adta a döntő lökést az ország európaizálódásának megindításához, ahonnan közvetlen út vezetett a 973. évi quedlinburgi magyar követjáráshoz, a német–magyar kapcsolatok normalizálásának szimbolikus aktusához.

Irodalom

Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000.; Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk.: Liptai E. Budapest, 1984. 41–58. p.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. (benne Kovács László: Viselet és fegyverek). Budapest, 1986.

Forrás

Augsburg ostroma Szent Ulrik életírásában (Ford. ifj. Horváth János). In Györffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai*. Budapest, 1975, 2. kiad. 258–259. p.)

„A szent püspök pedig a legderekabb katonák nagyon nagy sokaságát a város palánkjain belül állította fel, és ezeknek serénysége és bátorsága szilárdan megerősítette Isten segítségével a várost. Amikor ezek meglátták, hogy a magyarok serege körülveszi a várost, hogy azt megostromolják, ki akartak menni és szembe akartak szállni velük. De ebben nem értett velük egyet a püspök és elrendelte, hogy a kaput, ahol igen nagy lehetőség volt a betörésre, erősen torlaszolják el. A keleti kaput, amin a vízhez jártak ki, a magyarok olyan embersűrűséggel állták el, hogy maguk is azt hitték, azonnal bevonulhatnak. A püspök katonái a kapu előtt vitézül harcoltak, ellenálltak nekik mindaddig, amíg a magyarok közül egy, aki a csatában a többiek előtt kivált, és akinek vezetésébe és kiválóságába vetették minden bizalmukat az ütközet idején, levágva el nem terült. A többiek végül is, amikor látták ezt holtan a földre zuhanni, nagy félelem és siránkozás közben elragadták, és visszatértek a táborba... A magyarok serege elmondhatatlan sokaságával körülvette a várost, hogy azt megostromolja, és különféle eszközöket hoztak magukat a falak lerombolására. És amikor már mindenfelől felkészültek az ostromra és a város minden bástyája tele volt védőkkel, a magyarok közül egyesek korbáccsal fenyegetőzve kényszerítették a többieket az ostromra. És azok látván a bástyákon az ellenállók ekkora sokaságát, nem mertek tömörülni a falaknál...."

III. HENRIK 1051–1052-ES HADJÁRATAI

A csaták kora

Mint általában Szent István koráról, úgy a korai hadszervezettel kapcsolatban is igen kevés korabeli vagy közel korabeli forrással rendelkezünk. Lényeges információink vannak a Szent Istvánnal szembekerülő új német császár, II. Konrád 1030. évi támadásáról. A németek mélyen behatoltak a Dunántúlra, de utánpótlási nehézségeik miatt – mint többször is a 11. század folyamán – vissza kényszerültek fordulni. I. István nyilván helyesen mérte fel a magyar seregek katonailag alacsonyabb harcértékét, s bölcsen kivárta, amíg a németek maguk visszafordultak. Ekkor lendültek támadásba a magyar könnyűlovasok, s a visszavonulókat menet közben gerilla hadviselésükkel sikerült annyira meggyengíteni, hogy Bécsnél bekerítették és fogságba ejtették a császári sereget. E siker a magyarok 11. századi hadtörténelmének egyik legnagyobb sikere lett. Annak ellenére, hogy kevés forrásunk maradt fenn, bizonyosra vehető, hogy egy legalább néhány száz fős segédcsapat kiállítására az ország mindig képes volt. A kor Európájában általában 300–400 főnyi egységet tartottak megfelelőnek arra, hogy nagyobb harci feladatot ellásson.

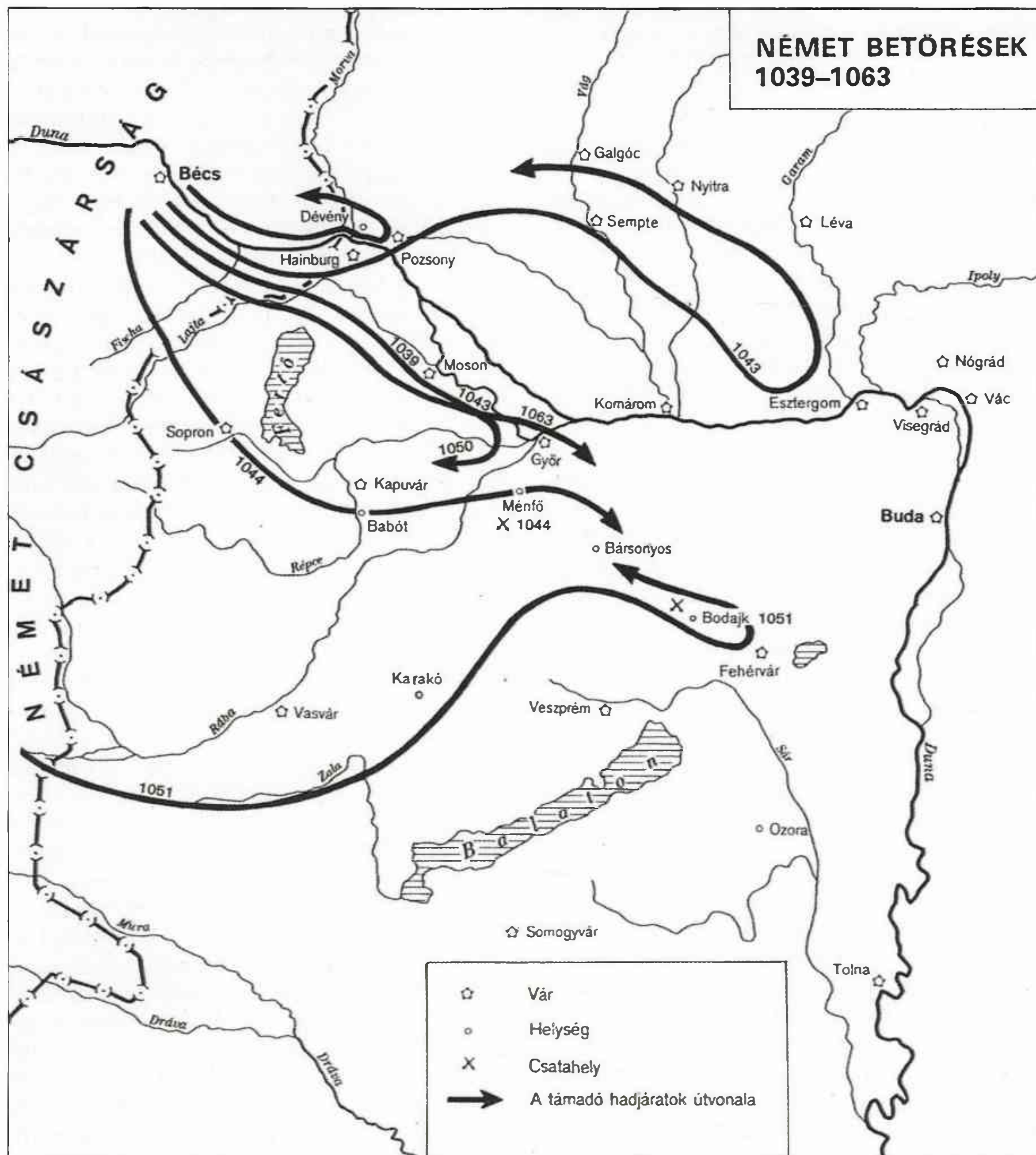
A ménfői katonai kudarc (1044), de még inkább Péter király halála, 1046 után I. András király uralkodása alatt az ország előkelői átmenetileg egységesen szálltak szembe a német terjeszkedési törekvésekkel. Ezt a kedvező fordulatot csak felerősítette, hogy a hadvezetésben is az istváni hagyományokhoz nyúltak vissza, s a nyílt ütközetek elkerülésével az ellenség erőinek a fokozatos felőrlésével törekedtek a hadászati kezdeményezés megragadására.

Először a császár nagybátyja, Gebhard regensburgi püspök 1050-ben tört be az ország határszéli részébe, és nagy zsákmányt ejtett. A magyarok röviddel Gebhard távozása után benyomultak az Aba által 1043-ban Henriknek átengedett, utóbb Neumark elnevezés alatt új határgrófsággá emelt területre, és azt központjával, Hainburggal együtt feldúlták. Hainburgot szeptember 22-én éjjel váratlanul megtámadták, nyílzáport zúdítottak a minden oldalról körülfogott német táborra. Másnap a németek sátranként 200 nyílvesszőt számoltak meg. Ennek dacára a támadás sikertelen maradt, nemkülönben azok a rohamok is, amelyeket a magyarok az ezt követő hét napon át indítottak. Végre a nyolcadik napon a németek minden erejüket összeszedve kitörtek a táborból, s az ostromlók közül sokakat megöltek, a többieket elűzték.

A német megtorló támadás nem is váratott sokat magára, s 1051. augusztus végén megindultak a német fegyveresek szárazföldön és vízen egyaránt. Korábban András kereste a békés megállapodás lehetőségét IX. Leó pápa közvetítésével, de eredménytelenül. Henrik a Magyarországgal keletkezett konfliktust nemzeti és vallási ügynek állította be, s mint írta: „a császári tekintély ellen fellázadt magyarok kevélységét megtöri és őket a keresztény vallásra visszatéríti".

Ennek következménye, hogy a birodalmi német sereg 1051 júliusában már Regensburgnál gyülekezett, ahova augusztus elején Henrik is megérkezett. Ott voltak a bajorok, szászok, frankok, svábok, továbbá a burgundok, lombardok, karantánok, lengyelek, csehek; ugyancsak megjelentek a birodalmi hercegek, őrgrófok, püspökök és apátok hűbéreseik-

kel és fegyveres szolgáikkal, sőt még a távol északon lakó vendek is. Úgy látszik nemigen vetettek azzal számot, hogy minél nagyobb egy sereg, annál nehezebb az utánpótlását megszervezni, s következésképpen annál sebezhetőbb.

Forrás: *Magyarország hadtörténete I. kötet*

Augusztus közepén a sereg már Passau környékén volt, ahonnan megkezdte előnyomulását a Duna jobb partján a magyar határ felé, és már augusztus végén Hainburg alatt ütött tábort. A Dunán a sereget nagyszámú élelemszállító hajóhad kísérte. Ez a nyár igen esős volt, így a Lajta, a Fertő, a Hanság, a Rábca és a Rába vidéke a nyári nagy esőzések és a magyarok védő intézkedései, a gátak átvágása folytán teljesen járhatatlanná vált. A 11. század elejei (1030–) német hadjáratok óta rendelkezünk írásos adatokkal a nyugat-dunántúli határvédelmi rendszerről. A határvédelem kihasználta a dunántúli erdősségeket, mocsarakat, folyókat (Rába, Rábca, Lapincs, Zala, Mura), s az országba vezető hadiutakat úgy vezette, hogy azok jól védhető, az útra merőleges, favázas sáncokkal megerősített átjárókon, ún. kapukon (porta) vezessenek át. Így találjuk meg Vereckénél az Orosz kaput, a Poprád folyónál és Sárosban a Lengyel kapukat, vagy a Dunántúlon a Német kapukat (Kapuvárnál és Regedénél/Radkersburgnál). A határvidéken, s nem csak a Dunántúlon, nagy kiterjedésű területeket hagytak lakatlanul, az ún. gyepüket, s az azokon átvezető utakat ellenséges támadás esetén könnyen átjárhatatlanná tudták tenni (elárasztással, földmunkákkal, torlaszokkal és egyéb akadályokkal stb.). A gyepűhatárok, a „gyepűelve" alakulását és változását a tárgykörbe vonható helynevek segítségével próbálja rekonstruálni a kutatás (pl. Gyepes, szláv Preszeka, német Hag stb.).

A német támadás két irányba vette kezdetét: a sereg kisebb része Bretiszláv cseh és Welf karintiai herceg vezérlete alatt a Duna bal partján a Vág, a Nyitra, a Garam vidékén támadt. Közben nem felejtették a korábbi német hadjáratok keserű tapasztalatait, s a Dunán élelmiszereket vivő hajóhadat küldtek Gebhard regensburgi püspök parancsnoksága alatt. A német fősereg a császár, III. Henrik vezetésével a Zala folyó forrásvidékén tört be az országba. Tudatosan az ország központja, Székesfehérvár irányába törtek előre, hogy annak elfoglalásával kényszerítsék hátrányos alkupozícióba a magyar királyt.

A magyarok nagyon bölcsen úgy védekeztek, mint 1030-ban Szent István Konrád német serege ellen: maximálisan kihasználták a nyugati határszél természetes, vizek és mocsarak nyújtotta lehetőségeit, a betört sereg előtt pedig a felperzselt föld taktikáját alkalmazva komoly ellátási problémákat idéztek elő a császári seregben. Szinte már lényegtelen is, hogy a császáriak elérték-e Fehérvárig, vagy annak komoly ostroma nélkül kényszerültek a visszavonulásra.

Ehhez a hadjárathoz kapcsolódik a magyar középkori történetírás egyik legszebb története, ami azt meséli el, hogy miként csapták be a magyar felderítők Gebhardot. Az történt ugyanis, hogy a magyarok elfogták a császári hírvivőt, s az elkobzott levelet egy másikkal pótolták ki. Azt, hogy az eredetiben mi állt, nem tudjuk. A hamisított levélben ura, III. Henrik nevében Gebhard tudomására hozták, hogy a császári parancs értelmében azonnal forduljon vissza, s térjen haza Németországba. A Képes Krónika szerint a következőképpen: „Vedd tudomásul kedves Gebhard püspök, hogy birodalmunk nagy és fontos dolgai bennünket Magyarországból Németországba visszatérni kényszerítenek; ellenségeink ugyanis birodalmunkat elfoglalták. Azért a hajók elpusztítása után siess te is, amily gyorsan csak teheted, elibénk Regensburgba, mert neked sem tanácsos tovább Magyarországon maradni". Miután Gebhard püspök engedelmeskedett a parancsnak, s visszatért, az utánpótlás nélkül magára maradt császár is kénytelen volt hazatérni. Eközben vonultak át a Vértes hegységen, ahol a magyar népetimológia szerint eldobálták pajzsaikat, fegyvereikeit, s innen nyerte volna a hegység a nevét. A 13. században a történetíró Kézai Simon még a Bársonyos helynevet is erre az eseményre vezeti vissza azzal, hogy a menekülő németek még bársonypárnáikat is eldobálták. Felteszik a mai kutatók, hogy a Gebhardnak küldött

hamisított levelet az a Miklós püspök írhatta, akiben talán korai történeti feljegyzéseink szerzőjét, vagyis első történetírónkat is tisztelhetjük. Már a közel kortársak is rendkívüli jelentőségű győzelemnek értékelhették a császári sereg megfutamítását, sőt a történetet a Szent István-kultusz kívánalmainak átírva felvették a szent király legendájába is.

Bodajktól kezdve a visszavonulás már valóságos futássá változott, a 34 kilométernyire fekvő Bársonyos hegy (a mai Bársonyos fölött emelkedő magaslat) irányában. Itt valamiképpen sikerült újból élelmiszerekhez jutni, mert Kézai szerint „azon a helyen a császár ételt és italt nagy bőven szolgáltatott ki embereinek, amelytől legnagyobb részük megmámorosodék." Abdánál a Rábcán az akkori szokás szerint fából épített híd vezetett át, melyet a bal parton épített komoly hídfő védelmezett. A hídtól kétoldalt a part hosszában földből és cölöpzetből készült sánc húzódott. A Győr mellől elindult német sereg három részre tagozva közeledett a Rábca felé. Az elővéd válogatott burgundi, szász és lengyel fegyvercsekből állott; azután következett a sereg zöme Henrik parancsnoksága alatt, s végül az utóvéd azzal a feladattal, hogy az üldöző magyarokat távol tartsa. Innen háborítatlanul folytathatta útját Hainburg felé, ahova október 25-e táján érkezett meg. November 12-én pedig már Regensburgban találjuk a császárt, ahol végre kipihenhette a rettenetes nehézségekkel és nélkülözésekkel járó sikertelen magyar hadjárat fáradalmait. Nem szabad elfelejteni, hogy a hainburgi indulástól az oda való visszaérkezésig napi 20 kilométeres menetátlaggal számolva több mint harminc nap, a pihenőnapokkal jó negyven nap telt el, ami elég volt a sereg készleteinek teljes feléléséhez.

A német kudarc oka részben a nagy kerülő által előállt időveszteségben jelölhető meg. A főerő célpontjának tekinthető Székesfehérvár a kiindulópontot képező Hainburgtól Győrön át 160 kilométer, Sopronon át 250 kilométer, ám a valóságban követett útvonalon, Karintián át csak a Mura menti országhatárig majdnem

I. András király képe a Thuróczy-krónikában

300 kilométer, ahonnan még további 200–220 kilométert kellett megtenni. Az a nagy előnye persze kétségtelenül megvolt a nagy kerülőnek, hogy annak révén a német fősereg a határ menti erdőséget, folyókat, vizenyős területeket mind elkerülte, s ki kell emelnünk, hogy akkoriban a Fertő és a Duna–Rába közti terület sokkal mocsarasabb, vízben gazdagabb volt, mint napjainkban, és a Fertő és a Mura közt elterülő Stájer-Alpok erdőségei sokkal messzebb benyúltak országunk területére, mint mostanában. Az sem lebecsülendő a támadók szempontjából, hogy Henrik hadával ott lépett Magyarország területére, ahol azt sem András, sem Béla nem várta, s az ellenség feltartóztatására erős, szívósabb ellenállásra képes gyepűvonalak kiépítve nem voltak, kellő számú mozgó erő a magyaroknak nem állt rendelkezésre. Lehet, hogy túloz Breit József, amikor az ütközetet és a győzelmet az 1812-i híres francia–orosz küzdelem megfelelőjének tekinti, de a magyar függetlenség szempontjából meghatározó jelentőségű katonai sikerről van szó.

Az 1051-es győzelmet ténylegesen a következő évi pozsonyi diadal koronázta meg. Ami a lengyeleknek a korban nem sikerült, az a magyar seregeknek két egymást követő esztendőben is megadatott: megszégyenítő vereséget tudtak mérni a támadó császári csapatokra. A győzelem kivívásában feltétlenül nagy szerepe lehetett Andrásnak és fiának, Bélának, noha forrásaink a részletekről hallgatnak.

Az 1052-es hadjárat

Az 1052. évre elhatározott hadjárathoz Henrik az előző évinél számra nézve kisebb, de élelmiszerekkel bővebben ellátott, s a céloknak megfelelően ostromgépekkel is felszerelt sereget gyűjtött Regensburg tájékán egybe, s július közepén részint szárazon és vízen, azaz részint a Dunán elindulva 20-án Passauba, a hó végén pedig Magyarország határára érkezett. Hadműveleti tervében legközelebbi célja Pozsony elfoglalása volt, miért is a város alá érkezve, hajóival horgonyt vetett, seregével pedig azok tőszomszédságában tábort ütött, és nyomban hozzálátott vízen és szárazon a város ostromlásához. Ámde Pozsonyból, amelyet Henrik 1042-ben ellenállás nélkül elfoglalt és elpusztított, időközben erős vár lett, s szívós ellenállást fejtett ki. A védők közül a korabeli feljegyzéseknek köszönhetően ismerjük András, Uros, Voitech (Adalbert), Villöngard vagy Vilunpard, Márton és Zotmund neveit. A német csapatok meg-megújuló rohamainak sikeresen ellenállt a vár, sőt a védősereg gyakran ki-kicsapott az ostromlókra, mely kirohanások alkalmával heves küzdelmek közben a magyarok az ostromlókat egészen táborhelyeikig űzték vissza. A város ostroma mindvégig sikertelen marad, mivel a Dunán érkező hajókat a magyar krónikás feljegyzése szerint, Zotmund vezetésével magyar búvárok megfúrták, azaz harcképtelenné tették. Bebizonyították a támadóknak, hogy a határtól nem messze is képesek az utánpótlás megsemmisítésére és a seregek ellátásának a meghiúsítására.

A pozsonyi csatához kapcsolódik az a momentum, amikor első ízben magyar földre lépett a római pápa. IX. Leó pápa augusztus végén vagy szeptember elején érkezett Henrik táborába, hogy személyesen járjon közbe a béke érdekében a német császárnál, igaz, ekkor még sikertelenül. Az ostrom még szeptember végéig tovább folyt, a hazai történeti források egybehangzó állításai szerint összesen nyolc hétig tartott. Szeptember végén a német sereg elhagyta Pozsony környékét; hazament, szétszéledt. A háború békekötés nélkül ért véget, s október 7-én már Henrik is Regensburgban volt Leó pápával együtt.

A magyarok helyzetét a következő évben tovább erősítette, hogy a császár két leghívebb támogatója, Gebhard püspök és Konrad bajor herceg összevesztek egymással. A császár és a birodalmi gyűlés Gebhardnak adott igazat, az idézésre meg nem jelent Konrádot pedig 1053. április 11-én megfosztván birtokaitól, azokat a császár saját fiának, a hároméves Henriknek adományozta. A császárnak ez a tette felháborodást idézett elő az egész birodalomban; Balduin flandriai gróf, Gottfried lotaringiai, Kázmér lengyel és Bretiszláv cseh herceg, akikhez később Welf karintiai herceg is csatlakozott, fellázadtak a császár ellen, Konrád pedig előbb Karintiába, majd Magyarországra András királyhoz menekült.

A végeredmény persze már nem ennyire pozitív: a magyar katonai előnyt András diplomáciai előnnyé igyekezett változtatni, s saját hatalmát a német császárlány kezének saját fia számára való megnyerésével látta biztosíthatónak. András követei valószínűleg az 1056. év szeptemberi goslari birodalmi gyűlésen kérték nőül a magyar király hároméves Salamon fia részére Henrik kilencéves leányát, Juditot. A végleges béke megkötését a császár 1056. október 5-én bekövetkezett halála hiúsította meg. De nem végleg, mert 1058. szeptember havában Henrik özvegye mint régens-császárnő fiával, IV. Henrikkel fényes kísérettel Magyarország felé utazott, és az említett hónap 20-án a Morvamezőn ünne-

pélyesen átadta leányát az őt nagy pompával fogadó András királynak.

E házasság a magyarországi német beavatkozást még majd egy fél évszázadra prolongálta, hogy azt végérvényesen az invesztitúraküzdelmek tetőzése szüntesse meg. 1063-tól valóban ismét támadásba lendülnek a németek, akiket ekkortól már a Salamon-párt támogat, s juttat átmeneti győzelemhez.

IRODALOM

Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk. Liptai E. Budapest, 1984, 41–58. p.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. (benne Kovács László: Viselet és fegyverek). Budapest, 1986, új kiadása Szeged, 2003; Varga Gábor: Heinricus rex pacificus III (Az Árpádok és a Német-római Birodalom uralkodóinak kapcsolatáról). *Aetas* 22, 2007, 3., 35–58. p.

FORRÁS

Herimannus Augiensis: (+c. 1054). Krónika, 1051–1052-es évek.

1051-es év: „A következő ősszel a császár hatalmas sereggel indult Magyarországra, miután András király által követek útján felajánlott békeajánlatát elvetette. Gebhard regensburgi püspököt, valamint Welf és Bretislav hercegeket a Duna északi partjára küldte, hogy ott pusztítsanak, maga pedig átpakolván a hajókról lovakra, már amennyit azok elbírtak, egy hatalmas kitérőt tett a folyók megáradása miatt a karantán végeken, hogy a hitszegő királyságot meghódítsa. A magyar sereg azonban csak pillanatokra mutatta meg magát, miközben útonállók módjára vonult vissza, s nem vállalták, hogy szemtől szembe mérjék össze fegyvereik erejét, s mindenfelé, ami csak a katonák ellátásához hasznos lehetett volna, mindent elpusztítottak. Mikorra azonban a nélkülözés és éhség nyomorgatta a sereget, a magyarok már azon voltak, hogy megakadályozzák a visszavonulást. A folyók megerősített partszakaszaira és a sekély gázlókhoz csapataikat helyezték el, s feltétel nélküli megadást követeltek, s a teljes kiéheztetéssel fenyegetőztek. Rettenthetetlen katonáink az ellenséget (ti. a magyarokat), akik a folyópartokon álltak ellen, hirtelen átkelve megfutamították, s a Rábca folyónál emelt igen erős építményüket, amibe az ellenség (ti. a magyarok) minden reményét helyezte, a burgund, szász és lengyel katonák közül nem kevesen kockáztatva életüket, a folyón átkelve rövid idő alatt megostromolták és elfoglalták, levágva és szétszórva a magyarokat, a maradék seregnek utat biztosítottak. Már szinte mindenki átkelt, amikor minden lángra lobbant, s az üldöző seregtől fenyegetett hátul haladók elől elzárult a hazatérés útja. Így vonult vissza a császár, miközben a Dunán túlra küldött csapatok sikerrel teljesítették feladatukat és már haza is tértek. András király az őrgrófunktól, Adalberttől kért békét elfogadta, s maga is hozzájárult."

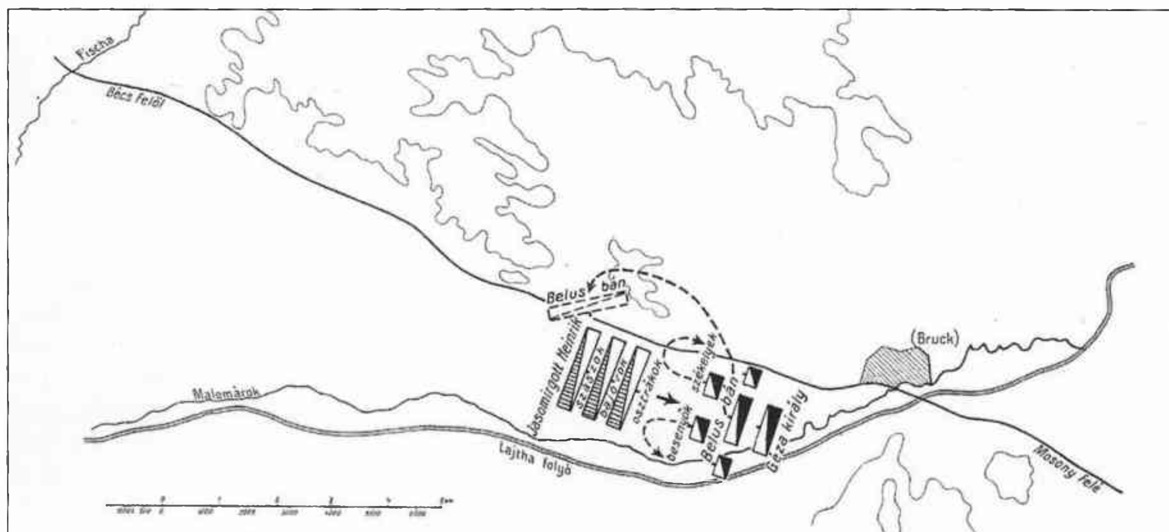
1052-es év: „A császár, miután Zürichben ülte meg a Pünkösd ünnepét, magyarországi hadjáratra indult. Miközben András, a magyarok királya a kívánt békeszerződést illetően egyre kevésbé bizonyult együttműködőnek, a császár Pozsony várát vette ostrom alá. A legkülönfélébb hadieszközökkel hosszasan törette, de mivel Isten a hozzá elkeseredetten könyörgő ostromlottakat megsegítette, minden igyekezte meghiúsulván képtelen volt azt elfoglalni. Közben Leó pápa urat András felbiztatta, hogy a békekötés ügyében közvetítsen, s a császárt az ostromtól elterítse. A pápa azonban a császárt mindenben együttműködőnek találta, ellenben Andrásról úgy vélte, hogy tanácsainak a legkevésbé sem engedelmeskedik, így kiátkozással fenyegette meg, ha az Apostoli Székkel a bolondját járatja. A császárral együtt távozott, s még egy kis időt vele töltött."

A FISCHA MENTI CSATA 1146-BAN

Előzmények

A 11–12. század fordulójára bekövetkezett magyarországi stabilizáció eredményei leglátványosabban II. Géza, II. Vak Béla király és Ilona szerb hercegnő fia uralkodása alatt (1141–1162) mutatkoztak meg. Kétségkívül ez az az időszak, amikor Magyarország első ízben – igaz, nem utoljára – tett kísérletet, hogy regionális nagyhatalommá emelkedjen, s aktív, agresszív külpolitikájával befolyásos helyet biztosítson magának a nemzetközi porondon. Mindez annak ellenére történt, hogy Vak Béla legidősebb fiaként már 11 éves korában a trónra került, s értelemszerűen Ilona anyakirályné és testvére, Belus befolyása meghatározó maradt a belpolitikában. A kiváló katonának bizonyuló Belus bán I. Uros szerb nagyzsupán fia, a későbbi Bánmonostor névadója, Ilona fivére volt. Belus családjával Magyarországra költözött, s itt magas méltóságot kapott. 1144-ben bánként szerepel, majd hosszú ideig nádor. Gézának uralkodása alatt ráadásul számos alkalommal kellett Kálmán király törvénytelen fiával, Borisz herceggel – Kálmán királynak Eufémia orosz hercegnőtől, házasságtörés miatt eltaszított feleségétől született –, a király által el nem ismert fiával megküzdenie, aki hol német, hol francia támogatással igyekezett a trónon ülő magyar király megbuktatásán.

Végül, s ez talán a legdöntőbb, az európai politika is forrongott és átalakulóban volt Géza uralkodása alatt: olyan nemzetközi koalíciók szövődtek, amire korábban alig volt példa. A magyar terjeszkedés és befolyási övezet hagyományos területe északon Halics, délen pedig a balkáni államok voltak, amihez várat-

Forrás: Breit József, A magyar nemzet hadtörténelme IV. kötet

lanul hozzáadódott a német front is. III. Konrád német császár a cseh trónon Géza ellenfelét támogatta, a bajor hercegséget Jasomirgott Henrik osztrák grófnak juttatta, ráadásul Konrád felbontotta a német trónörökös és Zsófia magyar hercegnő közti eljegyzést. A Borisznak nyújtott támogatás feszültté tette a magyar–német viszonyt, amit kedvezőtlenül befolyásolt II. Géza húgának, Zsófiának sorsa is. Ő 1139-ben III. Konrád király öcsének, Henriknek lett a jegyese, de a német udvarban olyan megalázóan bántak vele, hogy 1145 táján szakított jegyesével, s az ausztriai Admont kolostorába vonult. A fejlemények felháborították a magyar királyi családot. Géza Belus herceg vezetésével küldöttséget menesztett Admontba, hogy Zsófiát – ha úgy akarja – hazakísérjék. Zsófia azonban a kolostort választotta, a királyi család elfogadta Zsófia döntését, és Géza gazdagon megajándékozta a kolostort, hogy húga apácaként minél kedvezőbb körülmények között élhessen.

Zsófia az admonti kolostor lakója lett, ám miután Konrád Boriszt pártfogásába vette, sőt zsoldossereget toborzott számára délnémet területen, a fegyveres konfliktus elkerülhetetlennek tűnt. A közvetlen kiváltó okot végül Borisz felelőtlen vállalkozása jelentette, aki zsoldosaival 1146. április elején a nyugati határszél kulcsfontosságú erősségét, Pozsonyt támadta meg és foglalta el. A magyarok azonnal hadigépekkel, ostromszerekkel és íjászokkal zárták körül, majd lefizetvén a zsoldosokat, a várat visszaszerezték. Logikus lépés volt, hogy Konrád ellenfelét, VI. Welf herceget a magyar király pénzösszegekkel támogatta, miként azt már korábban a normann uralkodó is tette. A magyar hadigépezet 1146 szeptemberében támadásba lendült.

Támadásban

A támadó magyar király és Henrik seregei 1146. szeptember 11-én a Lajta és a Fischa folyók között ütköztek meg. A csatáról – szerencsére – két krónika is részletesen tájékoztat. A magyar Képes Krónika és Ottó freisingi püspöknek, III. Szent Lipót osztrák őrgróf fiának, I. Barbarossa Frigyes császár anyai nagybátyjának krónikája. A Képes Krónika leírása szerint Géza király seregét a benyomuló és Magyarország határvidékeit pusztító németek, vagy miként akkoriban hívták őket, teutonok „dühe" ellen vezette. A német király (ti. III. Konrád királyt sohasem koronázták császárrá) nem jött személyesen a magyar király ellen, de a „teutonok országának csaknem teljes hadseregét Magyarország kiirtására indította." Jasomirgott Henrik herceg, a király fő ellensége a lehető legtöbb harcosát magával hozta Szászországból és Bajorországból.

„Összegyűltek tehát a teutonok nagy vitézségükben bízva, és úgy álltak a magyarokkal szemben, mint az óriások" – írta a krónikás. A magyar király egész seregével együtt „az Istenbe vetette reményét", elrendezte csapatait és megindult az ellenség ellen. A magyar királyt „karddal övezték fel", azaz az ifjú királyt valószínűleg ekkor avatták lovaggá, ami a nyugati udvari szertartásnak első magyarországi említése. Guncel nevű tolmácsa hírül adta, hogy közeledik a német sereg, s azt mondta, ez a legjobb alkalom, hogy a király rájuk rontson, mert kevesen vannak és nem jött el mindenki, akit segítségül hívtak. A király egész seregével megindult ellenük Magyarország határain túlra. A teutonok pedig – mint az óriások – mereven ültek magas, jó lovaikon, gőgösen és szemtelenül csúfolódva támadtak a magyarokra, hogy gyalázkodásaikkal félelmet keltsenek bennük. A leírás is sokatmondó, hiszen azt mutatja, hogy a németek már nagyobb termetű hadilovakat használtak a páncélzat megnövekedett súlya miatt, míg a magyarok seregének könnyűlovas egységei alacsony magasságú, ridegen tartott, szívós lovakkal jelenhettek meg. A leírás szerint a magyar sereg összképében egy nyugati szemlélő számára még mindig ez volt a meghatározó. Velük szemben a magyarok is felvonultak a csatára, „felhangzott a kürtszó, harsogott a trombita, az Úrhoz kiál-

tottak." A kiáltozó harcosok lármája az égig hatolt, és megkezdődött a csata.

A „gaz besenyők és hitvány székelyek" valamennyien egyszerre futamodtak meg a németek elől, mint a juhok a farkasok elől, pedig szokás szerint a magyar csapatok előtt jártak. Ebben a megjegyzésben a lovagi szemléletű szerző leírása húzódik meg, aki a villámgyorsan mozgó könnyűlovasokban eleve elítélendő csapatelemet fedez fel, ugyanakkor megőrizte a nyugatiak ellen szokásos magyar hadrend emlékét, amiben elöl a könnyűlovasok foglaltak helyet, megelőzve a nehézfegyverzettel felszerelteket. Érdekes párhuzamba állítható az 1200/1210 körül író Anonymus szóhasználatával, aki „Magyarok története" c. művében (25. fejezet), a vlachokról és szlávokról, mint „a földkerekség leggyengébb népei"-ről szól, ugyanis egész fegyverzetük íjból és nyilakból áll...". Az értékelés mögött a névtelen szerzőnél, Anonymusnál is a fegyverzetbeli különbözőség áll, ami nem egyszerűen az íjak használatára utal, hiszen ez a magyaroknak is kedvelt fegyvere, hanem a hadviselés és fegyverzet, a hadviselés taktikai, katonai és morális összefüggéseit együttesen szem előtt tartó szemlélet jegyében értelmezhető.

Csatában

Az összecsapás elején a teutonok tehát erősebbeknek tűntek a magyaroknál. Ekkor a király nagybátyja, „az ezer ember között is dicső" Belus bán a németek csapataira rontva szemtől szembe keményen áttört rajtuk, és nagy pusztítást vitt végbe köztük. A magyar király válogatott vitézei is megtámadták az ellenséget. A németek ereje szertefoszlott, egyes források szerint több mint hétezer (?) harcosuk pusztult el kardélre hányva, az életben maradtak pedig megfutottak. „Megmentette hát az Isten a magyarokat azon a napon a kegyetlenül dühöngő sárkányok torkából." A csatában Uros ispán elfogta azt a bizonyos Rapolt grófot, aki korábban elfoglalta Pozsonyt a magyaroktól.

A magyar krónika viszonylag részletes előadását jól egészítette ki Ottó püspök krónikája. Eszerint a magyar király 70 ezer főnyi (?), vagy ennél is nagyobb seregével a Mosoni kapu és a Lajta folyó között vert tábort. A bajor herceg a folyó másik oldalán táborozott le, és onnét küldte ki felderítőit. A következő napon a magyar király a táborban lévő fatemplomba ment, s ott – mivel fiatalsága miatt eddig még nem volt lovag – fegyverekkel övezték fel. Ezután a király rendezte seregét, melynek élére két íjászcsapatot állított, azután jött a sereg zöme, ennek élén a király nagybátyja állt. A király saját csapatában több mint 12 ezer lovast (?) vont össze.

A két krónika leírásából nyilvánvaló, hogy nagy ütközetről van szó, melyben nagy létszámú seregek csaptak össze, és az emberveszteség is nagy volt, bár a 70 ezer főnyi magyar sereglétszám, s ebből 12 ezer a királyi csapat létszámaként, nyilvánvaló túlzás, s ennek csak töredéke, talán egy tízezer körüli létszám valószínűsíthető az egész magyar seregre. A csatában feltűnő a magyar sereg bevált hadrend szerinti felállása és fegyelme, ellentétben a nehézfegyverei fölényében és lovagi kiválóságában bízó harcias és közismerten szertelen, a hadrenddel és taktikai fegyelemmel nem törődő Henrik herceggel. Valószínű, hogy a létszámbeli fölény a magyar oldalon volt. A magyar seregről többet tudunk meg, mint a németekről. Géza király seregének élén besenyő és székely íjászok harcoltak, kiket a lovagi szemléletű krónikás könnyűfegyverzetük miatt nevez „hitványnak", és cseles, színlelt visszafordulásukat nem érti, s az is kérdéses, hogy valóban teljesen megsemmisítették-e őket. A magyar sereg másik két része a király és Belus bán seregteste, melyeknek legalább egy része nehézfegyverzetű lehetett, mert Henrik erős lovagseregével sikeresen tudott harcolni. A német krónikás külön kiemeli a királyi csapat, vagy miként ő nevezi, „légió" rendkívüli fegyelmezettségét, ellentétben Henrik herceg kapkodó hadviselésével, felderítőinek gyenge szereplésével.

Az 1044-es ménfői német győzelem a Képes Krónikában

A Fischa menti csatát azért kell a magyar hadtörténelem jelentős eseményének tartanunk, mert nyílt csatában először győzött le magyar sereg nehéz fegyverzetű nyugat-európai, ez esetben német sereget. Nem csoda, hogy a német krónikás a vereséget szégyenletesnek érezte. A magyar hadvezérek igyekeztek a könnyű- és nehézlovasság tevékenységét összehangolni. Ha ez sikerült, nagy harci sikereket érhettek el. A Fischa menti ütközet máig emlékezetre méltó eseménye, határköve a Kálmán király idejével kezdődő magyar haderőreformnak, a nehézfegyverzetű harcmodor hazai meghonosítása folyamatában.

A korszak magyar seregeiben együtt harcolt a könnyűfegyverzetű, a még nem feudalizálódott többnyire határőrző, a hadjáratokban, ütközetekben elővédként szereplő besenyő, székely íjászlovasság, az átmeneti típusú nyíllal, közelharci fegyverekkel és némi páncélzattal felszerelt, valamint a nyugati lovagokhoz hasonló nehézfegyverzetű lovasság. A három közül a nehézlovasság rendkívül ütőképes volt, de a nehézfegyverzet költségessége miatt a legkisebb létszámú. Más típusú harci feladatok végrehajtására alkalmas az átmeneti típusú lovasság, mely nyilazásban, hadicselekben, üldözésben már nem ér fel a „hagyományos" nomád lovas íjászokkal, közelharcban pedig lényegesen gyengébb a nehézlovasságnál. Fogyatékosságai mellett azonban számos értéke megmaradt, amit ügyes hadvezetés mellett ki lehetett használni. A nomád íjászlovasság a felderítésben, őrszolgálatban, a csaták beveze-

tésében és a megvert ellenség üldözésében igen hasznosnak bizonyult. Magyarország katonai és hatalmi térnyerését éppen e katonai győzelem teszi az utókor számára megragadhatóvá. Ha nem örökítették volna meg a krónikások, semmi használható információnk sem lenne a korabeli magyar hadszervezetről és annak ütőképességéről.

A következő évek

A sors fintora, hogy a győzelmet követő esztendőben a Gézával szembenálló III. Konrád és VII. Lajos francia király is átvonult több tízezres keresztes seregével Magyarországon. A feszültséget csak növelte, hogy Borisz is a francia seregben volt. Az igazi feszültség azonban akkor támadt, amikor Manuél Komnénosz bizánci császár II. Konrád rokonát, Bertát vette el feleségül. Persze, a német–bizánci koalíció alapvetően a dél-itáliai normannok ellen, az ottani bizánci uralom restaurációjára irányult, de Magyarország számára is nyugtalanító volt.

A 12. század közepén politikai és katonai szövetségek formálódtak, miután Bizánc, Németország és Velence ellenében a normannoknak sikerült a maguk oldalára állítani a francia királyt, a pápát, a welf herceget, II. Uros szerb nagyzsupánt s az orosz fejedelmek egy csoportját, valamint II. Géza Magyarországát. E konfliktussorozatban II. Géza 1148 és 1152 között orosz földön, az 1149 és 1155 közötti időszakban a Balkánon viselt hadat. Magyarország – legalábbis átmenetileg – úgy viselkedett, mint egy tényleges középhatalom, diplomatái és katonái folyamatosan jelen voltak a hadszíntereken. II. Géza sógora, Izjaszlav kijevi fejedelem oldalán lépett színre északon, a Bizánc-párti halicsiak ellen legtöbbször segédhadakkal, de két esetben személyesen is, igaz anélkül, hogy döntő sikert tudott volna elérni.

A Balkánon a szerbek Bizánc elleni lázadása kínált lehetőséget a magyaroknak befolyási övezetük bővítéséhez. Manuél jelentős erőket mozgósított a szerbek ellen, s végül 1150-ben a Tara folyó mellett le is győzte a magyar–szerb sereget. Ez az az ütközet, amelyben a bizánci császár párviadalt vívott a magyar vezérrel, Bágyon ispánnal. Az összecsapás során Bágyon a császár állkapcsára sújtott kardjával, de a sisakról nem tudta a lefüggő arcvédőt levágni. A császár azonban levágta Bágyon kezét, s megnyerte a viadalt, igaz, vitéze, Kantakuzénosz is elveszítette két ujját. Konstantinápolyban fényes diadalmenettel ünnepelték a szerbek és magyarok feletti győzelmet, csillogó ruhákba öltözött hadifoglyokat hajtva keresztül a városon.

Az 1150-es esztendő fordulat a magyar politikában, mert a bizánciak ekkor veszik át a kezdeményezést, a bizánci császári sereg elfoglalta Zimonyt, s Boriszt is igyekeztek felhasználni zavarkeltésre, sőt először a század folyamán magyar trónkövetelő tört sereggel a Temesközbe. Bizánc fokozatosan a magyarok fölébe kerekedett, s Manuél bizánci császár sikeres 1155. évi akciója után békére kényszerültek. A magyar királyság vezetésével kialakítandó közép-európai szövetség terve megbukott. A korábbi szövetségi rendszerek is átrendeződtek, a színre lépő magyar trónkövetelő hercegek pedig tartós belpolitikai feszültséget, külhatalmak sorozatos beavatkozását idézték elő.

Irodalom

Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk. Liptai E. Budapest, 1984. 41–58. p.; B. Szabó János-Somogyi Győző: *Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században*. Budapest, 1999.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. (benne Kovács László: Viselet és fegyverek). Budapest, 1986, új kiadása Szeged, 2003.

Forrás
A magyar hadszervezet (Freisingi Ottó: *Frigyes császár tettei*. Ford. Gombos F. Albin, Budapest, 1913. I, 32. p.)

„Amikor pedig a – ti. magyar – király akarja vezetni seregét, akkor mindnyájan ellentmondás nélkül mintegy egy testben egyesülnek: a falvakban lakó jobbágyok pedig kilencen a tizediket, vagy heten a nyolcadikat, vagy még kevesebben is, ha a szükség úgy hozza magával, a háborúhoz megkövetelt dolgokkal felszerelik, a többiek otthon maradva a földet művelik. Akik azonban a katonai rendből valók, csak a legsúlyosabb ok miatt mernek otthon maradni. Magában a királyi seregben pedig az uralkodó oldalának megerősítésére a vendégek – azaz külföldről betelepültek – sorakoznak fel, akik nagy számban vannak ott, s akiket náluk előkelőknek (*principes*) neveznek. Csaknem valamenynyien rútul undok fegyverekben elöl haladnak, kivéve azokat, akik a vendégektől – akiket most zsoldosoknak nevezünk – nyertek oktatást, vagy éppen tőlük származnak, nem velük született, hanem mintegy kívülről rájuk ragadt vitézséggel felruházva és a harci jártasságban s a fegyverek csillogtatásában csak a mi – azaz német – fejedelmeinket és vendégeinket utánozzák."

A Fischa menti csata leírása, Freisingi Ottó (Frigyes császár tettei I, 33)
„...Ezek után elrendezi a csatarendet, felállítja katonáit (ti. Géza király), úgy hogy előre két szárnyat helyez, amelyeket az íjászok foglalnak el, hogy távolról viszszaverhessék az ellenség támadását, majd az egyik oldalon egy erős csatasort, amelynek élén nagybátyja, Béla/Belus herceg állott, míg a maga légiójában, amint mondják, több mint tizenkétezer lovast tartott vissza. Ezt követően a Lajta folyón hirtelen átgázolt. Minthogy az (osztrák) herceg odaküldött kémei hanyagul vigyáztak, a szomszédos vidéket hamarosan lángba borította. Az (osztrák) herceg nemkülönben felállította csatarendjét, és azon tanácskoztak, hogy mitévők legyenek, mivel hasztalan várták kémeiket, akik cselből vagy lustaságból késlekedtek. Addig, amíg egyesek a harcot javasolták, mások azt, hogy a Fischa folyó másik oldalán várakozzanak, amelytől két német mérföldnyi távolságra voltak, s ezalatt az ellenség erejét még jobban kikémleljék. Ám ekkor a hirtelen felszálló füst biztos hírt adott a tűzről és az ellenségről, mire a mienk közül némelyek azt hitték és állították, hogy megfutamodott az ellenség és tulajdon táborát vetette a tűz martalékául. Ekkor a herceg, lévén vitéz, rettenthetetlen lelkű, de késlekedést nem tűrő, gyorsan fegyvert ragadott és másképpen, minthogy azt a katonai fegyelem és rend megkövetelte volna, nem megfontoltan előrevonulva, hanem hanyatt-homlok sietve rárontott az ellenségre. Eközben az övéi csapatonként vonultak, mivel a légióban a rend egészen felbomlott, s összevissza meneteltek. Végre a támadók a gyors mozgás következtében az ellenséges íjászokig jutottak, akik két csapatban voltak a szárnyakon felállítva, s két grófjukkal együtt azokat szinte teljesen megsemmisítették. Ezek után a két nagy csatasort támadták meg, ti. a királyét és a herceg nagybátyjáét, azonban a királyi légióból senki sem hagyta el a helyét, hanem mozdulatlanok maradtak, mint egy erdő. A magyarok már a futáson gondolkodtak, és hátat akartak fordítani, de mégis a teutonok szaladtak meg, aki hercegüket a hátsó sorokban követték. Az (osztrák) herceg nem tudott erről, és nem is láthatta a nagy por miatt, amely szárazság idején azon a helyen igen nagy szokott lenni. Most aztán a barbárok összeszedik minden erejüket és az övéitől elhagyott herceget körülveszik. Erre aztán a herceg hátat fordítani kényszerült... s a szomszédos Bécs városába ment... A magyarok egészen az említett Fischa folyóig üldözték az ellenséget, aztán hazatértek... Ezt az oly szégyenletes gaztettet a bosszú még nem követte, a jövendőben várják az Isten segedelmével a mostani császár (ti. I. Frigyes) győztes jobbjától."

AZ 1167. ÉVI ZIMONYI ÜTKÖZET

1167-ben – noha Manuél bizánci császár csillagjósai harc szempontjából szerencsétlen napnak jelentették ki – a népszerű bizánci katonaszent, Prokopiosz napján, július 8-án a magyar hadtörténelem nevezetes eseménye zajlott le a Nándorfehérvárral szemközti Duna-parton emelkedő Zimony (ma Zemun, Belgrád mellett) falainál. Az ütközetben a magyar sereg olyan fegyvertényt hajtott végre, ami – a vereség ellenére is – a magyar hadtörténelem kiemelkedő eseményei közé tartozik. E kedvező megítélés nem utolsósorban a bizánci krónikásoknak köszönhető, akik elismeréssel szóltak a magyarok fegyverzetéről, katonai fegyelméről és harcban tanúsított bátorságáról.

Az előzmények

Szent László (1077–1095), majd utóda, Kálmán (1095–1116) uralkodása alatt a magyar királyság konszolidációja a hadseregben is éreztette hatását, s a 12. század folyamán Magyarország katonailag is európai középhatalommá vált. E nagyhatalmi törekvések II. Géza király uralkodása (1141-1162) alatt vettek újabb lendületet, aminek eredményeként a magyar fegyveresek az orosz, szerb, német vagy éppen a bizánci belviszályokba egyaránt beavatkoztak. Így például 1148 és 1152 között hat ízben jártak magyar csapatok orosz földön, de 1149-től Bizánc felé is frontot nyitottak. A rendszeres, évenkénti hadjáratok erős magyar hadsereget és teherbíró hadszervezetet feltételeznek, a feladatok mégis meghaladták az ország valós lehetőségeit. III. István magyar király (1162–1172) Bizánccal szemben elveszítette az ország déli területeinek és befolyási övezetének jelentős részét, Dalmáciát, Boszniát, valamint a Szerémséget. Egyúttal fenyegetést jelentett a Bizáncba, majd német területre menekült IV. István személye és hívei, hiába győzték le 1163-ban Székesfehérvárnál III. István csapatai, majd halálozott is el 1165-ben. Az ország déli határvédelme szempontjából kulcsfontosságú területek visszaszerzésére irányult Ampud bán és Dénes ispán részvételével az 1166. évi sikeres magyar offenzíva, amelyre 1167. július 8-án, a bizánciak által két évvel korábban kemény ostrommal elfoglalt Zimonynál kellett volna feltenni a koronát.

Az ütközet

Az 1167. évi magyarországi hadjáratra Manuél bizánci császár (1143–1180) még az eddigieknél is nagyobb előkészületeket tett, de egy lovas tornajáték alkalmával lováról leesett, s oly komoly sérüléseket szenvedett, hogy csak húsvét táján ment Philippopolisba (a mai bulgáriai Plovdivba), hogy a magyar követekkel találkozhasson. A követek feladata az volt, hogy a fegyverszünetről tárgyaljanak, de miután meghódolásról vagy az elfoglalt területek visszaadásáról hallani sem akartak, a háború folytatása elkerülhetetlenné vált. Azonkívül még egy baljóslatú jel aggasztotta a babona iránt fogékony császárt. A bizánci Konstantin fórum nyugati diadalkapuján Magyarországot és Rómát (vagyis a bizánciak szemlélete szerint a Római Birodalmat megtestesítő Bizáncot) ábrázoló ércből öntött nőalakok álltak, s a római szobor régiségénél fogva leomlott, ám a Magyarországot ábrázolóércszobor sértetlen maradt. Amint ezt Manuél meghallotta, rögtön intézkedett, hogy Róma szobrát újból

állítsák fel, Magyarországot pedig döntsék le. Ne feledjük azonban el, hogy I. Manuél rendkívüli képességű uralkodóként irányította a birodalmat, s diplomataként és hadvezérként egészen 1176-ig, a törököktől elszenvedett myriokaphaloni katasztrófáig páratlan teljesítményt ért el.

A Szófiában gyülekező nagy létszámú sereg élén Kontosztefanosz Andronikosz állott, akit Manuél nemcsak részletes utasítással, hanem még haditérképpel is ellátott, s seregébe a rómaiakon, vagyis görögökön kívül német, itáliai, szerb, zsoldos, továbbá kun és szeldzsuk török segélyhadakat is besorozott. Serege 1167. június elején indult el Szófiából, s a híres balkáni hadiúton haladt a magyar határ felé.

Az ütközetben a magyarok legjobb erőiket az első csatasorba helyezték, Andronikosz azonban ellenkező logika szerint állította fel csatarendjét. A bizánci sereg első harcvonalában a kunok és az ázsiai törökök álltak fel, íjászok és lovasok, kevés lándzsással. A jobbszárnyat Lapárdász Andronikosz, a középsőt maga a fővezér, Kontosztefanosz Andronikosz, a balszárnyat pedig Demetriosz Branasz vezette. A másodikba a nehézgyalogosokat helyezték, íjász és vértes lovasokkal a szárnyakon; a harmadik harcvonalba Andronikosz a bizánci főembereket osztotta be német és török csapatoktól támogatva. Végül a lándzsával harcoló és hosszú pajzsot viselő zsoldos normannokból, itáliai és szerb nehézlovasokból képzett negyedik harcvonal mint tartalék kizárólag a fővezér parancsainak engedelmeskedett.

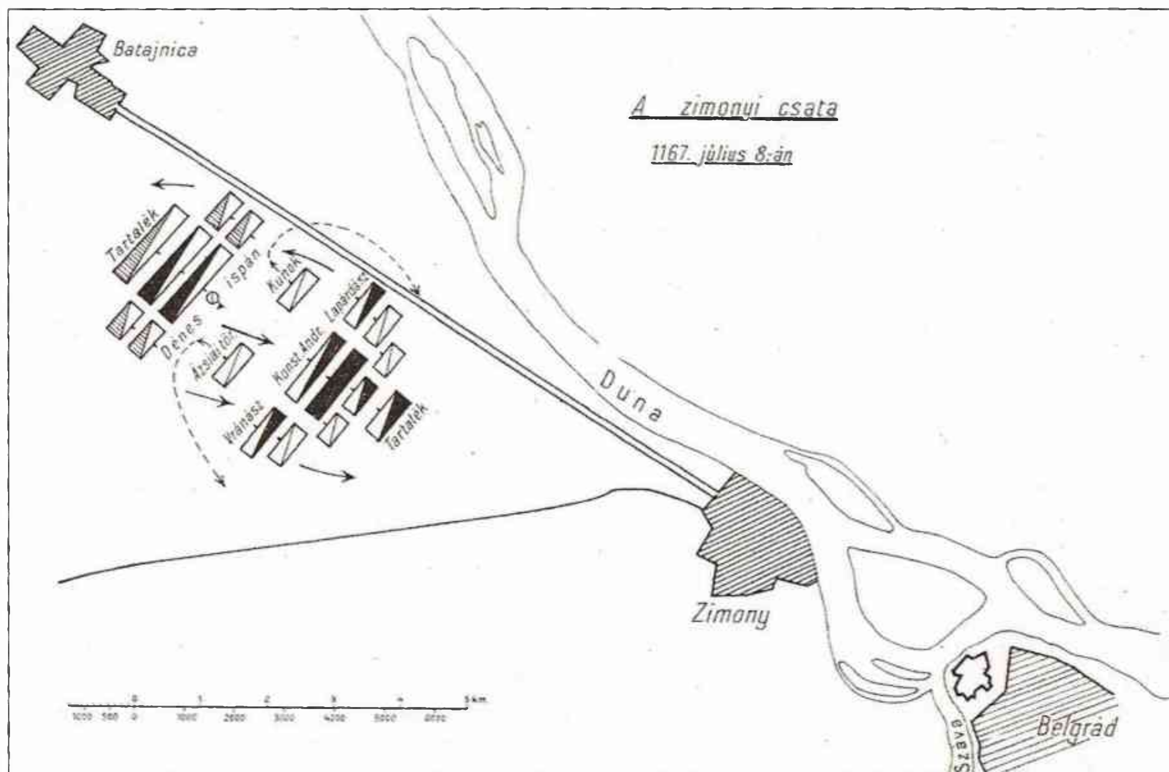
A Száva és Duna torkolatánál lezajlott ütközetben a magyarokat a kor egyik legkiválóbb magyar hadvezére, Dénes ispán vezette, aki az előző esztendőben már megverte a bizánci seregeket. Az egykorú források szerint a sereg 37 csapatra, azaz várispánsági kontingensre tagolódott, számukat 15 ezer főre – vagyis tekintélyes nagyságúra – becsülték, páncélosok, íjászok és gyalogosok határozták meg a sereg képét. A magyarokat osztrák segédcsapat és hazai könnyűfegyverzetű – talán besenyő – egységek egészítették ki. Viszont Dénes ispán tudván azt, hogy a görögök középhadukba általában könnyű csapatokat osztanak be, és legjobb csapataikat a szárnyon alkalmazzák, elhatározta, hogy csatarendjét úgy alakítja meg, hogy a sereg java a középre jusson, s ezzel az ellenség harcvonalát széttörje. Ennek megfelelően páncélos nehézlovasságát két sorban a középre osztotta be, s annak mindkét szárnyára íjász és könnyűlovasságot helyezett el. Végül hátul a várispánsági lovasság egy része állott fel. A térközök a különféle alakulatok között oly kicsinyek voltak, hogy a görögök a magyar sereg harcászati tagozását nem is tudták felismerni. Ezért mondják a görög írók, hogy a magyarság egy tömegben, torony alakjában, mint valami nehéz sötét felhő nyomult előre.

A sereg élén maga a fővezér, Dénes ispán lovagolt, mögötte a páncélos és lándzsás vitézek nagy tömege talpig vasban, sőt még a lovak szügyét is páncél, homlokukat pedig vas védte. A bizánci krónikások a magyar sereg páncélos jellegére helyezik a hangsúlyt, ami annak elit részére minden bizonnyal igaz is lehetett. A magyar törvényekben először Kálmán király alatt jelenik meg a megyésispánok ama kötelezettsége, hogy páncélos katonákat állítsanak. Kálmán törekvése a 12. század közepére meg is hozhatta az eredményét. E folyamatban talán szerepe lehetett Kálmán, majd fia, II. István normann feleségeinek is, akik katonai tanácsadókat és szokásokat hozhattak új hazájukba. Miként a bizánci kortárs látta: „...Maga az ellenséges – tudniillik a magyar – sereg valóban ijesztő és félelmetes látvány volt: csupa lovas és dárdás. Nem csupán az emberek viseltek lábig érő, teljes fegyverzetet, hanem még a lovakon is homlokszíjakat és szügykötőket lehetett látni... hogy védjenek a lövedékektől. A lovak nyerítése, a ragyogó fegyverek csillogása a napfényben, amikor a hadseregek egymáshoz már közel értek, a félelem és csodálkozás folytán még rendkívülibbé tette a látványt." A támadásba lendült magyarokat mozgó és pikkelyeit meresztő sárkányként lát-

ták, s a magyar nehézlovasokat rendíthetetlen falként írták le. A korszak egyik legerősebb hadseregével, a bizánccal szemben azonban még a fénypontjához elérkezett Árpád-kori magyar sereg sem tudta sikerrel felvenni a versenyt.

Délfelé járt az idő, mire a két fél a harcfelállítással elkészült. Ekkor Andronikosz parancsot adott az előnyomulásra, meghagyván kun és török elővédjeinek, hogy nyilazásuk befejeztével jobbra és balra kitérve, utat nyissanak az utánuk következő gyalogos falanxnak. Úgy is történt, de a görög könnyűlovasok nyilazásának nem volt meg a kívánt eredménye, mivel az egyáltalában nem volt képes a magyarok soraiban rést nyitni. Ellenben Dénes ispán kíséretével „mint valami hatalmas torony" a sereg élén haladva, halomra döntötte hatalmas lándzsájával az ellenséges lovasokat, akik fővezérük utasítását követve kitértek a magyarok támadása elől, és visszafordulva a Száváig meg sem állottak.

Azután nemsokára bekövetkezett a két sereg döntő összecsapása. A görögök két szárnyukat előretolva, a magyarok mindkét oldalát átkarolták; a magyarok balszárnya kénytelen volt hátrálni, viszont a jobbszárny, amelyen maga Dénes is megjelent, rohamával elgázolta, összetörte a görögök balszárnyát; maga a szárny parancsnoka, Branasz súlyos fejsérüléssel fogságba esett. Ezek után Dénes jobbra kanyarodott, s a Kontosztefanosz Andronikosz vezette görög középhadat akarta oldalba kapni. Közben azonban Lapardasz a visszavetett magyar balszárny üldözésével felhagyott, s ügyes átkanyarodással a magyar középhad oldalába és hátába jutott. Dénes így kénytelen volt eredeti szándékával szemben az őt közvetlenül fenyegető Lapardasz-féle csapat ellen fordulni. Mielőtt azonban sikert

Forrás: Breit József, A magyar nemzet hadtörténelme IV. kötet

arathatott volna, a fővezér, Kontosztefanosz is közbelépett, a középen elhelyezett had, majd a tartalék élén. A rettenetes kézitusában előbb lándzsát törtek, majd a hosszú kardok kerültek elő, s amikor ezek is kicsorbultak, összetörtek, a görögök buzogánnyal támadtak, s agyba-főbe verték a magyarokat. Déltől a hosszú nyári délutánon át egész a naplementéig hullámzott ide-oda az elkeseredett harc, míg végre a magyarok, akiknek sokkal nagyobb volt a veszteségük, elhagyták a csatateret. „Nem volt római (értsd görög) katona – mondja az egyik bizánci szerző természetes túlzással – aki magyart le nem vágott, elesettet ki ne rabolt, ellenséges fegyvereket ne zsákmányolt, avagy idegen lóra, olyanra, amelynek gazdáját leölte, szert ne tett volna!" Több ezer magyar halott borította a csatateret. Dénes paripáját otthagyva elmenekült, de öt ispán és nyolcszáz magyar vitéz fogságba esett, és a nagy magyar árbocos zászló is az ellenség kezébe került, s azonkívül még 2000 páncélt, számtalan sisakot, pajzsot, kardot és egyéb fegyvert szedtek össze a görögök. Estére visszatértek táborukba, és csak másnap reggel mentek át a magyar táborba, amely azonban már teljesen üres volt. Üldözésről tehát szó sem lehetett; a nehéz csata kimerítette a győztest is.

Miután a bizánciak Konstantinápolyba visszaérkeztek, Manuél a győztesek tiszteletére nagy diadalünnepet rendezett. Ezzel III. István magyar király öt évig tartó kemény küzdelme a görög császársággal befejeződött, noha a zimonyi csatát sem fegyverszünet, sem békekötés nem követte.

A bizánci taktika sikeres volt, megbontotta a magyar hadsorokat, s végeredményben kemény küzdelem után súlyos vereséget mértek a magyar seregre. Mint feljegyezték, a bizánci hadvezér így rendelkezett: „... az elülső csapatok nyilazzanak a magyarokra. Mihelyt pedig azt látják, hogy a magyarok rohamra indulnak, fussanak el, de nem egyenesen a bizánci sereg felé, hanem inkább oldalvást, hogy így a hunok – vagyis a magyarok – szétszakadva a hadrend középső részét üresen hagyják". A bizánci krónikás szerint a magyarokat meglepte ellenfeleik vasbuzogánya is, ami nyilván a páncélba öltözöttek ellen bizonyult igen hatásosnak: „az ilyen csapás, ha fejet vagy az arcot érte, halálos volt, sokan eszméletlenül fordultak le nyergükből..." Ha a bizánci leírások talán el is túlozták a magyarok páncélos jellegét, alapjában mégsem vezetik félre a mai olvasót. Hasonló következtetésre juthatunk a magyarokat egyáltalán nem szívlelő 12. századi német krónikás, Freisingi Ottó sorai alapján is: a magyarok külföldi zsoldos vitézek alkalmazásával is tudatosan igyekeztek hasonulni a nyugati seregek fegyverzetéhez, külső megjelenéséhez: „... a magyarok nem velük született, hanem mintegy kívülről rájuk ragadt vitézséggel felruházva a harci jártasságban s a fegyverzet csillogásában csak a mi fejedelmeinket és az országába betelepült vitézeinket utánozzák."

Tudjuk, hogy a bizánciak a magyarokkal ellentétben elöl helyezték el könnyűlovasaikat, mögöttük íjászokkal vegyítve a nehézfegyverzetű gyalogosokat, majd leghátul a csatadöntő fegyvernemnek tekintett nehézlovasokat, akiket a bizánciak mellett zsoldos normannok, itáliaiak és szerbek alkottak. Nem alaptalan a feltételezés, amit a mai hadtörténészeknél, így B. Szabó Jánosnál is olvashatunk, hogy a magyarok tudatában voltak annak, hogy a bizánci sereg éppen nehézfegyverzetű csapatait tekintve marad el a nyugat-európaiak mögött. Talán ennek az előnynek a kiaknázására helyezték el az élen a nehézlovasokat, szakítva a magyaroknak a nyugati fronton szokásos felállásával. A korábbi esztendőkben lehet, hogy éppen ez a megoldás hozott sikert a magyar fegyvereknek, pl. 1129-ben, 1154-ben vagy éppen egy esztendővel korábban, 1166-ban. Mostanra azonban a bizánci hadvezetés megtalálta a sajátosan „magyarnak" tekintett csatarend ellenszerét. Végeredményben a különböző fegyvernemek és rendkívül heterogén csapategységek együttműködését mesterien alkalmazó, ezeréves múltra visszatekintő bizánci taktika győzedelmeskedett a magyarok felett.

Dénes ispán zászlóskocsija

A csata leírásának egyik érdekes momentuma, amikor megemlékeznek a magyar fővezér zászlójáról: „zászlaja is fennen lobogott egy vastag és magasba feszülő rúdon, amelyet négy pár ökör vont kerekeken." A bizánci leírás bizonyosan az országos hadizászlót írja le, hiszen az egyes megyei csapatok saját zászlójuk alatt vonulhattak a csatába. A zászlókat már a 12. században elengedhetetlennek tartották az egyes egységeknek a csatában való sikeres mozgatásához, miként az pl. a templomos lovagrend szabályzatából is kitűnik. Maga az említett zászlóskocsi, idegen néven „*carroccio*", itáliai találmánynak tekinthető, s először 1039-ben a milánói érsek seregében tűnt fel. A következő századok folyamán népszerűvé vált Nyugat-Európában, Angliától Németországig, különösen azokon a területeken, ahol gyalogos egységeket kellett egy messziről jól látható irányítási ponttal mozgatni az ütközetek során. Magyarországon a zászlóskocsinak ez az egyetlen említése, s nyilván a magyar sereg nyugat-európai szokások szerinti fejlesztésének eredményeként alkalmazták. A magyar seregek alapvetően lovas jellege miatt nálunk alkalmatlannak bizonyulhatott, hiszen méretei, ökör vagy ló vontatása miatt gyors manőverekre nem volt alkalmas.

Ugyanakkor zimonyi előfordulása szépen igazolja a zászló hazai harci alkalmazásának kezdeteit, s a nyugati párhuzamok alapján a zászlóskocsiról is többet tudhatunk meg. A szekereket sokszor mellvéddel látták el, s külön odarendelt gyalogosokkal, íjászokkal védelmezték. Szó sincsen arról, hogy a modern harckocsik ősének volna tekinthető, sokkal inkább egyfajta irányítási pontként működött. Irányító szerepkörüket támasztják alá azok az adatok, miszerint egyes alkalmakkor a zászlóskocsin foglaltak helyet a kürtösök, az írnokok és a papok. Az előbbiek hangjelzésekkel irányították a csapatokat, a papok az égiek támogatását biztosították imáikkal, az írnokok pedig a dicséretre méltó vitézi tetteket figyelhették. A messziről látható monstrumnak nem lebecsülendő az ellenségre gyakorolt provokatív hatása sem. A németföldi würzburgiak fennmaradt zászlajának mérete ötször három méter, s az általános gyakorlat szerint a közösség védőszentjének, patrónusának a képével díszítették.
A zimonyi csatával jó időre lezárult a magyar–bizánci hatalmi versengés. Manuél már 1164-ben biztosítani próbálta a magyar és bizánci trón egyesítését, amiben nagy lépést jelentett a zimonyi győzelem. A békés időszak a perszonálunió tervének meghiúsulása után is tartott a Bizáncban nevelkedett, egy időben bizánci trónörökösnek tekintett III. Béla király (1172–1196) személyének köszönhetően. III. Béla egészen Manuél császár 1180. évi haláláig tartózkodott a birodalommal szembeni harci cselekményektől. Az ezt követő években Béla déli hadjáratok sorát indította, amelyek jórészt sikerrel zárultak, igaz, ekkor már egy gyengülő hatalmú Bizánc volt az ellenfél. Visszaszerezte az 1165 óta bizánci kézen lévő Dalmáciát is. Minden bizonnyal e dicsőséges déli hadjáratok emlékét örökítette meg művében III. Béla névtelen jegyzője, az 1200/1210 körül alkotó Anonymus, visszavetítve azokat a honfoglalás korába, egyúttal sugallva uralkodójának, Bélának a honszerző Árpád fejedelemhez való hasonlóságát.

IRODALOM
B. Szabó János – Somogyi Győző: *Elfeledett háborúk. Magyar—bizánci harcok a X–XIII. században.* Budapest, 1999.; B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései. *Hadtörténelmi Közlemények* 114, 2001, 75–102. p.; Doberdói Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* Budapest, 1930 (CD-ROM-változata Budapest, Arcanum, 2001).

FORRÁS
Bizánci krónika leírása az 1167. július 8. zimonyi magyar–bizánci csatáról (Kinnamosz: Epitomé, 1180–1183 között). Kiad.: Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984, 242–245. p. Ford. Moravcsik Gyula.

„A császár, mikor a hun seregek átkeltek Szirmionba, csapatokat küldött oda, melyek parancsnokai közt más római vezérek mellett Andronikosz, a császár nővérének a fia is ott volt, kinek Kontosztefanosz volt a mellékneve, s akit a császár a háború főparancsnokává tett meg. Megküldte neki, hogyan kell csatasorba állni, s azt, hogy miképpen kell intézni ezt a háborút, mintegy táblára rajzolta fel. Andronikosz tehát a Száván átkelve, miután egészen közel jutott a hunok táborához, a következőket tette. Felderítőket és megfigyelőket küldeni az ellenséges sereghez, amint ez szokásos, nem tartotta előnyösnek. Megparancsolta viszont, hogy a rómaiak közül egyesek a tábor elé menve próbáljanak foglyot ejteni és magukkal vinni. Ezek a parancs értelmében ellenséggel a kezük között tértek vissza. Andronikosz megtudakolta tőle, hogy milyen erőkkel érkeztek Szirmionba a hunok, és mi a szándékuk. Az ember mindent hűségesen elbeszélt: »Ezt a sereget harmincheten vezetik a mi vezéreink közül, valamennyi fölött a parancsnokság azonban Dénes kezében van. A sereg mindenestől 15 ezer vértes lovasra, íjászra és könnyű gyalogosra rúg. Olyan bátorság van pedig bennük, hogy meg vannak győződve: a rómaiak már elsőre sem tudnak ellenállni nekik.«...

Ezután a rómaiak seregét fegyverbe állítva, kivezette őket a táborból... Miután a seregek egymáshoz közel jutottak, Andronikosz parancsot adott, hogy az elülső csapatok nyilazzanak a hunokra. Mihelyt pedig azt látják, hogy azok rohamra indulnak ellenük, fussanak el, de nem egyenesen a római sereg felé, hanem inkább oldalvást, hogy a hunok két irányba szétszakadva, a hadrend középső részét üresen hagyják. Azok (a rómaiak) azonban az első rohamra hátat fordítva ész nélkül elfutottak, míg csak a Száváig nem értek...

A rómaiak balszárnya így meghátrált. A jobbszárny azonban, mely a hunok balszárnyára támadt, dicsőségesen megfutamította ezeket. Dénes tehát, miután látta mindezt, Andronikosz fővezér és kísérete megtámadását határozta el. Csakhogy a vele levők közül sokan húzódozni kezdtek, s ezért félrevonták a lovasságot. Dénes felismerve a helyzetet, ócsárolta férfiatlanságukat, egyben buzdította őket, hogy álljanak meg ott, nehogy a rómaiak előtt nyilvánvalóvá tegyék gyávaságukat.

Mikor egymásra törtek, éktelen kiáltozás támadt és lárma hallatszott mindenütt, a pajzsokon letört dárdák pedig a földre hulltak... Heves összecsapás támad, elannyira, hogy mindjárt elsőre a rómaiak közül nyolcvanan elestek, a barbárok közül ennél is sokkal többen. De a rómaiak hihetetlen kitartással állták a harcot, s végül is önnön vitézségükkel megfutamították amazokat. A barbároknak olyan öldöklése kezdődött, hogy az ottani síkságok csaknem tele voltak szórva hullákkal. Mert miután a dárdák összetörtek, és a kardok darabokra hullottak, buzogányokkal csépelték a szerencsétlenek fejét. Ekkor fogták el a (magyar) zászlót, mely nagyon nagy volt, s amelyet a barbárok szekéren vittek, továbbá Dénes lovát teljes fegyverzetével együtt. Hogy ő maga is hogyan kerülte el üggyel-bajjal a veszedelmet, nem tudom megmondani. Akik a barbárok közül el tudtak menekülni, azokat amikor a folyó mellé értek, a rómaiak hajóhada fogta el. Fogságba került a hadvezérek közül, akiket ők ispánoknak hívtak, öt, a katonák közül körülbelül nyolcszáz. Sokan voltak ezek között is nemes születésűek és egyébként is előkelők. Azoknak száma, akik ebben a küzdelemben elestek, több ezer volt..."

Forrás

Abu Hámid al Garnáti a magyar király seregében a 12. század közepén szolgáló arab segédcsapatokról (Magyar kiadása: *Abu Hámid al Garnáti utazása Kelet- és Közép Európában, 1131–1153.* Budapest, 1985. Ford. Iványi Tamás, 59–62, 66, 82. p.); Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.

„Eljött Konstantinápoly ura békét kérve, rengeteg kincset és számos muzulmán hadifoglyot hozva (ajándékként). Az egyik hadifogoly, aki Bizáncból visszatért Magyarországra), a következőket mesélte el nekem. A bizánci király megkérdezte: »Mi az oka annak, hogy a básgird (ti. magyar) király bevonult országunkba és végigpusztította azt? Hiszen korábban nem ez volt szokása.« Mire a következő választ kapta: »A básgird királynak van egy seregnyi muzulmán katonája, akiket meghagyott vallásuk gyakorlásában, s ők voltak azok akik rávették, hogy törjön be országodba, és pusztítsa végig földjeidet.« A bizánci erre azt mondta: »Nekem is vannak muzulmán alattvalóim, de azok nincsenek segítségemre a harcban.« Erre azt mondták neki: »Azért mert te arra kényszeríted őket, hogy keresztényeknek vallják magukat«.

A básgird királyt Kazálinak (ti. II. Géza) hívják, s királysága sokszorta jelentékenyebb, mint Bizánc urának királysága – megszámlálhatatlanul sok katonája van, s országának területe húsznapi járófölddel vagy még többel is nagyobb, mint Bizánc területe. Ő ugyanazt a vallási irányzatot követi, mint a frankok, mert közülük házasodott – ennek ellenére hódító hadjáratokat vezet a frankok országa ellen, és hadifoglyokat ejt közülük. Valamennyi nép fél a támadásától, mert sok a katonája és a nagy a vitézsége".

II. ANDRÁS KERESZTES HADJÁRATA 1217–1218-BAN

Előzmények

Magyarország III. Béla király uralkodása (1172–1196) előtt pusztán mint békés vagy éppen viszontagságos átvonulási útvonalként került kapcsolatba a keresztes hadjáratokkal. Ám III. Béla 1195 körül keresztes fogadalmat tett, amire feleségei, Chatillon Anna (1170-től Béla felesége) majd Capet Margit (1186-tól királyné) ösztönözhették, sőt rábeszélhették, hiszen utóbbi férje halála után a Szentföldre ment, s ott érte a halál. Maga a király, aki Bizáncban nevelkedett, e döntésével nyilván magyarországi uralmát kívánta még elfogadottabbá és tekintélyesebbé tenni.

Béla két fia közül Imrét szánta királynak, a hadjárat teljesítését pedig András hercegtől várta, s számára hagyta az ahhoz szükséges anyagiakat. Az Imre és András között kitört trónharcok a hadjárat megkezdését hosszú időre elnapolták, noha a pápa 1198-tól több alkalommal tett kísérletet a magyar uralkodó mozgósítására. A fogadalom letétele óta több mint húsz esztendő telt el, amikor több ok együttesen indította II. András magyar királyt a hadjárat tényleges megkezdésére. Az egyházjogi kényszerítő erő mellett sokat nyomott a latban, hogy András lehetőséget láthatott a balkáni, Bizánc rovására indított magyar terjeszkedés előmozdítására. András ilyen reményei fejeződhettek ki abban is, hogy 1211-ben a német lovagrendet telepítette le a Barcaságban az ország déli határvédelmének biztosítására. Ha II. András fejében korábban nem is, Courtenay Péter, a konstantinápolyi latin császár leányával megkötött házassága után felmerült a bizánci trón álma. Különösen 1216–1217-ben törekedett az éppen megüresedett konstantinápolyi trón elfoglalására, még ha arra valós esélyei csekélyek is voltak. III. Honorius római pápa egyébként üdvözölte a magyar király elhatározását, 1217. február 11-én pedig a kereszteseket megillető jogi védelemben részesítette. Kapóra jött, hogy János jeruzsálemi király al-Ádil szultánnal öt évre kötött fegyverszünetet, ami 1217 júliusában járt le.

Hadjáraton

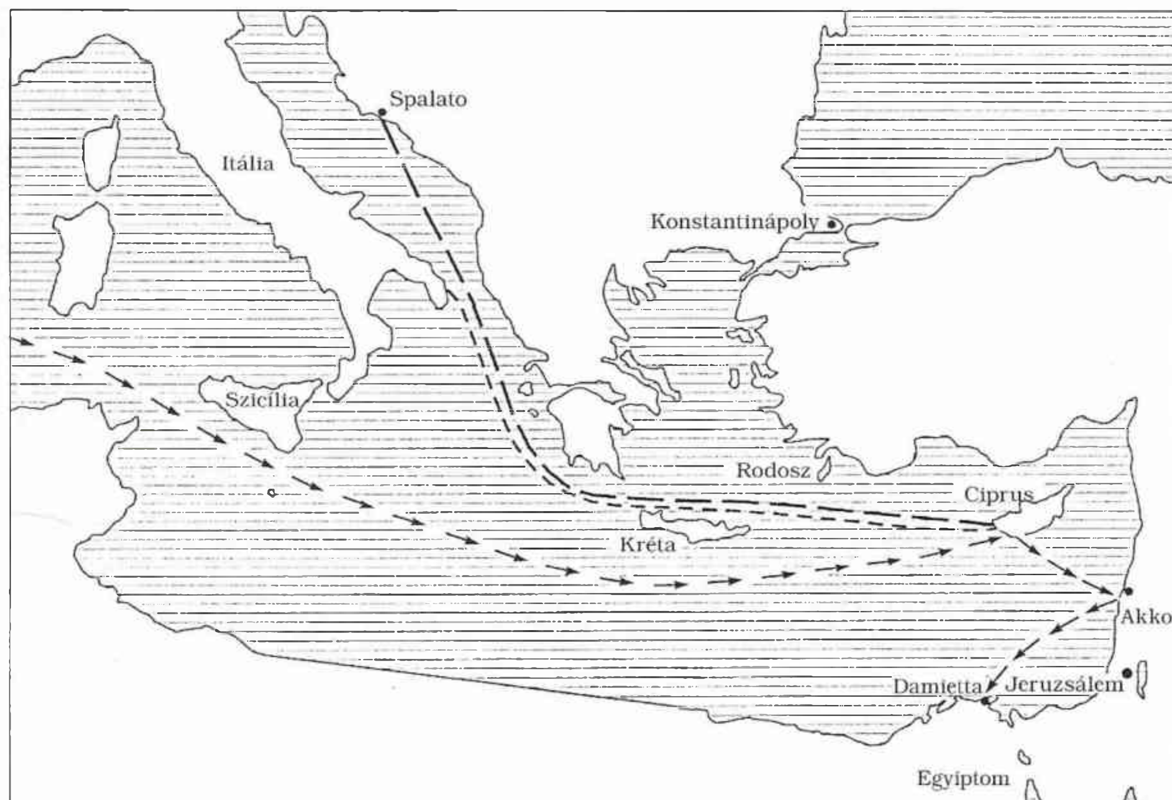
Odafelé András a tengeri utat választotta, noha bizánci tervei miatt valóban fontolgathatta egy szárazföldi akció lehetőségét. A magyarországi vonulás útvonalát jól ismerjük: Székesfehérváron, Zágrábon át vonult a tengerpartra, Spalatóba (a mai Splitbe), ahova augusztus 23-án érkezett meg. A város világi és egyházi előkelői nagy pompával fogadták a királyt, aki megérkezése után a Diocletianus római császár mauzóleumából átalakított Szent Domnius-templomban szentmisehallgatással kezdte meg itteni tartózkodását.

A sereg nagyságáról mind a kortársak, mind a modern kutatók véleménye megoszlik, valószínű, hogy a tízezres lovagsereg fantomjával kénytelenek vagyunk leszámolni, a magyar és osztrák lovagsereg együttes létszámát sem becsülhetjük négy-ötezer főnél többre. Akkor is, ha tudjuk, hogy az ötödik keresztes hadjárat volt az első „levée en masse" keresztes háború, hiszen a tömegek részvételével és lelkesedésével valójában nem is volt gond. A létszám korlátlan növelésének, s a kint tartózkodás meghosszabbításának anyagi természetű akadályai is lehettek, amit jól mutat, hogy Andrásnak hitelt kellett felvennie itáliai

kereskedőházaktól, illetve nagy értékű ékszerek eladására is rákényszerült, sőt nem kis pragmatizmussal az egyébként is velencei megszállás alatt lévő Záráról (ma Zadar) is lemondott. Úgy tűnik, készpénz helyett drágaságokat vitt magával, s így eshetett meg, hogy a Szentföldön eladta 140 ezüst márkáért az első magyar királyné, Gizella drágaköves arany koronáját. A király kíséretéből név szerint leginkább az előkelőket ismerjük, többek között a győri és egri püspököt, a pannonhalmi apátot, a későbbi kalocsai érseket, a világi méltóságok közül a tárnokmestert és a pohárnokmestert.

Az első nyugati keresztes csapatok a németalföldi kikötőből, Vlerdingenből 1217. május 27-én, illetve az angliai Dartmouthból június elején mintegy 300 hajón indultak Keletre. Meglepő módon azonban jóval az osztrák és magyar keresztesek után, csak 1218 tavaszán, április végén szálltak partra Akkóban. A késedelem oka összetett volt, részben ráérősen haladtak, elidőztek a spanyolországi Compostelában, részben bekapcsolódtak a portugáliai rekonkviszta harcaiba. Hasonlóképpen nem érkezett meg időben a Szentföldre a hadak vezéréül kiszemelt pápai legátus, Pelagius sem.

Az osztrákok és magyarok egyaránt Spalatóban gyülekeztek, ahonnan először az osztrákok indultak el, s 16 napi hajózást követően Akkóba értek, majd a magyarok keltek útra. Maga az utazás nem tartott sokáig, s annyi bizonyos, hogy a magyar keresztesek október elejére már Akkóba érkeztek, ami azt jelentette, hogy az eredeti ciprusi gyülekező tervét az időhiány miatt ejtették. Akkóban a kereszteseket Rudolf, a jeruzsálemi pátriárka fogadta.

Az ötödik keresztes hadjárat útvonalai

A hadjáratban részt vett VI. Lipót osztrák herceg, egyébként András unokatestvére, Hugó ciprusi király, János jeruzsálemi király, valamint hercegek és püspökök sora. Az első jelentős haditanácsot is ott tartották meg a három lovagrend (nagy)mestere részvételével II. András sátrában. Annak ellenére, hogy az európai királyok közül egyedül András jelent meg személyesen a hadjáratban, valójában sokkal inkább János, jeruzsálemi király tekinthető a hadjárat korai szakaszában vezetőnek, míg II. András látványosan távol tartotta magát a hadi eseményektől, legalábbis az első felderítő hadmozdulatok után.

Háborúban

Az első hadmozdulatok inkább felderítő akciónak tekinthetők, illetve a nyomasztó élelmiszerhiányt voltak hivatva enyhíteni. Egy nagyobb keresztes sereget mozgásban, az illető területről lehetett csak élelmezni, ami ekkor a megelőző száraz évek után nehézségbe ütközött – ezt Chartres-i Vilmos Honorius pápának írott egykorú levele egyértelműen tanúsítja. A keresztesek ezért indultak először a termékenynek tartott déli síkságra, az Akkó melletti Riccardana (Tall Kurdána) felé, ahol tábort vertek. November 3-án a jeruzsálemi pátriárka, Rudolf, Vitry Jakab akkói püspök személyesen jelent meg András király és Lipót osztrák herceg előtt az 1187. évi hattíni csatában elveszett Szent Kereszt egy megmaradt darabkájával. A király és a herceg mezítláb járultak az ereklyéhez, térdre borultak és megcsókolták. Állítólag ekkor a kereszt korábban elvesztett, hiányzó darabkája is megjelent.

Al-Ádil szultán fia, al-Muazzam Nábluszból figyelte a keresztesek mozdulatait, de apja nem engedte, hogy megtámadja őket, sőt inkább visszavonult előlük Adzslúnba. A hadjáratra vonatkozó értékes francia nyelvű forrásunk, az *Éracles* egy fiktív párbeszéde a szultán és fia között ugyancsak arra utal, hogy a muzulmánok túlbecsülhették a keresztesek erejét. Ekkora, véleményünk szerint, II. András felmérhette, hogy a keresztes sereg alkalmatlan az erőegyensúly megbontására vagy egy jelentősebb mezei ütközet megvívására. November 4-én indultak el, felderítették a Tábor-hegyi erőd környékét, november 10-én átkeltek a Galileai-tenger közelében a Jordánon, a vízparton észak felé több irányba is megindultak, majd Jákob gázlójánál átkelve visszaindultak Akkóba. Közben gazdag zsákmányra tettek szert, Beiszan (Bajszán) kifosztását és az ott szerzett nagy zsákmányt kiemelik a források. Egyúttal zarándokfogadalmukat is teljesíthették, fürödtek a Jordánban, olyan szent helyeket látogattak meg, mint Kafarnaum, ami nagy tiszteletnek örvendett Jézus prédikációi és csodái miatt.

Rövid akkói pihenés után a tényleges katonai akciók Tábor hegyének a megtámadásával kezdődtek, ami már kezdettől fogva szerepelt a keresztény haditervekben. A pápai udvart is aggodalommal töltötte el a muszlim erősség emelésének híre, s arról is tudtak, hogy Tábor vára létesítésében al-Ádil és fia, Muazzam véleménye eltért egymástól. Mint az események végső kimenetele megmutatta, a pápai terv a szultán és fia közti ellentét kiaknázására nem volt alaptalan. A hatalmas erőd egy kiemelkedő, 600 méter magas sziklás fennsíkon épült, 77 torony s kétezer fős helyőrség védte. Akkóból a Galileiai-tenger felé vezető utakat ellenőrizte, így léte a keresztény állam elemi stratégiai érdekeit sértette.

November 30-án érkeztek a Badr ad-Dín Muhammad al-Hakkari védte vár alá a keresztesek, valószínűleg András nélkül. Egy helyi renegát vezető segítségével sikerült egy rejtett ösvényt találniuk a várhoz, ködös, borongós időben észrevétlenül megközelítették, s december 3-án János király vezetésével rátámadtak a várnagy csapatára, s legyőzték azt. A kezdeti meglepetést azonban, úgy tűnik, nem sikerült kihasználniuk, s a vezérek, János királyt is beleértve, visszarendelték a várba betörni készülő csapatokat. E lépést a kortárs, s részben szemtanú nyugati történetírók is bírálták, de meglehet, a támadók való-

ban kevesen voltak egy sikeres ostromhoz. Két nappal később ostromlétrákkal próbálkoztak, hasonlóképpen sikertelenül. János király és antiócheiai Bohemund talán attól tartottak, hogy az ostrommal lekötött sereg túlságosan kiszolgáltatott lesz egy muszlim támadással szemben. E lépést egyébként az idő igazolta, ugyanis néhány hónapon belül a muszlimok önként feladták, lerombolták és kiürítették Tábort, nyilván mert nem tartották hosszú távon megvédhetőnek. A keresztesek végül december 7-én indultak vissza Akkóba.

A megfontolt, a szentföldi harcok véres valóságát jól ismerő helyi vezérekkel szemben kellett léteznie a keresztesek között egy forrófejű, kalandvágyó magnak. Az ő akciójuk lehetett a Szidón ura, Balian bölcs tanácsa ellenére félezernyi lovassal december közepén megindított támadás a Libanoni-hegységen át, Beaufort vára irányába. A hideg, havas, nyirkos időben a helyi araboknak nem volt nehéz a hegyek között meglepni a dél-libanoni Mashgaráig eljutó lovasokat, s nagy veszteséget okozva nekik, visszafordulásra kényszeríteni őket. A krónikás, Abú Sáma szerint vezérük András király unokaöccse volt, valójában egy magyar előkelő, Dénes tárnokmester lehetett. Abú Sáma tudni véli, hogy a magyarokat egy „Bivaly” nevű arab csalta el a szidóni hegyek felé, s a egy Jakout nevű helynél vereség érte őket: 500-ból csak hárman tudtak elmenekülni.

A magyarok kiválása után 1218 elején a sereg egy része Akkóban maradt, másik két csapatrész pedig délnek indult. Részt vettek az ottani erődítmények megerősítésében Caesariában és Château Pélerin (Atlit)-nál. Ezek az erősségek egy tervezett déli támadás esetén jutottak volna jelentőséghez. A Zarándokok várában pedig a tengerpart menti út ellenőrzésére egy új tornyot emeltek, amelyet Destroitnak neveztek el.

II. András gyakorlott katonaként fél év alatt megfelelő harci tapasztalatra tehetett szert, s arra is rá kellett jönnie, hogy a rendelkezésére álló katonai erő elégtelen meghatározó had-

II. András aranypecsétje (1233)

műveletek indítására, a muszlimok részéről pedig semmiféle azonnali veszély nem leselkedik a keresztesekre. Azt is tudhatta, hogy a keresztes hadjárat fő célja Egyiptom megtámadása lesz, aminek ismeretében jelenlétét még feleslegesebbnek ítélhette. Az 1217–18 telén elszenvedett érzékeny katonai vereség, s bizonyosnak tekinthető megbetegedése – Spalatói Tamás nem bizonyítható megjegyzése szerint megmérgezése – decemberben talán még inkább megerősítette elhatározásában, hogy seregét hazavezeti. E járvány Hugó ciprusi királlyal végzett is. András maga nem tartózkodott mindvégig a fronton. Közben bizonyosan a seregét is megelőzve Tripoliszba ment. Erre kiváló alkalmat kínált IV. Bohemund és Melisande, Hugó ciprusi király testvérének házasságkötése, amire január 10-e körül került sor. A látogatásra rokoni szálai – lévén unokatestvére az antiókhiai fejedelem – mindenképpen feljogosították. A johannita lovagrend legjelentősebb erődítményeit, Margat és Krak várait is innen látogatta meg. E látogatásoknak köszönhető, hogy név szerint ismerjük

II. András szobra a Hősök terén

a magyar király közvetlen főúri kíséretének névsorát.

Katonai jellegű tapasztalatokra a magyarok nemcsak a szentföldi várrendszer tanulmányozása során tehettek szert, de saját szemükkel győződhettek meg a lovas és gyalogos harcászat kombinatív alkalmazásáról vagy a számszeríjászok nagy gyakorlati hasznáról. Ebben az időben ugyanis a számszeríjászok már a földközi-tengeri távolsági hajózásban is meghonosodtak, s a pénzügyi feljegyzésekben egyre gyakrabban tűnnek fel. Közvetett módon biztosan hatottak a szentföldi tapasztalatok a magyarországi hadügyi fejlődésre, még ha ennek tárgyi vagy írásos bizonyítékai nem is sorakoztathatók fel. Felvetették, hogy a jeruzsálemi jogfejlődés a magyar Aranybullára is hatással volt, amit azonban az újabb kutatás inkább elvetett. A szentföldi örökségnek kézzelfoghatóbb csoportját jelenti az az éremegyüttes, amely 1982-ben került a budapesti Nemzeti Múzeumba. A 32 keleti érem a 12. század közepétől különféle jeruzsálemi, antiocheiai, tripoliszi stb. vereteket tartalmaz. Nem alaptalan a feltételezés, hogy a Szentföldről 1217 után különböző időpontokban hazatérő magyar keresztesek egyike hozhatta azokat magával.

A hadjárat első szakaszának értékelése tulajdonképpen nem egyértelműen negatív. A keresztény vezérek és János király óvatos politikája a korábban érkezők katonai erejét 1218-ig megőrizte, hogy az újonnan érkezőkkel egyesülve immár komolyan felvehessék a harcot az ellenséggel. A magyar sereg észak-palesztinai vonulása nem volt eredménytelen, megnövelte a keresztény államok biztonságát, hozzájárult Tábor várának véráldozat nélküli későbbi visszaszerzéséhez, s előkészített egy későbbi Szíria és Egyiptom elleni kombinált támadást. Az egyiptomi támadás elhúzódása nem András személyén múlott, hanem a rajnai–fríz csapatok késlekedésén. Mihelyt azok megérkeztek, megindult a felvonulás, s 1218 májusának első napjaiban már ott voltak Észak-Afrikában, Damiettánál. Megtámadták a várost, ahol egy nagy létszámú itáliai kereskedőkolónia működött. A város erődje elestének a hírébe belehalt a türelmes, békeszerető szultán. A város előtti harcok, s egyúttal az egész ötödik keresztes hadjárat fordulópontja 1219 novemberében következett be: az utód, a szultánfi, al-Kámil felajánlotta, hogy visszaadják a nyugatiaknak a szent helyeket, Jeruzsálemmel és a Szent Kereszt ereklyével együtt, a békéért cserébe. Az elutasítás egy hosszas, véres, betegségekkel terhes, több ezer áldozatot követelő állóháborúhoz, majd a keresztesek teljes vereségéhez és a túlélők elvonulásához vezetett 1224 augusztusában.

A magyarok hamarosan bekövetkezett hazatérésének megítélését a többi keresztes csapat szentföldi tartózkodásának vizsgálata még árnyaltabbá teszi. Az Andrással együtt érkezett Lipót herceg egy évre rá, 1219 májusában, az 1218 tavaszán érkezett Vilmos, Hollandia grófja szintén egy éven belül, 1219 őszén hazatért. Alaptalan tehát az a beállítás, miszerint a lelkiismeretes keresztesek kivétel nélkül hosszú éveken át harcoltak. András közben természetesen értesülhetett a magyarországi közállapotok kedvezőtlen alakulásáról is, amivel később a pápa előtt is mentegeti magát. Érthető ugyanakkor, hogy a Szentföldön maradottak minden egyes nagyobb hazatérő egység esetében úgy érezték, hogy cserbenhagyták, elárulták őket.

Hazafelé

A hazafelé választott útvonal a magyar király részéről tudatos lehetett, hiszen ezalatt feltűnően nagy diplomáciai aktivitást fejtett ki. Igaz, januárban nem is talált volna hajót, ami vállalkozott volna a hazaszállításra. Úgy viselkedett, ahogyan az egy európai középhatalom fejétől elvárható: tárgyalt az útjába eső államok fejeivel, frigyeket hozott létre, diplomáciai szövetségeket szövögetett. Abban teljesen egyet lehet érteni, hogy András szeme előtt tényleg egy magyar birodalom, egy „*archiregnum Hungariae*” lebeghetett, amely mindenekelőtt

Bizánci katonaszentek 1200 körüli ábrázolása

a Balkánon épít ki egy erős szálakkal egybekapcsolt szövetségi-hűbéri szövetséget.

Végeredményében a magyar katonai egységeknek földrajzilag és létszámukat tekintve ez volt a középkorban a legnagyobb szabású vállalkozása, amit – kisebb veszteségektől eltekintve – kitűnő eredménnyel oldottak meg. Végül is nehezen megmagyarázható, hogy Jeruzsálem visszafoglalását, a muszlim főerők legyőzését mindmáig miért II. András példásan felszerelt, de nem különösen nagy létszámú csapataitól várja el a hazai és nemzetközi történetírás. A keresztesek ugyan soha nem álltak olyan közel a sikerhez, mint Damietta elfoglalása után, mégis ennek elmaradásáért nem a magyar királyt terheli a felelősség.

IRODALOM

Runciman, Steven: *A keresztes hadjáratok története.* Budapest, 1999.; Veszprémy László: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik.* Máriabesenyő–Gödöllő, 2006, 99–112. p.; Borosy András: A keresztes háborúk és Magyarország I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 109:1, 1996, 3–41. p., 109:2, 1996, 11–52. p.; Sweeney, James Ross: Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században. *Századok* 118, 1984, 114–124 p.

FORRÁS

Abú Sáma/Abu'l-Muzaffar (Szibt ibn al-Dzauzí), 1217-es év II. András szentföldi hadjáratáról. Fordította arabból Major Balázs, közben megjelent in Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): *Magyarország és a keresztes háborúk*, 299–300. p.)

„Lejárt a muszlimok és frankok közti békeszerződés, ezért al-'Ádil eljött seregeivel Egyiptomból és Bajszánnál vert tábort. Vele volt al-Mu'azzam is a szír csapatokkal. A frankok pedig megindultak Akkóból élükön Malik al-Hunkarral (ti. II. Andrással), aki Ajn Dzsálútnál táborozott le 15 ezer fős seregével. Bátor és kiváló harcos volt, és vele volt a partvidék összes (ti. keresztes) uralkodója. Reggel al-Hunkar az élükre lovagolt és megindult al-'Ádil ellen. Al-'Ádil Bajszán dombján állva nézte őket és látta, hogy nem tud szembeszállni velük, ezért visszavonult. Al-Mu'azzam erre így szólt hozzá: »Hová?« – és idegen nyelven szidalmazta őt. – »Kivel harcolhatok, szétosztottad Szíriát a mamlúkjaid közt és elhagytad néped fiait, akik őslakósok itt.« Ezt és ehhez hasonlókat mondott, majd elvonult és Jarqánál átkelt a Sarí'án.

Al-Hunkar pedig megérkezett Bajszánba, ahol csak Alláh a megmondhatója, mi minden volt a piacokon, terményeken és jószágon kívül, mely aztán mind az övé lett. Al-'Ádil Adzslúnhoz kaptatott fel, al-Mu'azzam pedig Nábluszban szállt meg, majd 'Aqabat al-Labannál, hogy onnan fedezze (a frank támadástól) féltett Jeruzsálemet. A frankok három napot töltöttek Bajszánban, majd elvonultak Qaszr ibn Mu'ín ad-Dín (ti. a Jordán és Jarmuk folyók találkozása közelében) irányába. Al-'Ádil is elindult és Ra's al-Má'nál (ti. Damaszkusztól délre) vert tábort.
A frankok 'Aqabat al-Kurszínál (ti. a Genezáreti-tótól keletre) jöttek fel Khirbat al-Luszúszhoz és a Golánra, és három napig tartózkodtak ott fosztogatva, gyilkolva és foglyokat ejtve. Ezt követően visszaindultak és leereszkedtek a Gaurba (ti a Jordán folyó völgyébe). Al-'Ádil háztartását és asszonyait Buszrába (ti. Damaszkusztól délre) küldte, és egy lovassági egységet állított Ra's al-Má'-hoz. Amikor pedig a frankok a Gaurban vertek tábort, megindult al-'Ádil is, és 'Áliqínnél táborozott le.

Ezt követően a frankok at-Túr alatt vertek tábort egy szerdai napon sa'ban 18-án (1217. november 16.) és ramadan másodikáig (december 3.) maradtak ott, mely vasárnapra esett. Nagyon ködös volt nap volt, így at-Túr védői csak akkor vették őket észre, amikor azok már a kapunál voltak, és lándzsáikkal már a falakat érintették. Erre a muszlimok kinyitották a kapuit és mind a lovasaik mind pedig a gyalogosaik rájuk vetették magukat és addig küzdöttek, amíg vissza nem vetették őket at-Túr alá. Ramadán negyedikén (december 5.), kedden mindannyian (ti. a frankok) felmásztak (az erődhöz) és egy hatalmas létrát hoztak magukkal. A damaszkuszi kapu irányából közeledtek, és nekitámasztották a létrát a falnak. A muszlimok úgy harcoltak ellenük, amilyen harcra még nem volt példa az iszlám története során. A frankok dárdái minden irányból hullottak a hajítógépekből. Az egyik zarráqí eltalálta a létrát naftával és az elégette. Itt több frank vezető is halálát lelte, köztük egy fő gróf is. Amikor azok (ti. a frankok) meglátták őt holtan, kiáltoztak és sírtak, s eltörték felette lándzsáikat.

Ezen a napon a leghősiesebb muszlimok közül mártírhalált halt Badr ad-Dín Abu'l-Qászim és Szajf ad-Dín ibn al-Marzubán, akik a legnagylelkűbb kegyes emberek közé tartoztak. A muszlimok bezárták at-Túr kapuját és a sebesültek ápolásával töltötték az éjszakát. Tanácskozást tartottak és megegyeztek abban, hogy nem adják meg magukat, nehogy az történjen velük, ami Akkó lakóival megesett (ti. Oroszlánszívű Richárd az előzetes feltételekkel szemben kivégeztette az elfoglalt Akkóban ejtett arab foglyokat). At-Túrban a leghősiesebb muszlimok állomásoztak, a szíriai csapatok legkiválóbbjai. A frankok pedig tüzeket gyújtottak at-Túr körül, és ramadán hatodikán (december 7.), csütörtök hajnalban elvonultak, hogy visszatérjenek Akkóba..."

A MUHI CSATA, 1241. ÁPRILIS 11.

A tatár támadás

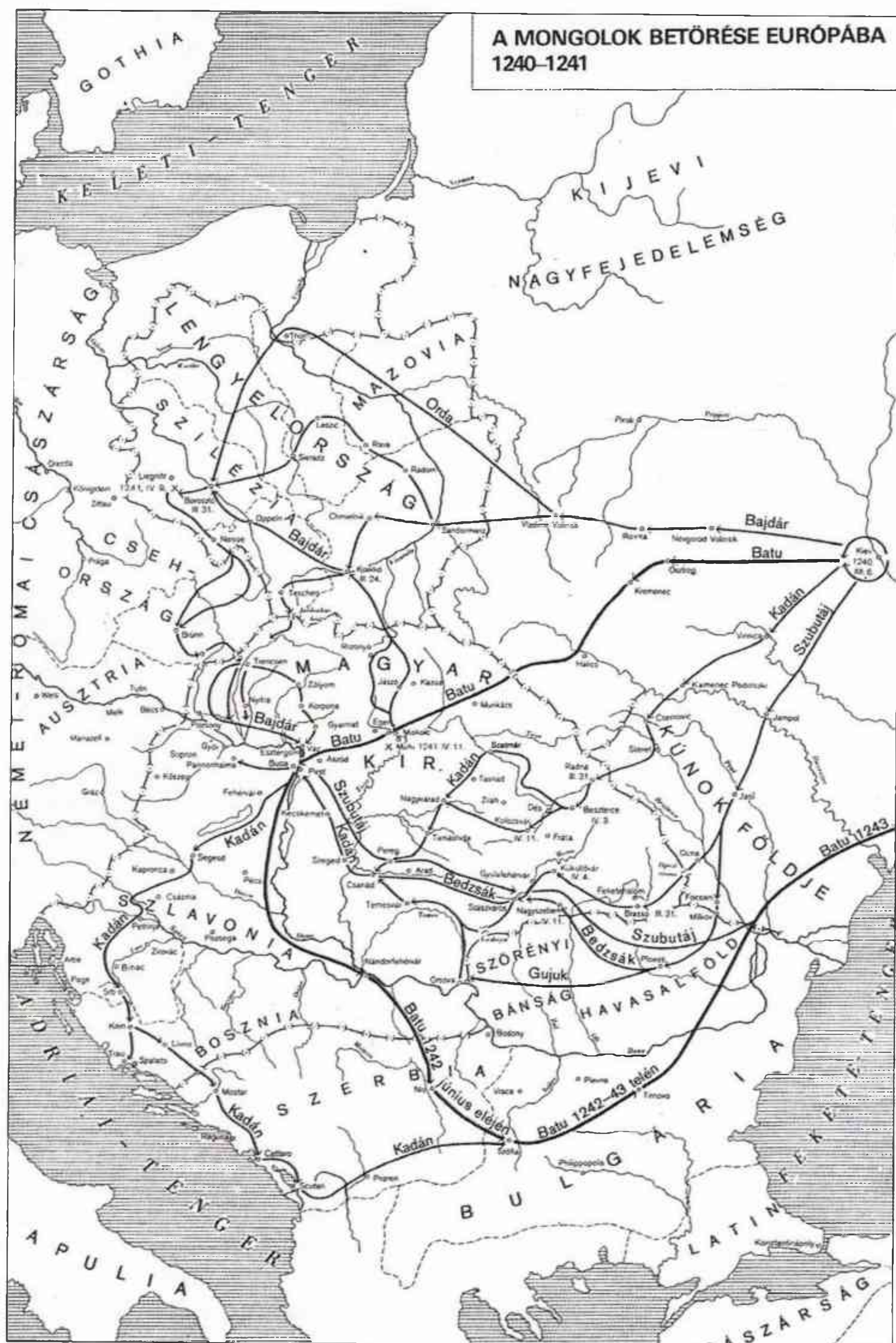
A tatárok 1220-ban léptek Európa földjére, 1223-ban győzték le az orosz és kun fejedelmek egyesült seregét, majd hosszabb szünet következett. 1236-ban a volgai bolgárokat érte az első támadás, 1237 őszén már a Volga folyót is maguk mögött hagyták, sőt 1240-ben Kijev eleste már közvetlen fenyegetést jelentett Magyarországra. Azon, hogy a tatárok már előre elhatározott szándékkal indultak-e meg országunk ellen, máig vitatkoznak a kutatók. Támadásukban nyilván szerepet játszhatott, hogy a magyar király befogadta a Kötöny vezette kunokat, akiket a tatárok már korábban megpróbáltak hatalmuk alá vetni. Az is könnyen lehet, hogy a Nyugatot egyre jobban megközelítő tatár vezetés magától is letett a Német-római Birodalom megtámadásának minden realitást nélkülöző tervéről, s így választották ki Magyarországot, amelyet már földrajzi elhelyezkedésénél fogva is körbe tudtak keríteni, s egyszerre több irányból megtámadni.

A magyarok igen hamar tudomást szereztek arról, hogy a tatárok elérték a Dnyeper folyó vonalát, és ezen a szoros magyar–halicsi politikai-katonai kapcsolatok ismeretében nincs mit csodálkozni. Kijev bevétele után a tatár seregek útja elvált egymástól: Bajdár és Orda serege Lengyelország, majd Morvaország felé indult, Kadán és Szubutáj (Szübötej) serege Moldva és Havasalföld felé. Batu főserege március 12-én már birtokba vette a Vereckei-hágót, Kadán csapatai március 31-én már az erdélyi Radna városára, további seregrészek ugyanaznap a Barcaságra csaptak le. Április végén Bajdár és Orda csapatai talán két irányból Trencsén vidékére érkeztek. Ha azt a mongol haditerv megkívánta volna a déli tatár seregek egyesülhettek volna, Batu seregével, de szerencsére nem tették. Így a muhi síkon a Magyar Királyság főseregének csak Batu hadseregével kellett szembenéznie.

IV. Béla előkészületei

A tatárok nem érkeztek meglepetésszerűen Magyarországra, s a király, IV. Béla sem mulasztotta el megtenni a szükséges előkészületeket. Értesülvén Kijev elestéről, 1241 elején a király országos gyűlésen tárgyalta meg a védelem kérdéseit, s előkelőit arra intette, hogy tartsák készenlétben csapataikat. A Kárpátokban Vereckénél az országot védő gyepűket megerősítette, s a nádort egy valószínűleg pár száz főnyi udvari csapat élén a hágó védelmére rendelte. Maga a nádor éjjel-nappali lovaglás után március 15-én érkezett vissza Budára, hírül hozva, hogy a tatárok négy nappal korábban könnyedén felszámolták a magyar ellenállást a hágón, s megkezdték az átvonulást. A nehézfegyveres udvari miliciának az erdős terepen nem sok esélye lehetett a tatárokkal szemben. Nem járt nagyobb sikerrel az erdélyi Barcaságban Sólyom fia Pósa vajda sem, aki az erdélyi csapatok élén nyílt mezei csatában próbálta megállítani a tatár betörést. Seregét szétszórták, a vajdát megölték.

A mozgósítást a március 15-e körüli napokban rendelhették el, gyakorlati okokból Pestre, valószínűleg a Rákos mezejére. Ide vonták össze a már készenlétben álló esztergomi és fehérvári egységeket is. A mozgósítás eredményességéről szinte semmit sem tudunk. Az újabb becslések szerint IV. Béla teljes mér-

Forrás: *Magyarország hadtörténete I. kötet*

tékben elégedett lehetett, ha 15–25 ezres sereg állt a rendelkezésére, s a tatár fősereg létszámát is 20 és 25 ezer között lehetne valószínűsíteni. A számoknál fontosabbak az arányok. Abban az utóbbi évtizedek kutatói között egyetértés van, hogy az ország kiállítható haderejének csak egy, még ha nem is jelentéktelen töredéke jelent meg Muhi síkján.

A sereg katonailag legértékesebb része bizonyosan az udvari sereg, illetve az előkelők és főpapok kíséretét alkotó nehézfegyverzetű lovasság lehetett, míg a sereg többségét kitevő könnyűlovasságot fegyvereit és harci tapasztalatait illetően a tarka sokszínűség jellemezhette. A magyar sereget alkotó egységek közül a lovagi jelző maradéktalanul illett a templomos lovagrend főleg horvát–szlavón területről érkezett kontingensére. Kálmán herceg horvát csapatainak sikerei a muhi csatában határozottan cáfolják, hogy a nehézfegyverzetű lovasság eleve esélytelen lett volna a tatárokkal szemben.

Azon vitatkozni azonban, hogy a muhi csata lovagi ütközet volt-e, avagy nem, teljes mértékben meddő. A magyar sereg ugyanis nem tudott harci rendben az ütközetre felállni, hanem saját tábora védelmében, illetve menekülés közben szenvedte el vereségét. Miként a kortárs Rogerius egyértelműen megfogalmazza: „A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet... a magyarok a sereg egy-egy részéből összevegyülten vonultak harcba." Ez alapján eszünkbe juthat a muhi csata szabályos ütközet voltát kétségbe vonni, ám ettől azt még mind a résztvevők, mind az utókor ütközetnek tekintették.

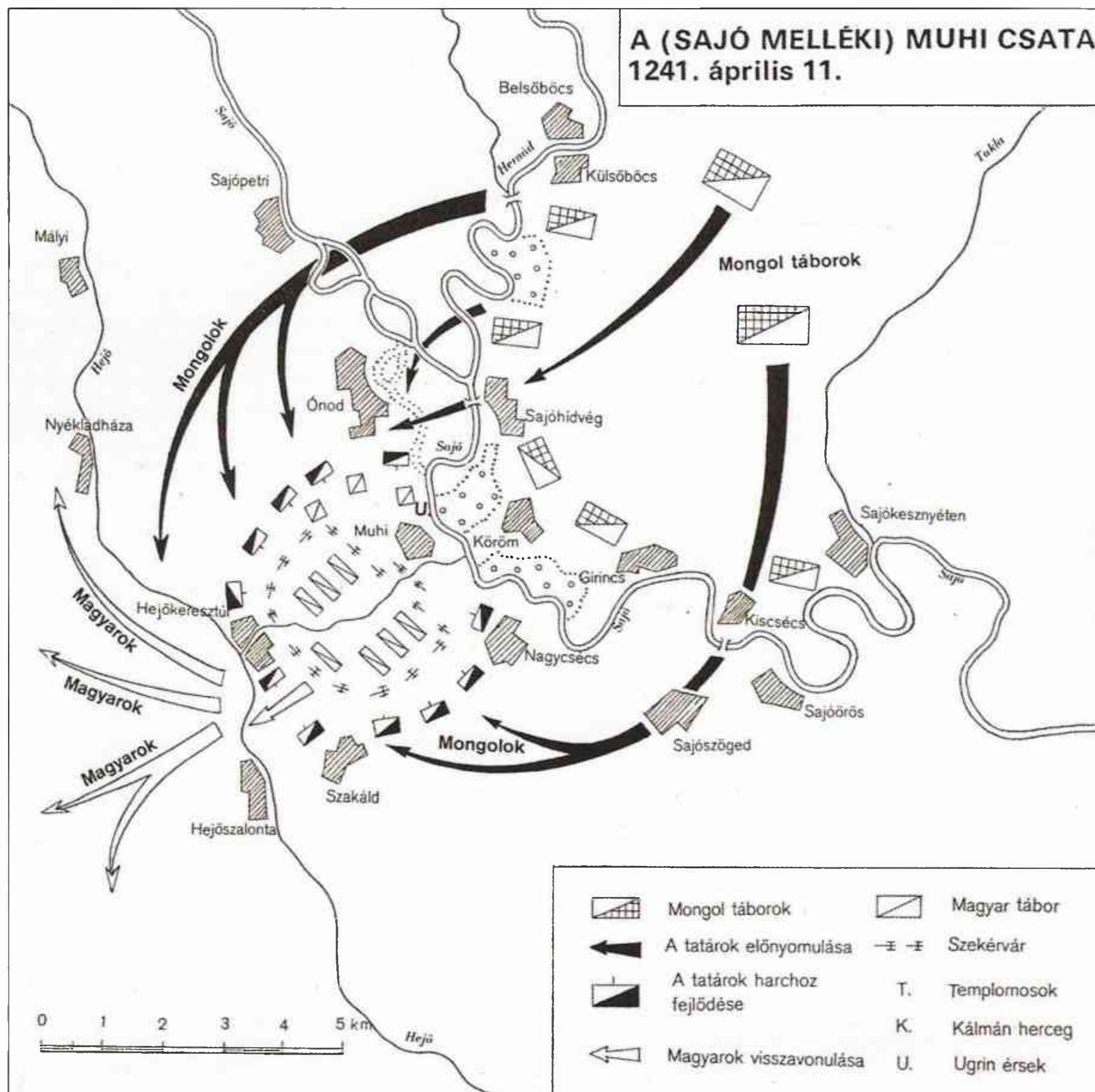
A felvonulás

A magyar sereg stratégiáját utólag nehéz rekonstruálnunk. Az eseményekből ítélve, az osztrák herceggel, Harcias Frigyessel szerzett kellemetlen tapasztalatokból okulva a király nem bizakodott többé az időben megérkező nyugati segítségben. Így országa erőforrásainak megkímélése érdekében minél keletebbre igyekezett felvenni a harcot a mongolokkal. Hatással lehetett az udvarra a március 16-án Pestnél megjelenő s a nádort üldöző tatár csapat, majd 17-én Vác városának váratlan és barbár felprédálása. A király által javasolt taktikáról tudjuk, hogy óva intette csapatait a tatárokkal való meggondolatlan harcba bocsátkozástól. Az események mindenben a királyt igazolták, hiszen még a Szentföldet korábban megjárt Ugrin kalocsai érsek elit csapatával is könnyedén elbántak. A forrás külön is kiemeli az érsek mintaszerű nehézpáncélzatát, okleveleink pedig az érsek korábbi harci tapasztalatáról szólnak.

A királyi sereg indulása a március 20-a körüli napokra tehető, természetesen csak azután, hogy Pestről eltávoztak a tatárokkal való összejátszással meggyanúsított királyuk, Kötöny meggyilkolásán feldühödő kunok. Ezt követően Béla lassan megindulhatott keletre az országos hadiúton, az előtte hátráló tatár felderítő csapatok nyomában. Benedek váradi püspök seregével március végén az egri püspökség megsegítésére sietett, mivel tudhatta, hogy a királyi sereg keletre fog indulni s útközben szándékozott ahhoz csatlakozni. A március utolsó hetében történt indulás után a sereg tehát lassan haladhatott, hogy a később érkező kontingensek még csatlakozhassanak hozzá.

Április 8-án vagy 9-én mindenképpen elérhették a Muhinál lévő tábort, mivel forrásaink két ott töltött éjszakáról egyértelműen tudnak, sőt inkább még továbbiakat sejtetnek. Béla nyilvánvalóan csak átmeneti táborhelynek tekintette a muhi síkot. Ebből a nézőpontból a síkságnak különleges előnyei voltak: Sajóhídvégnél, más, valószínűbb nézet szerint Muhi, azaz Poga és Köröm között állt egy híd, amelyen tovább lehetett volna vonulni, míg a Sajó, a Hejő valamint az általuk táplált mocsarak védelmet ígértek egy meglepetésszerű ellenséges támadás ellen. A hozzávetőlegesen 27 négyzetkilométernyi terület egy kisebb részén helyezték el a málhát és utánpótlást szállító szekereket. Ezeken szállították

a sátrakat is, amelyekről egyik forrásunk sem feledkezik meg. Igaz, táborhelyükről nem tudták nyomon követni a tatárok mozgását, mivel azt takarták az ártéri erdők, de ezt egy kellően megszervezett felderítéssel – különösen mivel a magyaroknak kellett nagyobb helyismerettel rendelkezniük – pótolhatták volna. Végül még a táborhelyválasztás védelmében utalunk arra, hogy krónikásadatok alapján akkoriban egész Közép-Európában csapadékos időjárás lehetett, s a Sajó folyó, illetve a környező mocsarak ígéretesen meg lehettek duzzadva. A tábort megfelelő körültekintéssel verték fel, mégha forrásaink, de különösen a kortárs krónikás,

Forrás: Magyarország hadtörténete I. kötet

Spalatói Tamás a vereség okaként a rendezetlen és zsúfolt táborbelsőt, valamint a szekerek védőfalként való felhasználását nevezi meg. Miként leírja: „Úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsaikat, mintegy a tábor védelméül."

A mongolok részéről a IV. Béla serege előtti visszavonulás nemcsak a szokásos „színlelt visszavonulási taktika" alkalmazása volt, hanem valóban tarthattak attól, hogy mélyebben benyomulva az ország belsejébe az otthon lévő királyi seregek bekeríthetik őket. Sajnos, esetleges ebbéli félelmük teljesen alaptalan volt, a pedáns, de igencsak középszerű hadvezér, IV. Béla fejében forrásaink szerint nem fordult meg a tatárok által sűrűn alkalmazott taktikai elgondolás. Teljesen alaptalan az a feltételezés, hogy a lovagi seregektől idegen lett volna a hadicsel alkalmazása vagy tartalékok elhelyezése az ütközet helyétől távolabb, s annak alkalmas időben való bevetése. Meglehet, a sokat emlegetett 1278-as morvamezei csatában a tartaléknak kiszemelt lovagok kérették magukat, s nem lelkesedtek túlságosan, feladatukat mintaszerűen hajtották végre, s néhány tucatnyian döntő hatással voltak az ütközet sorsának alakulására. Végül felvethető, hogy a Batu vezette főseregnek a Kárpátokon való átkelést követően időre volt szüksége, hogy sorait rendezhesse, s ezért kisebb portyázó csapatok kiküldésétől eltekintve – ilyenek pusztíthattak Pest környékén, Vácon, Váradon, Egerben – a fősereg zöme a Sajón túl maradt és ott készült a döntő összecsapásra.

Az ütközet

A Sajó mellett táborozó magyar sereget nem lehet teljes gondatlansággal vádolni. Megszervezték a híd őrzését, s éjjelente – legalábbis Rogerius szerint – ezer katonával őriztették azt. Rogerius azt is feljegyezte, hogy a király zászlókat osztott ki a csapatok vezérei között, mintegy a közeledő ütközet jeleként. Azt már sohasem tudhatjuk meg, hogy Béla mikorra tervezte a Sajón való átkelést, mivel 11-ére virradóra a tatárok lendültek támadásba. A híd megszerzésére irányuló tatár támadást – talán valóban egy, az ellenségtől a magyarokhoz szökött orosz fogoly jóvoltából – sikerrel elhárították. A magyar sereg két igazi katonaegyénisége, Kálmán herceg és Ugrin érsek csapataival megfutamította a támadókat.

Ezzel egyidejűleg megindulhatott a tatárok átkelése a folyón a hídtól északra és délre. Északra a magas vízállás ellenére egy gázlót találhattak, délre pedig – s ezt a keleti források is megerősítik – egy ideiglenes hadihidat készítettek. Közben még az éjjel a híd megszerzésére két kővetőt is bevetettek, amelyek messzire űzték a magyar őröket. Teljesen alaptalanul vonták kétségbe Spalatói Tamás állítását a mongolok hadigépeit illetően. Ezeket a sereget kísérő ácsok hamar el tudták készíteni. A mongolok ilyen irányú magas szintű jártasságát pedig számos forrás megerősíti.

A három irányból előretörő mongolok a még jórészt alvó magyar tábort teljes mértékben meglepték, és megakadályozták őket abban, hogy harci alakzatokba rendeződjenek. Kálmán herceg, Ugrin érsek, valamint a templomos lovagrend egységei felvették a kilátástalan küzdelmet, de a súlyos vérveszteség hatására – a templomosok mind egy szálig elestek – visszaszorultak a táborba. A kora hajnali óráktól folyó közelharc hét óra felé elcsendesedett, a tábort minden oldalról közrefogták.

Nem tudni, hogy a magyarok kitörésére mikor került sor. A tábort nyilaikkal elborító, s a sátrakat felgyújtó tatárokkal szemben IV. Bélának nem maradhattak túlzott reményei. A kitörő magyaroknak mindenesetre a tatárok utat nyitottak – Spalatói Tamás szerint –, nem akadályozták meg őket a tábor elhagyásában. Más forrásból is tudjuk, hogy az ellenséges sereg ilyen eszközökkel való megbontása egy bevált eszköze volt a tatár taktikának, sőt ez az antik római hadművészetben sem volt ismeretlen. Tamás maga

is megerősíti, hogy a menekülés lehetősége szinte teljesen szétzúzta a magyar sereg harci morálját, s ki-ki arra menekült, amerre látott. A tatárok oldaláról nézve azért nem érthető olyan könnyen döntésük. Lehet, hogy a kitörés pillanatában még nem fejezték be seregeik az átkelést a folyón, lehet, hogy a magyar tábort a szekérvár és a mocsarak túlságosan is jól védték, de lehet, hogy tartottak a késve érkező magyar kontingensektől is. A mongoloknak fő céljukat, a király s előkelőinek foglyul ejtését nem sikerült elérniük, noha kétségtelennek tűnik, hogy a menekülők között vérfürdőt rendezhettek. Béla király és kísérete a Felvidék irányába, Kálmán herceg pedig Pest felé sikerrel menekült el. A magyar hadsereg veszteségeit is roppant nehéz felbecsülni, a menekülőket még napok múltán is utolérhették a vérszomjas ellenfél fegyverei. Keleti, kínai forrás szerint a tatárokat meglepte a magyar sereg kemény ellenállása, komoly veszteséget szenvedhettek, s egy ideig maguk is a visszavonulást fontolgatták. A magyar veszteségek komolyságát jól jelzi az elesett egyházi és világi méhóságok névsora: Mátyás esztergomi és Ugrin kalocsai érsek, három püspök, Dénes nádor, az országbíró, a tárnokmester, a horvát–szlavón bán és az alkancellár, s a menekülő Kálmán herceg is rövidesen belehalt sérüléseibe. Katonai szempontból az ütközet tragikus jelentősége abban jelölhető meg, hogy az ország nem volt képes még egy jelentős mezei hadsereg kiállítására a tatárok ellen, s így a Dunától keletre fekvő országrész hosszú hónapokra védtelenül maradt. A királyi haderő e vereségével feladni kényszerült az ország jelentős részét.

Ugyanakkor a későbbi események ismeretében túlzónak tűnnek azok a vélemények is, miszerint az ország egész hadereje elpusztult volna a muhi csatában. Ez ellen szól a tény, hogy Geregye nembeli Pál országbíró – legalábbis IV. Béla oklevele szerint – sikerrel akadályozta meg a tatár átkelést a Dunán; az ország akkori dunántúli erősségeinek túlnyomó része – egy korabeli királyi levél 17-et említ, pl. Nyitra, Trencsén, Pannonhalma, Esztergom fellegvára, Székesfehérvár stb. – sikerrel állta a tatár rohamokat. Nem kevésbé fontos, hogy IV. Béla már 1242-ben, a tatárok kivonulása után azonnal megkezdte nyugati határszéli várainak visszafoglalását az osztrák hercegtől. A súlyos veszteségek ellenére az ország hadipotenciálját nem érte végzetes csapás, sőt azt a későbbi évek várépítései s a kunok letelepítése kedvezően helyreállította. Az ütközet elveszítése szempontjából, miként ezt már Rogerius és Spalatói Tamás is jól látta, a királyt komoly felelősség terhelte. A jelentős erőt képviselő magyar sereg birtokában megkísérelhette volna a harcászati kezdeményezés magához ragadását s a tatár sereg több irányból való megközelítését. Az ütközet szempontjából végzetes hibának bizonyult a felderítés elhanyagolása és a tartalék csapat hátrahagyásának az elmulasztása.

Kitekintés

A muhi csatának, illetve a rákövetkező menekülésnek is megvan a maga magyarországi utóélete: királyi szülei az akkor született (Szent) Margitot apácának ajánlották fel. Ám a szerencsétlen muhi küzdelmet már a kortárs köztudat is felejtésre méltónak ítélte. Nem került be a Margit-legendába s a Magyar krónika fennmaradt híradásai is igen kurtán említik, igaz, a magyar népmondák mindmáig megőrizték a király fordulatokban gazdag menekülésének útvonalát és vélt eseményeit. Pedig az ország számára hasznosabb volt IV. Béla életben maradása egy megalázó, elhallgatásra méltó, de kemény ütközetben, mint halála egy lovagi módon végigküzdött, hősies vereségben. A külföldi szemlélőnek, meglehet, valóban úgy tűnt, hogy több száz éves fennállása után a tatárok megsemmisítették a magyar államot. De hogy ez valójában nem történt meg, abban nagy szerepe volt a muhi csatavesztés ellenére is vitézül s az erősségekben eredményesen küzdő korabeli magyar katonaságnak.

IRODALOM
Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000. 85–90. p.; Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In *Magyarország hadtörténete*. Főszerk.: Liptai E., Budapest, 1984. 41–58. p.; B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest, 2007.; Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. (benne Kovács László: Viselet és fegyverek). Budapest, 1986., új kiadása Szeged, 2003.; Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás*. Budapest, 2003.

Kálmán herceget (1208–1241) apja, II. András hatéves korában teszi meg Halics hercegének, majd királyának (1214–1219–1221), végül szlavón hercegnek (1226–1241). Innen vezeti hadjáratát Bosznia-Hercegovinába, s tesz szert kiváló katonai tapasztalatokra. 1241-ben a Sajó hídjánál végrehajtott bravúrja, a támadó tatárok visszaszorítása, a magyar hadtörténelem legszebb epizódjai közé tartozik. A csata után Zágrábig menekül, ahol belehal sérülésebe. Ma Gödöllőn a volt premontrei gimnázium előtt áll a herceg lovas szobra (1931), amelyen a csatában elesett Ugrin kalocsai érsek és Montreáli Jakab, templomos lovagrendi nagymester portréját is megörökítették.

FORRÁS
Rogerius leírása a tatárjárásról, a muhi csatáról és Esztergom városa és várának ostromáról (1241), részletek. Ford. ifj. Horváth János in A tatárjárás emlékezete 129–130., 144–145.

Rogerius „Siralmas ének" című írása nemcsak az 1241-42. évi tatárjárást, hanem a 13. század elejei nagy magyarországi társadalmi átalakulást is a szemtanú hitelességével örökítette meg. Az egész középkori magyar történelem egyik legjobban szerkesztett, történetírói kritikával, magas stiláris szinten megírt alkotása. A kéziratról kevesebbet, a szerzőről többet tudunk. A mű középkori kézirata nem maradt fenn, először Thuróczy János krónikája 1488. évi brünni kiadása függelékében jelent meg. Az írás címe a brünni kiadótól származik. Spalatói Tamásnak, az általa személyesen is ismert Rogerius a dél-itáliai Benevento környékéről, egy Turris Cepia városkából (Torre Maggiore) származott. 1230 körül állhatott pápai szolgálatba. Először Pecoriai Jakab pápai legátus kíséretében jár Magyarországon 1232-ben, s részt vesz a beregi egyezmény előkészítésében. Ekkortól egészen 1243-ig nagyváradi (Oradea, Románia) főesperes, majd annak a tatárok általi feldúlása után egyházi pályáját mint soproni főesperes, zágrábi kanonok folytatja. 1232 és 1249 között nem tartózkodik folyamatosan Magyarországon, a hazai viszonyok páratlan ismerete azonban arra utal, hogy megbízásai számos alkalommal az országba szólították. A tatárjárás 1241-ben Nagyváradon érte, a tatárjárás idején egy tatárokhoz átállt magyar szolgálatába kényszerül. Közel egyéves rabsága alatt jut egyedülálló ismereteihez, amiket felhasznál műve megírásához, s valószínűleg tanácsadóként a pápai udvarral is megoszt, különösen akkor, ha az 1245. évi lyoni zsinaton személyesen is részt vesz. Rabsága után nem sokkal, 1243–44 körül papírra vethette művét. 1249 és halála, 1266 között spalatói (Split, Horvátország) érsek.

„Amikor a király, mint mondottuk, Pest városából kivonulva, a fegyverek nagy sokaságával a tatárok ellen indult, azok visszatértek a falvak felégetéséből, és hirtelen összegyülekezve, visszavonultak azon az úton, amelyen jöttek. És ahogy lassan a nyomukban voltak, lassan hátráltak amazok is színlelésből. És amikor a magyarok egy bizonyos folyóhoz érkeztek, amelyet Sajónak hívtak – amely Eger városától nem nagyon messze folyik és a Tiszába ömlik –, a folyón egy hídon átkelve, megálltak, tábort ütöttek, őröket állítottak a hídra, hogy éjszakai figyelő szolgálattal őrködjenek. A tatárok pedig a mocsaras helyen való átkelés után a víz körül a síkságon helyezkedtek el. És mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki átkelhessen.

A király eközben buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között. A magyarok pedig bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek, de fentebb jelzett okok (ti. a király és a magyar főemberek közötti gyülülködés) miatt nem volt sem kedvük, sem lelkesedésük a csatához. Azt szerették volna, hogy vereséget szenvedjen a király, és aztán ők kedvesebbek legyenek neki, mert azt hitték, hogy a csapás csak részleges, és csak egyeseket ér, és nem általános lesz mindnyájuk számára; ahogy hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországban ilyen már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal.

Ámde nem így állt a dolog! Mert az utóbbi események a legkevésbé sem feleltek meg az előbbieknek. Mindemellett minden éjjel ezer katonát állítottak fel a hadsereg őrzésére. Minek erről több szó? A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta, és hajnalban a király egész seregtét körülvéve, jégesőként kezdték lőni nyilaikat a hadseregre. A magyarok részint, hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve, lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. A nyíllövések oly sűrűn estek, hogy harcosaikat szinte árnyékba borították, és a nyilak úgy repdestek a levegőben, mint ahogyan a

sáskák és szöcskék szoktak rajokban szállni. És így mivel a nyilazást nem tudták megállni, visszatértek a seregletébe. A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összevegyülten vonultak fel a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe. Úgyhogy a szerfölött nagy hőség és a hely szűke következtében, akkora fáradtság vett erőt rajtuk, hogy a király és a kalocsai érsek, akik aggódva rettegtek, sem hízelgésekkel és buzdítással nem voltak képesek harcba küldeni őket, hiszen hajnaltól egészen délig ebben a szorongatott helyzetben voltak már.

Végre, amikor úgy látszott, hogy erejük elhagyja őket, Kálmán herceg, a király testvére mindazon embereivel, akikkel ekkora szorongatott helyzetében rendelkezhetett, igen kemény ütközetet vívott a tatárokkal a tábor egyik oldalán, harcban töltve a nap nagy részét. De csalódott, amikor azt hite, hogy a sereg hátralévő részét megsegíti, mert azt hitték, hogy legtöbben a tábor másik oldalán harcba vonulnak. Ezek azonban nem harcba indultak, hiszen a tatárok kissé félrehúzódva, önként utat engedtek nekik maguk között minden nyíllövés nélkül. Ezért egyre több és több magyar vonta ki magát a seregből, felhasználva ezt az utat. És minél többen vonultak el itt, annál szélesebb utat hagytak nekik a tatárok. És ebben a nagy ütközetben sem lárma, sem egy szó nem volt közöttük. És amikor a király azt hitte, hogy az ütközetbe mennek, ezek inkább elszökdöstek, semhogy a harcba mentek volna. A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor már több oldalon nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé..."

Esztergom várának sikeres védelme

„A sereg másik része pedig Esztergom felé vette útját, de csak nagyon kevesen mentek egészen odáig, hanem kissé távolabb telepedtek le, és vagy 30 ostromgépet készítettek. Az esztergomiak eközben árkokkal, falakkal és fatornyokkal erősítették meg városukat. És a városban határtalanul sok volt a köznép és a nagyon gazdag polgár, vitéz, nemes és úrasszony, akik úgy gyűltek oda, mint egy egyedülálló erősségbe; de akkora volt az önérzetük, hogy azt hitték, ellenállhatnak az egész világnak. Íme, a tatárok egy napon körülvették a várost, és a foglyok, akik velük voltak, annyi rőzsenyalábot hordtak oda, hogy a város egyik oldalán a rőzsenyalábokból a védőárok szélére együttesen és egyszerre egy magas falat szerkesztettek, és a fal mögött azonnal felállították a mondott 30 ostromgépet, úgyhogy a városra és a fatornyokra éjjel-nappal lődözték a köveket. És emiatt akkora zavar támadt a városban, és akkora homály árnyékolta be az emberek elméjét, hogy megfeledkeztek a védekezésről, és mint a vakok és bolondok egymás között marakodtak. Amikor pedig a tatárok a faerődítményeket már lerombolták, földdel teli zsákokat hajítottak a gépekkel az árok feltöltésére. A magyarok és a többiek közül senki sem merészelt az árok szélén megjelenni a kövek és a nyilak miatt. A magyarok és a vallonok meg a lombardok pedig, akik mintegy urai voltak a városnak, mikor észrevették, hogy nem tudják tartani magukat, az alsóvárost meg a faházakat, melyekből sok volt, felégették, egészen a város kőpalotáiig. A házakban végtelenül sok értékes szövetet és ruhát égettek el, leölték a lovakat, az aranyat és ezüstöt a földbe ásták, elrejtették mindenféle javaikat, és a palotákba húzódtak vissza, hogy ott védjék meg magukat. A tatárok azonban megtudták, hogy mindazt, amiből meg akartak gazdagodni, elégették, nagy haragra gyúltak, és hirtelen körülzárták a város fapalánkkal, hogy aki menekülni próbál, a kard torkába jusson. És azután hozzákezdtek a paloták ostromához. Ezeknek gyors elfoglalása után, az igazat megvallva, az egész városban talán ha tizenöten maradtak, akiket nem öltek le hitvány módon...

A város várát nem tudták elfoglalni, mert a spanyol Simon ispán sok számszeríjászával bátran megvédelmezte. És amikor Székesfehérvár városához érkeztek, amelyet mocsarak vesznek körül, mivel a hó és jég éppen olvadóban volt, nem tudták elfoglalni. És miközben a pannóniai Szent Márton várát (ti. Pannonhalmát) ostromolták, melyet az apát férfiasan védett, hirtelen visszarendelték (a tatárokat), úgyhogy azon a vidéken ez a három helység maradt megvívatlanul."

EGY SIKERES ÁRPÁD-HÁZI HADVEZÉR: V. ISTVÁN

A herceg és ifjabb király

A magyar királyi hatalom 12. század végi, s különösen III. Béla halálával (+1196) történt megroppanása óta a hercegek, a trón várományosai különös jelentőséghez, s egyúttal hatalomhoz is jutottak. Az Árpádok királyságának hatalmas kiterjedése, a különkormányzatok rendszere, amihez a 13. században átmenetileg meghódított tartományok is járultak, szinte magától kínálta annak lehetőségét, hogy az Árpád-házi hercegek ezek élére kerüljenek. Ezzel a hatalom több előnyhöz is jutott: a hercegek és a kíséretükben lévő főemberek beletanultak a hatalom gyakorlásába, területek igazgatásába, másfelől a királyi udvarnak a belső ellenzékét olyan területre sikerült kanalizálni, ahonnan az ország vezetését nem tudták komolyan akadályozni. A hatalommegosztás értelmi szerzői már koruknál fogva sem a gyermek vagy éppen csecsemő hercegek voltak, hanem a politikai hatalmat gyakorló elit, mint az 1245-ben hatéves István esetében megtörtént koronázásánál is valószínűsíthető.

Körülöttük az arisztokrácia jelentős képviselői gyűltek egybe, akik egy második udvartartást alakítottak ki, s csak arra vártak, hogy uruk átvegye az ország tényleges irányítását. E változás egyúttal már hercegként is jelentős hadvezéri kihívásokat jelentett, így a későbbi V. István magyar király is (uralkodik 1270–1272) hercegként jelent meg a csatatereken. A herceg 1239-ben született, IV. Béla és Mária királyné elsőszülött fiaként. Még apja életében megkoronázhatták, mert igen hamar királyként emlegetik. Politikai karrierje délen, Szlavóniában indult, ahol 1246-ban, azaz hétéves korában szlavón hercegként tűnt fel. Az életkor nem jelentett akadályt, hiszen már hároméves saját tárnokmestere volt. Később 1258–59 között Erdély hercege, utána Stájerország kormányzója (1259–60), majd ismét erdélyi herceg, 1262-től az „ifjabb király" címét nyeri el, míg apja, IV. Béla halálát követően 1270 májusában koronázzák meg. Nem adatott hosszú élet neki, 1272 nyarán, harminchárom évesen elhalálozott. Ő lehetett volna az utolsó Árpád-házi király, aki kiemelkedő katonai tehetség birtokában felülkerekedhetett volna az egyre erősödő tartományúri ambíciókon, s az országot megóvhatta volna mindattól a káosztól és felfordulástól, ami IV. László, majd III. András uralma alatt bekövetkezett. Talán katonai erényeinek is betudható, hogy 1260-ban ismét Erdély élére került, mivel napirenden volt egy közelgő tatár támadás, aminek úgy látszik csak a „szele" érintette meg az ország határait.

A stájerországi front

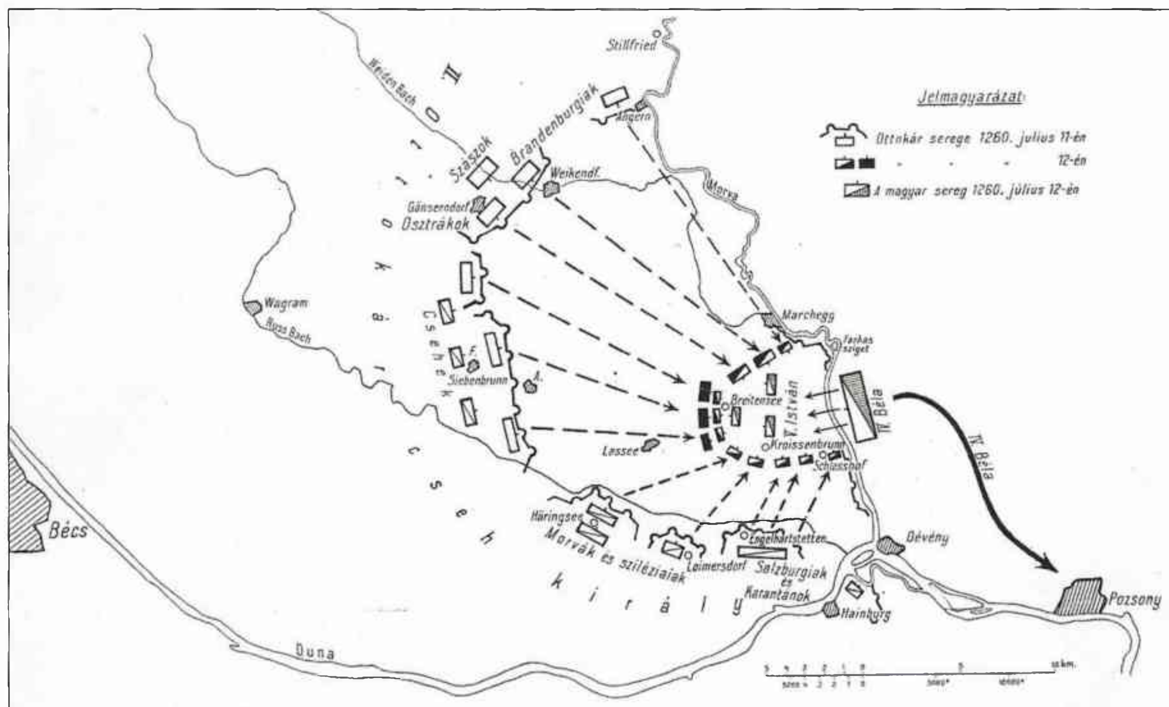
István herceg személyesen elsőként az ausztriai Babenberg-örökségért folyó harcba kapcsolódott be, ami az utolsó Babenberg herceg halálával, 1246 után vette kezdetét. Az ausztriai harcokba IV. Béla először 1250-ben küldött jelentős magyar és kun sereget, de a kunok iszonyú kegyetlenségeket követtek el; házakat és templomokat gyújtottak fel, a későbbi Nagy Lajos által újjálapított búcsújáró helyet, Mariazellt 1250. július 25-én égették fel. Általában megállapítható az ausztriai magyar katonai jelenlétről, hogy a kunok pusztításai a magyar uralom ellen hangolták a tartomány lakosságát. A diplomatikusabb módszereket használó ellenfél, a későbbi cseh király,

II. Ottokár kevesebb katonai akcióval sikeresebb tudott lenni. A magyarok ellen 1258-ban bontakozott ki egy szélesebb körű elégedetlenség, ami lázadással végződött. Ekkor IV. Béla király személyesen ment a lázadás megfékezésére, s már fiát, Istvánt is magával vitte. Ezek után nevezte ki Béla fiát Stájerország kormányzójává, aki Pettauban (Ptuj) alakította ki a magyar uralom központját.

IV. Béla királynak a római pápához írott levele külpolitikai, terjeszkedő törekvéseinek rugóit jól megvilágítja, hangsúlyozva, hogy „a tatárok Magyarország nagy részét tönkretették, és hogy az országot kelet és dél felől még most is hitetlen, azaz nem római katolikus vallású népek veszik körül: az oroszok, bolgárok és az eretnek bosnyákok. Északon és nyugaton a vele egy hiten levő németek és osztrákok laknak ugyan, akiktől méltán hasznot várhatna, de ott is inkább a háború tövisét kell elszenvednie, mert minduntalan betörnek országába és zsákmánnyal megrakodva mennek vissza." Az apa és fia közötti ellentétek okait a történészek még mindig keresik. Igaza lehet a történész Zsoldos Attilának, hogy már az 1258-as gesztus István mellőzését jelenti, és helyette a gyermek Béla javára tett kedvezés felért egy hadüzenettel. Ezt csak fokozta, hogy Béla herceg átvette az Istvánt jogosan megillető szlavóniai pozícióit, amiért Erdély csak csekély kárpótlást jelentett.

Az első morvamezei csata

A Babenberg-örökségéért II. Ottokár és IV. Béla között a harc legfontosabb ütközete zajlott le 1260-ban Morvamezőn. Az események elbeszélésében bátran követhetjük Pauler Gyula és Breit József klasszikus leírását: 1259-ben egy ravaszul előkészített cseh akció eredményeként az osztrák–stájer haderőnek mindössze 11 napra volt szüksége, hogy a stájer tartományt a magyaroktól teljesen megtisztítsa. A magyar válasz nem is váratott

Forrás: Breit József, A magyar nemzet hadtörténelme VI. kötet

magára: 1259 őszétől megindultak a magyar hadi előkészületek. Látványosan reprezentatív sereg gyűlt egybe a magyar táborban, ahol megjelent IV. Béla mindkét fiával, Istvánnal és Bélával, Rosztiszláv boszniai bán, Lóránt nádor, és még számos magyar főúr és nemes kíséretükkel. A szövetséges kunok Alpra fejedelmük vezetése alatt vonultak fel. Az idegen fejedelmek közül a táborban tartózkodtak kisebb-nagyobb kísérettel az abban az évben ismét támadó tatárok elől elmenekült Danilo, a halicsi király, a krakkói Boleszláv és mazóviai Konrád egyik unokája, Leszkó herceg. A sereg létszáma rendkívüli lehetett, akár a 20-25 ezret is megközelíthette, amit az ellenfél krónikásai százezres nagyságúnak érzékeltek.

Ha a második morvamezei csata idején (1278) a cseh II. Ottokár az, aki lassú vonulásával, fantáziátlan stratégiai terveivel a meglévő erőbeli fölénye ellenére kiengedi kezéből a győzelmet, akkor 1260-ban a magyarok voltak ezek. Bár a magyarok sokkal gyorsabban készültek el a felvonulással, hadműveletekre egyelőre mégsem került a sor, mert mindkét fél a rossz időjárásra és a takarmányhiányra való tekintettel június 24-ig tartó háromhavi fegyverszünetet kötött. Ezt az időt mindkét fél, de kivált Ottokár nagyon alaposan használta ki serege létszámának szaporítására és szövetségesek szerzésére; ezzel egyidejűleg a határ menti városokat is alaposan megerősítette.

1260. június 24-én a magyar sereg már teljesen együtt volt, és hadműveletekre, illetve harcra kész állapotban állott a határ mentén. Ezzel szemben Ottokár seregének egyes részei még csak útban voltak a Morvamező felé; így többek között a jobb szélső szárnyra rendelt morvák és sziléziaiak. István herceg a Morva folyón való merész átkeléssel hívta fel a figyelmet magára. Kíséretét főleg a kunok alkották, hiszen felesége kun hercegnő volt. Az átkelő csapatokat észrevették, s néhány osztrák főúr nem akarta a kunok merészségét megtorlatlanul hagyni, mintegy 400-500 nehézfegyveressel utánuk indultak, de az Ameis völgyének szorosában a magyarok bekerítették őket és sokukat megölték, illetve fogságba ejtették. A cselvetés a magyarok gerilla harcászatának egyik kiemelkedő középkori példája.

Az Ottokár vezette csapatok július 4-én foglalják el a Morva menti állásaikat, ahol jelentős számú gyalogság beásta magát. A brandenburgiak, szászok és osztrákok képezte balszárny a Thaya mellől Gänserndorf-Angern tájékára, maga Ottokár a cseh csapatokkal Gänserndorf–Siebenbrunn vonalába vonult, míg a jobbszárny megmaradt Morva menti eredeti állásában.

A csata második szakasza

Július 4-ike óta a két sereg farkasszemet nézett egymással, de átkelni a Morván egyik se mert, vagy nem akart a másik szeme láttára. Ottokár a Morva partján gyakran rendezett lovagi játékokat, remélve, hogy talán ezzel rábírja a magyarokat a támadásra. Végül Ottokár a magyaroknak teret engedett, csapatait hátrább vonta, hogy a július 12. és 13. délelőttjére kötött fegyverszünet alatt a magyar sereg a Morván való átkelését zavartalanul végrehajthassa, a csapatokat csatarendbe állíthassa, minek megtörténte után 13-án délben a csata kezdetét veheti.

A létrejött megállapodás folytán, amelynek betartását állítólag Béla és István királyok esküvel fogadták, Ottokár a Morva mentén álló csoportját a Russbach mögé vonta vissza, a karantánok és salzburgiak egy része a Duna jobb partjára kelt át. István ifjabb király július 12-e éjszakáján, tehát mindenesetre a fegyverszünet letelte előtt a kunokkal és a magyar lovasság egy részével, két csoportban, amelyek közül az egyiket maga, a másikat Alpra kun vezér vezette, a mai Dévény-Újfalunál (ma Devin) és a mai Marcheggtől délre átkelt a Morva jobb partjára. Állítólag azzal a céllal, hogyha a csehek a megállapodás ellenére a magyarokat mégis az átkelés befejezte előtt akarnák megtámadni, azok ellen mindkét oldalról ellentámadásba mehessen

István, ifjabb király és stájer herceg kettős pecsétje

át. Az átkelés simán ment, a közelben nem volt ellenség. Egy erősebb osztagot hírszerzés céljából István király nyugati irányban tolt előre, akiknek még az ellenfél sáncaiba is sikerült benyomulniuk.

Amikor Ottokár a támadásról értesült, azt erős felindulásában a magyarok árulásának tulajdonította, nyomban indította nehézlovasságát, amellyel aztán az ellenséges osztagot visszanyomta, és egész seregének parancsot adott a kroissenbrunn-breitenseei fennsík felé való általános támadásra.

István herceg csoportja a közeledő cseh páncélos lovasokat sűrű nyílzáporral fogadta, de azok annak dacára tovább nyomultak előre, és zárt rohamukkal visszaszorították a könnyű magyar lovasságot. E harc nyomán állítólag maga István herceg is súlyosan megsebesült, és csak nagy nehezen sikerült őt a fogságba eséstől megmenteni. Csoportja most már vezér hiányában rendezetlen futásnak eredt, és a háta mögött gyülekező egységeket is szétzilálta. Közben mind sűrűbben érkeztek be Ottokár csapatai az ütközet színhelyére, miközben a magyarok még mindig siettették a folyón való átkelést. Nem alaptalan a feltételezés, hogy István herceg tábora a herceg életveszélybe kerüléséért IV. Bélát tehette felelőssé, s akár még szándékossággal is meggyanúsíthatták.

A minden oldalról körülfogott és számbelileg is kisebbségben volt magyar egységek nem sokáig bírták az egyenlőtlen harcot, mert erejük nagy része Béla királlyal még mindig a Morva bal partján várta az alkalmat a folyón való átkelés megkezdésére. A magyar sereg harcrendje hamarosan felbomlott, és a harcba keveredett csapatok nemsokára megkezdték a visszavonulást a Morva felé, aminek aztán rettenetesek lettek a következményei. Akiket Ottokár emberei utolértek, azokat könyörtelenül lekaszabolták vagy foglyul ejtették, sokan a folyóba vesztek.

Később maga Ottokár is átkelt a Morván és minden ellenállás nélkül Pozsonyig nyomult előre, ahol Lóránt nádorral találkozott, aki őt Béla király nevében békekötésre hívta fel. IV. Béla teljesen lemondott Stájerországról, s egyúttal a kibékülés és barátság jeléül a magyar király kisebbik fia, Béla herceg nőül vette a brandenburgi őrgróf és Ottokár nővérének Kunigunda leányát. Az a Béla herceg,

akinek apja Szlavónia mellé olyan katonailag fontos vármegyéket adott, mint Nyitra, Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár, ami éppen nem a megegyezés irányába módosított az erőviszonyokon. Ezzel az eseménnyel lezárult a cseh–magyar ellentétek első korszaka, de szinte azonnal utat nyitott a IV. Béla és István közötti belháború legvéresebb időszakának.

Egyúttal meghiúsult a magyar érdekszférának nyugat felé történő kiterjesztésére tett többéves kísérlet. Ezt követően a magyarok már csak egyszer, Mátyás idejében próbálkoztak osztrák területek elfoglalásával, akkor sem sokkal tartósabb eredménnyel. A magyar királyi udvarnak is be kellett látnia, hogy terjeszkedésre csakis a fejletlenebb keleti és déli területek irányába van lehetősége. Már csak azért is, mert a bizánci latin császárság 1261. évi bukásával is mozgásba lendültek a balkáni politikai tényezők.

A délvidéki front

Az Ottokárral megkötött béke után IV. Béla és fia István együttesen vezettek 1261-ben Bulgáriába sereget, s Vidin, akkori magyar nevén Bodony alatt a bolgárokat le is győzték. István a Duna mentén tovább üldözte a bolgárokat, s még egyszer győzelemre vezette a magyar fegyvereket. Általában megjegyezhető, hogy a belpolitikailag a király és a herceg között megosztott országban a diplomáciai kapcsolatkeresés irányai is eltértek. IV. Béla határozottan a cseh Ottokárral való szövetségben kereste külső hatalmi támaszát, míg István a bolgár és szerb területek feletti magyar uralom megszilárdításában, amivel szemben IV. Béla nem volt annyira ellenséges, mint István Ottokárral szemben.

1266-ban ismét a bolgár területekre vezetett hadat István, mivel e terület ura, Szventszláv Jakab megtagadta az engedelmességet a magyar királynak. István június vége felé Vidin alatt termett, és azt megostromolván, rövid idő alatt elfoglalta. Innen a magyar sereg útját tovább folytatva, Márkfia Gergely Vracát, Miskolci Panyit pedig Plevnát foglalta el, s végül Egyed, István főasztalnoka, majd tárnokmestere egészen a fővárosig, Tirnovóig (ma Bulgária, Veliko Târnovo) pusztított. E szerencsés hadjáratban a magyarok ötször győztesen ütköztek össze a bolgárokkal, s István legalább kettőben személyesen is részt vett. Ezekben a harcokban tűnt ki a fényes karriert befutó kisnemes, egy Esztergom megyei faluból származó Básztély nembeli Rénold, aki később 1278-ban a morvamezei csatában is vitézkedett, szabolcsi ispánságig, majd IV. László és III. András uralkodása alatt asztalnokmesterségig és nádorságig vitte, utódainak hírnevét a rozgonyiak öregbítették.

A Száva, Drina és Kolubara folyók között fekvő macsói bánság védelmében szerb támadások ellen 1268-ban indítottak hadjáratot, aminek érdekessége, hogy IV. Béla és István együttműködött a hadjárat során. A tartomány megsegítésére a király a pozsonyi ispánt küldte, nyilván főleg István seregére és tapasztalataira támaszkodva. A magyar had a szerb fejedelmet, Urost saját országában támadta meg, aki több főemberével együtt fogságba esett. Amikor a foglyokat és Uros zászlóját IV. Béla király udvarába hozták, véletlenül éppen ott voltak a görög, bolgár, cseh és francia követek, a tatárok három küldöttje és Béla három férjezett leánya, Konstancia, Kinga és Jolán hercegnők, s így a királyi család nagy örömére „észak, kelet, dél és nyugat egyszerre értesült a győzelemről". Urosnak a magyar fennhatóság elismerése mellett visszaadták szabadságát, sőt a kibékülést még azzal is megpecsételték, hogy Uros fia, Dragutin 1269-ben nőül vette István ifjabb király Katalin leányát.

Az egymás után kivívott bolgár és szerb győzelem nagyban emelte külföldön a magyar királyság tekintélyét. Így nemsokára, 1269-ben Anjou Károly szintén családi összeköttetést keresett a magyar királyi udvarral. Fia, Károly salernói herceg számára meg is nyerte István ifjabb király Mária nevű leányának kezét, miután az apáca Margit hercegnő Ottokárhoz

hasonlóan őt is kikosarazta. István elsőszülött fiával, a későbbi Kun Lászlóval Anjou Károly lányát jegyezte el. Anjou Károlynak ez alkalomból Magyarországon járt követe, Bernát apát talán túl szépnek is látta a magyar király helyzetét: „a magyar királyi háznak hihetetlen nagy a hatalma és kimondhatatlanul sok a fegyverese. Északon és Keleten mozdulni sem mer senki, ha a dicső király és diadalmas vezér megindítja seregét. Észak és Kelet legtöbb tartománya és fejedelme rokonság vagy hűbér révén az ő birodalmához tartozik". Az Anjou-szövetség biztosítása István jelentős diplomácia győzelme volt IV. Bélával szemben, amivel hatásosan tudta ellensúlyozni annak cseh orientációját.

Feketehalom védelme és az isaszegi csata

István hercegi éveinek kiemelkedő eseményei (1264–1265) közé tartozik a IV. Bélával vívott belháborúja. Hiába volt jobb hadvezér István herceg, 1264-ben mégis IV. Béla indított két irányból jól előkészített, s tulajdonképpen mesterien kivitelezett fegyveres akciót. IV. Béla király Anna nevű leányával az élen a sereget magát talán Kőszegi Henrik vezette, lecsaptak István herceg Sárospatakon lévő családjára, s azokat fogságba ejtették. Egy másik sereg pedig, megosztva az ellenfél figyelmét és erőit, a Maros mentén nyomult Erdély felé.

A korábban is meglévő ellentéteket apa és fia politikai tábora között az 1262-es pozsonyi béke a látszat ellenére sem oldotta meg. Az országmegosztás eredményeként a két tábor híveinek birtokai az ellenfél országrészébe kerültek, s továbbra is viták forrását képezte Istvánnak az Erdélyen túli joghatósága. IV. Béla a béke pápai megerősítésére sem volt hajlandó, miközben a kunokat s István seregvezéreit igyekezett magához csalogatni. A király a támadást hosszasan tervezte, gondosan előkészítette, s még jobban eltitkolta.

A támadásra valamikor 1264 végén került sor, mint azt Zsoldos Attila valószínűsítette. Az előretörő királyi sereget az Istvántól elpártolt Kán nembeliek vezették. A Maros mentén egészen Déva váráig törtek előre, ahová István csapatai, nyilván egy távolabbi erdélyi gyülekezőhelyről megérkeztek. A december közepére tehető csatában István serege kerekedett felül, mégis a fiatalabb király jobbnak látta, ha visszavonul. E mögött nyilván az a körülmény állhat, hogy szembesült azzal a ténnyel, hogy apja átfogó támadással megelőzte, bekerítette. A Dévánál ejtett foglyoktól megtudhatta, hogy egy még nagyobb királyi sereg is közeleg, Kemény fia Lőrinc országbíró vezetésével. Ezután szorult be István szűkebb kíséretével még a német lovagrend által II. András korában épített feketehalmi (ma Románia, Codlea) sziklavárába.

A harcokat egyébként István későbbi jutalmazó okleveleiből ismerjük, így azt a mintegy negyven név szerint ismert hívét is, akik követték. Legtöbbjük az ifjabb király udvari emberei köréhez tartozott, s nem valószínű, hogy nagyságrendileg többen lettek volna. A vár régészeti feltárása alapján a rendelkezésre álló terület igen kicsi volt, s esetleges további elővédművek esetén sem férhetett el több száz fő, inkább több tucatra lehet becsülni a védők számát. A fenyegető tatár támadás miatt bizonyosan fel voltak töltve a készletek, így az elkeseredett védekezést semmi sem akadályozhatta. A kőből épült várak az 1241–1242-es tatárjárás alatt is fontos szerepet játszottak, az eseményeket követő két évtized alatt azonban számuk olyannyira megnőtt, hogy jól kitapinthatóan átalakították a magyarországi társadalmi, belső hatalmi erőviszonyokat. A várak birtokában már másként lehetett politizálni a királyi udvarral. A létszámukat illetően az persze jelentett valamit, hogy a támadókat a védők megpróbálták elűzni, igaz, sikertelenül. Az ostromlók kővetőket is bevetettek, azonban nyilván több idő kellett volna ahhoz, hogy kifejtsék hatásukat; az ostromlóknak azonban nem adatott meg a korban szokásos több hónap.

Végre István hívei végső szorultságukban döntő lépésre határozták el magukat. Miskolci Panyit, a kiváló katona, aki Istvánnak már sokszor tett jeles szolgálatokat, valószínűleg az ostromló seregből átállt az ostromlottakhoz. Ezt a kedvező alkalmat a várőrség pedig egy nagyobb szabású kitörés végrehajtására használta fel. A vár felől és kívülről megérkező felmentő sereg közrefogta a támadókat, csapatuk hamar felbomlott, s István győzelme teljes volt.

István látván, hogy atyja még mindig nem hajlandó a kibékülésre, a téli idő dacára folytatta előnyomulását, és áttette a háború színhelyét Magyarországra. Egy, az egész országot átívelő támadás keretében, Feketehalomtól Isaszegig 570 kilométert tett meg, elhagyta Erdélyt és a Tisza felé indult. A tiszai síkon találkozott az atyja által újabb had élén küldött Ákos Ernye bánnal, de azokon is döntő győzelmet aratott, és magát a vezért foglyul ejtette. Béla király az eddigieknél jóval nagyobb hadat állított ki. István ennek hírére hadával nyomban átkelt a Tiszán, és Pest, a Duna felé vette irányát. A két sereg nem messze Pesttől, Isaszegnél ütközött meg 1265. március elején, és ezúttal is István maradt a győztes. A királyi sereg meghatározó egyéniségét, Kőszegi Henriket párviadalban a már említett Básztély nembeli Rénold győzte le. István visszakapta régi jogait, visszanyerte nejét gyermekeivel együtt, s a viszályt a következő évi margitszigeti megegyezés zárta, sokak feltételezése szerint az ott apácaként élő Margit hercegnő közvetítésével (1266).

A király

Alig hunyta le szemét IV. Béla, mindazok, akiknek okuk volt az új király bosszújától tartani, így többek között Kőszegi Henrik bán és testvérei, a németújvári grófok, valamint Anna hercegné, V. István testvére és Rosztiszláv macsói bán özvegye, sietve elhagyták az országot, és II. Ottokár cseh királyhoz, Anna hercegné vejéhez menekültek. Utóbbi ez alkalommal magával vitte az állítólag haldokló atyjától kapott kincseket, ama királyi kincsek egy részét, „melyeket a magyar királyok Attila ideje óta gyűjtöttek". A dunántúli urak várai pedig Ottokár hűségére adták magukat.

A kiújuló ellenségeskedések végül is nem közvetlenül István és Ottokár között, hanem a stájerországi fronton indultak meg, a magyar had mai szlovéniai, illetve stájer területeken pusztított. Majd december havában Kemény fia Lőrincet maga mellé véve, István király maga is felkerekedett, és egy több ezer fős erős haddal, amelynek létszámát az osztrák források túlozva 50 ezer főre teszik, Ausztriába betörve a Dunától a Semmeringig és Németújhelyig (Wienerneustadt) terjedő vidéket pusztította irtózatos kegyetlenséggel. V. István király a Semmering közelében még Ottokár lesből való elfogásával is megpróbálkozott, de sikertelenül.

1271 kora tavaszán Ottokár serege a határ mentén gyülekezni kezdett. Március végén serege már együtt volt a Morvamezőn, április 5-e és 12-ike között a Morva folyón hidat verve benyomult ostromeszközeivel együtt Magyarországba, ahol számottevő ellenállásra nem talált. Ottokár április közepén Pozsony előtt állt, előbb a vízivárost, majd a várat is bevette. Ezek után Ottokár nagy fahidat veretett a Dunán, a hídfőt sánccal erősítette meg, míg ő maga a sereggel a Kis-Kárpátok alján északkeletre fordulva, Szentgyörgyöt (ma Szlovákia, Jur pri Bratislave), Bazint (ma Pezinok), Vöröskőt (ma Červený Kameň), majd Nagyszombatot (ma Trnava) és sok más tornyokkal megerősített várat és sánccal-fallal körülkerített várost foglalt el. Komolyabb ellenállásra sehol sem talált. Ezek után a Vágon hidat veretett, s rövid ellenállás után Nyitrát (ma Nitra) is rohammal vette be.

E szerencsétlen kimenetelű harc után a magyar sereg május 15-én a Rábca mögé vonult vissza. Ezalatt V. István a Rábcán átvezető összes átjárókat lerombolta. Miután Ottokár a Rábcán való átkelést kierőszakolni nem tartotta tanácsosnak, V. István cselhez folyamodott, és az említett folyó men-

tén előretolt csapatait visszarendelte. Mihelyt István észrevette az ellenség visszavonulását, annak üldözésére nyomban egy válogatott hadat rendelt ki. Ez Moson alatt május 20-án meg is támadta az ott harchoz felvonult cseh haderőt, és döntő győzelmet aratott. István a kedvező alkalmat felhasználva, egy-egy sereget, összesen állítólag 30 ezer főnyi létszámmal Ausztriába és Morvaországba küldött be, melyek Bécsig, illetve Znaim-Brünn (Brno) vonaláig előnyomulva pusztítottak, és sok foglyot ejtve, gazdag zsákmánnyal tértek vissza Magyarországba. A rákövetkező pozsonyi békekötés után István országa megreformálásának, a királyi hatalom tekintélye visszaállításának szentelhette idejét, de az eredmények a király korai halála miatt már nem valósulhattak meg.

IV. Béla politikájából folytatta az előremutató elemeket: a királyi birtokok visszavételével próbálkozott, támogatta a városokat és a betelepült vendégnépek lakta településeket. Persze élete utolsó eseménye nem sok jóval kecsegtette a királyt: fiát, a trónörököst, a későbbi IV. Lászlót a király szlavóniai bánja, Gutkeled Joachim elrabolta, valószínűleg a királyné tudtával. Számos történész feltételezi, hogy az izgalmakba halhatott bele.

A legújabb kutatások, így Zsoldos Attila hangsúlyozzák, hogy IV. Béla és István között került sor az utolsó országmegosztásra az Árpád-korban. A hercegek és a királyok közötti konfliktusok az ország történetében szerencsés módon nem vezettek el az ország széttagolódásához, s ebben éppen az újra és újra fellángoló fegyveres harcoknak volt nem kis szerepe.

Pauler Gyula szép jellemzése szerint: V. István „sokban hasonlított atyjára; eszes, bátor, határozott jellem volt. Tudott és akart úr lenni, és kereste az alkalmat, mint IV. Béla, II. András idejében, hogy azzá lehessen. Szigorú, kemény embernek tartják, de azért mégis valamivel lágyabb, érzelmesebb volt atyjánál... Még egy pontra nézve nagyon elütött atyjától. IV. Béla nem volt katona-ember. Ez sokban akadályozta, ez nem engedte, hogy harciasabb atyja fölé kerekedjék. István azonban hadvezérnek született."

Irodalom

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.; Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában.* 1. rész. Budapest, 1990.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Budapest, 1993; Zsoldos Attila: Az ifjabb király országa. *Századok* 139, 2005, 23–1260.;

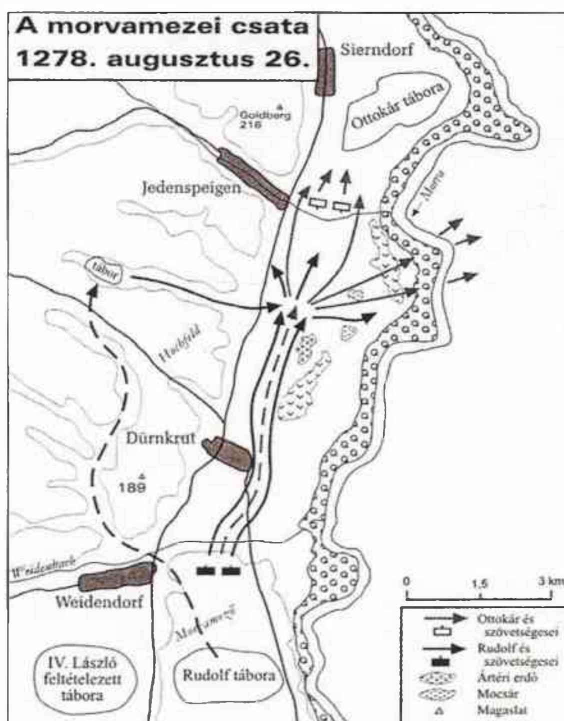
Forrás

IV. Béla oklevele Milozlt és fiainak, 1252. június 15., az 1250-es évek katonai reformjairól (Kiad. Árpád-kori Új Okmánytár. Szerk. Wenzel Gusztáv. VII: 342. Ford. Veszprémy L.)

„Béla Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Lodoméria és Kunország királya minden Krisztusban hívőnek, aki tudomást szerez jelen oklevél tartalmáról, üdvözletét küldi, annak nevében, aki a királyoknak is megadja az üdvösséget. Jelen oklevéllel mind a most élőknek, mind a jövőbelieknek tudtára akarjuk hozni, hogy néhányan pohárnokaink közül, ti. Dehter faluból való Milozt és két fia, ti. Budul és Damján, mivel vitézi fegyverzetben kívánnak minket szolgálni, ehhez azzal a feltétellel járultunk hozzá, amennyiben az említett két fiú P. (Přemysl Ottokár) morva őrgróf ellen meghirdetett hadjáratunkban vitézi fegyverzetet öltve, azaz páncélingben, vassisakban, pajzzsal, lándzsával, íjjal és nyílvesszőkkel és hadiménekben felszerelkezve megjelennek, továbbá hadjáratainkon mindig így tartoznak szolgálni. Mostantól a pohárnoki szolgálattól mentesítjük őket és hadakozóink közé soroljuk be, akik nekünk katonai szolgálattal tartoznak. Mivel pedig a mondott hadjáratban számunkra hasznosnak mutatkoztak, miként azt kedvelt hívünk, Job mester választott és megerősített pécsi püspök, udvarunk alkancellárának beszámolójából tudomásunkra jutott, s ígéretet tettek, hogy mindig így fognak minket szolgálni, a szabadság olyan állapotába emeltük fel őket, hogy kiemelvén őket a pohárnoki szolgálatból mind maguk, mind leszármazottaik a királyi hadakozók közé tartozzanak, míg minket hadjáratainkon az említett módon szolgálnak. Döntésünk emlékezetére és érvényére jelen oklevelünket kettős pecsétünk védelmével erősítettük meg, s adattuk át nekik, hogy az idők végezetéig érvényben legyen, feltéve ha maguk részéről a feltételnek megfelelnek. Kelt Bécs mellett, az említett fejedelem elleni haditáborunkban, az Úr megtestesülésének 1252., uralkodásunk 18. esztendejében, július 17. kalendéján."

A MORVAMEZEI ÜTKÖZET 1278-BAN

Habsburg Rudolf és Kun László győzelme Ottokár cseh király felett 1278. augusztus 26-án a muhi csata mellett talán a legjobban ismert Árpád-kori hadiesemény. Köszönhető ez részben annak, hogy az 1320 körül elhunyt szerző, Stájer Ottokár százezer soros rímeskrónikájából több száz sort szentel a csatának, s benne a magyarok szereplésének. Persze annak is, hogy az esemény sorsdöntő jellegűnek bizonyult a Habsburgok Duna-menti hatalmi bázisa kialakítása szempontjából, de a kortársakat éppúgy sokkolta, hogy egy olyan hatalmas és rettegett király, mint Ottokár miként veszíthette el fényes birodalmát néhány óra leforgása alatt.

Forrás: Hermann Róbert (szerk.): Fegyvert s vitézt...

Előzmények

A Przemysl-házból származó cseh király, I. Vencel és Stauf Kunigunda fia ekkorra már 1253 óta építgeti birodalmát, ami délről, a Vend őrgrófságtól az ausztriai tartományokon át egészen törzsterületéig, a Cseh Királyság északi határáig terjed. II. Frigyes császár halála után, kihasználva az interregnumot, megszerezi a kihalt Babenberg-dinasztia birtokait. Stájerország miatt összeütközésbe kerül IV. Béla királlyal, amit végül IV. Ince pápa közbenjárására átenged a magyaroknak. 1253-tól Csehország királya, de kihasználva a stájerek elégedetlenségét elűzte onnan az ifjú V. István királyt, és az elégtételt kereső magyar sereget 1260-ban megverte Kroissenbrunnál. Később megszerezte Karintiát és Krajnát, így birtokai az Érchegységtől az Adriáig húzódtak. Személyében egy ízig-vérig nyugati neveltetésű, lovagi kultúrával mélyen átitatott uralkodó küzdött a közép-európai teljhatalomért – meglehetősen gátlástalanul, s az 1270-es évekre már csak egy személy állt útjában, Rudolf, akit le kellett volna győznie ahhoz, hogy megszerezhesse tőle a német királyi és majdani császári címet.

A katonai erőviszonyok még 1278-ban is Ottokár oldalára billentek. Hiába volt Rudolf megkoronázott német király, birodalmi segítségre csak igen ritkán számíthatott; s az 1278-ban egyáltalán nem érkezett. A birodalmi gyűléstől azonban megkapta a felhatalmazást a hatalmával dacoló cseh király, Ottokár

elleni fellépéshez. Rudolf sikerét azonban nem ennek, hanem stratégiai érzékének köszönhette, amiben úgy látszik, mindig felülmúlta cseh riválisát. Már 1276 szeptemberében, miközben Ottokár a csehországi Eger (Cheb) városától délre tétlenül várta Rudolf támadását, az hirtelen menetben a Duna mellett Ausztriára tört, sorra foglalta el a kulcsfontosságú erősségeket, végül Bécset. Ezzel szétesett az évtizedek alatt összekovácsolt közép-európai cseh birodalom, ráadásul Ottokárnak cseh királyi címét Rudolftól a szokott hűbéresi szertartások szerint személyesen kellett megkérnie, illetve átvennie.

Az 1278-as esztendő

Ottokár azonban nem adta fel, nem is tehette volna, hiszen mindketten tudták: az 1276. novemberi megállapodás csak egy állomás a kettejük közti élethalálharcban. A cseh oldal vesztesége nagy volt, elveszítették Bécset, Rudolf magához édesgette az Ausztriában egyébként nem kedvelt magyarokat: 1277 novemberében fiává fogadta Kun Lászlót, ami egyet jelentett az Ottokár elleni katonai szövetséggel. 1278-ban elsőként a cseh király lépett. Brünnből július 15-én kelt útra, de igen ráérősen haladt. Korábban indult, de a hadászati

Ottokár hűbérül kapja Csehországot a német királytól

A patakba zuhant Rudolf harca támadóival

kezdeményezést egy pillanatra sem igyekezett megszerezni. Váratlan támadással jó eséllyel próbálhatta volna meg Bécs visszafoglalását, de helyette Drosendorf és Laa meglehetősen jelentéktelen erősségeit fogta körbe. Mai napig találgatják a történészek Ottokár késlekedésének okát. Talán helytelenül mérte fel az erőviszonyokat, s úgy gondolta, hogy a puszta erődemonstráció is elég a gyenge német királylyal szemben? Érdekes, hogy Rudolf később is sokkal többet törődött serege harci moráljával, harckészültségének ébrentartásával: a csata előtt sorakozókat, szemléket, lovaggá ütéseket tartott, s folyamatosan támadta-csipkedte ellenfelét. Pedig, mivel Ottokár serege hamarabb egybegyűlt, az idő nem a cseh félnek dolgozott. A lehetséges válaszok között kétségkívül gondolnunk kell arra, hogy Ottokár tudatában volt létszámbeli és nehézlovasainak köszönhető minőségi fölényének. A magyarokat illetően nem lehettek túlzott félelmei, vagy éppen túlbecsülte a magyarországi Ottokár-párt befolyását. Kőszegi Iván megmaradt Ottokár hűségén, de érdemben nem tudta megzavarni a szövetséges katonai erők felvonulását. Katonailag az akkor már több évtizede folyó magyar–cseh háborúk során a magyarok nem mutatták ki túl sokszor a virtusukat. 1260-ban elveszítették az első morvamezei csatát Kroissenbrunnál,

majd az 1270-es években Ottokár elfoglalta tőlük a Felvidék és Nyugat-Magyarország egy részét is, olyan fontos erősségékkel, mint Pozsony, Nyitra és Győr.

Az ütközet

Ottokár nem sejtette, hogy az augusztus 6-án Pozsony közelében a Dunán átkelő magyarok a végzetét készítik elő. Megjelenésüket persze azonnal észlelhette, mert egy jelentős létszámú osztrák–magyar portyázó sereg a Laa várát (Laa an der Thaya) ostromló cseh főseregre támadt. A magyarok és az osztrákok a Morva két partján vonultak, míg a magyar sereg átkelve a folyón augusztus 23-án csatlakozott az osztrák főseregehez, egy komótos tempójú vonulást követően. A fiatal IV. László király, de valószínűleg vezérei sem igen szólhattak bele a német és cseh királynak az ütközetre vonatkozó megbeszéléseibe. Ezek során döntöttek úgy, hogy az ütközetre augusztus 26-án, egy pénteki napon, Rudolf kedvenc csatázó napján a Morva folyó mellett, Dürnkrut és a Weiden-patak között kerüljön sor, ami a két sereg táborhelyének közeli szomszédságában volt. A klasszikus Morva-mező elnevezést nem is erre a területre szokták használni, ezért hívják az ütközetet inkább dürnkruti ütközetnek. Magára az összecsapásra egy tíz kilométer hosszú, nyitott völgyben került sor, melyet keletről a Morva folyó, délről a Hochfeld-hegység és a Weiden-patak, nyugatról Haspelberg lankái határoltak. A csehek északra, Jedenspeigen mellett, az osztrákok és magyarok délebbre, Dürnkrutnál vertek tábort, a Weidentől délre. A sík terepet maga Ottokár is alkalmasnak találhatta nehézlovasai számára, hogy azok lerohanják ellenfelét.

A modern történészek rekonstrukciója szerint a magyarok a balszárnyon, a három részre tagolt seregben bal oldalon, az első lépcsőben foglaltak helyet. A jobbszárnyon helyezték el a csatadöntő lépcsőnek szánt osztrák, majd mögöttük a sváb és stájer lovagokat. Rudolf óvatosságból a legerősebb és legutolsó lépcsőben helyezkedett el. A fiatal, 1262-ben született László királyt nem engedték az ütközet közelébe, egy dombon foglalt helyet, nyilván a magyar sereg tartalék, ill. testőrcsapatai oltalmában. A magyarokkal szemben a csehek, morvák, lengyelek, míg a jobb oldalon az első lépcsőbe osztott osztrákokkal szemben a meisseni és türingiai németek, a bajorok és brandenburgiak, majd a gyengébbnek tartott lengyelek helyezkedtek el. Meglepő, de helyes döntés volt, hogy a harc megkezdésének jogát, ami kétségkívül irigyelt kiváltság volt a középkorban, a magyaroknak engedték át.

A források egybehangzó tanúsága szerint az előhadat a kunok adták, s nem is sikertelenül. Már az ütközet előtti napokban hallattak magukról. Felderítették az ellenség állásait, lecsaptak a tábort biztosító kisebb egységekre. Mint fő forrásunk megjegyzi: több száz foglyot ejtettek, s száz levágott fejet is magukkal hoztak, hiszen nem akartak időt veszíteni a sisakok lecsatolásával: „A kunok elhatározták, hogy felverik az ellenséget, s közben kikémlelik, milyen is a csehek hada; ily módon összevethető lesz saját seregükkel. Ennél jobbat nem tehettek. Lóra is kaptak a kunok, és elszáguldottak a nádhoz, amiről fentebb már beszéltem, és gázlót kerestek rajta nagy sietve. Hamarosan kiderült, hogy a vizenyős rét talaja száraz, és zavartalanul és akadálytalanul átkelhetnek rajta. Megfigyelték és világosan látták azt is, hogy a csehek őrszemei ott állottak a hegytetőn, és megfigyelőhelyükön vigyáztak. A kunok elbántak az őrséggel, amely nem sokáig tudott nekik ellenállni, amint nyilazva és kardjukat suhogtatva rárontottak a csehekre, akik inuk szakadtából menekültek, de úgy, hogy sok sátor köteleit szétszaggatták nagy sietségükben. Így csalogatták ki a hadat a táborából. Sokan kiérdemelték az elismerést azért, mert elég eszesek voltak ahhoz, hogy kikémlelhessék a nagy sereget, mialatt elkedvetlenedtek azok, akiket ott hagytak a hegyen azzal a paranccsal, hogy figyeljék a cseh király hadát… A szászok sisakjai annyira megtetszettek a kunoknak, hogy nem akartak

A győztes Habsburg Rudolftól kéri apja tetemét Ottokár fia, Vencel

bíbelődni a lecsatolásukkal; ha nem tudták sebtében megkaparintani, akkor a sisakkal együtt lecsapták a fejet is. Kétszáz vagy talán még ennél is több szász és lengyel foglyot hoztak onnan... Valami száz lengyel fejet kezdtek kiszedni a sisakokból. Rudolf királynak elpárolgott a jókedve, amint ott állt a sátora előtt, s a kunok a lába elé, a fűre kezdték hajigálni a fejeket, [...] de igyekezett a kunoknak kegyesen és jóságosan köszönetet mondani a fáradozásukért..." (Rímeskrónika)

Még mielőtt augusztus 26-án a misehallgatás és áldozás után felharsantak volna a „*Krisztus, Krisztus!*" és velük szemben, a csehek oldalán a „*Prága, Prága!*" csatakiáltások, érdemes röviden szólni az erőviszonyokról. A középkori hadtörténet legingoványosabb területére lépünk, amikor az erőviszonyokat akarjuk meghatározni. Meggyőzőnek tűnnek azok a korabeli források, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a nehézfegyverzetű lovagok tekintetében Ottokár javára meggyőző, kétszeres, esetleg háromszoros fölénnyel számolhatunk, de hasonlóképpen a könnyűfegyverzetű lovasok tekintetében is Rudolf maradt alul. Ha Rudolf nehézlovasai 300–500-an voltak, Ottokár oldalán az ezret is elérhették, a könnyűlovasok tekintetében (a kunok és magyarok nélkül) négyezren állhattak szemben a cseh oldal ötezrével. A salzburgi érsek Rudolfnak küldött – állítólagos – 300 lovasa kimagaslóan nagy számnak tűnik, a többiek jóval ezalatt maradó létszámú csapatokat küldhettek és vezethettek.

Lényeges a kunok segédhadának a létszáma, amit a külföldi szemlélők rendre eltúloztak. Számuk nem lehetett több két-háromezernél. Bizonyosan lehettek könnyűlovas magyarok is, de ők a nádor és országbíró seregét erősíthették. Nem valószínű, hogy a magyar nehézlovasok száma meghaladta volna a 300-400-at, a kísérő személyzettel persze számuk elérhette akár az ezer főt is, s ehhez a könnyűlovasok további két-három ezres számát adhatjuk hozzá. Mindebből következik, hogy a teljes magyar segélyhad jóval tízezer fő alatt, leginkább hét-nyolcezer fő körül alakulhatott. A későbbi magyar királyi oklevelek alapján tudjuk, hogy elsősorban nyugat- és észak-magyarországi, azaz földrajzilag közel eső területeken lakó nemesek (Szabolcs, Szatmár, Borsod stb.) jelentek meg a táborban, ami arra utal, hogy országos mozgósításról szó sem volt. Amikor arról olvasunk, hogy a kunok a 13. század második felében szinte minden nyugati hadjáratban megjelentek, értelemszerűen cserélődhetett a résztvevők száma, s kizárható, hogy éppen 1278-ban az utolsó szál harcosig mindenki hadba szállt volna. Rudolf serege így, a magyaroknak köszönthetően a 15 ezret is elérhette, míg Ottokárnak kb. tízezres, igaz, minőségi fölényben lévő sereggel kellett megelégednie. Ha a tartaléklovak nagy számára – háromszoros szorzóval számolhatunk –, a könnyűlovasság gyors manőverezőképességére, a nyugatiak számára ellenszenves taktikára gondolunk, akkor érthető, hogy egy néhány ezres, gyorsan mozgó sereg is százezres létszám benyomását kelthette a nyugatiakban. Itt jegyezzük meg, hogy az igaz lovag is hadiménje mellett két tartalék lóval indult csatába, ha megengedhette magának.

Ha a csehek lebecsülték a kunokat, nagyot tévedtek. Az 1260-as évek állandó nyugati hadjárataiban professzionális csapatokká edződhettek, akik éppen a morvamezei hadszínteret jól ismerhették és emlékezhettek rá. Sajátos harcmodoruk sikeresen szétzilálta a velük szembeszálló csehek harcrendjét, s megteremtette a feltételét annak, hogy a „lovagi" módon harcoló magyarok, trencsényi Csák Máté (a későbbi kiskirály unokaöccse), illetve Gutkeled István országbíró szétzilálják Ottokár seregének velük szemben álló szárnyát. Különösen sokat nyomnak a latban a Névtelen osztrák krónikás szavai, aki epikus hősökké avatja a magyar vezéreket: „Ádáz tusakodást vitt véghez a két hosszú szakállas: Trencséni Máté mester és István vértesi gróf. Tudjátok meg, hogy ez a két férfi s vezérletükkel a két sereg elejétől a végéig ott forgott az ütközetben. Soha nem hallottam

A kígyóspusztai csat lovagi torna ábrázolásával (13. sz. második fele)

a magyarokról, sem előtte, sem utána, hogy ilyen bátrak lettek volna bármelyik csatában. Nagy örömükre szolgál, hogy őket választotta s tartotta méltónak arra a megtiszteltetésre a király, hogy a sereget vezessék. Bosszút álltak a keserűségért, kárért és szégyenért, amit országukban, magyar földön, Ottokár cseh király tűzzel, vassal és dúlással kegyetlenül oly gyakran okozott. Mindezért most megfizettek. Számolatlanul vágták őket a magyarok halomba. Olyan fürgeséggel forgolódtak a csatában, mintha csak Franciahonban tanulták volna a harc fortélyait. S ha akadna bárki, aki azt vetné a szemükre, hogy nem kitartók és állhatatosak fegyverben, a hőség és a csata pora közepette, bizony azt kellene mondania, hogy tudnak sváb módra küzdeni, ha megfelelően felszerelik magukat lóval és páncéllal. Egy cséphadaró nem csépelt úgy soha, mint a hős Trencséni erős kezével, s mindazok, akik ott voltak vele a két seregben..." (Rímeskrónika)

A magyar nehézlovasok vitézsége vezetett oda, hogy a lengyelek hátul álló csapata a hadiszerencse fordultával harc nélkül megfutott, amivel kapcsolatban a kortársak, teljesen alaptalanul, az árulás vádját emlegették. Nem tudjuk, hogy a balszárnyon előrenyomuló magyarok be is kerítették, vagy csak készültek átkarolni a jobbszárnyon harmadik lépcsőben álló lengyeleket, akik tartalékként szolgálhattak Ottokárnak. A kunok szokásai ismeretében a táborhoz érve inkább az azonnali zsákmányoláshoz fogtak hozzá, semmint bonyolultabb taktikai manőverek végrehajtásához.

A kunokat illetően azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy korántsem egy barbár, gyengén felszerelt lovasnomád-kontingenst kell bennük látnunk. A könnyűfegyverzet nem azonos a gyenge felszereléssel, a könnyűlovas taktika pedig a fegyelmezetlenséggel. Éppen ellenkezőleg: az a tény, hogy a kunok széles tömegei a hadakozásból éltek, s hivatásszerűen gyakorolták a vándorló életmódjuk során elsajátított harci megoldásokat, a magyar sereg páratlanul sikeres elemét adták. Megjelenésük sajátos újítást hozott az íjásztechnikában is. Meghonosítottak egy hengeres testű, lefelé szélesedő fedeles tegezt, amelyben a nyílvesszők heggyel felfelé állhattak. A sérüléseket elkerülendő a harcosok a nyírfa vagy fűzfa kérgéből készült tegez oldalán nyitott nyíláson kersz-

tül, a korábbinál sokkal gyorsabban jutottak hozzá a nyílvesszőkhöz. Hadakozó rétegük s nemzetségfőik igen hamar befogadták a nyugati anyagi kultúra termékeit, s e civilizációs folyamat fontos állomásai éppen a hadjáratok lehettek. Paradox módon a magyar középkori lovagi kultúra legszebb emlékei kun környezetben, továbbélő pogány-félpogány szokásaik következtében kun temetőkből kerültek elő.

Nem tettünk még említést a csatában döntő szerephez jutó tartalékról. Az Ulrich von Kapellen vezetésével támadó 50-60 lovag, a fegyverhordozókkal együtt talán 250 fő megjelenése alapvető fordulatot idézett elő a csata menetében. Az addig a jobb oldalon sikeresen előrenyomuló osztrák-német lovagokat oldalba támadták, megzavarták, s végül menekülésre kényszerítették őket. A talpig vagy jórészt páncélba, most már nemcsak páncélingbe, hanem részben a technikai újdonságnak számító lemezvértekbe bújtatott, keskeny nyílással ellátott üstfazék típusú sisakot viselő lovagok és lovak rendkívül nehézkesen fordultak, védelmüket éppen ezért biztosították könnyűlovasok. Szorult helyzetben, lándzsájukat elveszítve, vagy ellenséges gyalogságnak vagy mesterséges lovasakadályba ütközve a lovagok elő tudták kapni kardjukat, vagy „misericordnak" nevezett tőrüket, gyalogosan is tudták folytatni a harcot, de többé a sokkhatást kiváltó lovasrohamra nem nyílt lehetőségük. A védőpáncélzat teljes súlya, a kiegészítő alsó öltözettel együtt a 30 kilogrammot is elérte, a védőfegyverzet teljessége és minősége természetesen lovagonként eltérő lehetett.

A harc

Az ütközet egyébként is bővelkedett a fordulatokban. A nagy meleg miatt a kora reggeli órákban elkezdődött ütközet első órái a kunok és a magyarok, illetve a németek-osztrákok sikerét hozták. Az osztrákok és a németek összecsapása az előzetes várakozásoknak és erőviszonyoknak megfelelően Ottokár lovagjainak sikerét hozta. Az osztrákok visszaszorultak, s a kora délutáni kánikulában az Ottokár-pártiak koncentrált támadása eredményeként maga Rudolf is leesett lováról, s kis híján a Waiden patakban lelte halálát. A korban idősnek számító, 60 éves Rudolf mindazonáltal helyesen döntött, amikor a patak elé helyezte harcvonalait, hiszen valószínűleg csak a folyóvíz szabott gátat nehézfegyverzetű katonái menekülésének. A páncélozott lovakon saját páncélzatuk alatt roskadozó lovagoknak a vizek komoly akadályt jelentettek, s a másik oldalon a csehek is ennek következtében szemlélték tétlenül a kunok megzavaró támadását.

Nehezen megválaszolható kérdés, hogy a vesztésre álló csatából miért nem menekült el Ottokár? A választ részben magában a csata menetében találhatjuk meg. A középkori seregrészek az egyes feudális birtokosok parancsnoksága alatt, azok címerét hordozva jelentek meg. E rendszer előnye volt, hogy a központi hatalomnak nem kellett azonnal fizetni a mozgósításért, a megjelentek magukat látták el és élelmezték. A „számlát" persze utólag benyújtották, a véráldozatot birtokokkal, a harci mének árát pénzben váltották meg, s általában a zsákmányolás, a váltságdíj kicsikarása a valóban felmerült kiadások gyors, azonnali pótlását volt hivatva megoldani. Ilyen körülmények között a rendkívül heterogén csapatokat csak a legfőbb hűbérúr személye és tekintélye tartotta egybe, akinek valamilyen módon jeleznie kellett, hogy életben van, és kezében tartja a csata menetének irányítását. Mindezt még hangsúlyosabbá tette, ha „lovagi gondolkozású" vezérekről volt szó, akik maguk is keresték személyes bátorságuk, vitézségük fitogtatását, az ellenfél vezéreivel való személyes megküzdést. Ennek következményének tekinthető Rudolf király súlyos balesete, ami akár az életébe is kerülhetett volna. Csatlósai azonban friss lovat szereztek neki, újra nyeregbe segítették, hogy megakadályozzák a katonák demoralizálódását és megfutamodásukat. Ottokár is így gondolkozhatott: minél kritikusabbá vált a csata menete, annál

Károly Róbert szobra a Hősök terén

inkább csak személyes példamutatásában bízhatott, s a halvány reményben, hogy a nálánál tíz esztendővel idősebb Rudolfot sikerül valamilyen kockázatos akcióba belerángatnia, és megölnie, ami kis híján sikerült is neki.

Ottokár tehát a csata végső, kora délutáni szakaszában nem menekült el, hanem az első vonalba lovagolva próbálta meg a lehetetlent. Csapatai azonban ekkorra a perzselő napsütésben kifáradtak, tartalék lengyel csapatai visszafordultak, s egyre hangosabban lehetett a Rudolf-pártiak szájából hallani a kiáltást: „Menekülnek! Menekülnek!" Ottokár halálát az utódok sokféle módon vélték ismerni. A királyt címeréről, a kettős farkú ezüstoroszlánról nem volt nehéz felismerni, s a gátlástalan uralkodónak ellensége is számtalan akadt a táborban. A lesből támadó tartalék beavatkozása következtében összezavarodott és menekülő cseh csatasorokban könnyen lesújthattak a királyra, aki magára hagyatva védekezhetett a túlerővel szemben. Gyilkosát sohasem tudjuk meg, a majdnem kéttucatnyi sebből elvérző királlyal többen, tudatos kegyetlenséggel végeztek, majd tetemét kifosztva, levetkőztetve hagyták a csatatéren.

A csata utóéletéről

A morvamezei csatatéren csak egy modern kőemlékművet találunk. Ennél látványosabb a csata budapesti emlékezete. A Hősök terén a magyar királyok galériájában (egyébként Károly Róbert szobra alatt) található, Zala György által 1912-ben készített dombormű örökítette meg a morvamezei ütközetet. A csata köztörténeti fontosságát illetően ma már talán kételyeink lehetnek, a felállítás időszakában, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia éveiben az esemény üzenete egyértelmű volt: A Habsburgok már uralmuk legelején is mindent a magyar katonai segítségnek köszönhettek. Minden idők legterjedelmesebb magyar hadtörténetének szerzője, Doberdói Breit József sem tud a csata kapcsán határt szabni felháborodásának, hogy az utókor, s főleg az osztrákok milyen hálátlanok a magyarok iránt. Igaz, a csata után még maga Rudolf sem fukarkodott a dicsérő szavakkal: „A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem írhatja véghetetlen örömünket, hogy oly nagylelkűen és hatalmas erővel keltetek a közös ellenség ellen..." Mára persze érthető, hogy inkább a lovagi és könnyűlovas harcmodor kifogástalan kombinált alkalmazásáért tekintjük az ütközetet a magyar hadtörténelem egyik legfigyelemreméltóbb momentumának. Ha elfogulatlanul átgondoljuk az eseményeket, el kell ismernünk, hogy Rudolf kitartásának, stratégiai tehetségének köszönhette elsősorban a győzelmet, amihez mindig is hozzátartozott a potenciális szövetségesek bevonása. Kétségtelen azonban, hogy a magyar segédhadak kiegyenlítették seregének eredendően kisebb létszámát, s komolyan megzavarták a cseheknek az ütközetre készített terveit. Nagy valószínűséggel a magyarok több ezer fős segédcsapata nélkül az adott helyen és időpontban nem vállalta volna a német király az összecsapást.

IRODALOM

Doberdói Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 7. rész. A tatárjárás utáni hadjáratok az Árpádház kihalásáig. Budapest, 1930. (CD-ROM változata Budapest.: Arcanum, 2001).; Johann Franzl: *I. Rudolf. Az első Habsburg a német trónon.* Budapest, 2002.; *Kun László emlékezete.* Szerk. Kristó Gy. Szeged, 1994, benne a Rímeskrónika fordítása, 99–111. p. Valaczkai László ford.; *Magyarország hadtörténete.* Főszerk. Liptai Ervin. Vonatkozó rész Borosy András munkája., 1. köt. Budapest, 1984.

OSZTRÁK–MAGYAR HARCOK AZ ÁRPÁD-KOR VÉGÉN

Előzmény

Határharcok Albert osztrák herceg és Henrik fia, Iván bán között 1285-ben.

A 13. század nyolcvanas éveiben az egyre zavarosabbá váló magyar belpolitikai viszonyok a nyugati határszélen a Kőszegiek önállósodásához vezettek. A karintiai eredetű család ősei még II. Géza alatt telepedtek meg Magyarországon, ahol emlegették őket Németújváriakként vagy éppen Güssingieknek, de végül is tartományuraságuk központjáról, Kőszegről nevezték el őket. Fénykorukban 17 vármegye területén több száz falu és mintegy félszáz vár adta hatalmi bázisukat. Számos alkalommal viselték a nádori, tárnokmesteri, szlavón báni méltóságokat, a kisebbeket nem is számolva, s a királyi hatalommal számtalan alkalommal dacoltak. A királlyal szemben 1272 és 1290 között öt alkalommal lázadtak fel, egyszer-egyszer fogságba vetették IV. Lászlót és utódját, sőt 1272-ben IV. Béla unokáját, Béla herceget gyilkolták meg. Agresszív hatalmi politikájukkal sikerült elérniük, hogy a magyar király, IV. László és az osztrák herceg, Albert egyaránt ellenségesen tekintettek rájuk, s végeredményében a magyar határszél a pusztító seregek martalékává vált. A magyar–osztrák és magyar–stájer határ mentén mindkét részről napirenden voltak a határsértések és egymás területeinek, várainak prédálása és elfoglalása. A cselekvésre Albert osztrák herceg szánta rá magát elsőként, aki gyorsan összeszedte az osztrák végek vitézeit, és 1285. május végén a magyar határszélre indult.

A magyarok jövetelének hírére egyik-másik osztrák azt tanácsolta, hogy – miként azt Stájer Ottokár Rímes krónikájában olvashatjuk – vonuljanak vissza, „mert a magyarokkal nem lehet úgy harcolni, mintha francia lovagok volnának, hanem hol támadni, hol meghátrálni s aztán újból támadni kell, amint éppen a helyzet megkívánja", de a németek bíztak fegyvereik erejében. A nyíl ellen – úgy vélekedtek – majd megvédi őket nehéz páncéljuk, s ha közel jutottak a magyarokhoz, majd szúrják, vágják őket.

A Stájer rímes krónika igen részletesen írja le a határ menti csatározásokat: „A németek legényeiket, az apródokat küldték ellenük. Az elsők innen is, onnan is összecsaptak, amint illett" – a nyugati katonai felfogás szerint –, de aztán a magyarok hátráltak, széjjelmentek. Kőszegi Iván helyesen határozta meg a követendő taktikát. A svábok, osztrákok, stájerek ott álltak egy tömegben. Megparancsolta, hogy ezekhez senki se közelítsen, hanem csak vegyék körül őket, lődözzenek messziről embert, lovat, míg ki nem merülnek, meg nem törnek, és meg nem adják magukat. Amint a német támadott, kitértek előle, majd másfelől lődöztek. A németek nem tudták, hogy mit csináljanak. „Küldjünk valami gyereket a magyarokhoz", mondta dühösen egy Ramswag nevű sváb lovag, „hagyják abba a lövést, jöjjenek ide, verekedjenek meg vitéz módra!" De amint a követ elhagyta a tömeget, nyíl találta és elbukott. Mások egy lovagot akartak küldeni, de egy bizonyos Emmerberg nevű így szólt: „Hát van eszetek? A magyaron mind, alig van más, mint az ing. Ezzel akarjátok, hogy harcoljanak veletek? Ők is szeretnének kardra menni, de ha ezt akarjátok, tegyétek le egy kissé a páncélos fegyverzetet." „Az lehetetlen!" – mondák a svábok – amíg kezünket,

lábunkat bírjuk, azt a gyalázatot magunkra nem vesszük, páncélunkat le nem tesszük!" – és folyt tovább a harc, most már öt órája; repült a németekre a nyíl, a dárda. Ember, ló hullott, a sebesült állatok kínjukban megvadultak. Az emberek megzavarodtak. Már most bánták a svábok, hogy nem követték az okos tanácsot. Ki hitte volna, hogy így lesz a dolog! Szidták az „átkozott pogányát", a magyarokat. „Oda vannak! meg kell halniuk!" Ember, ló már tele volt nyíllal. Csak egy mód volt már, hogy megmentsék életüket; kimerülten megadták magukat. Amint letették a fegyvert, a magyarok hozzájuk lovagoltak, elvették fegyverzetüket, ruhájukat; azután, aki valamivel különb volt, azt félreállították, ezeken Iván testvérével megosztozott. A többiből Iván a javát szintén magának válogatta, aki megmaradt, azt társainak, „vendégeinek" adta; aki pedig nem kellett senkinek, azt agyonlőtték. Aztán a magyarok „jókedvűen" hazatértek – a magyarok iránt egyáltalán nem szimpatizáló osztrák krónikás leírása szerint.

Zürichi freskó az 1305 körüli évekből

Az 1288. és 1289. évi osztrák támadás

Az egyik német krónikás szerint „a kegyetlen, gonosz Iván, aki sok évig lázongott ura, a magyar király ellen, akit a király se megzabolázni, se legyőzni nem tudott, megátalkodott gonoszsággal a magyar határt is átlépte, és Ausztria és Stájerország határvidékeit ragadozó farkasként pusztította." Ennek megtorlásaként Henrik admonti apát, a stájer főkapitány, Albert herceg parancsára Regedénél (ma Radkersburg) egy nagyobb csapat fegyverest gyűjtött össze. E rablócsapat megfékezésére Iván 300 lovast küldött Regede alá, akik az apátnak a várból kicsalt embereit megfutamították. Erre Albert herceg bosszút forralt, nagyszabású hadjáratra készült Iván és testvérei ellen, s tervéről IV. Lászlót is értesítette, aki belegyezését adta hozzá.

Albert herceg katonáit 1289. április 24-re a Bécs és Bécsújhely között félúton fekvő Traiskirchenbe fegyverbe szólította. Az itt összegyülekezett mintegy 15 ezer (?) főnyi had már másnap megindult Magyarország ellen. A sereget mintegy száz (?) szekérnyi ostromszer is követte. A határt Bécsújhelynél (Wienerneustadtnál) átlépő sereg május 4-én mindenekelőtt Nagymartont (ma Mattersburg) fogta ostrom alá. Magyarországon azonban csak Iván testvérei és barátai fegyverkeztek, s Albert sorban foglalta el a magyar erősségeket. Sopront, Nyéket (Sopronnyéket) vette be Albert, majd seregével Kabold (ma Kobersdorf) ellen fordult, amelynek őrsége szabad elvonulás feltétele alatt önként hódolt meg, s innen Lánzsér (ma Landsee), majd Rohonc (ma Reichnitz) alá vonult. Sopron és Vas megyékben 36 kisebb-nagyobb várat és váracskát foglalt el. „Eddig még nem volt példa rá – írták az osztrák krónikások –, hogy osztrák herceg oly sok erősséget foglalt volna el Magyarországon".

Sopron és Vas megye javarészének elfoglalása után Albert herceg június havában Moson megyébe ment át és (Magyar)-Óvárt vette be. Albert herceg október 2-án kezdte meg Kőszeg ostromát, amelynek őrsége keményen és elszántan tartotta magát. Még októberben egy „Priapus"-nak nevezett faltörő nagy rést ütött a város falában, mire Albert serege létrákkal rohamra ment, és be is tört a városba. De a magyarok még itt is karddal, bárddal, nyíllal, lándzsával, kővel (egyszóval ami csak kezük ügyébe akadt), ellenálltak; az asszonyok forró vizet, égő rőzsét, méhkasokat dobáltak le az ostromlókra, de végül az óriási túlerő elől mindnyájuknak a várba kellett viszszavonulniuk, ahová mindent, amit csak lehetett, magukkal vittek. Ezen a németek annyira feldühödtek, hogy több helyen felgyújtották a várost. Végül november 1-jén a várat átadták az osztrákoknak. IV. László 1289. november óta a Dunántúlon tartózkodott, de jó okkal tétlenül nézte Albert foglalásait.

Az Albert osztrák herceg elleni 1291. évi hadjárat

Ugyanezt nem tehette meg III. András, akinek hatalmát Nápolytól Bécsig nem ismerték el legitimnek Európában. Nápolyban és Rómában úgy gondolták, hogy Kun László halálával a nápolyi Anjouk örökölték meg a trónt, Rudolf pedig 1290-ben fiára, Albertre hagyta a magyar jogigényét, amit persze nemcsak Budán, hanem Rómában is kétségbe vontak. Ráadásul III. András uralma vészjóslóan indul, hiszen 1290-ben Muraközben elfogták, átadták Albert hercegnek, akitől Bécsben csak Lodomér érseknek sikerült kiszabadítania. Az összes trónigénylő közül a legveszedelmesebb Albert osztrák herceg volt, aki különben a határ menti várak nagy részét a Morva határtól le a Drávaig már amúgy is kezében tartotta. Nem véletlenül III. András koronázási esküjében is szerepelt, hogy a Szent Szűznek, azaz Magyarországnak a németek által elragadott birtokait köteles visszaszerezni.

András király már 1291. április 22-én követet küldött Albert herceghez Bécsbe, hogy adja vissza a még mindig megszállva tartott magyar erősségeket. A magyar király nyomban hozzálátott a mozgósításhoz, és június végén Székesfehérvárott bontotta ki a királyi zászlót, hogy a sereg élére állva, Albert ellen elinduljon. Nagy szerepe volt András sikerében az Alberttel ellenséges salzburgi érsekkel kötött szövetségének. Ebben a seregben nagyszámú fegyveres kísérettel részt vett a világi főurak mellett Lodomér és János érsek, valamint a püspökök és prépostok legtöbbje.

A támadást a Duna mindkét partján intézték. Egy kisebb rész a bal parton „vörös" Ménoldfia Ábrahám vezetésével Nagyszombatnál (ma Trnava) egy kisebb osztrák csapatra bukkanva azt megtámadta, megverte és a hatalmába került zászlókat diadalmi jelként a királynak elküldte. Innen a magyar had egy része Sasvárnak (ma Šaštín) indult és azt elfoglalta, a másik nagyobb rész pedig Csák Péter nádor fia, Máté alatt Pozsonyt támadta meg, de ez a támadás nem sikerült, még akkor sem, amikor „vörös" Ábrahám is közbevetette magát tartalékhadával, s 50 vitézével együtt maga is súlyosan megsebesült.

Augusztus első napjaiban a magyar sereg továbbnyomult előre Bécs felé, s III. András Schwechatnál vert tábort. Csak kisebb csapatokat küldött a város alá, a környező vidékét pedig tűzzel-vassal pusztították. E csapatok vezére Baksa Simonfia György volt, aki ezúttal is jelét adta kiváló képességeinek. Magát Bécset Albert herceg védelmezte jelentős számú osztrák, stájer és sváb katonával.

Közben III. András maga is közelebb vonult Bécshez, s amikor a magyarok annak külvárosait felgyújtották, augusztus közepe felé egy nagyobb német–sváb sereg kitört a városból, amiből aztán kemény ütközet fejlődött ki. Ebben a magyarok „dicsőséges győzelmet arattak", mire Albert herceg kénytelen volt hadait Bécsbe visszavonni. A magyarok Bécsnél haditornát is tartottak, ami egyike a magyarországi „lovagi" tornák legkorábbi említéseinek.

Fazéksisak az 1300 körüli évekből mai svájci gyűjteményből

A féktelen pusztítás eredményeként a magyar csapatok is ellátási problémákkal szembesülhettek, s valószínűleg nem voltak felszerelve egy olyan nagy város ostromára, mint Bécs. Korábban Albert herceg seregei még a kisebb Kőszeggel is alig bírtak el. A magyar vezérek is többet vártak és reméltek a béketárgyalásoktól, mint a nyers erőtől. Augusztus 20. és 26. között a tárgyalások eredményre is vezettek, miközben a magyar sereg a kiélt, elpusztított vidékről Hainburg mögé a magyar határra vonult, s ott várta be a tárgyalások eredményét. A tárgyalásokra az osztrákok 25, a magyarok pedig 32 egyházi és világi főurat delegáltak. Hosszas tanácskozás után a felek abban állapodtak meg, hogy mindkét részről négy-négy bírót küldenek ki a végleges megállapodás megszövegezésére. Ezek augusztus 26-án „egy éles hangnemű tanácskozás után" egyhangúlag azt a határozatot hozták, hogy Albert herceg lemond a magyar koronára való igényeiről és a Magyarországon elfoglalt összes várat, várost visszaadja, nevezetesen Pozsony várát és a várost, Nagyszombatot, Kaboldot (Kobersdorf) és Németújvárt (Güssing) minden tartozékával, a többi várat azonban, „akár nemes ember, akár másvalaki tulajdona legyen, lerombolva, mert gonosz egy nép az ottani: nappal rabolnak, éjjel lopnak". Augusztus 28-án nem messze Pozsonytól Köpcsénynél (Kittsee) a két uralkodó a megkötött békét esküvel is megerősítette.

Göllheimi csata, 1298. július 2.

Habsburg Rudolf német császár 1292. május 5-én elhalálozott, s a német választófejedelmek nem fiát, Albert osztrák herceget, hanem a nassaui grófot, Adolfot, egy valóban szegény fejedelmet választották meg a birodalom császárává. Albert herceg 1298-ban elérkezettnek látta az időt, hogy a német császári trónra való igényét érvényesítse. Ennek az évnek az elején a Bécsben egybegyűlt német fejedelmek és főurak abban állapodtak meg, hogy Albert a tőlük és III. András magyar királytól kapott segédcsapattal támadja meg Adolfot, s szerezze meg a trónt. Ezt nagyban megkönnyítette, hogy 1297-ben III. András második felesége Albert herceg leánya, Ágnes lett, amivel a magyar királynak sikerült kitörnie nemzetközi elszigeteltségéből.

Bécsben ekkor azonban már egy újabb eljegyzésre készülődtek. A magyar Árpád-házi Erzsébetnek, András első házasságából származó lányának Vencel cseh király fiával való eljegyzésére 1298 februárjában került sor. Bécs városában rengeteg egyházi és világi előkelő gyűlt egybe. A források szerint a sok magyarnak és kunnak alig lehetett szállást biztosítani, leginkább a külvárosokban szálltak meg. Sokat erőszakoskodtak a nőkkel, a

Stubentornál tíz garázdálkodó magyart öltek meg egyszerre, köztük egy, a forrásokban is azonosítható Alpra nevű kun előkelőt. A fejedelemi találkozó egyúttal a következő hadjárat előkészítésül is szolgált.

III. András eleget tett Albert herceg kérésének és Miklósfia Demeter mestert, zólyomi és pozsonyi főispánt rendelte ki 200-300 lovassal Albert támogatására. Ez a csapat jórészt pozsonyi, zólyomi, liptói, bányai várnépekből alakult, többek között a későbbi Madách és Szinnyei családok őseivel. Albert a házasságkötés után 1298. február végén vagy március elején indult el Bécsből seregével a „távoli Németországba", ahol a több száz magyart különösen megbámulták. A sereg délnémet területeken keresztülhaladva Augsburg, Schaffhausen, Freiburg vonalon, Strassburg tájékán elérte és átlépte a Rajnát. Döntő csatáját Albert 1298. július 2-án a Rajna bal partján, Wormstól nyugatra Göllheimnél vívta meg Nassaui Adolffal. A magyar segédhad az Albert által személyesen vezetett második harcvonalban állott. A csata Albert teljes diadalával végződött. Ellenfele, Adolf a csatatéren esett el, és császári trónját most már minden nehézség nélkül foglalta el. A csata előtt Albertet Mainzban június 23-án megválasztották német királynak. Adolf igen szerencsétlenül és vakmerően harcolt, hol lováról zuhant le, hol a sisak esett le fejéről. Hibázott, hogy az úton lévő segélycsapatokat, így például a trieri érsek katonáit nem várta be. Halálának helyét már a középkorban a helyszínen felállított kereszt jelölte.

A magyar király Demeter szóbeli információi, illetve Albert király levele alapján hamar megismerte az eseményeket, s szeptember 1-jétől számos okleveles adománnyal honorálta hívei erőfeszítéseit. Ők vagy megsebesültek, vagy előkelő foglyokat ejtettek, s rendre megemlítik a Rajna folyó nevét, illetve Adolf király halálának a tényét.

A göllheimi csata katonai jelentősége abban jelölhető meg, hogy bizonyítja: ütőképes kontingensek kiállítására a magyar udvar még a politikai válságokkal terhes időkben is képes volt. Ráadásul olyan csapatokat állítottak ki, amelyek aktívan avatkoztak be az európai nagypolitikában. Tény, hogy rövid időn belül másodszor segítették a magyar segédcsapatok a Habsburg-dinasztiát hatalmának és uralmának megalapozásában és kiterjesztésében, igaz, ennek értelme és jelentősége csak a 16. században fog kiderülni. A német fejedelmek pedig csalódtak, mert Albert vaskézzel fogott hozzá hatalma megszilárdításához, 1298-ban már fiainak adta hűbérbe Ausztriát és Stájerországot. Ausztriai uralmát is megreformálta, különösen a pénzügyi igazgatást, számba vette a regáliákból származó jövedelmeket. Miután 1306-ban meghalt az utolsó Přemysl király, III. Vencel, a Habsburgoknak jó esélyük volt, hogy azt is birodalmukhoz csatolják. Ekkor történt, hogy az éppen hadi előkészületeket tévő Albertet egyik vérig sértett rokona, egy bizonyos Parracida János meggyilkolta 1308. május 1-jén.

III. András képe a Thuróczy-krónikából

Utóélet

Nem kevésbé érdekes, hogy az 1308-ban meghalt Albert osztrák herceg leányának, a matuzsálemi kort megért Ágnesnek (*1281, †1364), III. András második feleségének emlékei svájci területekhez kapcsolják a legkorábbi magyar Habsburg-emlékhelyeket, nevezetesen Königsfelden monostorához. Maga Ágnes 1317-től élt itt apácaként, s megújította azt a monostort, amelyet özvegy anyja alapított az atyja, Albert elleni merénylet helyszínén, a svájci Windisch mellett. A hagyomány szerint az udvaron álló hatalmas fát maga Ágnes ültette. 1325–30 között készült üvegablakai adják meg a templomnak a Habsburg-emlékhely jelleget, s egyúttal a templomot európai súlyú művészeti alkotássá emelik. Az ablakokon a Habsburgok mellett Árpád-házi Szent Erzsébet is látható, kezében a magyar kettős kereszttel. Ágnes királyné Magyarországról sok kinccsel, a königsfeldeni krónika szerint 800 ékszerrel távozott. A magával vitt kincsek közül III. András király velencei eredetű dyptichonját (István, László, Imre, Erzsébet alakjával, és velencei szentekkel) Ágnes Königsfeldennek ajándékozta, s ma a berni Historisches Museum féltett kincseként tekinthető meg.

Ágnes mostohaleányát, azaz III. András és Fennena leányát, Erzsébetet, miután eljegyzése felbomlott, domonkos apácaként Svájcban helyezték el. A Zürich melletti Tössben szent életű apáca hírében halt meg 1336. október 31-én. Mostohaanyja nyilván politikai meggondolásokból kényszeríti ki a királylány gyors zárdába vonulását, mivel személye megzavarta volna Magyarországon 1291 után a Habsburgok által is támogatott Anjou-uralom megteremtését. Emlékei közül sajnos alig maradt valami hírmondóba: ma is olvashatjuk középfelnémet legendáját, amely Magyarország királynőjének nevezi, s megtekinthetjük a zürichi régészeti múzeumban síremlékének fedőlapját. Amint láthatjuk, az 1290-es évek Habsburg–magyar csatáinak, majd szövetségeinek inkább művelődéstörténeti hozadéka van, semmint hadtörténeti, még ha 1526 után ezek történeti jelentősége kétségkívül fel is értékelődött.

Irodalom

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.; Lenkey Zoltán–Zsoldos Attila: *Szent István és III. András.* Budapest, 2003.

Forrás

III. András király oklevele Pós ispánnak és fiainak. (1299. október 29.). Kiad. Kristó Gyula (szerk.): Középkori históriák oklevelekben, 1002–1401. Szeged, 1992. 124–125. p. Koszta László ford.

„Megfontolván Merse fia Pós ispán fia István, szeretett hívünk hűséges szolgálatait, amelyeket nekünk országunk különböző hadjárataiban készséges igyekezettel nyújtott, és folyamatos szolgálatokban nem félt nyújtani. Saját magát és testvérét a mi és egész országunk számára hasznosan felségünk szeme előtt a szerencse forgandóságának alávetette. Számtalan tette közül néhányat jelen oklevélben előadunk:
Először is midőn a kiváló férfiút, Demeter mestert, pozsonyi és zólyomi ispánt, szeretett hívünket a nagyságos hercegnek, Albert úrnak, most a rómaiak mindig dicsőséges királyának, egykor Ausztria és Stájerország hercegének, császárrá választott szeretett atyánknak a segítségére a németek túlsó és távol eső területeire küldtük ki, ott az említett István urával, ti. Demeterrel elérkezve Strasbourg (Strassburg) város körül a Rajna folyó mellé, és onnan előrenyomulva szeretett atyánkkal, Albert úrral, római királlyal és Demeter mesterrel indult hűséges familiárisaink társaságában az ellenségre, Adolf volt római királynak és népének cselt vetve, ellenük csodálatosan és dicsőségesen harcoltak. S itt István két testvére két életveszélyes sebet kapott és szenvedett el, miként erről említett szeretett atyánktól kapott levélből megbízhatóan meggyőződtünk. Továbbá midőn országunk bizonyos lázadói ellen általános hadjáratot indítottunk, és Demeter mestert, valamint más báróinkat néhai Péter nádor fiai, Máté és Csák, országunk lázadói és pusztítói ellen küldtük ki, Holics (Újvár, ma Holič) nevű váruk ostromában az oroszlán bátorságával küzdő Istvánt az ellenség megölte. Szolgálatait vagy katonai tetteit ura, maga Demeter mester és báróink, akik akkor jelent voltak, élő szóval jelentették nekünk."

AZ ELSŐ VELENCE ELLENI HADJÁRAT. ZÁRA OSTROMA 1345–1346-BAN

Előzmények

Amikor Könyves Kálmán király 1105-ben bevonult Zárába, a mai horvátországi Zadarba, a város már több évszázados múltra tekintett vissza, sőt álltak még római időkben kiépített paloták, fórumok, vízvezetékek; a bizánci uralom alatt sztratégoszi székhely lett. Püspöke 1154-ben érseki címet kap, és a grádói pátriárka alá tartozik. Az óváros egy jól védhető földnyelvre épült, ahonnan uralni lehetett egész Közép-Dalmáciát. Mindvégig fontos kereskedelmi és hadikikötő, nem véletlen, hogy a második világháborúban mint olasz kikötővárost súlyos szőnyegbombázások érik. Kálmán a magyar királyok dalmáciai jelenlétének sokatmondó emlékeit hagyja hátra, palotát épített, valamint egy helyi nemesasszony által emelt Szűz Mária-monostorban több, máig látható felirat örökítette meg 1105-ös győzelmét és bevonulását.

A magyar királyok a dalmáciai partvidékhez hasonlóan Zárát sem birtokolták zavartalanul, sőt uralmuk inkább csak háborúkkal terhes évtizedekre korlátozódott. A magyar uralom már az 1110-es években megingott, a magyar párt nehezen állta a versengést Velencével, mégha a 12–13. században sikerül is átmenetileg birtokolni. Különösen III. Béla király fordított nagy figyelmet e területre, s szerezte vissza Manuél bizánci császár halála után 1181-ben. Jól ismert, hogy a IV. keresztes hadjárat során a velenceiek rábírják a keresztény flottát, hogy támadják meg és foglalják el a várost 1202-ben. Imre magyar király, aki III. Bélától megörökölte a keresztes fogadalmat, tiltakozott is a nyugati keresztesek akciója miatt a pápánál, csekély eredménnyel. Testvére, II. András, aki végül 1217–1218-ban teljesítette apja keresztes fogadalmát, lemondott a város feletti, ekkor ténylegesen nem is birtokolt jogairól, s azt a szállítás fejében átengedte a velenceieknek. E ténynek köszönhető, hogy a lemondást tartalmazó hajóbérleti szerződést a velenceiek gondosan megőrizték és az máig olvasható. A magyar királyok II. András lemondását persze nem tekintették véglegesnek, s az Anjouk alatt magyar uralom alá kerül 1311–12-ben, majd Nagy Lajos alatt 1345–46-ban, végül a dicsőséges második velencei háború eredményeként 1357 és 1401 között.

Zára felé

Károly Róbertnek nem maradt energiája az egyébként is zavaros tengerparti ügyek rendezésére, de fia, Lajos trónra lépte után rövidesen katonai akciókra szánta el magát. 1344 szeptemberében Alsólendvai Miklós szlavón bán vezetésével érkezett egy négyezer főnyi sereg, hogy a királytól függetlenedő horvát nagyurakat megrendszabályozza. Ekkor a Nelipicsek knini sziklavárára csaptak le, amelyet elfoglalni nem, de a várúr özvegyét és fiát átmenetileg hódoltatni tudták. 1347 júliusában a király személyesen szállt hadba, Kotromanics István bosnyák bán seregével együtt, s számuk talán 10–20 ezret is elérhette, Bihácsig (ma Bosznia-Herecegovina, Bihać) nyomult. Velence velük szemben Klissa és Skradint (Scardona) grófját, Nona városát támogatta, utóbbit még 200 katonával is kisegítette, Zára azonban a magyarokhoz közeledett. E lépésekkel kivívták Velence neheztelését és

fegyveres beavatkozását. Az európai hatalmi pozíciókra törő magyar dinasztia és Velence közötti első jelentős fegyveres összeütközésre a város falainál került sor.

Az ostrom első hónapjai

Zára ostromának története két névtelen szerző jóvoltából nagy részletességgel megörökítésre került. A krónikák érdekessége, hogy az egyik Zárában íródott („Zárai névtelen"), s így végig magyar szimpátia, a magyar király iránt tanúsított hűség dicsérete jellemzi a művet. Ugyanakkor hátránya, hogy érthetően, de igen tendenciózusan a záraiak szerepét hangsúlyozza a küzdelmekben, sokszor a magyarok rovására. Az emigráns záraiak révén a magyar udvarba, a magyar udvari krónikások kezébe is eljuthatott. A másik munka érdekessége, hogy velencei, s szintén nagyon jól értesült, de a zárainál jobban tekinti át az eseményeket. A szöveget kiadó tudós kutató nyomán „Morelli névtelenje"-ként szokták emlegetni.

A velenceiek már Nagy Lajos bihácsi tartózkodása alatt fenyegető leveleket küldtek Zárába, s közben felszerelték a velencei flottát Pietro Canali tengernagy vezetése alatt. A velencei tengernagy öt gályával 1345. augusztus 12-én hajózott be a zárai kikötőbe, s rögtön fogságba is ejtette a város három előkelő patríciusát, a velencei polgárokat kitelepítette (mai kifejezéssel evakuáltak) a városból, a zárai hajókat konfiskálta, a Zára ellen lázadó Pago (ma Pag) szigetét pedig támogatásában részesítette, miközben az ottani záraiakat elfogatta. A dózse követe ultimátumszerűen a teljes megadást követelte Zárától, a falak és erődítmények átadását. A velencei csapatok a szárazföldön is előretörtek, Marco Giustiniano vezetésével, talán 20 ezren Nonánál álltak. Feladatuk az előkészítő szakaszban az volt, hogy a város szárazföldi hátorszägát, az ottani birtokokat pusztítsák, s minél több kárt okozzanak. A polgárok a szárazföldről beszorultak a város falai mögé, akiknek száma így a 28 ezret is elérhette, fegyvereseik számát pedig hatezerre becsülték. Megerősítették a magasabb épületeket, a kikötő partja és a kapuk védelmére az árkokat kimélyítették. Legfontosabb a kikötői záróláncok elkészítése és felerősítése volt, amire a Velencével szembenálló Ancona vállalkozott.

Az események gyorsan peregtek, augusztus 15-én a záraiak egy Trauból Velence támogatására küldött hajót fogtak el, rajta tíz előkelő nemessel, majd szeptember 25-én egy szintén Velencével szövetséges raguzai (ma Dubrovnik) hajót fogtak el, s legyilkolták a legénységet. A város elleni támadás kulcsa azonban a kikötői zárólánc megsemmisítése volt. Ezért már szeptember 6-án két velencei gálya megkísérelte szétszakításukat, de kísérletüket észrevették. A templomok harangjai fellármázták a várost, s a falakról meghiúsították a velencei akciót. Nápolyból is segítséget vártak a záraiak, de András hercegtől nem kaptak választ segélykérő levelükre, hiszen miután az szeptember 17-én barátságosan fogadta követeiket, másnap már meggyilkolták.

Ám szeptember 8-án Nagy Lajos levélben biztosítja őket, hogy személyesen siet egész haderejével a megsegítésükre. A zárai piacon felolvasták a levelet, s lélektani hatása leírhatatlan volt. Zúgtak a harangok, szólt a zene, és ropták a táncot. Szerte a városban kitűzték a magyar zászlót, letépték a velencei szimbólumokat. Az öröm persze korai, és részben alaptalan volt: Hiába indultak el magyar segédcsapatok, Velence szövetkezett a Subicsokkal, Kotromanics István boszniai bánt, a segédcsapat vezérét állítólag megvesztegették. Amit ekkor még csak Nápolyban és Budán tudtak: a magyarországi Anjou herceg, András meggyilkolása egy csapásra átrajzolta a külpolitikai prioritásokat, s Zára elvesztette a magyar adriai-tengeri stratégiában eddigi helyét. A váltás, Zára háttérbe szorulása nem biztos, hogy utólag helyeselhető, hiszen Dalmácia és az ottani flotta birtokában sokkal könnyebb lett volna a kapcsolattartás a nápolyi magyar párttal, s majd a magyar expedíciós csapatokkal.

Szeptember 27-én egy éjszakai csellel próbálkoztak a velenceiek, amikor elrejtették néhány száz fős egységüket egy közeli völgyben, de szerencsétlenségükre a záraiak az egyik toronyból észrevették a mozgást. Kitörtek a falak mögül, s a támadókat a tengerbe szorították. Ekkor érkezett vissza a záraiak követe Lajos királytól, aki tolmácsolta a magyar király buzdító szavait, s ekkor húztak fel egy toronyra egy Nagy Lajos címerével díszített zászlót.

Az ostrom leglátványosabb momentuma az volt, amikor a Szent Chrysogonus templommal szemben a velenceiek hatalmas favárat, a helyiek szóhasználatában „sticatum"-ot, korabeli magyar kifejezéssel „székácsot" építettek, nyilván, hogy elzárják a város és a szárazföld közötti kapcsolatot, s onnan belássanak, szükség esetén belőjenek a városba. Ennek őrségét a nagy terhelés miatt gyakran cserélték, s kiemelt zsoldot kaptak. Az építés sem volt problémamentes, hiszen a favárra tervezett tornyok egyike még emelése közben összedőlt. Erre a középkori védők szokásos módszere az volt, hogy hadigépeket készítettek, amivel megpróbálták azt megrongálni, illetve felgyújtani. Közben a magyar felmentő sereg István boszniai bán és Miklós szlavón bán vezetése alatt megközelítette Zárát, s már ott fogadták a városból küldött újabb követeket.

Ekkor kétségkívül valaminek történnie kellett, talán vesztegetésnek, amit persze természeténél fogva nehéz bizonyítani. A magyar vezérek egy ideig kérették magukat a segítségnyújtásra, majd hivatkozással a velenceiek nagy számára, harcérintkezés nélkül visszafordultak. A velencei tanács, a Signoria fennmaradt hálálkodó levelei az itteni velencei kapitányoknak ezt a verziót alátámasztani látszik, ugyanakkor a Nagy Lajos vezette magyar sereg későbbi kudarca arra utal, hogy a velenceiek olyan jelentős, úgy tűnik, első sorban minőségi fölénnyel rendelkezhettek, hogy a segédhad vezérei helyesen tértek ki az ütközet elöl. A háttérben megkerülhetetlenül ott van a velencei és magyar sereg taktikája, képzettsége közti különbség, amit később még annyiszor megtapasztaltak az itáliai hadjáratokban a magyar vezérek. Megjegyzendő, hogy Miklós bán belpolitikai ellenfelei nem hagyták kihasználatlanul az esetet, s elérték a posztról való visszahívását, miként, talán nem véletlenül, 1356-ban, az újabb velencei háború előestéjén is megbuktatták. Ekkor a velenceiek biztosak voltak a dolgukban: egyfelől folytatták a pszichológiai hadviselést, a polgárok város környéki szőlőinek és gyümölcsöseinek, olajfaligeteinek a pusztítását, másfelől fokozták a katonai nyomást. A helyiek szerencséjére közel volt november 25-e, a város védőszentjének, Szent Chrysogonusnak az ünnepe, amikor Miklós érsek az ünnepi szentmisén egy buzdító prédikáció keretében a magyar király segítségének ígéretével öntött ismét lelket polgártársaiba, s felmutatott egy zászlót, amelyet Lajos király küldött a városnak hűsége jeléül. Ezt a lobogót a körmenet végeztével a piacon vonták fel egy tizenegy lábnyi magas rúdra.

Az ostrom még nagyobb intenzitással folyt tovább, mivel Velencében nem értették, hogy mi a velencei győzelem elmaradásának oka. Hadigépek sorát vetették be, s felépítettek egy második favárat. December 2-án érték el a velenceiek első jelentős katonai sikerüket, amikor állítólag ismét vesztegetéssel bevették a Szent Kozma és Damján erődöt, foglyaikat pedig mind leölték. A források ez esetben a vesztegetés vádját félreérthetetlenül alátámasztják. A velenceiek tovább akarták hadigépkészletüket erősíteni, s ennek jele lehet, hogy a záraiak egy olyan hajót fogtak el, ami tele volt hadigépekkel. Ezeket sikerült is a védőknek rendszerbe állítaniuk, s segítségükkel ledöntötték a második favárat. A sikert balszerencse követte, mivel egy nagy tornyos velencei gálya elvágta és elhúzta a kikötőt védő láncot. Pedig most is meghúzták a harangokat, s megpróbálták a kikötő védelmét hajóikkal biztosítani. Névtelen szemtanúnk szerint a velencei terv ismét furmányos volt, hiszen a lánc szétszaggatásával egy időben, kihasználva azt, hogy mindenki a kikötőbe

fut, a megvesztegetett záraiaknak be kellett volna engedni a kapukon a velencei egységeket a szárazföld felől. Ez azonban kitudódott, s az összeesküvők börtönben végezték.

Velence a diplomáciai csatornákat sem zárta le, s februárban Albert osztrák herceghez küldtek követeket, hogy immár a nápolyi tragédia ismeretében egyezkedjenek Nagy Lajossal. Lajos hajókat szeretett volna kapni tervezett nápolyi hadjáratához, ám ezt a velenceiek visszautasították, ugyanakkor hiába kínáltak Záráért 40 ezer aranyat. 1446 márciusa a nagy remények hónapja. Megkapják a magyar király március 3-i keltezésű levelét, amelyben megüzeni, hogy személyesen indul a város felmentésére. Erre valóban nagy szükség volt, mivel a favárakat most már tornyokkal látták el, cementburkolat védte a gyújtónyilak ellen, s számszeríjjak, faltörő kosok, vetőgépek törték a bástyákat és gyilkolták a védőket.

Május 16-a ismét az ostrom emlékezetes napja. Szárazon és vízen támadásba lendültek a velencei csapatok, a tenger felől harminchat gályán közeledtek. Amint Villani írja krónikájában, „a tengeren nagy rohamot rendeztek négy nagy bástyás hajóval, s falra vethető repülő hidakkal, húsz fedett bárkával, ostromgépekkel, 32 számos íjásszal felszerelt gályával". Létrákat vetettek a bástyafalaknak, s a védőknek minden elszántságukra szükségük volt a túléléshez: forró vizet, szurkot öntöttek, köveket dobtak le, nyíllal védekeztek. Egy esti zivatar szerencsére lehűtötte a velenceiek elszántságát, s visszavonultak.

A záraiak elkeseredésükben a királyhoz ismét Marino ferences szerzetest menesztették, aki Lajos királlyal május 27-én már útközben találkozott. Lajos megértette a veszélyt, s másnap gyorsított menetben indult a tengerpartra, s nem is eredménytelenül, mert június 4-én már Szemelniknél volt, hét mérföldnyire Zárától. Erre a velenceiek nagyon megijedtek, hiszen felmentő sereg érkeztekor az ostromlókból könnyen válhatnak ostromlottak, s két oldalról összeroppanthatják őket. A szükséghelyzetben felgyújtották mindazt, amit korábban az ostrom céljaira emeltek: a falon kívüli erődítéseiket a nagy favár kivételével, a kikötővel szemben épült kisebb favárat, és a napokkal korábban elkészült szokatlan magasságú ostromtornyot.

Június 12-én 2000 válogatott lovassal kilovagolt a király a tengerhez, ahonnan jól lehetett látni a várost. Ott már díszítették a házakat, egy küldöttség pedig a város kulcsaival járult Lajos elébe. A magyar sereg táborának sátrai mindent elborítottak, nem kis pszichológiai hatást váltva ki a szemlélőkben. Jellemző a lelkesültségre, hogy a városban már azt is tudni vélték, hogy Lajos kijelentette: „Inkább sírját leli Zárában, semhogy legjobb híveit elhagyja, vagy csontjait fogadja magába Zára, ha nem szabadítja fel azt a velencei uralom alól!" A támadás előkészítettségét mutatja, hogy Lajossal tartott Bertrand aquileiai pátriárka, Velence ellensége, aki segédcsapatokat is hozott magával. A csapatok nagyságát illetően teljes bizonytalanságban vagyunk, hiszen azok a középkori nagy számok bűvöletében a magyar sereg esetében 100 ezertől szóródnak 20 ezerig, s szintén kérdés, hogy a velenceiek voltak-e 20 ezren, s a záraiaknak volt-e 8200 íjászuk és számszeríjászuk. Maga Villani 30 ezernél is több magyart és németet, jórészt lovasokat, köztük 20 ezer íjászt említ. A gyors előrejutásnak persze megvolt az ára, mivel hamar komoly élelmezési nehézségek merültek fel. A környéken a velenceiek mindent elpusztítottak, a városban pedig értelemszerűen megcsappantak a készletek, s ami maradt, annak a kalmárszellem csillagászati árat szabott. A város egyébként vízben szenvedett talán leginkább hiányt, élelemből és borból másfél évre ellátták magukat, s közben is szereztek, pl. Anconától utánpótlást.

A leírásból is valószínű, hogy Lajos ez esetben egy tömeges hadbavonulást választott, általános felkelést hirdetve a hadjárat irányába eső megyékben. Engel Pál találó megfigyelése kétségkívül helytálló, hogy nagy tömegű, de kevésbé ütőképes hadakkal inkább a Balkánra vonultak, esetleg Litvániába (bár ott a távolság

miatt a gyalogosok bevetése szóba sem jöhetett). Az általános felkelésekre egyébként szükség volt, miután Engel Pál számításai szerint 1372-ig nagyjából minden második évben hadjáratot hirdettek meg. Ugyanakkor nem hirdették meg egyszer sem, ha itáliai területre kellett vonulni, ahol sokkal felkészültebb és képzettebb ellenfelekre kellett számítani. Itt jelent meg az elit haderő, a királyi lovagok és familiárisok csapategységeiből, amelyek valóban igen közel állhattak a nyugat-európai lovagi seregekhez, amelyeknek alapegysége a „lándzsa" volt, egy nehézfegyverzetű lovaggal és a hozzá tartozó két-három könnyűfegyverzetű íjásszal. Persze, az itáliai fronton is ki kellett egészíteni az elit csapatokat könnyűlovas tömeggel, amit oly jellemzőnek talált és írt le a firenzei krónikás, Villani. Ezzel szemben a „tömeg-sereg" lehetett jellemző a megyésispánok és királyi várnagyok által vezetett „bandériumra" (zászlóalj), a szegényebb nemesekkel, mezővárosi polgárokkal, parasztokkal. Zsigmond királyt később nyilván e szegényebb réteg csekély harcértéke ösztönözte hadszervezeti reformjára, s ragadtatta olyan kifejezésekre, hogy az általános felkelés katonái „inkább koldusoknak látszanak, mint harcosoknak". Az 1346-os évi eseményekből az derül ki, hogy ekkora Lajos számára nem kristályosodott ki a hadbavonulási gyakorlat, s seregében a leírások, így Villani szerint is, többségben volt a könnyűlovas íjász elem. Ők voltak azok, akik nem tudtak eredményt elérni a velencei zsoldosokkal szemben, s a velenceiek ráadásul a magyarokat belekényszerítették árkokkal védett faváraik rohamozásába, a lovasok számára előnyös nyílt mezei ütközet helyett. A magyar hadvezetés súlyos taktikai hibát követett el, amikor a velenceiek erődítményharcászatával szemben kívánt eredményt elérni.

A magyar seregnek nem lett volna más dolga, mint a legerősebb, s ekkora az egyetlen velencei favárat elfoglalni. Június első napjaiban a Névtelen szerint Lajos egy lelkesítő beszédet tartott a vezéreknek, emlékeztette őket mindazokra a jótéteményekre, amelyeket apjától nyertek. Majd a záraiakkal együtt megtámadták a tornyot, s megpróbálták felgyújtani. Ekkor a velenceiek kitörtek a toronyból, s a kívülről érkező velencei lovasokkal sikerült egyesülniük. Ha valóban így történt, komoly hibát követtek el a magyar–zárai csapatok, amit csak súlyosbított, hogy a magyar vezérek egy része állítólag nem avatkozott be a harcba, amiben a Névtelen ismét a velencei aranyak hatását kereste.

Az ostrom legvitatottabb pontja a magyar seregek magatartása a júniusi harcokban. Nem lehetetlen, hogy a zárai névtelen egyszerűen patriotizmusból tette meg bűnbaknak a magyarokat, s tulajdonította a város elvesztését az ő tehetetlenségüknek. Más forrásaink ezt nem erősítik meg, a magyarországi dubnici krónika talán a zárai forrás nyomán ismétli meg az árulás vádját, ami egyébként is visszatérő toposza a középkori krónikásirodalomnak. E találgatásoknak némi alapot adhatott az a körülmény, hogy Velence valóban kínált pénzt júniusban a dalmáciai birtokokért: Lajosnak 100 ezer aranyat, a bosnyák bánnak és a bároknak 20 ezret, de magának Zárának a megszerzéséért is 60 ezret, illetve 10 ezret kínáltak. Ugyanakkor a névtelen leírása ellen szól továbbá, hogy július 1-jén kemény harc lehetett Zára körül, amiben a magyarok valóban komoly veszteségeket szenvedtek, s nem maradtak tétlenek, szemben a zárai forrás állításával. A források egy sor nemes halálát és sebesülését jegyezték fel, köztük éppen az egyik meggyanúsított Alsólendvai Miklós bánét, vagy Poháros Péter abaújvári ispánét. Peter Suchenwirt osztrák címerköltő is megemlékezik a harcokról, aki Cillei Ulrikról leírta, hogy „először Záránál vitézkedett Magyarország gazdag királya mellett, ki hatalmas sereggel, 60 ezernél több emberrel sok napon át táborozott a város előtt, nagy tiszteletet és becsületet kivívva. Számtalan íj, nyíl, lándzsa osztogatta naponta fáradhatatlanul a halált mély és keserű sebekkel. Az apró lövöldözések mégsem vették el a vitéz kedvét, mindvégig kitartott a király mellett."

Végül a záraiak visszamenekültek a városba, miközben a velenceiek felgyújtották a favár ellen kihozott ostromgépeket, s egyedül Alsólendvai Miklós bán ostromtornya maradt épségben. A velenceiek érthető okból elégedettek voltak a nem várt győzelemmel: a július 4-én kelt okleveleik keltezésébe kivétel nélkül mind beleszőtték: „azon a napon, amelyen a szerencsés hírt kaptuk seregeinknek a magyar király fölött kivívott nagyszerű és dicső győzelméről". Nagy Lajos megkísérelte a béke közvetítését Velence és a Zára között, de mivel azok a Záráról való lemondást szabták feltételül, nem jött létre egyezség. Végül a magyar király visszaindult Budára seregének maradványaival.

A források híradása alapján úgy tűnhetett, hogy a kapituláció napokon belül bekövetkezik. Ezzel szemben a záraiak még fél évig tartják magukat, aminek több oka lehet. A veszteségek csökkentése céljából Velence lehet, hogy előnyben részesítette belső lázadás szítását Zárában, aminek jó esélyei voltak. Az élelmiszerkészletek most már valóban leapadtak, a drágaság már mindenkit sújtott („a borjúhús fontját harmadfél ezüstön alul nem lehetet kapni!"), s külső segítségben reménykedni nem lehetett. A város vezetői azonban mindenáron igyekeztek elkerülni a feltétel nélküli megadást, nyilván saját privilégiumaikat, befolyásukat is féltve. Eközben szinte már másodlagossá vált, hogy a velenceiek által ismét felépített fa ostromtornyokat sikerrel gyújtották fel a védők, s a sikertelennek bizonyult Canalit a Signoria Andrea Mauroceinóval váltotta fel a csapatok élén. Szintén megvesztegetéssel vették be még augusztus 12-én a zárai Szent Mihály erődöt. Annál izgalmasabb volt a kémek, összeesküvők leleplezése a városban, akikből egyre több akadt. A tárgyalásokba végül a boszniai bán is bekapcsolódott, ami ismét esetleges érintettségének kelthette látszatát, hiszen korábban minden külső közvetítőtől elzárkóztak a velenceiek. November 25-én a zárai tanács a tömegek nyomására elfogadta a kapitulációt, s amint történni szokott, december 21-én a tömeg a bevonuló velenceieket éljenezte meg. A zárai tornyokról és palotákról jó néhány évre eltűntek a magyar zászlók és címerek. Lajos seregeinek csak 1357 szeptemberében sikerült Zárát fegyverrel bevenni az ún. második velencei háború idején.

A zárai ostrom során Magyarország megalázó vereséget szenvedett el. A velencei diplomaták és hírszerzők sokkal aktívabb és szakszerűbb munkája eredményeként a Signoria a térségben mindenről tudott, de legalábbis hamarabb tudomást szerzett az eseményekről. Katonailag is ügyesen kihasználták azt a körülményt, hogy Magyarországnak nem volt tengeri flottája, s csak szárazföldön tudott katonai segítséget nyújtani és utánpótlást szállítani. 1346-ban a magyar sereg létszáma rendkívül jelentős lehetett, soraikban a legjobb magyar hadvezérek ott voltak, sőt olyan nem magyarországiak is csatlakoztak, mint Cillei Ulrik. Valószínű, hogy a számbeli fölényt a terep adottságai miatt, a velenceiek által kiépített ostromművek, a nagy favár és a hadigépek sokasága miatt nem tudták érvényesíteni. Minden bizonnyal helytelenül mérték fel a velencei zsoldosok felkészültségét, hadművészetbeli jártasságukat és fegyelmezettségüket, ami sokba került: Zára elvesztésébe.

Irodalom

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.; Jászay Magda: *Velence és Magyarország.* Budapest, 1990.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988 (benne Pandula Attila: Viselet és fegyverek); Rázsó Gyula fejezete. In *Magyarország hadtörténete.* Főszerk. Liptai Ervin. Szerk. Borús József. Budapest, 1984, 59–76. p.; Baumgarten Ferencz: Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez. *Századok* 1902 1–20, 112–130. p., 326–346. p.; Bleyer Jakab: Peter Suchenwirt. *Századok*, 1899.; Domanovszky Sándor–Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. *Századok* 1900, 787–790., 905–923. p.

NAGY LAJOS ELSŐ NÁPOLYI HADJÁRATA 1347–1348-BAN

Előzmények

Az Anjouk az utolsó Árpád-házi király, III. András uralmát nem ismerték el jogosnak, s bejelentették Mária és Károly fiának igényét a trónra. Végül is nem neki, hanem az ő fiának, Károly Róbertnek sikerült megszereznie Szent István koronáját, noha már kezdetben sem állt szándékában lemondani nápolyi trónigényéről. Nagyapja azonban Károly Róbertet egyszerűen kisemmizte tulajdon fia javára a nápolyi hatalomból, s az akkor, 1297-ben távoli s megszerezhetetlennek tűnő magyar trónigénnyel fizette ki. A jogilag kétséges döntést a pápai udvar tudomásul vette, s ettől kezdve a leggondosabban ügyelt arra, nehogy egy kézben egyesüljön Nápoly és Magyarország trónja. Az ambiciózus tervekhez Károly Róbertnek mindenekelőtt utódokra volt szüksége. Gyermektelen házasságai után a lengyel királylánytól, Lokietek Erzsébettől egymás után születtek fiúgyermekei. A kor viszonyai között nem meglepő módon a megszületett utódok nem éltek hosszú életet, de a harmadikként, 1326. március 5-én született Lajos már négyévesen trónörökös lett, s apja 1342. évi halála után öt nappal annak rendje módja szerint Székesfehérvárott királlyá koronázták. Talán öccse, az 1327-ben született András herceg is hosszú életű lehetett volna, ha a tragikus nápolyi események nem szólnak közbe.

Új remények

Károly Róbert bár színleg beletörődött a nápolyi korona elvesztésébe, s ízig-vérig magyar uralkodóvá vált, valójában soha nem tett le arról, hogy utódai visszatérjenek itáliai örökségükbe. A magyarországi hatalmának konszolidálását követő években a kedvező alkalom is elérkezett, amikor nápolyi vetélytársa 1328-tól fiúörökös nélkül maradt, majd leányunokáját, Johannát tette meg a trón várományosává. A magyar király sem tétlenkedett, óvatos előkészítés után 1333-ban fényes külsőségek között látogatott el Nápolyba, ahol megegyezés született Johanna és Károly Róbert fiatalabb fia, András herceg megkötendő házasságáról. András Nápolyban is maradt, s ott nevelkedett. 1342-ben került sor a házasság megkötésére, rá egy évre azonban bekövetkezett a nagy csalódás: meghalt a nápolyi király, de csak Johannát koronázták meg, s Andrást nem tekintették többnek, mint a királynő férjének. Ekkor azonban már nem Károly Róbert, hanem fia, Lajos ült a magyar trónon.

Harc Nápolyért

Mozgásba lendült a magyar diplomácia. Erzsébet anyakirályné 1343 nyarán tengeri úton érkezett Nápolyba, s célja előmozdítása érdekében a magyar királyság aranytartalékának egy részét is magával vitte. A tárgyalások lassan haladtak, mivel a pápa, VI. Kelemen Avignonban székelt, de a hatalmas pénzösszegek megtették hatásukat, s a pápa beleegyezett András herceg megkoronázásába. Az 1345 őszére tervezett koronázást azonban – amely még mindig nem tényleges hatalomra kerülését jelentette volna – András herceg nem érte meg, homályos és tisztázatlan körülmények között Nápoly közelében, Aversában brutális kegyetlenséggel meggyilkolták.

Bár Johanna terhes volt, a Károly Róbert által megtalált ügyes kompromisszum, amely

Johanna és András utódait tette meg Nápoly örököseivé – semmivé vált. Lajos egyet tehetett, követelte a pápánál Johanna mint férjgyilkos elítélését, s a magyar trónigény elismerését. Ez utóbbiról sem a pápa, sem a francia király vagy Velence sem akart hallani. A pápai vizsgálóbizottság hiába végeztette ki a merénylетet közvetlenül elkövetőket, a magyar udvart mindez nem elégítette ki. A harc Nápolyért folytatódott – ezután már a csatamezőn.

Az első nápolyi hadjárat

A mindig jól értesült Velencében már 1346 márciusában tudtak Lajos katonai előkészületeiről. Talán a helyzetet kihasználva támadták meg Zárát, s mértek a magyar királyi seregre megszégyenítő vereséget. A király 1347 tavaszán két főemberét küldte előre Itáliába, hogy előkészítsék serege útját. Felmérhette, hogy hajóhad nélkül a hosszadalmas szárazföldi utat kell választania. A magyar követek nemcsak az ellátást biztosították, de Nápoly környékén pénzükkel a már Johannával szemben fellázadt magyarpártiak segítségére siettek. Nem is tevékenykedtek eredménytelenül, s olyan stratégiailag fontos települések is, mint például Aquila, elpártoltak Johannától. Garai János és Kont Miklós az egyedül lehetséges taktikát követték: a pénzt utaztatták, s ügyük támogatására helyben fogadtak fel zsoldosokat. Az év nyarán már folyamatosan érkezett a nápolyi királyságba a magyar katonaság. Amint forrásaink feljegyezték, kisebb hatvanas, százas, ezres csapatokban. Részint azért, hogy ellátásukat megkönnyítsék, részint, hogy az útba eső városokat ne rémítsék meg. A pécsi püspök vezette csapat sem állt kétszáznál több katonából, de a helyszínen zsoldosokkal kiegészítve már ötszörösére növelték a létszámukat. Vásári Miklós nyitrai püspök és a velük lévő ezer zsoldos fel is mentette a Johanna-párt által több mint két hónapig ostromlott Aquilát. A nyáron már a helyszínen tartózkodó kétezer főnyi zsoldos-haderő a magyar király javára billentette a mérleg nyelvét. A nyugatiak szemében a zsoldosok alkalmazása valóban emelte a király tekintélyét, mint Giovanni János megjegyzi, a Viscontiak mellett „a francia, angol és a magyar királyokat kivéve nincs a keresztény világban több olyan hatalmas uralkodó, [...] aki állandóan háromezernél több, olykor négy- ötezer, sőt még több lovagot tart zsoldjában..." A magyarok szövetségében gyalogosok is harcoltak, Villani szerint novemberben Aquilából 1500 lovas mellett sok gyalogos is Terra di Lavoro elfoglalására indult.

Maga Lajos csak november elején, talán Szent Márton napján indult el egy nagyobb, akár ezer főt is meghaladó csapattal. A megszokott hadi úton haladhattak, az ún. Katonák útján Vasvártól és Körmendtől valamivel délre Muraszombatig (ma Szlovénia, Murska Sobota), az ausztriai Pettautól (ma Ptuj) a római Borostyánkőút nyomvonalán. A baráti fejedelemségek területén való áthaladás semmi gonddal nem járt, sőt Velence is megadta a szabad átvonulást. Gyorsan haladtak, nyilván lovasok voltak, akik november 26–27-re Udinéba érkeztek.

Veronában fényes külsőségek között fogadták, december 10-én a modenai őrgróf hat mérföldnyire a városa előtt várta, s fejedelemhez illő ajándékokkal halmozta el. A királynak három skarlát takaróval letakart lovat ajándékozott. Számos fejedelem kisebb csapattal csatlakozott Lajos seregéhez, miként Mantova ura, Filippo Gonzaga, vagy Forli ura, Francesco degli Ordelaffi tette. Lajos nem találkozott fegyveres ellenállással. Az összeütközést nyilván a magyar király sem kereste, sőt ahol barátian fogadták, ott az ünneplésen való részvétellel s lovaggá avatásokkal próbálta még tovább növelni egyébként már meglévő népszerűségét. Forliban három napon át vendégeskedett, s lovaggá ütötte a hely urának fiait, miként az pár nap múlva Folignóban is megismétlődött. A pápai követ is Folignóban éri utol, s tesz egy utolsó kísérletet, hogy lebeszélje Nápoly megtámadásáról, sőt még az egyházi kiközösítéssel is megfenyegeti. Lajos

király persze már indulásakor tudta, hogy a pápai diplomácia ellenfeleit támogatja.

Az év szentestéjét Lajos és kísérete már a korábban Johanna serege által szorongatott Aquilában töltötte, a rá következő egy hét alatt pedig egybegyűjtötte külön-külön mozgó csapatait, s rendezte sorait. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Lajos ekkor még csak 22 éves, ami jól magyarázza a fegyveres konfliktusokban tanúsított meggondolatlan, saját testi épségét veszélyeztető viselkedését, miként menti olykor modortalan és sértő, egy nagy királyhoz nem méltó viselkedését is, amit a kortárs történetírók szintén nem mulasztottak el ekkor a szemére vetni. Egyébként valószínűleg az egész magyarországi kíséretére igaz, hogy a művelt kora reneszánsz, városias és kifinomult viselkedési formákkal éppen e hadjárat évei, s általában az itáliai hadjáratok évtizedei alatt ismerkedhettek meg első ízben. A zsákmányolt kincsekből is juthatott Magyarországra, hiszen rengeteg fegyvert, ezüstedényt, női ékszereket és ruhákat, selymet említenek a források.

Kisebb csetepaték után a hadjárat legjelentősebb katonai eseményére Benevento és Capua környékén került sor. Capuánál Johanna szembeszegülő férje, Tarantói Lajos seregét futamították meg. Az erőviszonyok jelentősen eltolódtak Lajos javára, hála a felfogadott nagyszámú olasz és német zsoldosnak. Az ütközetben az is előnyt jelentett, hogy a magyarok előszeretettel nyilazták le az ellenfél lovait, majd pedig a lovukról leesettekre lándzsával támadtak. Az itáliai gyakorlatban is a lovak elvesztéséért kárpótlás járt a katonáknak, amit az ütközetek után meg is tettek, s a pénzügyi feljegyzések sok esetben a mai napig fennmaradtak. A hozzávetőleg hétezer főre becsült sereg kétharmadát alkothatták a harcban járatos zsoldosok. A magyarok győzelmét követően Johanna és férje hajón menekült el, s dél-franciaországi birtokaikon kerestek menedéket.

Aversában kellemetlen, bár Lajos személyes érzelmeinek szempontjából érthető incidensre került sor, amikor az András herceg meggyilkolásában cinkossággal vádolt Durrazói Károly herceget kivégeztette, és sokakat fogságba vetett. A bosszú jogosnak tűnhetett, csak nem segítette elő a magyar uralom és befolyás megszilárdítását. Miként a magyar szolgálatban álló zsoldosok fosztogatása sem, ami Lajos távozása után öltött igazán nagy méreteket. Nápoly feltétel nélkül megadta magát Lajosnak, s ezer embert küldtek a közeledő magyar király elé. Nem tudni, hogy valóban ügyetlen viselkedésének volt-e köszönhető a néphangulat változása, ugyanis Lajos visszautasította a neki felajánlott baldachint a bevonuláskor. Arra hivatkozott, hogy merénylettől tart, s ezért fején sisakban, karddal a kezében, páncélban, s azon liliomokkal hímzett bíborpalástban vonult be.

A jól védhető Új Várban, a Castel Nuovóban rendezte be főhadiszállását. Mindezt ellensúlyozni próbálta azzal, hogy a népet megvendégelte, s tüntetőleg itt fogadta a velenceiek küldöttségét. Az azonban biztos, hogy zsoldosainak rablásai, visszaélései nem öregbítették a magyar uralom jó hírét. Peruggia és Firenze uraihoz úgy írt, mintha valóban ura lenne az egész Nápolynak, noha még számos területe volt új országának, ahova el sem jutottak katonái. Villani maga is tisztelettel adózik a magyar király teljesítményének, hogy „az országból való kiindulásától számítva 80 nap alatt jórészt bosszút állt testvéréért, Andrásért, s csendben Isten segítségével ellenállás és ütközet nélkül elfoglalta Apulia királyságát. A legtöbben úgy vélték, hogyha Tarantói Lajos, s a királyság bárói és hercegei egyezségre jutottak s ellenálltak volna, soha sem szerezte volna meg az uralmat".

Ha Lajos valóban úgy gondolta, hogy diadalmas bevonulásával tartósan meghódította a nápolyi királyságot, akkor nagyot tévedett. Fegyverekkel vajmi keveset lehetett elintézni, s a politikai rendezést a király elhanyagolta, vagy legalábbis elhalasztotta. Úgy gondolhatta, Nápoly élére állított itáliai hívei, a várakban hagyott magyar katonaság és zsoldosse-

reg távollétében is fenntartja uralmát, amíg ő majd Magyarországról elismerteti Európában nápolyi jogcímét. De az avignoni pápa hajthatatlan maradt, s nála tartózkodó védencnője érdekeit makacsul védelmezte. Talán az Itáliában pusztító pestis is ösztönözte Lajost, hogy az év májusában kíséretével távozzon, s Barlettából hazahajózzon. A nápolyi Anjou-dinasztia hercegeit pedig foglyul ejtette és Budára kísértette. Távozását Giovanni testvére, Matteo Villani is furcsállta, „hirtelen távozását sokan esztelennek és könnyelműnek, oktalan elhatározásnak tartották, és gáncsolták is ezért", igaz, teszi hozzá, a járványtól való félelme megérthető.

A nápolyi magyar csapatok német kapitánya, Wolfhardt (olaszosan Corrado de Lupo) Ulrik rászolgált Lajos bizalmára, a megfelelő vezetés és pénzügyi háttér nélkül ottmaradt katonák azonban nem voltak képesek az események befolyásolására. Lajos indulása előtt egyébként is megvált kapitányától, Wernertől és német zsoldosai jó részétől. Nápoly városa augusztusban Johannát és férjét részesítette fényes fogadtatásban, s azok azonnal hozzáláttak a magyar kézen lévő nápolyi erősségek visszavívásához, inkább pénzzel, mint fegyverrel. Ráadásul Johanna eladta Avignon városát a pápának, s a kapott pénzen felfogadta Lajos addig fosztogatásból élő elbocsátott zsoldosait, Wernerrel az élükön, az itáliai városállamok nagy megkönnyebbülésére. Nápolyban akadálytalanul szálltak partra, s ünnepélyesen, gazdagon díszített selyembaldachin alatt vonult be a városba; sorra foglalták el a város egyébként jól védhető erődjeit. Wolfhardt Ulrik Nápolyban a tengerparti erősséget, az ún. Új Várat (Castel Nuovo) egészen 1349 januárjáig tartotta, s dacolt az ostrommal, noha a várba ezalatt vetőgépekkel még dögöket is bedobtak, majd titokban elvonult, s Lajoshoz sietett haza Magyarországra. A magyar uralomról Matteo Villani kedvező véleménnyel volt, s bár hangsúlyozza, hogy Lajos „barbár nemzetből született", ti. Magyarországon, de elismeri, hogy katonai uralma javított a közállapotokon, helyreállította az igazságszolgáltatást és jogbiztonságot, üldözte a rablóbandákat. Mindez értelemszerűen csak szűk területekre lehet igaz, s a Villaniak Lajos iránti szimpátiájának is szerepe lehet a kedvező véleményben.

Johanna nevében Tarantói Lajos vette kézbe a nápolyi események irányítását. Felbérelt zsoldosai, hívei többezres seregével 1348. október elején indult meg, hogy ismét hódoltassa a magyar királyhoz átállt városokat. Beneventót körülzárta, s nyolc nap alatt megadásra kényszerítette, a zsoldosokkal megígértette, hogy egy évig nem harcolnak ellene. Volt, ahol Tarantói Lajosnak nehezebb dolga volt, így például Acerra váránál, amelyet (Treutel vagy Kont) Miklós hősiesen védett, de soká ő sem tarthatta. A nagy kivétel Lucera vára volt, amelyet a magyarpártiak több mint öt hónapon át tartottak a körülzárás ellenére. Ekkor a védelem lelke Wolfhardt Konrád volt, aki a közben kapott segélyekből újjászervezte seregét, s 1200 emberrel Lucera felmentésére vonult. Tarantói Lajos nem tudta megakadályozni, hogy kijusson az apuliai síkságra, bevonult Lucerába. Abban, hogy a nápolyi oldalra állt Wernernek a magyarok sikerében van-e része, titokban együttműködött velük, vagy már arra gondolt, hogy fordulhat a kocka, nem tudjuk. A kortársak mindenesetre árulást emlegettek a részéről. Az általa hangoztatott vélemény, miszerint megütközni csak akkor szabad, ha az elkerülhetetlen, vagy elsöprő túlerő esetén, nem lehetett idegen a zsoldosok szemléletétől. Wolfhardt Konrád annyira nyeregben érezte magát, hogy Tarantói Lajost párbajra hívta ki, amit ellenfele persze nem fogadott el. Az erősítés birtokában Konrád magához ragadta a kezdeményezést, s Foggiát, a város kapitányának ellenkezését látván, erővel bevette. A krónikások szerint itt került sor az első komolyabb „kilengésre", amikor a zsoldosok raboltak, kínozták a lakosokat, s rátámadtak a nőkre. Állítólag amikor híre ment az eseménynek, a zsoldosok tolongtak, hogy felvételt nyerjenek a csapatba, mint írták „a hír úgy vonzotta őket, „mint döghús a ragadozó madarakat".

Ám ekkor a hadi helyzetben a fordulat már nem váratott sokat magára. A néhány megerősített helyet birtokló magyar párt helyzetét 1438 őszén a Lackfi István erdélyi vajda vezette segédcsapat megérkezése megszilárdította. Kíséretében voltak ismert személyek, mint a nádor fia, Gilétfi János vagy éppen a vajda fia, Miklós. Mivel tengeri úton érkeztek Manfredoniába, nem lehettek többen kétháromszáznál, de Lackfi vitézsége s a magyar támogatás reménye fordított a hadi helyzeten. A krónikások szerint Dél-Itáliában közszájon forgott a mondás: „Olyan ügyes vagy mint egy Lackfi!"

Miután Lackfi Foggiában egyesült a magyar erőkkel, Ascolinál a Johanna-párt legjelentősebb alakjait futamították meg, háromszáz lovast fogtak el, s nevezetes zászlókat zsákmányoltak. Maga Werner gyanús hanyagságában egészen addig ment el, hogy Cornetóban a város falait nem is őriztette, amit Lackfiék egyetlen éjjel könnyedén be is vettek, s ellenfeleiket, Wernerrel együtt fogságba ejtették. Az itáliai szóbeszédet igazolhatja, hogy Werner, miután Tarantói Lajos nem váltotta, ki, önként csatlakozott régi urához, Nagy Lajoshoz, s rögtön a sereg harmadának parancsnoka lett.

Ezen a ponton, úgy tűnik, végzetes stratégiai hibát vétettek a magyar vezérek. Megkapták ugyanis Nápoly városának a levelét, miszerint hajlandók átadni a várost s az egész tartományt, Terra di Lavorót. Lackfiék nem látták át, hogy az ajánlat célja annak megakadályozása, hogy a magyarok Dél-Itália keleti részét, Bari és Otranto vidékét is pacifikálják, s csak annak birtokában csapjanak az annyira áhított Nápolyra. Lackfi egyébként tapasztalt katona volt, s a továbbindulás előtt figyelmeztette katonáit, hogy harci fegyelem, szilárd harci alakzat nélkül az Ascoli környékén rejtőzködő ellenséges katonák komoly károkat okozhatnak nekik. A sereg meghatározó nyelve a német volt, s mivel Lackfi nem beszélt németül, latinból fordították le a katonáknak. Közben valóban fő- és altiszteket választottak, s rendezetten vonultak tovább. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy számos alakommal kifosszák az útjukba kerülő városokat, ami, történetíróink bármennyire is hangsúlyozzák, hogy a magyarok ebben kevésbé vették ki részüket, nyilván a magyarok hírnevét is megtépázhatta. A többéves fosztogatások, valamint a pestisjárvány eredményeként a seregek komoly élelmiszer-utánpótlási problémákkal szembesültek.

A prágai Szent György-szobor

A magyarok közben Aversán áthaladva a Nápoly környéki Melitóba érkeztek. Itt támadták meg őket meglepetésszerűen a nápolyiak, de az utasításnak megfelelően a magyarok és németek harcrendbe fejlődtek s győztek; rengeteg foglyot ejtettek. Villani három csatasorról tud, amelyek közül az első szétnyílt a támadó ellenség előtt, s csak a második csatasor fogta fel az ellenség lovasságának

Nápoly, Castel Nuovo

rohamát. Végül a csatasorok összezáródtak, s a közelharcban a nápolyi lovasság minden gyorsaságból származó előnyét elveszítette. Úgy gondolja a krónikás, hogy „az egészet tulajdonképpen nem is lehet ütközetnek nevezni, hanem nagy vagyonú bárók és lovagok elfogására felállított csapdának". Villani azt is kiemeli, hogy a nápolyiaknak milyen jó lovaik, nyilván ún. nagy testű harci ménjeik voltak, gazdagon felszerelve, címereikkel díszítve. Ekkor történhetett, hogy Tarantói Lajos csatára hívta ki Lackfit. Kijelölték az ütközet helyét, kivágták a fákat és cserjéket. Tarantói Lajos azonban ismét csellel próbálkozott, s színleg a csata elhalasztását kérve, lesből támadott. A magyaroknak azonban sikerült átkarolniuk a támadókat, s azok két tűz közé szorulva, megfutamodtak. A csatát a magyar krónikás, Küküllei János is megörökítésre méltónak találta: „és bár Tarantói Lajos seregében jóval több harcos volt, mégis ezen István vajda a hűség buzgalmával felfegyverezve inkább akart a halál után a jó hír dicsősége által élni, mint megfutamodni az ellenség elől, s elnyerte az áhított győzelmet... Az ország hadinépei és lakói közül, akiket a magyarok elfogtak, azokat élve megnyúzták és más kínzásokkal igen kegyetlenül romlásba döntötték." Lajos király adománylevele (1350) ugyanerről szintén szép szavakkal emlékezik meg: „s miután mindkét oldalon felharsantak a harci kürtök, iszonyú csatát vívott: ezt a küzdelmet még a hős trója-

iak is méltán dicsérhették volna." A győzelmet követően azonban a magyar hadvezetés és a német zsoldosok között komoly konfliktus támadt. A zsoldosok ténylegesen felmondták a szolgálatot. Ugyanis hozzá szerettek volna jutni elmaradt 150 ezer forintnyi zsoldjukhoz, s maguknak követelték a legelőkelőbb foglyokat, míg azokat Lackfi Magyarországra akarta küldeni. A területről már zsákmányolni nem lehetett, így csakis a kínzással megpuhított foglyok fizetsége jöhetett szóba. Végül is három foglyot 100 ezer forintért, foglyonként 33 ezer forintot adtak át, amit a zsoldosok elfogadtak, míg a másik részletért tudomásul vették, hogy Magyarországra küldenek követeket. Ráadásul a nápolyiaktól még a szüret engedélyezéséért is kaptak 20 ezer forintot. Maguk a zsoldosok és vezéreik biztonságban voltak, fogságba esésük esetén is általában elengedték őket, s ritkán álltak bosszút rajtuk.

A Johanna-párt vereségei a pápai udvar diplomáciáját is mozgásba hozták, a csengő aranyak ismét megtették hatásukat. A magyar szolgálatba szegődött zsoldosok egymás után adták fel a Nápoly környéki erősségeket, köztük Aversát, Volturnot, Capuát, valamint a Terra di Lavoro és a Principato további városait. A források szerint a pápai közvetítéssel megkötött üzletben a zsoldosok legalább 120 ezer forintot, más hírek szerint 200 ezer forintot kaptak. Ennek fejében kötelezték magukat, hogy az októberi második részlet kifizetése után el is hagyják az országot, amit egyébként be is tartottak.

Az utolsó jelentős hadiesemény Bari ostroma volt. Az ostromhoz minden, a korban ismert hadieszközt bevetettek, favárakat, hidakat építettek, s mindkét árok betemetésén dolgoztak védőállványok segítségével. A vetőgépeket a favárban helyezték el, igaz, a várvédők is emeltek fatornyokat. A hidakat pedig tűzvetővel igyekeztek felgyújtani. Az elhúzódó ostromot végül is a magyarok feladták, s Lackfi kudarcát belátva még szeptemberben tengeri úton hazasietett királyához, hogy Lajos siessen segítségükre, amíg még nem késő.

Nagy Lajos szobra a Hősök terén

Értékelés

Már az első nápolyi hadjárat elővetítette mindkét nápolyi hadjárat fiaskóját. A magyarországi Anjouk minden gazdagságuk ellenére sem voltak képesek arra, hogy az itáliai belpolitikában tartósan befolyásos szereplőkké váljanak. Ebben nem utolsósorban a hadiflotta hiánya is közrejátszott. A magyar diplomácia részsikerei ellenére összehasonlíthatatlanul

Nápoly, Castel dell'Oro

gyengébben teljesített, mint a hadsereg, amely megjelenése után rövid időn belül uralta a helyzetet, de a hatalmat nem tudta tartósan átadni a magyar pártnak. Egyszerűen azért, mert ilyen csak időlegesen létezett. Egy területet nem elég katonailag elfoglalni, ott a hatalmat is meg is kell tudni szervezni. A pápai és velencei ellenérdekek mindvégig sokkal erőteljesebben érvényesültek, mint a magyar udvar szándékai. Végeredményében Lajos jól sejtette, hogy Itáliába Velencén keresztül vezet út, de katonailag és gazdaságilag nem bírt Velencével, ami valóban kora nagyhatalmának számított. Ezzel pedig nem tudta végérvényesen megmenteni Magyarország adriai-tengeri birtokait, Dalmáciát a velencei befolyástól. Ami Lajosnak még kellemetlenebb: Velence balkáni terveiben is hátráltató stratégiai tényezőként jelent meg. Igaz, a magyar uralkodók közül Velence ellen a legnagyobb sikereket később éppen Nagy Lajos érte el!

Irodalom

Bellér Béla: *Magyarok Nápolyban*. Budapest, 1986.; Bertényi Iván: *Magyarország az Anjou-korban*. Budapest, 1987.; Bertényi Iván: *Nagy Lajos király*. Budapest, 1989. Szépirodalmi feldolgozása: Arany János: *Toldi trilógia*.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.

Forrás

Matteo Villani: A korabeli magyar harcos.
(*A három Villani krónikája*. Ford. Rácz Miklós. Budapest, 1909.)

„Régi szokásuk megállapítja, hogy minden főúr és község hány lovast köteles kiállítani, ha a király hadat vezet vagy indít úgy, hogy a lovasok számát és a szolgálat idejét illetően mindenki tudja, mi a kötelessége... Ezek fel vannak szerelve két lóval vagy még többel, könnyű támadó fegyverekkel, íjjal és nyilakkal tegezeikben, és egy hosszú karddal személyük védelmére. Általában kordovánból való vértet viselnek, mely köntösül szolgál, és ha már be van kenve, fenve, egy mást öltenek föléje, majd ismét egyet és még egy újat, úgy, hogy ily módon az a ruha elég védelmet nyújt. Fejükön ritkán viselnek sisakot, hogy ne veszítsék el a nyilazásban való ügyességüket, mert abba helyezik reményüket... Háborújuk nem abban áll, hogy megállnak csatarendben, hanem ide-oda nyargalnak, megfutnak, egyre nyilazva, aztán ismét visszafordulnak a csatába. Nagyon ügyesek a prédálásban és a kitartó lovaglásban, és nyilaikkal nagy kárt okoznak az ellenség lovaiban és gyalogosaiban. Ezért nagy hasznukat lehet venni, ha van mellettük erős csatarend, mert a könnyű hadakozásnak és az ellenség nyugtalanításának és zaklatásának mesterei, nem törődnek a halállal és kiteszik magukat minden veszélynek. És ha csatát vívnak, a magyarok a maguk módja szerint harcolnak. Tizen-tizenöten tartanak együtt, jobbra-balra elnyargalnak és kilövik hosszú nyilaikat, aztán ismét elmenekülnek száguldó lovaikon. Jel és zászló nélkül, hadi kürt nélkül szoktak járni, és tegezeik bizonyos megrázása adja meg a jelet a gyülekezésre."

NAGY LAJOS MÁSODIK NÁPOLYI HADJÁRATA 1347–1348-BAN

Újra harcmezőn

Nagy Lajos ugyan 1350 végéig tűzszünetet kötött a pápai követtel, de az események kedvezőtlen alakulása gyors cselekvésre ösztönözte. Kedvező fejlemény volt a Velencével kötött béke, amely lehetővé tette a tengeri átkelést. Hadihajókat persze Velence sem biztosított a magyaroknak, így azok – a krónikaírók szerint – kisebb hajókon voltak kénytelenek átkelni, s ha akarta volna, a Johanna-párti hajóhad könnyen meglephette volna az átkelőket a tengeren. Szerencsére nem így történt, s Lajos 1450. április 18-án szállt hajóra, nyolcnapi hajóút után Zenggből (ma Horvátország, Senj) az itáliai Ortonába érkezett kíséretével, ahonnan május 1-jén már Manfredoniába érkezett. Taranatói Lajos hadigályái néhány napi késéssel érkeztek csak meg az átkelés helyéhez, ami Nagy Lajos hadjárata szempontjából kulcsfontosságú eseménynek minősíthető.

Lajos ismét súlyt helyezett a reprezentációra s a külsőségekre. Első útja az Anjouk kedvelt kegyhelyére, Bariba vezetett, ahol Szent Miklós sírját látogatta meg, s csak utána látott hozzá régi zsoldosai, így Wolfhardt Konrad 4000 katonája elmaradt fizetésének folyósításához s újabbak toborzásához. Bari várát egyébként harc nélkül átadta a várnagy a magyaroknak. Olasz híveinek segédcsapataival kiegészülve serege a tízezer főt jócskán meghaladta, még ha a forrásokban szereplő 15 ezer magyar, nyolcezer német és négyezer észak-itáliai gyalogos Lajos seregében túlzottnak is tűnhet. A zsoldosok Lajos királynak ismét nem kevés galibát okoztak, sőt kisebb csoportjaik szétverésére és szélnek eresztésére is sor került. Júniusban még mindig százával érkeztek Magyarországról a katonák, s például Barlettában Lajos idegen zsoldosai leplezetlen ellenszenvvel, sőt féltékenységgel fogadták őket: alkalmazásukat féltve nézték a behajózó magyarokat. Lajos itt egyébként keményen leszámolt a fegyelmezetlenkedő zsoldosokkal, s sokakat elbocsátott szolgálatából. Később saját zsoldosai Lajos király életére esküdtek össze, amit Lackfi Miklós hiúsított meg, szétkergetve a gyanúba fogottakat. A távollétében tőle elpártolt urak hirtelen pálfordulása nem volt a korban szokatlan, miként a megbocsátás sem: egy Pipino nevű olasz puszta ingben, nyakában kötőfékkel könyörgött kegyelemért, amit Lajostól meg is kapott.

A második nápolyi hadjáratról beszámoló történetírók lapjairól a lovagkirály Lajos lép elénk, aki maga is rettenthetetlen bátorsággal küzd a győzelemért s a hírnévért. Amint feljegyezték, „illik, hogy a király első legyen az ütközetben, és ezzel bajtársait lelkesítse". Először Canossa várának ostromakor került életveszélybe, noha a védekező várnagy figyelmeztette Lajost a veszélyre. A várból ledobott kövek találták el, miközben az ostromlétrán fegyveresen mászott felfelé. A találat a vár alatti árokba vetette, könnyebb sérüléseket szenvedett, s hívei joggal vetették szemére, hogy „királyhoz nem illő dolgokra vállalkozik".

A magyar csapatok sikersorozata azonban töretlen maradt, egymás után hódoltatták meg a várakat, városokat, s számos foglyot ejtettek, ahol szükséges volt, ostromgépeket használtak. A magyarok több seregre szakadva hódoltatták Aversa, Otranto és Melfi vidékét. Melfiben hívta ki Tarantói Lajos párbajra

Nagy Lajost, aki diplomatikusan azt válaszolta, hogy megvív ellenfelével Perugiában, amennyiben a francia és angol királyok is jelen lesznek. Tarantói Lajos leveléből szerencsére azt is megtudjuk, hogy Nagy Lajos kun és talán székely könnyűlovas csapatait is magával hozta, akiket Tarantói Lajos egyszerűen csak pogányoknak nevez. A Melfi utáni Rochetta helység magyarok általi barbár felgyújtása nem tartozik a hadjárat lovagi epizódjai közé.

Nápoly közelében, az aversai kudarc

A hadjárat emlékezetes eseményei közé tartozik, amikor a király kimenti egy folyóból egyik ifjú vitézét, miután az a parancsára ugratott lovával a Sele folyó vízébe. Bölcsességre vallott, hogy Salerno várát 1000 aranyforintért harc nélkül foglalták el, miközben a magyar király látványosan fél térdre ereszkedve mutatta ki hódolatát a város elébe hozott ereklyéi előtt. Nápolyhoz közeledvén erősödött a Johanna-párt ellenállása. Ezt mutatja a Vezúv környéki Somma erődítményének nevezetes ostroma, ahol Lackfi Dénes hőstettét vélte megörökítésre méltónak a korabeli magyar krónikás: Dénes páncélban, kezén vaskesztyűvel elsőként mászott fel a sáncra, megragadta a palánk egyik gerendáját, s mindaddig kitartott, amíg társai a nyomába nem értek, s a védők fölébe nem kerekedtek. A győzelmet követően olyan sok foglyot ejtettek, s a váltságdíj kedvéért oly változatos módszerekkel kínozták őket, hogy éjjeli ordítozásuktól nem lehetett aludni.

A hadjárat legkeményebb ostromára Aversánál került sor, amelyet a Johanna-pártiak jól megerősítettek, s felkészült zsoldos védősereggel látták el. Talán a részben elhúzódó ostromnak tudható be, hogy a magyar előkelőségek közül jó néhányan szenvedtek súlyos sérülést, köztük a díszes kódexéről ismert Nekcsei Demeter tárnokmester unokaöccse, vagy a tárnokmester és a nádor fia is. A sérülések azt mutatják, hogy a csapat előkelő fiataljai a király előtt ki akarták mutatni személyes bátorságukat, s jól sejtették, hogy itteni helytállásukkal egész későbbi karrierjüket biztosíthatják. Villani nem egészen értette, hogy Lajosnak hiába állt tekintélyes, szerinte tízezer fős lovassereg a rendelkezésére, a vár ostromában, hiába tartották azt gyengén megerődítettnek, csak kevés hasznukat látta. A nagy létszámú sereget közben ellátási problémák is gyötörték, a környéket fosztogatták, s rákényszerültek, hogy lóról leszállva általános támadással vegyék be a várost. A védők azonban számszeríjakkal, kövekkel, mésszel, lándzsával, karókkal elszántan védekeztek.

Ekkor az eddigi fővezért, Lackfi Istvánt felmentette a király, s helyébe Kont Miklóst nevezte ki. Július 26-án maga a király is ismét megsebesült, s Villani szerint „szégyennel és gyalázattal" vonultak vissza. Amint a korabeli krónikás írta: „...Midőn pedig a király ezen Aversa városát ostromolta... egy világi állt a falon, aki megismerve a király személyét hirtelen rányilazott, és bal lábán igen súlyosan megsebesítette. A király pedig úgy tért meg szálláshelyére, hogy a nyíl vasa lábában volt, s az egész éjszakát álmatlanul töltötte. Reggelre jött Lackfi István... és 12 rántásra alig húzták ki a vasat. Mekkora fájdalmat élt át és milyen jajkiáltásokat hallatott a király, hosszú lenne elbeszélni, mikor pedig a leghevesebben mozgatták a vasat, hogy kihúzzák, jajgatások közepette kérlelte Lackfi István vajdát: »*Kímélj engem!*« – mondta, mivel minden rántás a húsát marcangolta... Miután kihúzták tehát a vasat, az említett István lóra parancsolta a királyt, és a városon körbevezetve utasította a gyalogos katonákat, hogy fennhangon mondják: »*Íme, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya!*« Ezt hallván a magyarok örömükben ujjongtak, az ellenség viszont jajveszékelt."

1350. augusztus 3-án az András meggyilkolása miatt gyászos emlékű város kedvező feltételek mellett mégis megadta magát, mivel a hosszas ostrom ínséget idézett elő a védő zsoldosok között, akik így ráálltak a szabad

elvonulásra. A város elestének hírére Johanna és férje feladta a további ellenállást, és – miként az első hadjárat idején – elmenekültek. Lehet, hogy az aversai katonai kudarcnak is szerepe volt abban, hogy Lajos elállt a katonai erő alkalmazásától, s pápai közvetítéssel fegyverszünetet kötött, s Johanna gyilkossági ügyét a pápai bírákra bízva 300 ezer forint hadiköltség fejében késznek mutatkozott arra, hogy kivonuljon.

A végső kudarc

Érdekes, hogy Lajos megint elmulasztotta learatni katonai győzelmének gyümölcsét. Könnyen lehet, hogy súlyosnak tűnő sérülése okozta a változást terveiben, hiszen a halál közelségében még végrendelkezett is temetkezőhelyéről. Valószínűleg a hosszas hadjárat, a zsoldosok folyamatos fizetése, a szívós ellenállás, az utánpótlási gondok augusztusra már éreztették kedvezőtlen hatásukat. Tény, hogy szeptember 17-én elindult Rómába egy szerényebb, a firenzeiek által lekicsinylően emlegetett kísérettel, hogy az 1350. évi szent év eseményein részt vehessen. A hónap 19-én már a szent városban van, s mindennapos misehallgatásaiban, a Szent Péter-templomnak juttatott adományokban nemcsak az udvari reprezentáció megnyilvánulását, hanem saját őszinte vallásos lelkesedésének jeleit is láthatjuk. Veronában bocsátja el német zsoldosait, szám szerint négyezret, ha igaz, s jellemző módon zsoldjuknak csak egyik részét tudja kifizetni, másik részének csak ígéri Magyarországból való elküldését. Hajók híján kénytelen a fáradságos szárazföldi utat választani, s ismét körülbelül ezer fős kíséretével október 25-én érkezett meg Magyarországra.

S Nápoly? A terület sorsát részben főemberei, részben a pápa kezébe helyezte. Nápolyi helytartója Lackfi András, Salerno kapitánya Drugeth Miklós, Aversáé egyik zsoldosvezére lett. A német zsoldos Wolfhardt Konrád és Lackfi András hiába aratott szép katonai sikereket, Johanna és férje a pápai támogatás birtokában a diplomáciai tárgyalásokat a maga javára tudta fordítani, s az András herceg óhajtotta királyi címet Tarantói Lajos kapta meg. A nápolyi válságot átmenetileg az 1352-ben lezárult pápai vizsgálat fejezte be, amely tisztázta Johannát a férjgyilkosság vádja alól, s Nápoly jogos örökösének ismerte el. Ezzel az ítélettel Lajos és a magyar udvar Johannával szemben minden jogalapját elvesztette a nápolyi trónra.

Nagy Lajos tornaöltözete

Az Itáliában maradt magyar katonák

A magyar csapatok jó része 1352 és 1353 folyamán elhagyta a hadszínteret, s Drugeth Miklós és Lackfi András vezetésével hazatért. A magyar katonákról ezt megelőzően is számos híradás szól, közülük talán a legismertebbek a firenzei krónikásnak, Villaninak

e kötetben is idézett szavai. Jó hírüket és vitézségüket bizonyítja, hogy 1376-ban a pápai udvar kikötötte capuai zsoldosvezérének, hogy csapatában 100 magyar lovas íjászt is alkalmazzon, de összességében a nápolyi kalandot követő évtizedekben több ezren próbálhattak Itáliában katonaként szerencsét. Ugyanakkor a zsoldosfelvételt szabályozó előírások szigorúak voltak: előírták az egyes testrészeket védő (sisak, lábvért stb.) fém- vagy bőrpáncél, lándzsa, kard, tőr meglétét. A zsoldosok általában lovas szolgálatot teljesítettek, ritkábban gyalogosat; az előbbiek fizetsége a gyalogosokénak a duplája volt. A zászlóaljak vezetőinek a lovasok fizetségének három-négyszerese járt. A felvételkor – mint Bolognában – feljegyezték az illető nevét, nemzetiségét, korát s fegyverzetét, a lovasoknál pedig a lovakat írják le hasonló alapossággal (szín, magasság ismertetőjegy), mivel elvesztését általában megtérítették. A magyarok valóban Itáliában ismerkedhettek meg a tömeges címerhasználattal, s a zászlóaljak magyar vezetői nemesi származásuktól függetlenül kényszerültek a jelvények-címerek használatára, miként ezt a fennmaradt szerződések példányai tanúsítják. Így azonosították az egyes csapategységeket a csatában, s tudták figyelemmel kísérni egymás mozgását.

Toldi Miklós

Már a múlt században is foglalkoztatta a magyar irodalom kutatóit: mennyi köze van a valósághoz a nagy erejű hős legendájának, lélegzetelállító kalandjainak? A kérdés valóban izgalmas, hiszen számos Toldi-történetet is ismerünk. Először Ilosvai Selymes Péter állította össze a „jeles cselekedeteiről és bajnokoskodásáról való históriát" 1547-ben, majd rá három évszázaddal Arany János tette halhatatlanná három Toldi-eposzában. A nép ajkán még a múlt században is keringtek a hőstetteit felidéző történetek, a vásári ponyvairodalom róla szóló füzeteit ronggyá olvasták.

Miksa császár követe 1573-ban ugyancsak elcsodálkozhatott, amikor áthaladt a budai vár „Bécsi kapuján". Hatalmas lábszárcsontokat, óriási állkapcsot és egy öklelőfát láthatott, amelyek a hagyomány szerint mind Toldiéi voltak. Bár a csontok minden valószínűség szerint egy őskori mamut akkoriban előkerült maradványai lehettek, a látványosság azt igazolja, hogy Toldit emberfeletti óriásként képzelték el. A hagyomány alapja szülőfalujában, a Bihar megyei Nagyfaluban valóban mutogatott fegyverzetének – páncélingjének, buzogányának, lándzsájának – az emlékezete volt. A Toldiak nagyfalui udvarházának maradványait félúton Nagyszalonta (Salonta) és Nagyvárad (Oradea) között találjuk, a mai Románia területén. Az oklevelekben a 16. század végéig nyomon követhető a család története, amely Toldi Miklós idejében a vagyonos köznemesi famíliák közé számított. Miklós a kor tipikus nemesi karrierjét futotta be. Legfiatalabb fiúként nem maradt otthon gazdálkodni, hanem egy környékbeli előkelő főúr szolgálatába szegődött. Ott sajátíthatta el mindazokat az udvari és a vármegyei igazgatásban hasznosítható ismereteket, amelyek szükségesek voltak a társadalmi előrehaladáshoz. Nemhiába, mert 1354-ben már Pozsony vármegyei alispán és várnagy. Életének legizgalmasabb időszaka az 1360-as évekre esett. Ekkor vitézkedett ugyanis Itáliában, nem kis tekintélyt szerezve a magyar vitézek kardjának. A magyar katonák első hulláma még Lajos király kíséretében érkezett, de mint az egykori olasz krónikás írja, „a magyar király hadinépe a királyságban maradt" még az 1352. évi békekötés után is. Zsoldosként évtizedeken át feltűntek az olasz városállamok szolgálatában. Firenze, Milánó, Velence, Siena vagy Nápoly egyaránt kereste szolgálataikat. Toldi valószínűleg a pozsonyi főispán kíséretében érkezett Itáliába, ahol 1363-ban először az V. Orbán pápa megsegítésére küldött seregben harcolt, majd a magyarokból és angolokból álló „Fehér csapat" kapitánya

lett. Először Siena szolgálatában vitézkedett, majd a festményen is megörökített poggibonsi csatában fogságba esett. Később a pápai állam és Nápoly zsoldjában is harcolt. Itáliai sorsának nyomon követését megnehezíti, hogy más magyar korabeli vezéreket is csak latin keresztnevükön, „*Nicolaus*"-ként emlegetnek a kortársak. Meglehet, hogy ő az a „Nicolaus", akinek a küldését szorgalmazza Padova ura, Francesco da Carrara (Carrarai Ferenc, azaz Ferenc, az idősebb) Nagy Lajostól 1379-ben. Ekkor Francesco húsz nemesúr, nyilván kíséretükkel együtt való küldésére gondolt, s köztük egyedül Toldi Miklóst említette név szerint.

Miután hazatért, királya, Nagy Lajos bizalmának jeleként gömöri ispán (1366–1371), majd zalai, szabolcsi ispán s udvari lovag lett. Élete még regényesebb volt, mint a róla szóló eposzok, csakhogy a valós események hamarosan feledésbe merültek. Ha a Toldi alakjára rárakódott mondarétegek felfejtéséhez fogunk, hamarosan rátalálunk a népi hősre. Innen ered nyersesége, keménysége, a királlyal is szembeszegülő indulatossága és természetesen páratlan testi ereje: „...az agg levente / a király haragját ősz fejére vette / gáncsolván az udvart, annak puha kényét / csinosabb szokásit és olaszos fényét." Ugyanakkor a középkori Európában széltében-hosszában elterjedt romantikus lovagi eposzok is rajta hagyták bélyegüket a mondán. Talán már a 14. század énekmondói hozzáalakították a magyar vitéz hőstetteit a lovagi eposzok kereteihez. Igen érdekes ebből a szempontból a prágai kaland leírása. Eszerint a német-római császár Nagy Lajost Prágába rendelte, hogy országa hűbéradóját személyesen nyújtsa át neki. A monda szerint Lajos király „oly igen megijedt vala / ijedtében szólni egyet sem tud vala". Ekkor Toldi rábírja királyát, hogy szálljon szembe a követeléssel, és közben vitézei foglalják el Prágát. Ebben az elbeszélésben a nyugati hősénekek egy motívuma („a bátor vitéz segítsége királyának") egyesült a hazai történeti hagyománnyal, Zsigmond király (és nem Lajos) prágai látogatásának emlékével. Miklós sorsdöntő párbaját is egy cseh vitézzel vívta a Margitszigeten. A valóságban Toldi egyetlen párviadaláról sem maradt történeti feljegyzés, mégis a történeti emlékezet mindezt pótolta: „kivel nem ér föl egész világ ökre / dicső híreneve fennmaradt örökre".

Lajos, az államférfi és stratéga

A hadjáratok óta mind a mai napig sokan, tegyük hozzá joggal, vonják kétségbe azok szükségességét. Ám meg kell jegyezni, hogy feudális viszonyok között a nemzetközi kapcsolatok a dinasztikus kapcsolatok szintjén alakultak, a kortársak szemében a dinasztiát ért sérelem megtorlása, a korábbi, jogosnak tekinthető állapot visszaállításáért indított hadjáratok indokoltnak és szükségesnek tűnhettek. A magyarországi Anjoukat nápolyi trónigényükre családi kapcsolataik teljes mértékben feljogosították, ám sajnos a térség országainak egyáltalán nem állt érdekében eltűrni egy Anjou- vagy éppen magyar nagyhatalom kialakulását. Ugyanakkor a magyar királyok folyamatos küzdelme a dalmát tengerpartért egészen a török hódítás időszakáig bizonyítja annak tudatos felismerését, hogy az ország csak a tengerpart birtokában biztosíthatja a hazai kereskedelem zavartalan fejlődését s az ország déli határainak védelmét. Az ellentmondásos helyzetet mutatja, hogy a középkori magyar állam fénykorában Nagy Lajosnak éppúgy, mint később Mátyás királynak tengerre szállás előtt Velence engedélyét kellett megszereznie. Az Adria déli csücskét ellenőrző Nápoly flottájával és kereskedelméből származó gazdaságával biztosíthatta volna a Dalmácia feletti magyar uralmat, s egyúttal a Horvátország és Szlavónia feletti központi királyi hatalmat is megszilárdította, s az ország balkáni befolyását is növelte volna.

Úgy tűnik, a terv megvalósításához még az Anjou-kori Magyarország gazdasága is kevésnek bizonyult, pedig ekkor tüzérségre és

modern várerődítésre még alig kellett költeni, a magyarországi nagyszámú katonaság és kimeríthetetlennek tűnő ménesek kellő alapot biztosítottak a hadjáratokhoz. A hadügyi forradalomnak a várépítészetet átformáló hatása majd csak a 15. században fogja megtöbbszörözni a hadviselő államok hadi kiadásait. Mégis, annak ellenére, hogy a nápolyi hadjáratok tényleges eredményessége nem áll messze Arany János véleményétől: „Így az egész bosszúm véres buborék volt. Elpattana, most már helye – csak egy vérfolt!" (Toldi szerelme, 12. ének), Lajos mégsem adta fel. Szívós diplomáciával, kitartó katonai aktivitással nyolc éven belül megtörte Velence ellenállását, amelyre a későbbiekben még több csapást mért, s visszaszerezte a dalmáciai tengerpartot. Ekkora tartós sikert magyar király egy európai nagyhatalommal szemben soha nem ért el. Ráadásul hosszú távon tervét megvalósította, sikerült saját jelöltjét a nápolyi trónra helyeznie.

Az 1354-ben született Durazzói Lajos Anjou herceg a magyar udvarban nevelkedett, majd magyar hercegként az 1370-es években Dalmáciát és Horvátországot igazgatta. Johanna elkövette azt a hibát, hogy az egyházszakadás idején VII. Kelemen avignoni pápa mellé állt, mire a Rómában székelő rivális pápa, VI. Orbán azonnal magyarországi Anjou Lajos pártja felé fordult. Nagy Lajos nápolyi trónigényéről 1380-ban mondott le, s azt Károlyra ruházta. 1381-ben a pápa Rómában nápolyi királlyá koronázta, s ilyen minőségében foglalta el 1382-ben Nápolyt magyar segédcsapatok támogatását élvezve, és fojtatta meg Johannát. Jó esélyei voltak Károlynak arra, hogy Nagy Lajos leányával, Máriával szemben megszerezze és megtartsa a magyar trónt, miután 1385. decemberében II. Károlyként magyar királlyá koronázták. Nagy Lajos egykori álma a nápolyi és magyar trón egyesítéséről átmenetileg valóra látszott válni, mígnem II. Károllyal Visegrádon merénylet végzett 1386 februárjában. A mai történészekkel ugyanakkor egyet lehet érteni, hogy az országot nem érte nagy veszteség a Lajos egyéniségét meg sem közelítő képességű Károly, s egészen gyenge képességű fia, Nápolyi László bukásával. Luxemburgi Zsigmond uralmával minden szempontból kiegyensúlyozottabb évtizedek következtek az országban, mint Lajos alatt, vagy mint egy Anjou-uralom alatt elvárható lett volna. Nagy Lajos stratégiai elképzelése tiszteletreméltó volt, de megvalósíthatatlannak bizonyult.

Irodalom

Bellér Béla: *Magyarok Nápolyban.* Budapest, 1986; Bertényi Iván: *Magyarország az Anjou-korban.* Budapest, 1987.; Bertényi Iván: *Nagy Lajos király.* Budapest, 1989. Szépirodalmi feldolgozás: Arany János: *Toldi trilógia.*; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988; Süttő Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával.* 1–2. Szeged, 2003.

Forrás

Peter Suchenwirt: Lajos király lovagi erényei. Ford. Bleyer Jakab.

„Ész, szív, nyelv és ajak fel! Szőjétek a dicsőségnek gazdag öltönyét a koronás lovag számára, melyet ő kora gyermeksége óta a szenny nélkül tisztán megőrzött, és mint egy gyengéd lányka, minden bűntől megóvott. Dicsőségre törekedett a fejedelem szíve egész vágyódásával, és dicséretben sok gazdag uralkodót hatalmasan megelőzött, a lovagság kapuja tisztelettel nyílt meg előtte, úgyhogy a legkiválóbb lovagok és hősök közül sokan hozzá csatlakoztak, kiket ő bőkezű szívvel szeret, aranyat, ezüstöt, paripákat és drága öltönyöket nemes gyengédséggel ajándékoz, bőkezűségében nem sajnálja a becsületességtől az anyagi javakat sem a harcmezőn, sem a hadjáratokban. Az özvegyek és árvák iránt könyörületes szívű, soha embernek nem volt ilyen jó, ilyen erényes és tiszta, ilyen barátságos és egyenes szíve. Fel ész, értelem! Írd le a legjobbat, amit róla tudsz! Szilárdan és sértetlenül áll az ő hűsége ingadozás nélkül, gonosz tanácsokra nem hallgat, melyektől a méltóság és becsület kárt vallhatna... Lovagság, a te koszorúd ékesen és meg nem tépetve virágzik az ő dicsőséges fején, és édes harmatos illatoktól illatozik, híre soha nem ingadozott, ...bárhol is emlegették sok idegen országban. Jó nevét mindig meg tudta óvni a bűntől és szégyentől, minden ajakról feléje mosolyog a becsület."

NAGY LAJOS LITVÁN HADJÁRATAI 1351–1352-BEN

Előzmények

Litvánia látszólag messze északkeletre fekszik Közép-Európától, mégis a kontinens nyugati felének világképébe igen hamar bekerült. Nálunk elsőként Kézai Simon 1280 körüli „Magyarok krónikájá"-ban említik a területet név szerint, de a rigai Kard-testvérek lovagrendje már 1203 óta harcban állt a litvánokkal. A litvánok a poroszokhoz és lettekhez hasonlóan a balti népek közé tartoztak. A poroszoktól keletre telepedtek meg, a Niemen, Narew és Wilia folyók medencéiben. Az előbbiekkel szemben földrajzilag hátrányosabb volt a helyzetük, hiszen nem rendelkeztek tengerparttal, s népességszámukat tekintve is kevesebben voltak. Katonai erejüket a tenyésztett ménesekre alapozták, hiszen nomád taktikát alkalmazó lovascsapataikkal kellett felvenni a küzdelmet egyre nyomasztóbb fölényű szomszédaikkal: a német lovagrenddel és balti kisebb lovagrendekkel, illetve Novgoroddal, Mazóvia, Kis-Lengyelország és Vlagyimir fejedelmeivel, s az 1240-es évektől a mongolok Aranyhordájával is.

A 13. század közepén Mindaugas modernizációs központosításának köszönhetően a pogány litván nagyfejedelemség megerősödött, s a béke fejében fizetett adókból megerősítették Troki és Vilnius településeit, s uralmi területüket jelentősen sikerült kitágítani. Mindaugas ugyan névleg megkeresztelkedett, de a német krónikásoknak kevés kétségük maradt, hogy a poroszokhoz hasonlóan változatlanul saját pogány isteneiket imádják. 1365-ben az elfogott lovagrendieket, Henzel Neuensteint és Marquard von Raschaut is isteneiknek szánt áldozat gyanánt égették meg elevenen, egyúttal bizonyítva a keresztény istenek alsóbbrendűségét. Vallási hiedelmeik a balti népek közül a litvánokat kovácsolta össze leginkább, s tette a hódító kereszténység kemény ellenfelévé.

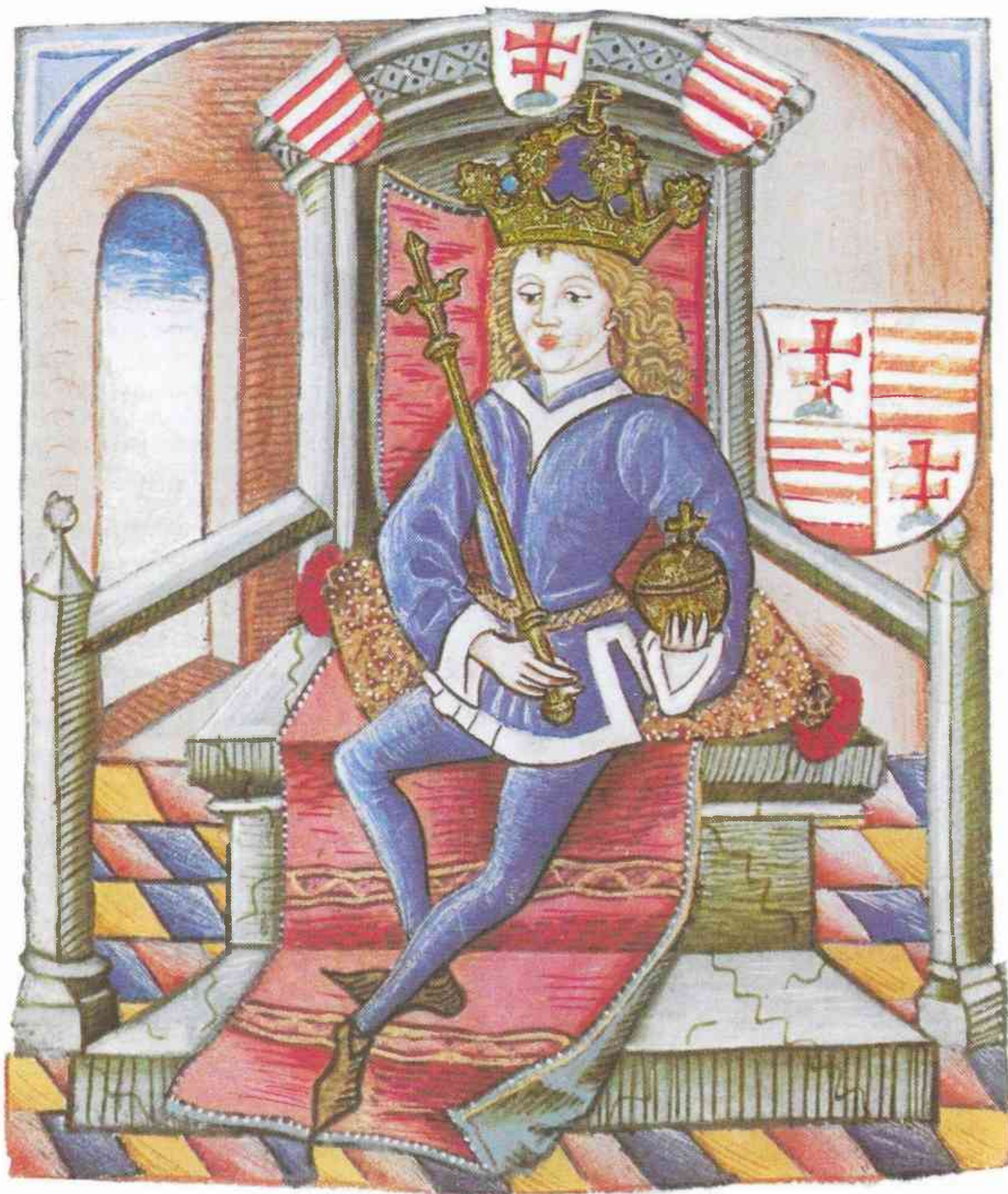
A 13. század végére a balti terület újrafelosztásáért kíméletlen harc folyt a lovagrend és a litvánok között, a Niemen és a Dzwina vonalának az ellenőrzéséért. 1297–1299-ben Vytenis nagyfejedelem már annyira fenyegette a lovagrend területeit, hogy a lovagok a pápához fordultak keresztes hadak segítségét sürgetve. A területért, gazdagságért való harc egyébként itt is, mint annyi más helyen, váratlan koalíciókat és szövetségeket hívott életre, miként amikor Riga német polgárai a lovagrend elleni harcban a litván Vytenis segítségét kérték, aki készséggel elpusztította a lovagok várát a városban. A Szentföld elvesztése, 1291 után a templomos rend feloszlatását követően a német lovagrend és helyi ágai a keresztes hadjáratra tett fogadalmukat már csakis ebben a térségben teljesíthették, és teljesítették is. 1309 után Velencéből a lovagrend Marienburgba (ma a lengyelországi Malbork) tette át székhelyét, s a kelet-európai pogány népek elleni küzdelem azonosságtudatuk szerves részévé vált. Az első nyugat-európai keresztesek a 14. század elején tűntek fel, nem véletlenül az akkori német nagymester rajnai birtokaival szomszédos területekről. Őket azonban nagyszámban követték csehek, lotaringiaiak, angolok, vallonok, franciák, sőt 1344-ben magyarok és burgundok. A keresztesek számára elnyerhető lelki kiváltságok egyébként már 1147 óta a szentföldivel megegyezők voltak.

A történeti hagyomány, sőt maga Peter Suchenwirt osztrák címerköltő is úgy tudja, hogy az 1344 és 1345 fordulójára eső hadjá-

Csatajelenet a Képes Krónikában

ratban János cseh király, fia, Károly morva őrgróf (a későbbi IV. Károly császár) s további neves arisztokraták mellett Nagy Lajos is részt vett a Königsbergen (ma Kalinyingrad) át Vilnius irányába tartó hadjáratban. IV. Károly életírásában jellemző módon nem harci eseményt villant fel a hadjárat történetéből, hanem egy szórakoztató epizódot. A boroszlói (ma Wroclaw) táborban Vilmos hollandi és hennagaui gróf kockajátékon 600 forintot nyert Lajostól. Látván Lajos bosszúságát megjegyezte, hogy érthetetlen reakciója, hiszen „országa állítólag bővelkedik aranyban". S hogy még jobban megalázza a királyt, a körülöttük állók közé szórta a hatalmas összeget, kimutatva, hogy szemében semmi értéke sincs a pénznek. Egyébként a résztvevők részéről a háttérben meghúzódó motivációk igen különbözőek voltak. Luxemburgi János cseh király például lengyel trónigényéhez igyekezett a német lovagok támogatását megszerezni, s egymaga háromszor is vezetett oda hadjáratot. A porosz/litván hadjáratok gondolatát 1328 után a János királlyal elhozott híres francia költő, Guillaume de Machault is messze földön propagálta. Pontosan tudjuk, hogy Henrik, Derby grófja, a későbbi angol király, IV. Henrik kétszer is vezetett hadjáratot. 1390 augusztusa és 1391 áprilisa között csapatában 13 lovag, 18 segéd, 3 herold, tíz aknász és mérnök, hat énekes vett részt, s a zsoldra majdnem annyit fordított, mint reprezentációs ajándékokra. Divattá vált a 14. században a kelet-európai keresztes hadjáratokban való részvétel. Addig, amíg a nagy zarándokhelyeket életükben általában csak egyszer keresték fel, ide többször is elmentek. Wilhelm von Jülich, apa és fia hétszer-hétszer, Rutger Raitz Kölnből 32 telet és három nyarat harcolt végig a térségben. Az osztrák lovag, Friedrich von Kreisbach 1346-ban először a Szentsírhoz látogatott el. Innen orosz területeken át porosz földre utazott, majd 1348-ban a svéd király oldalán küzdött. Egy rövid angliai és ausztriai kitérő után 1351-ben Nagy Lajos seregéhez csatlakozott, s elkísérte Litvániába, majd immár harmadszorra is eljutott a poroszokhoz. A katonai problémák egyébként hasonlóak voltak, mint a Szentföldön: az idegen fejedelmek érkezését nem lehetett időzíteni, s őket perspektivikus haditervekre kényszeríteni. A téli érkezők az ún. *winter reysa*-én, a nyári érkezők pedig az

Nagy Lajos képe a Thuróczy-krónikában

A legkorábbi fennmaradt kettős kereszles zászló, 1350 körül

ún. *sommer reysa*-én vettek részt. Így például a meisseni őrgróf 500 lovagjával már akkora erőt képviselt, amivel azt vitt véghez, amit akart, vagy amikor 1378 december elején a vendégeknek lovagolni támadt kedve, a házigazdák a lovagoknak ellenség híján is sétalovaglást szerveztek.

Az 1340-es éveket látványos litván előrenyomulás jellemezte, akik 1345-ben Vilniust is ellenőrzésük alá vonták. Először 1348-ban sikerült a lovagoknak visszavágni, amikor angol és francia keresztesek érkeztek, s a nyári hadjáratban 1500 keresztény hadifoglyot szabadítottak ki. Különösen Winfrid von Kniprode nagymestersége (+1382) bizonyult döntőnek, aki kíméletlen kitartással építette ki az erődítmények új láncolatát, az ostromtechnikát tökéletesítette, s ügyesen mobilizálta a beérkező kereszteseket. Másrészről a litvánokkal együttműködő Kázmér lengyel királylyal szemben a lovagrend a lengyel hercegekre támaszkodva ügyesen tágította mozgásterét. Az ágyúk első ízben 1381-ben jelentek meg a harcokban, szinte mindkét oldalon egy időben. Mivel csak folyókon lehetett mozgatni őket, a folyási irányt figyelembe véve a litvánok gyorsabban tudták csapataikat s az ostromeszközöket mobilizálni, mint a német lovagok folyásiránnyal szemben. Valóban, 1384-ben az újonnan épült Marianwerdert hat hét alatt elfoglalták a litvánok, most már Njogailo és Vytatutas vezetésével, noha az erősség a maga egyetlen ágyújával olyan jól tüzelt, hogy a litvánok régi típusú ostromgépének az ellensúlyát is ellőtték.

Az első litván hadjárat 1351-ben

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Ruténiának nevezett területek Halics és Lodoméria (Vlagyimir) néven közvetlen magyar érdekterületnek számítottak a 12. századtól, s a magyar királyi cím részét képezték egészen az első világháború végéig. Az 1300-as évekre azonban Magyarország alulmaradt a lengyel expanzív törekvésekkel szemben, bár a jogcímről Lajos nem mondott le. Kázmér lengyel király az 1340-es években a lengyel történelmet döntően meghatározó lépésre szánta magát. Felismerve ellenfelei meggyengülését, átvette a kezdeményezést Keleten a lovagrendtől, s királysága keleti határainak a kiterjesztését és biztosítását tekintette fő céljának. Kázmér a litvánok által uralt Ruténia megszállására – miután biztosította magát a csehekkel és német lovagokkal szemben – 1349-ben határozta el magát. Szeptemberben meglepetésszerűen rohanta le a területet Lemberg (Lwów) felől, elfoglalta Belzet, Vlagyimirt, Brzeć-t,

december 5-én Sandomirben (Sandomierz) már „Rutténia urának" címezte magát. A foglalás eredményeként Lajos 1350. április 4-én kelt szerződésben részlegesen elismerte a kialakult helyzetet. Lemondott rokona, Kázmér lengyel király javára Ruténiáról, de hangsúlyosan nem a lengyel korona javára, hanem csak Kázmér személyére vonatkozóan, annak is csak haláláig. Egyébként kilátásba helyezte a szerződés, hogy ha Lajos örökli a lengyel trónt, akkor a terület visszaszáll Magyarországra, vagy ha mégsem, akkor a magyar királyoknak jogukban áll megvásárolni e területeket Lengyelországtól, továbbá Lajos megígérte, hogy Ruténiát illető válságos helyzetekben megsegíti a lengyeleket. Lajos nyilván úgy gondolta, hogy a jövőben könnyebben visszaszerezheti a Rutténia feletti fennhatóságot, ha segítségével a lengyelek pacifikálják a litvánok ellenőrizte területet. Ekkor tetteit egyébként már nyilván a tervezett lengyel–magyar perszonálunió megvalósításának rendelte alá, s nem is tévedett, 1378-ban Halicsot ismét közvetlen magyar igazgatás alá helyezte, miután ezt már 1372-től opuliai László irányította.

A fegyveres segítségnyújtás pillanata igen hamar el is érkezett, amikor a litvánok 1350 tavaszán több fronton is támadást indítottak. Május elején egy litván sereg Luków városára támadt, majd átkelt a Visztulán, s Sandomirtól északra, Radom környékén pusztított. Kázmérnak nagy gyorsan kellett seregét, jórészt Kis-Lengyelországból összegyűjtenie, s Sandomir felé nyomulnia. Kázmér felkészült egy Rutténia elleni támadásra is, s minden erejével Lemberg védelmére összpontosított. Augusztus végén a litvánok már valóban ebbe az irányba támadtak, elfoglalták Chelmet, Vlagyimirt, Belzet és ostromgyűrűbe fogták Lemberget, mégha azt nem is tudták elfoglalni.

Így az 1350-es esztendő valóban tragikusnak nevezhető Kázmér számára, aki korábbi éveinek szinte minden eredményét könnyen elveszíthette volna. Kázmér ekkor fordult levélben a római pápához, VI. Kelemenhez, segítséget kérve tőle a pogányok ellen. A pápa 1351. márciusi levelében ezt meg is ígérte, a pápai tizedeket négy évre átengedve a pogányok elleni harcra. Egyúttal Lajos segítségét is kérte a harchoz, amit a magyar király szemmel látható lelkesedéssel el is vállalt. A segítség jól is jött, mivel a litvánok 1351-ben ismét Ruténiára támadtak, s feldúlták Lemberg óvárosát, de Kázmér seregei azt ismét fel tudták menteni.

A magyar sereg olyan hihetetlen gyorsasággal vonult fel, amit utólag nehéz megmagyarázni. 1351. június 19-én elindult Budáról és már hat nap múlva, vagyis június 24-én Kassán volt, ahonnan Krakkó felé vette útját. nyolcnapi pihenőt követően tovább indultak, s az egyesült magyar–lengyel had július 13-án Sandomirbe, július 20-ika táján pedig Lublinba érkezett, ahol Kázmér király súlyosan megbetegedett. Ettől a pillanattól kezdve rokona, Lajos veszi át a hadjárat vezetését, erdőségeken és járhatatlan utakon át Brzeć környékéig törhettek előre. Az utakon való előrejutás nem kis problémát jelenthetett, hiszen még Peter Suchenwirth is megjegyzi az utakról, némileg viccesen, hogy „Magyarországon is szokatlan ily rossz út a sík pusztaságon".

Még jelentősebb magyar szempontból, hogy Kázmér betegségét kihasználva Lajosnak Lublinban a lengyel világi és egyházi előkelők ígéretet tettek: uruknak fogják elfogadni Kázmér halála esetén. A magyar katonai támogatás feltételeként mindenesetre bizonyos, hogy a kérdésre időről időre visszatértek, míg Kázmér jelenlétében 1355 januárjában Budán újra megerősítették, sőt véglegesítették az első, 1339-es örökösödési szerződést.

A távolság Budapesttől Kassáig 260 kilométer. Miután ezt a sereg hat nap alatt tette meg, tehát naponta átlag 43 kilométert kellett lovagolnia. Kassától Krakkóig 200, onnan Sandomirig 160 kilométer hosszú az út. Mivel a sereg Sandomirbe július 13-án érkezett be, közben pedig Krakkóban nyolc napig pihent,

valószínű, hogy Kassáról június 26–27-én indult el, és Krakkóba július 1-jén érkezett be. Ezt a 200 kilométernyi távolságot tehát már valamivel lassabban, naponta átlag 35 kilométert lovagolva, hat nap alatt tette meg, mivel az út rosszabb és nehezebb volt, a Kárpátokon való átkelés és az élelmezés pedig nehézkes. Az egész távolság Budától Vlagyimirig mintegy 900 kilométert tett ki, tehát korántsem volt oly hosszú, mint a Budától Nápolyig terjedő 1600 kilométeres távolság. Krakkóból az egyesített lengyel–magyar sereg július 10-én indulhatott, s így Sandomirig az utat négy nap alatt tette meg, naponta átlag megint 40 kilométert lovagolva.

Kérdéses, hogy augusztus 13-án Vlagyimirnél valóban komoly, vagy mint Bánlaki Breit megfogalmazta, „fényes" ütközetre került-e sor, megverték-e a litvánokat, s Lubart litván herceg ekkor esett-e fogságba? Nagy valószínűséggel nem történt meg ilyen formában az ütközet, s Lubart már korábban fogságba esett. Az eseményeknek inkább az az interpretációja fogadható el, hogy Lajos maga kereste a litvánokkal a kapcsolatot, s tárgyalások útján, a lehető legkisebb vérveszteséggel akarta megoldani a problémát. Lajos király Kont Miklóst, az ügyes diplomatát néhány más főúrral a litvánok táborába küldte. Ezután a litván vezér, Kiejstut maga jött Lajos hívására a keresztény sereg táborába, s színleg minden vele szemben támasztott feltételbe beleegyezett. Lajos nem hallgatott lengyel tanácsadóira, akik valószínűleg tudták, hogy mennyire lehet bízni a litvánok szavaiban. Lajos mindenesetre azt hitte, hogy itt is a nyugat-európai szokások a mérvadóak, s a felek mindenben a megkötött egyezség pontjaihoz tartják magukat. Eszerint Kiejstut kötelezte magát arra, hogy testvéreivel együtt megkeresztelkedik, ő maga pedig Lajost Budáig elkíséri, továbbá megígérte, hogy szerződést írnak alá, hogy a lengyeleket és magyarokat katonailag segítik a lovagrenddel és a tatárokkal folytatott harcokban. Lajos pedig megígérte, hogy latin rítusú érsekség megalapítását és koronát kér a pápától Kiejstutnak.

Minderre Kiejstut augusztus 15-én ünnepélyesen megesküdött, a korábban elfogott Lubartot pedig szabadon engedték. A Lubartot illető kérdést is nemzetközi jogi ügynek tekintették, s a nyugati lovagi morál szerint akarták megoldani. Tudniillik ha utólag kiderülne, hogy Kázmér csellel ejtette fogságba Lubart, akkor szabad maradhat, ha azonban az ellenkezője igazodna be, akkor Lubart önként ment volna vissza fogságába. Lajos elgondolása a hadi helyzet békés megoldására méltánylandó, de a litván Kiejstut már harmadnapra megszökött a magyar táborból, ami az egész megállapodás tartósságát megkérdőjelezte. Lajos megpróbálta a helyzetet megmenteni, de a katonai megoldásra ekkor már semmi esélye sem volt. Annyit tudunk csak, hogy a plocki fejedelmet, III. Boleszlót a litvánok ekkor ölték meg, talán egy, az üldözésükre küldött lengyel seregrészben. Lajos király tábort bontott, és megkezdte visszavonulását Krakkó felé, majd szeptember 14-én érkezett meg Budára. Ha a litvánok legyőzéséhez nem is, a lengyel koronához sokkal közelebb került.

A második litván hadjárat 1352-ben

A Lajos király mellől megszökött Kiejstut Vlagyimirban összegyűjtötte csapatait, s sietve megtámadta Halicsot, majd litván területre vonult vissza. Már 1352 legelején Lubart öccsével együtt egy nagyobb sereggel Sandomir felé, Olgerd bátyja egy másikkal Czerniowce irányában nyomult előre, míg ugyanekkor a litvánokkal szövetséges tatárok a Dnyeszteren átkelve, Moldvába, majd a Tölgyes szoroson át tovább előretörve, Erdély északkeleti részébe is behatoltak, mindenütt gyilkolva, rabolva és fosztogatva. Ennek hírére Lajos király a tatárok megfékezését Lackfi András erdélyi vajdára bízta, ő maga hadával 1352. február 22-én Budáról elindult, a Duklai-hágón kelt át a Kárpátokon túlra.

Március 12-én Sanokon volt a király seregével, 21-én pedig a lengyel király nagy hadsere-

gével egyesült Belz vára alatt, amelyet ostrom alá fogtak. Előbb azonban felszólították a vár Drozge nevű parancsnokát, hogy adja át harc nélkül az erősséget. A parancsnok azonban nyolc napig orruknál fogva vezette őket, ez alatt a védelemhez szükségeseket beszerezte, majd ezután többé szóba sem állott ellenfeleivel. Az emiatt felbőszült királyok március 31-én a vár megostromlását rendelték el, de ez balul ütött ki. A csapatok nehéz fegyverzetükkel nyakig gázoltak a várat körülvevő árok vizében, és amikor a falakhoz közeledtek, a kilőtt nyilak, lehajított kövek és fahasábok özöne fogadta őket. Lajos király rendes szokása szerint most is az első sorban vett részt a támadásban, és egyszerre csak egy jókora fabunkó, a latin krónikás használta magyar szóval „sulyok" találta fején, amely nyomban földre terítette a királyt. Az eszméletét vesztett Lajost Perényi Miklós vette a hátára, és vitte vissza a vizesárkon keresztül. Ugyancsak súlyosan megsebesültek még: László opuliai (oppelni) herceg, Hohenzollern Albert nürnbergi várnagy, aki egyébként szentföldi zarándoklaton is részt vett, s Lajost több ízben is elkísérte. A délig tartó ostrom alatt a várbeliek közül is mintegy 300-an estek el a magyarok nyilaitól. Ennek ellenére az e napi harc eredménytelenül végződött.

Másnap, április 1-jén Lajos király látván, hogy a keményen védett várral szemben semmire se mehet, Kázmér királlyal együtt elhatározták a visszavonulást. Ekkor azonban „a nagyeszű békeszerző", Kont Miklós azt tanácsolta Lajos királynak, hogy a visszavonulás megkezdése előtt próbálják még az ellenséget egyezségre bírni. Ez meg is történt. Kont Miklós ezúttal is oly ügyesen járt el békeküldetésében: Drozge megjelent Lajos király előtt, és hódolatát fejezte ki neki. A tárgyalások eredménye egy kétéves fegyverszünet lett, mely alatt Vlagyimir a litvánoké, Halics Lemberggel együtt a lengyeleké maradt. A megegyezés jeléül Drozge levette a litván győzelmi jeleket, a tornyok hegyébe szúrt fekete hajú emberfejeket, és kitűzte a magyar király zászlóját. Amint ezt a magyarok észrevették, örömujjongva kiabálták: „béke, béke!" A nyugati seregek, így a magyar sereg is csak ritka körülmények között tudta érvényesíteni fölényét a tőle teljesen idegen tér- és időtényezők meghatározta keleti hadszíntéren. Ez Lajosnak végeredményében egyik hadjáratában sem sikerült, de közvetetten hatékonyan járult hozzá Kázmér pozícióinak és a lengyelországi magyar pártnak a megerősödéséhez.

Ezek után Lajos király seregét a sebesültekkel együtt ugyanazon az úton, amelyen jöttek, visszaküldte, ő maga pedig egy válogatott csapattal és kísérettel Lembergen, Halicson és a Vereckei-szoroson át nagypéntekre érkezett meg Munkácsra. Innen Váradra zarándokolt Szent László sírjához, hálát adván Istennek, hogy őt a halál torkából kimentette és szerencsésen hazavezérelte.

Ezalatt a tatárok rátörtek Ruténiára, s Lemberg környékét pusztították, de Magyarországra is eljutottak, nyilván a litvánok kérésére. Lackfi András bátor székely hadával nemcsak hogy kikergette a tatárokat Erdélyből, hanem Moldvába is követve őket, háromnapi egymás után következő csatában győzelmet aratott felettük, miközben vezérüket, Athlamos herceget is foglyul ejtette, és lefejeztette. A többi foglyot a zsákmányolt zászlókkal együtt Lackfi Visegrádra küldte a királynak, míg a szerzett zsákmányt a székelyek között osztotta szét.

Kitekintés

A későbbi esztendőkben, így 1377-ben is megismétlődött katonai akciókkal együtt a litván hadjáratokban, s általában a lengyel földre küldött segédhad katonai tevékenységénél sokkal fontosabbak voltak a diplomáciai vonatkozások. Ezek céltudatosan a magyar–lengyel örökösödés biztosítására irányultak, s mint tudjuk, nem maradtak eredménytelenek. Más kérdés, hogy mind a magyarok, mind a lengyelek csalódottak voltak a perszonálunió eredményével, s a két ország erőforrá-

sainak az egyesítése egyáltalán nem történt meg. Lajosnak a korai hadjáratok során ért kudarcait illetően kárpótlást jelenthetett, hogy évtizedekkel később immár sikeresen foglalta el Belzet és Chelmet, s a litván fejedelmek, Kiejstut és Lubart ismét meghódoltak előtte. Azt a király már nem érte meg, hogy leánya, Hedvig a litván herceg, Jogaila (Jagello) feleségeként a lengyel–litván államközösség, a kora újkori Nagy-Lengyelország megalapítója legyen 1386-ban. A már a középkorban szentként tisztelt, de csak napjainkban szentté avatott Hedvig aktív mecénási támogatással karolta fel a prágai egyetemen a litvánok kollégiumát, támogatta a krakkói egyetemet, s tisztelik benne mindmáig a vilniusi egyetem alapítóját. A litvánok európai integrációja, és a litván–lengyel perszonálunió előmozdítása Nagy Lajos s a középkori magyar állam egyik legpozitívabb hozzájárulása volt. Ennek a folyamatnak pedig szerves részét képezték a közös lengyel–magyar hadjáratok Litvániában a házasságot megelőző évtizedekben.

IRODALOM

Bertényi Iván: *Magyarország az Anjou-korban*. Budapest, 1987.; Bertényi Iván: *Nagy Lajos király*. Budapest, 1989.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.

FORRÁS

Magyar–litván megállapodás 1351-ben. In: Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Ford.: Kristó Gyula. Budapest, 2000. 58. o.

„Kiejstut Magyarország királyának sátrához jött, mindenki szeme láttára a fentebb leírt egyezséget litván esküvel oly módon erősítette meg, hogy elővezettetett egy vörös színű ökröt, két karóhoz kiköttette, és litván kését megragadva az ökörbe döfte, eltalálva azt a középső éren, és annak vére igen bőségesen azonnal kibugygyant, e vérből ő és valamennyi litván bekente kezét és arcát litvánul azt kiáltozva: „*Rogachina roznenachy gospany*", ami azt jelenti: „Isten, légy tekintettel ránk" és lelkünkre, a szarvasmarhára, az általunk ma elfogadott, bemutatott esküre. És ezeket mondván az ökör fejét levágta, és annyira vitte a törzsétől, hogy Kiejstut és más ott lévő litvánok az ökör nyakának és testének szétválasztásánál háromszor keresztülmentek."

Belz ostroma 1352-ben. In: Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról*. Ford.: Kristó Gyula. Budapest, 2000. 60. o.

„A mondott királyok (ti. Lajos és Kázmér) ezt hallván a virágvasárnap előtti szombaton – nem törődve a vár hadigépeivel és nem félve annak védműveitől – a várra rontottak, lovagi fegyverzetben keltek át a várárokban torkukig érő vízen, és amikor a sánchoz közeledtek, íme, fentről számszeríjászok támadtak irgalom nélkül rájuk, és hatalmas szálfákat meg köveket oly bőségesen dobáltak le, hogy Lajos királyt is a fején halálosnak szánt ütéssel, fabunkóval, vagyis sulyoknak mondott kalapáccsal eltalálták és a földre döntötték. Őt a földről Perényi Miklós emelte fel, és hátán vitte át a vízen. Ebben a csatában László herceg, a király unokaöccse (ti. opolei herceg, később magyar nádor) fejéről – midőn mások előtt a toronyba igyekezett – a sisakot leütötték, és őt a földre terítve életveszélyesen megsebesítették. Rátot nembeli Loránd fia Leustákot is, az akkori asztalnokmestert és somogyi ispánt egy kővel a mellén megdobták és földre taszították, ezen ütés nyoma mellén egész halálig megmaradt. Móric fia Simont félholtan vitték el a vár alól. Szécsi Miklóst, Bebek Balázst és Istvánt, a király zászlótartóját, aki igen bátran harcolt, borzalmasan megsebesítették. Ezen István olyan szilárdan állt a zászló alatt, és felfogta a harcolók csapásait, hogy egymás után három királyi zászló tört össze a kezében. És amikor már a negyedik is teljesen megrendült, és mindenki más a király táborából visszavonult a vár alól, őt – nem lévén ötödik zászlaja, és senki sem állt melléje – nem az ellenségtől való rettenet és nem halálfélelem, hanem a mellette lévő társak hiánya térítette szálláshelyére."

A MÁSODIK MAGYAR–VELENCEI HÁBORÚ: DALMÁCIA VISSZAFOGLALÁSA

Az 1356. évi hadjárat előkészületei

A padovai–magyar szövetség váratlanul, de nem minden előzmény nélkül született meg. Igaz, hogy 1346-ban Padova 200 lovassal és száz számszeríjásszal segítette Velencét Zára ostromakor, s a magyarok nápolyi hadjáratának idején is elkötelezett maradt Velencéhez, a városállam akkori urának, II. Giacomo meggyilkolása 1349-ben fordulatot hozott. A város új ura, Francesco gyökeres fordulatot hajtott végre külkapcsolataiban, IV. Károly császárral megújíttatta a trevisói határvidék számos erősségének a birtoklását (pl. Treville, Castelfranco), amelyet Velence 1339 óta megszállva tartott. 1356-tól Padova urai szoros szövetségre léptek az itáliai ambíciókkal rendelkező Nagy Lajossal.

Zára sikertelen ostroma után 1348 augusztusában a magyarok nyolc évre szóló fegyverszünetet kötöttek Velencével, ami 1356 nyarán járt le. Először Alsólendvai Miklós szlavóniai bán Klisszát hódoltatta, miközben a lassan gyülekező magyar hadak Zágráb körül csoportosultak, ahonnan egy részük egészen Bihácsig jutott. Maga Lajos király 1356. április vége felé érkezett Zágrábba. Elindulása előtt 1356. január 9-én az Albert osztrák herceggel fennálló szövetséget tíz évre meghosszabbította, s ugyancsak felelevenítette a IV. Károly német császárral fennálló egyezséget, és Lajos bajor herceggel is szövetkezett. Ezek a szövetségek természetesen mind arra voltak hivatva, hogy a küszöbön álló velencei konfliktusra való tekintettel Lajos királynak támogatást nyújtsanak. Erre a balkáni helyzet, Szerbia meggyengülése is reményt adott, mivel Dusán István halála után fia, Uros trónra lépte után hatalmi harc tört ki.

Az előkészületeket Lajos király gondosan titkolta. Sőt még akkor is, amikor már a sereg Zágráb környékén együtt volt, 1356. június 4-én közhíré tette, hogy a szerbiai hitetlenek ellen fogott fegyvert. Ez a kijelentés oly nagy örömet okozott a pápának, hogy Lajos királyt a bíborosai körében az egyház zászlótartójának nevezte, s az egész keresztény világot felhívta, imádkozzék a magyar királyért, kérjen számára az égtől nemcsak hadiszerencsét, hanem fiúörököst is, hogy az őt erényeiben kövesse.

A Lajos király körül Zágráb környékén összesereglett csapatok létszámát, mindenesetre túlozva, százezer magyarra és kunra és több ezer németre, leginkább osztrákra teszik. Péter Tamás püspök, pápai legátus a látszólag a szerbek „megtérítésére" induló sereget a hadműveletek megkezdése előtt megáldotta. Ezek után június közepe felé a sereg kisebb része Csúz János horvát bán alatt Zára megostromlására Dalmáciába nyomult előre. Maga a király a hozzá csatlakozott Albert osztrák herceggel és serege zömével a Velencei Köztársaságnak Treviso körül fekvő szárazföldi területe, a Terra Ferma felé vette útját. Előtte Wolfhardt Konrád haladt 4000 főnyi elővédjével. Június 26-án a sereg már a Tagliamentón túl San Vito körül aquileiai területen táborozott. Innen tovább előnyomulva, hamarosan hatalmába kerítette a Velencéhez tartozó Ceneda, Conegliano, majd Asolo erősségeket, hogy azután a nagy erőkkel védett és erősen megerődített Treviso ostromához

fogjon. Ezt Wolfhardt Konrád azzal vezette be, hogy rögtön beszáguldozta az egész vidéket, és a Mestre és Velence között fekvő Malgheronnál az éppen Trevisóba indulni készülő, élelemmel és fegyverzettel megrakott bárkákat lefoglalta, és a táborba szállíttatta.

Conegliano bevételéről és annak eseményeiről Matteo Villani néhány oly részletet mond el, amelyek nagyon jellemzők az akkori felfogásra, gondolkodásmódra és hadviselésre. E szerint Lajos király elhatározta a Treviso felé tartó úton fekvő Conegliano nagy és megerősített erősségének ostromát és bevételét, bár könnyen elhaladhatott volna mellette. Lajos rendezte a magyarok sorait, akik a források szerint 44 ezernél is többen voltak (?), majd elhatározta, hogy nem távozik alóla, amíg be nem veszi. A várbeliek látván a környéküket körös-körül elborító, íjakkal és nyilakkal felszerelt sokaságot, megrettentek az ostrom veszélyeitől, s július 11-én, még a roham kezdete előtt, önként megadták magukat. Villani elbeszélésből az is egyértelmű, hogy a magyar sereg tömegerejét változatlanul a könnyűlovasság adta, akiket az olasz krónikás egyszerűen „pogány"-nak nevez, s leginkább íjjal voltak felfegyverezve. Ebből az is következett, hogy állóháborúban, várostromokban a hasznosíthatóságuk igen csekély volt. Általános fegyelmi helyzetüket sem találta nagyon pozitívnak az olasz krónikás: „a magyar lovasok mértékfeletti száma, mely afféle barbár nép módjára nem tűri a katonai fegyelmet, s nem tud feljebbvalójának engedelmeskedni...". Sőt, Nagy Lajos visszatérését az itáliai frontról is azzal magyarázza, hogy a király belátta, „a magyarok sokaságát Itáliában nem lehet úgy fenntartani, mint a pusztán". A nagyszámú katonai jelenlétnek persze volt annyi eredménye, hogy a magyarok „a mezőn (értsd mezei csatákban, nyílt terepen) semmiféle ellenállásra nem találtak", a velenceiek behúzódtak a védett városfalak mögé.

Lajos király főhadiszállását a Carrarai Ferenc által neki átengedett Padovában ütötte fel. Padova ura eleinte nemigen akart a város átadásába beleegyezni, de azután 1356. július 30-án mégis megkötötte Lajos királlyal az egyezséget. Ennek Lajos király később igen nagy hasznát látta, mert Carrara volt az, aki a magyar seregnek élelemmel és egyéb szükségletekkel való ellátását magára vállalta. Július 6-án kelt levelével az aquileiai pátriárka tudatta a dózséval, hogy IV. Károly császár parancsából a magyar királyhoz kellett csatlakoznia, s hogy azt kell támogatnia Velence ellen.

Lajos király, már előre felkészült a pápa békéltető beavatkozására, s már június 4-én útba indította Kanizsai István óbudai prépostot Avignonba, hogy Velence ellenében igazát bizonyítsa. Kanizsai prépost érvelése nem maradhatott hatástalan, mert a pápa már július 17-én rosszallását fejezte ki a dózsénak, hogy Velence a szerb királlyal, azaz eretnekekkel esküvel megerősített szövetséget kötött a magyar király ellen. Költségei fedezésére a pápa a magyarországi egyházi javadalmak tizedét három évre engedte át Lajos királynak, akiért általános imákat is rendelt az egész kereszténységben, hogy Isten hosszú életet, nagy családot és győzelmet adjon neki. A pápák igencsak rá voltak szorulva Lajos katonai segítségére itáliai ellenfeleikkel szemben, s 1357 és 1359 között valóban magyar katonák álltak a pápa rendelkezésére.

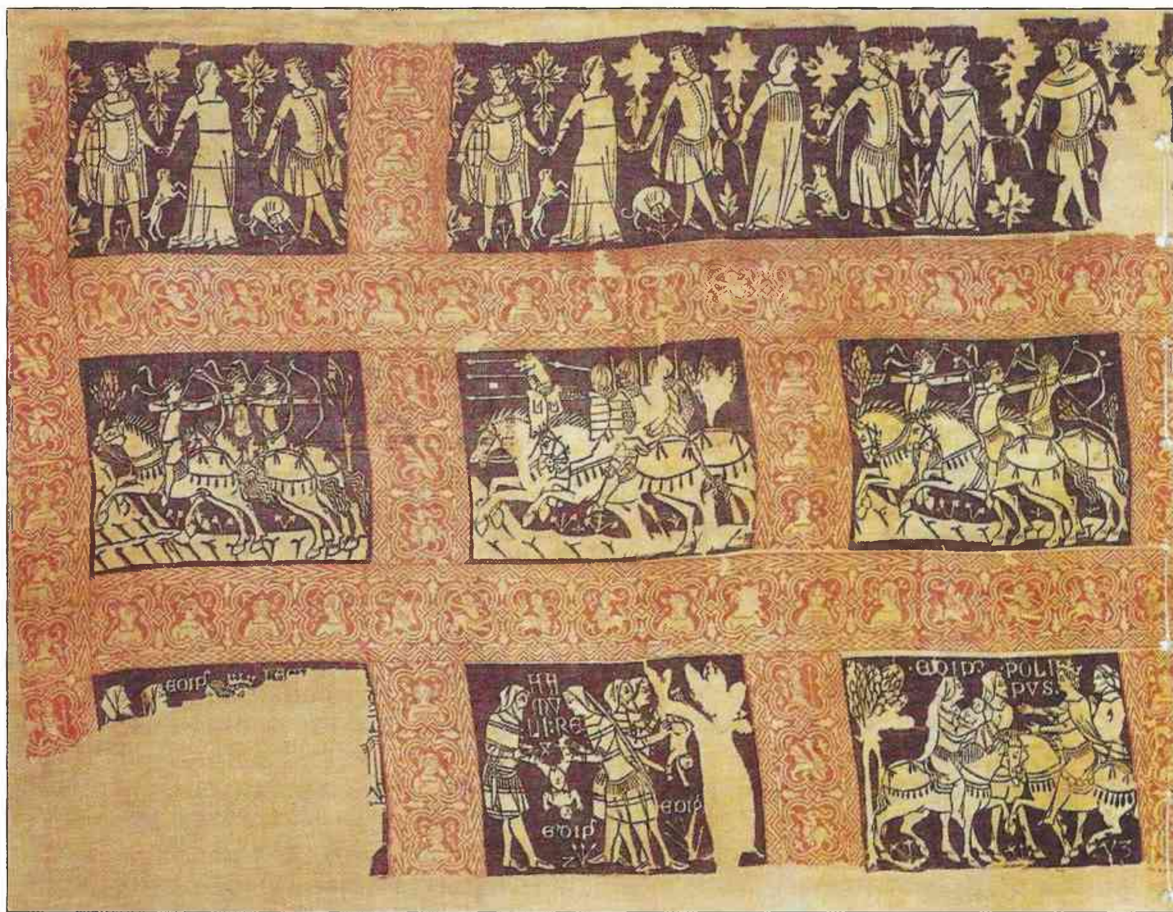
Treviso ostroma

A legmakacsabb küzdelem Treviso birtokáért folyt, ahol Giovanni Delfino és Paolo Loredano vitézül védték a várost és a várat. A város ostroma közben Giovanni Gradenigo dózse 1356. augusztus 8-án meghalt, és utódjául augusztus 14-én egyhangúlag Delfino Jánost választották meg.

Az ostromlók a város ellen különböző irányokból 18 ostromművet emeltek, hozzáláttak a falak aláaknázásához, amit azonban a síkságon szokásos magas talajvíz jócskán megnehezített. A kormánytanács ezért küldöttség útján megkérte Lajos királyt, engedje

távozni a megválasztott új dózsét, aminek a lovagias király, a távozónak a kellő tiszteletet megadván, eleget is tett. Ez a küldöttség békejavaslatot is előterjesztett Lajos királynak, aki azonban ragaszkodott egész Dalmácia feltétel nélküli átengedéséhez, a hozzá tartozó szigetekkel együtt.

A trevisói ostrom ugyan elhúzódott, de Lajos király jól érezte, hogy a város birtoklása döntő fontosságú a háború kimenetele szempontjából. Treviso parancsnoka oly ügyesen irányította a védelmet, hogy az ostromlók minden erőlködése dacára az ostrom láthatólag alig tudott előrehaladni. Még kellemetlenebbé vált a helyzet, amikor a magyar táborban élelmiszerhiány lépett fel, nemsokára pedig a német zsoldosok lázongani kezdtek. Lajos király erre kifizette és elbocsátotta őket, a sereg megmaradt részét pedig négy részre osztván, azok által felváltva folytatta az ostrommunkálatokat, miközben a többiek hátrább fekvő állásokban pihentek, és egyszersmind könnyebben gondoskodhattak ellátásukról is. Padova ura ugyanis szekérszámra küldte naponta a kenyeret és a bort a táborba, amíg a zsoldosok padovai, azaz szövetséges területet sújtó pusztításait és fosztogatásait megtorlandó, ezt nem korlátozták, illetve szüntették meg. A fosztogatást a király halálbüntetés terhe mellett tiltotta be, és egyúttal szigorú rendszabályokat

Sitteni faliszőnyeg a 14. század második feléből, észak-itáliai munka

léptetett életbe a rend és fegyelem fenntartásának érdekében. Jellemző, hogy katonában nem volt hiány: Cangrande della Scala 500 jól felfegyverzett katonát, Bernabo Milánóból pedig 500 számszeríjászt küldött, s úgy tűnik, hogy könnyűlovas csapatokat a szükségesnél nagyobb számban hozott magával a király.

Közben, a velencei követek révén Albert osztrák herceg és a magyar főurak tudomására jutott, hogy felbérelt merénylők Lajos király életére törnek. Az egyik trevisói nemes, Giuliano Baldachino elhatározta, hogy Lajos királyt élve vagy halva a velenceiek kezére juttatja. Kiderítette, hogy a király, miután reggelenként a csapatokat megszemlélte, egy órára minden kíséret nélkül egy Acieto nevű majorba vonul vissza, amelynek kertjében végzi el napi levelezését, háttal a Sile folyónak ülve, sőt gyakran az esti órákat is sétálgatással ott töltötte. Ezt az alkalmat akarta Baldachino felhasználni, hogy két társával a közeli bozótban elbújva, alkalmas pillanatban hurkot vessenek a király nyakába, és a vízbe rántva eleveznek vele Trevisóba. Baldachino erre vonatkozó ajánlatát közölte a Signoriával, és tettéért, ha sikerül, 12 ezer aranyat, valamint Castelfranco átengedését kérte. De a velenceiek sokallták a kívánt bért, nem mentek bele a kalandos tervbe, s a dologból nem lett semmi. Később a király kérelmére, szavát adván, hogy Baldachinónak bántódása nem lesz, a velenceiek Budára küldték a kalandort. A király ennek elbeszélését meghallgatván, megerősítette, hogy olyanformán, amint azt a merénylő előadta, a terv valóban sikerülhetett volna. Nyíltszívű és bátor közléséért és fellépéséért Lajos király Baldachinót busásan megjutalmazván, bántódás nélkül útnak eresztette.

Lehet, hogy részben a király életét fenyegető veszély következtében Lajos király augusztus 23-án Budára indult, a sereg irányítását Vásári, másként Monoszlai Tamásnak, Vásári Miklós esztergomi érsek testvérének adta át. Közben a velenceiek helyzete Trevisóban egyre rosszabbra fordult. Már a lakosság is zúgolódni kezdett, és tárgyalásokba bocsátkozott a magyar vezérekkel, ám ez kitudódott, s az árulókat elfogták, nyolcat közülük felakasztottak. A vár talán már közel volt a kapitulációhoz, amikor Lajos király VI. Ince pápa követeinek közbenjárására 1356. november 11. napjától 1357. április 10-ig öthavi fegyverszünet kötött a velencei köztársasággal, azzal a kikötéssel, hogy annak tartama alatt mindkét fél az általa birtokolt városokat és várakat megerősítheti.

A visszavonulás oly csendben és oly észrevétlenül történt, hogy a trevisóiak semmiféle jelből nem sejthették, hogy a magyarok távozni akarnak. Miután erről megbizonyosodtak, a trevisói őrség nyomban hozzálátott a népnek az elhagyott vidékre való visszaköltöztetéséhez. Amint ezt a Coneglianónál maradt magyarok észrevették, mintegy 400 lovast egészen Trevisóig terjedő portyázásra küldtek ki, akik foglyokban és állatokban igen nagy zsákmányt gyűjtöttek össze. Ennek hallatára a trevisói várőrség parancsnoksága augusztus 28-án több mint 500 lovast és igen sok gyalogos íjászt küldött a zsákmány kiszabadítására, amiből hamarosan komoly harc keletkezett. A védekező magyarok kicsalogatták az ellenséget, miközben folyton arrafelé húzódtak, ahol a többi csapat lesben állott. Amikor ahhoz a helyhez értek, ahol 800 magyar várakozott, a magyarok hirtelen oldalba és hátba támadták, majd teljesen körülzárták a trevisóiakat, akik közül 200-nál többet leöltek, 300-at pedig foglyul ejtettek, aztán a zsákmánnyal együtt magukkal vittek. „Ilyenformán – fejezi be tudósítását a krónikás – ez a magyar had ezen az egy napon nagyobb kárt okozott a velenceieknek s a vidék lakosainak, mint a király hatalmas seregével az egész ostrom ideje alatt. A magyarok a cselvetés alkalmával is érvényesíteni tudták létszámfölényüket, mire a jobban kiképzett ellenféllel szemben szükségük is volt."

Az 1357. évi hadjárat

A fegyverszünet ideje alatt egész télen át folytak a béketárgyalások, de azok nem vezettek eredményre: Velence hallani sem akart Zára és Nona átengedéséről, s a szerbek ellen kért gályákat sem adták volna szívesen. 1357 tavaszán, a fegyverszünet lejárta után folytatódtak a harcok. Vásári (Monoszlai) Tamás, miután mintegy 4000 főnyi erősítést kapott, Conegliano melletti táborából előnyomulva, ismét megkezdte Treviso ostromát. Ezzel szemben a Signoria is mindent megtett: a várakat kijavíttatta, tökéletesítette, és a városok és várak lakosait és védőőrségét a kellő mennyiségű élelmiszerekkel és egyéb felszereléssel látta el. Azonkívül drága pénzen válogatott német zsoldos csapatokat fogadott fel, amelyek több csoportban igyekeztek Trevisót, a velenceiek védelmének központját és bázisát elérni, illetve ezt a magyarok ostroma alól felmenteni.

Nemsokára az ostrom felújítása után Treviso katonai parancsnoka egy nagyszabású kirohanást hajtott végre, de azt a magyarok hamarosan visszaverték. Azután Delfino dózse maga vezette a felfogadott zsoldosok egyik, közel ezer gyalogosból és 600 lovasból álló csoportját a Piave mentén. Erről Vásári Tamás tudomást szerezvén padovai szövetségeseivel Nervesánál megtámadta és teljesen szétverte őket. A zsákmányul ejtett hadiszereket és az élelmezési készletek 50 szekérnyi legnagyobb részét Vásári Tamás padovai szövetségeseinek engedte át.

A Velence által felbérelt német zsoldosok egy másik csoportja vicenzai területen várta, míg a megáradt Brenta leapad, hogy aztán rendeltetési helyére, Treviso alá jusson. Nem így a magyar vezér, aki a megáradt folyón csapatát átúsztatta, és meglepetést okozva rárontott a mit sem sejtő zsoldos hadra, annak jó részét leverte, másik részét foglyul ejtette, aminek megtörténte után a lovaiktól és fegyvereiktől megfosztott németeket zsoldos szokás szerint útnak eresztette.

Ezekhez a vitézi tettekhez természetesen az a 2000 főnyi had, melyet Lajos király Magyarországba való visszatértekor Vásári Tamás parancsnoksága alatt az olasz hadszíntéren visszahagyott, nem volt elegendő. Magyarországba visszatérve, Lajos király 30 előkelőt választott ki, s azok mindegyikét egyenként 5000 magyar lovas had kapitányává kinevezvén, kötelességükké tette, hogy háromhavi hadszolgálatot vállaljanak. A király most már úgy akarta az előreláthatólag hosszúra nyúló velencei háborút folytatni, hogy e hadak közül egyet, kettőt, vagy ha kell, többet is kéthavonként küld le a hadszíntérre, az ott lévő csapatok felváltására, míg a vállalt hadikötelezettség harmadik hónapja az odamenetelre és visszatérésre volt szánva. E csoportok első kontingense volt az a had, amely október közepén a hadszíntérre ért, hogy támogassa Vásári Tamás támadó hadműveleteit.

Így 1357. június havában Kont Miklós, az új nádor ment le a velencei hadszíntérre nagyobb csapattal, amellyel a magát elég kitartóan védelmező Serravalle és a még teljesen ki nem épített Mestre bevétele után Castelfranco ostromához fogott, de eredménytelenül, bár a nádort a padovaiak hadigépekkel is segítették. A magyarokat dicséri, hogy május 25-én a negyvenek tanácsa a velencei szenátusnak javasolta Treviso feladását, de nem kapta meg a kétharmados többséget. Szeptember 21-én a nádor visszatért Magyarországra, a hadműveletek további vezetését ismét Vásári Tamásnak adván át, aki néhány kisebb, újabb eredmény tudott is felmutatni, sőt a kiéheztetett Castelfranco is megadta magát neki, de Trevisót bevennie a legnagyobb erőlködés ellenére sem sikerült. Ezért Lajos király megneheztelt Vásári Tamásra, mert felváltására Himfi Benedeket küldte fővezérnek, de miután ez sem tudott említésre méltó eredményeket felmutatni, helyét nemsokára ismét Vásári Tamás foglalta el, aki újabb erősítéseket hozott, de áttörést nem tudott elérni. Ezekben a harcokban kitüntette magát a Záránál később meghalt német vitéz, ifjabb

Burckhardt von Ellerbach. Peter Suchenwirt szerint Trevisónál „az ellenség a város falairól égő ként, szurkot öntött a hadigépekre, Ellerbach azonban vakmerően elojtotta és ártalmatlanná tett az égő anyagokat."

Zára magyar ostroma és bevétele

A dalmát hadszíntéren először nem történt semmi említésre méltó dolog, de a magyar hadvezetés remekül érezte, hogy Velencét kétfrontos háborúra kényszerítve, az itteni hadmozdulatokkal döntően lehet majd befolyásolni az események alakulását. Először Csúz János bán hadával nagyrészt csupán a Velencéhez szító városok területének, szőleinek, olajfáinak pusztítására szorítkozott.

Velence, a dalmát városok tengerparti védett fekvésében, erősségeiben bízva, minden erejét a Terra Ferma megtartására használta fel, és a dalmát városok őrségeit magukra hagyta. A magyar pártokat e városokban sikerült aktivizálni, s azok akcióba is léptek. Az ügyesen kieszelt és furfanggal végrehajtott akciót Spalato (Split) és Trau (Trogir) városok kezdték meg: a megállapodás szerint 1357. július 8-án kellett a puccsot végrehajtani. A felfegyverzett spalatóiak az említett nap éjjelén a velencei zsoldosokat elfogták, parancsnokukkal együtt, aki ellenállás nélkül adta át a város kulcsait, fogságba vetették őket. A terv sikeres végrehajtásáról a spalatóiak futár útján nyomban értesítették Trau polgárait, akik szintén sikerre vitték tervüket. Az eseményekről értesült velencei kormánytanács belenyugodott a történtekbe, és néhány nap múlva három gályát küldött a két város felé, hogy a lefegyverzett őrségeket felvegyék. A két város követei rövidesen Zágrábban hódoltak Lajos király előtt.

Ezután Lajos parancsot küldött Csúz János bánnak, hogy lásson hozzá Zára városának ostromához, immár padovai segédhadtól is támogatva. Villani szerint sikeresen ástak aknát a magyarok, s negyvenrőfnyi falat leomlasztottak. Ez meg is történt, de egyelőre eredmény nélkül, mert a vár parancsnoka, Falieri kitűnően védekezett. Később Lajos király kérelmére Padova ura Ellerbach német kapitányt küldte zsoldos hadával Csúz segítségére. Ez a kapitány embereivel együtt előbb Velence szolgálatában állott és Zárában teljesített szolgálatot, s így a várost remekül ismerte. A helyszínre érkezett Ellerbach mindenekelőtt érintkezésbe lépett a város két szélén levő bencés monostorok apátjaival, és sikerült is velük megegyezésre jutni. Ennek értelmében Ellerbach embereivel és a rendelkezésére bocsátott magyar csapatokkal a szeptember 17-re virradó éjjel a két apátság közelében létrák segítségével átmászott a falakon, és a klastromok udvarain gyülekezve, hajnalhasadáskor rajtaütöttek a velencei őrségen. Az ebből keletkezett utcai harcban a hada élén haladó vitéz kapitány mindjárt kezdetben életét vesztette ugyan, de a város kapuit kinyitották, a magyar ostromló hadak bevonultak és a várost hatalmukba kerítették. Előlük a velencei zsoldosok a várba húzódtak vissza, amelyet a hadjárat befejezéséig meg is tartottak. Peter Suchenwirt is megörökítette a hős kapitány, Burckhardt von Ellerbach itteni vitézkedését: „Ezután az utolsó város, ahol küzdött, Zára ellen indult, ahol fájdalom, meg is halt, miután sok dicsőséget és babért aratott. A nagy vállalkozáshoz ő adta bátor szívvel a tanácsot. Hogy a város elesett, az ő lovagi vitézségének köszönhető, a legnagyobb dicsőség, melyről valaha olvastak, énekeltek vagy beszéltek, nem ér fel az ő hírnevével. Kétszáz íjász és hatvanöt zsoldos (beszédemet elhihetitek) foglalta el Zára városát, miből dicsőség háramlott reá, mert az ostromnak ő volt főkapitánya, s amint hallottam, Isten és az ő szent Anyja segítették. Itt senki sem kiáltozta: »Fogd meg! Fogd meg! Csak gyilkolj! Lőj! Szúrj! Üss!«. Itt »Magyarország!« ez volt a jelszó! Miből sok haszon és becsület támadt... Fájdalom, itt érte utol a nemes vitézt a halál: lándzsával ledöfték, mire keserű jajveszékelés hangzott az ajkakról."

Lajos király nagyon megörült Zára város bevételének, nyomban le is ment oda, amit megörökítettek a Szent Simeon ereklyetartón is, hogy személyesen vezesse a vár bevételét célzó további ostromot. Végül is a várat a magyarok csak a békekötés eredményeként szerezték meg. Zára bevétele után rövidesen a többi város is megadta magát, önként vagy rövid ideig tartó ellenállás után, csak Scardona és Nona, Brazza és Lesina maradt meg Velence pártján. Ezeket aztán Csúz kemény ostrom alá fogta, és ha nem is könnyen, de kapituláltak. Végül december 14-én Sebenico is megadta magát. A fejlemények térdre kényszerítették Velen-cét. Velence, attól való félelmében, hogy ha Treviso is el talál esni, nemcsak Dalmáciát, hanem a Terra Fermát is elveszítheti, 1357. november 28-án követeket küldött Lajos királyhoz, hogy békét kössenek. A béke 1358. február 18-án a következő feltételek mellett jött létre: Velence lemondott egész Dalmáciáról, azaz a Quarnero (ma: Kvarner) öböl közepétől Durazzo (ma az albániai Durres) határáig, minden általa bírt erősségről, városról, területről, szigetről, kikötőről, valamint azokat illető minden jogáról. Nevezetesen lemondott a szárazföldön Nona, Zára, Scardona, Sebenico, Trau, Spalato és Ragusa (ma Dubrovnik) városokról, valamint Ossero, Cherso, Veglia, Arbe, Pago, Brazza, Lesina és Curzola szigetekről és mindenről, ami azokhoz tartozott; lemondott Horvátország és Dalmácia hercege címéről, amit eddig a velencei dózsék használtak. Lemondott minden további igyekezetről, hogy e tartományokat valaha visszaszerzi, és ünnepélyes esküvel ígérte, hogy e tartományok ügyeibe soha semmi módon beleavatkozni nem fog. Lajos magyar király viszont „örök barátságban óhajtván maradni Velencével és annak hercegével", visszaadta mindazokat a várakat és helyeket, amelyeket Treviso, Ceneda és Isztria területén elfoglalva tartott.

A szerződést a velencei képviselők és Lajos király 1358. február 18-án Zárában a ferencesek templomának sekrestyéjében kötötték meg, a velencei dózse és 22 velencei főúr pedig 1358. február 25-én a Szent Márk-templomban tette le az esküt. E szerződés értelmében Velence Ragusából is visszahívta kormányzóját, mire a ragusai kormánytanács nyomban elismerte a magyar korona felsőbbségét. Egy külön szerződésben Velence még arra is kötelezte magát, hogy Lajos királynak, valahányszor kívánni fogja, megfelelő bér ellenében 24 gályát fog rendelkezésére bocsátani. Padova június 7-én ratifikálta békeszerződését Velencével, felújítva a mindkét fél számára alapvető fontosságú kereskedelmét a velencei sónak és a padovai gabonának. A velencei háború szerves folytatása volt az 1358–1359-es szerbiai hadjárat, hiszen Velence legyőzésével a szerb fejedelem elvesztette legfontosabb támogatóját. Legjobb katonái mellett maga Lajos személyesen is megjelent V. Uros István ellen, de a végső rendezésre csak 1361-ben került sor, amikor északon a vazallus Lázár kenézt juttatja hatalomba. Velence hatalmát távolról sem sikerült megtörni, a század végén 3300 hajó és 36 ezer tengerész felett rendelkező városállam túlélte a válságot, igaz, a politikai porondon Magyarország lépéselőnyhöz jutott.

A győzelem emlékezete

Zára visszaszerzésének máig páratlan emléke a zárai Szent Simeon-ereklyetartó, amely eredetileg a Szűz Mária-templom számára készült, s ma a korábbi Szent István-templom, mai nevén Szent Simeon-templom főoltára fölött látható. Ez minden bizonnyal összefügghet a királynő meddőségével, aki Simeonhoz fohászkodhatott gyermekáldásért, az ábrázolt ciklusban mindenesetre három leánya látható. Tudunk is arról a szerződésről, amelyet fiatalabb Erzsébet királyné kötött 1377 júliusában a milánói aranyművessel, Francesco di Antonióval. A munkát 1380-ra fejezték be, s az ereklyetartón ábrázolt jelent szerint azt valóban Erzsébet nyújtja át Szent Simeonnak. A ciklus egyik lapján magának Nagy Lajosnak a zárai partraszállását láthatjuk, 1357–1358-ból.

Irodalom

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.; Benjamin G. Kohl: *Padua under the Carrara, 1318–1405.* Baltimore–London, 1998.; Jászay Magda: *Velence és Magyarország.* Budapest, 1990.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988 (benne Pandula Attila: Viselet és fegyverek); Rázsó Gyula fejezete, in *Magyarország hadtörténete.* Főszerk. Liptai Ervin. Szerk. Borus József. Budapest, 1984. 59–76.

Forrás

Matteo Villani Nagy Lajosról adott jellemzése, in *A három Villani krónikája.* Ford. Rácz Miklós. Budapest, 1909.

„Ez a magyar király – mondja Villani – nagylelkű, személyére nézve derék és merész, nagyon lelkesül sikeres vállalkozásokért, szigorú és büszke, főuraival szemben igen félelmes tud lenni, s köteles szolgálataikban készséget kíván meg tőlük; mindenre vállalkozik a kellő előrelátás nélkül... Nagy dolgokban gyakran a hirtelen és könnyelmű elhatározás példáit mutatta, s jobban ért a kedvezőtlen vállalatok abbahagyásához, mert azokat egyszerűen félbeszakítja, mint a szívós kitartáshoz."

NAGY LAJOS HARCAI A „TÖRÖK" ELLEN. A MARIAZELLI HAGYOMÁNY

Előzmények, előrenyomuló törökök

Amikor a Magyarországot kormányzó Hunyadi János nevében Vitéz János az alábbi sorokat írta a pápának, ti. „Ha jól emlékszem, immár száz esztendeje ólálkodnak Európa körül a törökök Istenre-emberre acsarkodó fegyverei... Legutóbb elhatolt már csaknem Európa közepéig, s most országunk tőszomszédságában vetette meg lábát, ...ennyit még egyetlen ellenségünktől sem szenvedtünk, ...mert nincs olyan kegyetlenség, amit el ne követtek volna rajtunk...", egyáltalán nem tévedett. Az oszmán-törökök évtizedekkel korábban, 1390-ben jelentek meg Magyarország határainál, s néhány éven belül az akkori ország leggazdagabbnak számító területeit és megyéit prédálták fel, a Szerémséget és Temesközt. Bizonyos, hogy a török–magyar nagyhatalmi érdekütközés első évei Nagy Lajos uralkodásának az idejére estek, mindenképpen 1366 előttre. Nem meglepő módon a kezdetek, mint általában, most is bizonytalanok és ködösek.

A nomád török törzsek is csak a 13. században vándoroltak be a mai Törökország területére. A törökök első nagy uralkodója, Oszmán 1326-ban hálózott el. Nemcsak arról volt híres, hogy róla nevezték el a török uralkodóházat, s átvitt értelemben magukat a törököket is oszmán-töröknek, hanem ütőképes, agresszív fejedelemséget hagyott örökül fiának. A törökök messzemenően kihasználták az Európa felé útjukban álló hatalmak, a Bizánci Császárság, Bulgária, Szerbia és a kis román fejedelemségek belső megosztottságát és gyengeségét, sőt általában az egymással szembenálló pártok segédcsapataiként vetették meg lábukat ellenfeleik földjén. Tudjuk, hogy az oszmán török Umur bég 1332-ban kelt át először Európa balkáni területeinek a pusztítására, majd a bizánci uralkodók szövetségében 1348-ban szerzik meg a Gallipoli-félsziget (ma Törökország, Gelibolu) egyik városát, Tzympét maguknak. A török krónikákban, mint Papp Sándor kutatásaiból ismerjük, ekkortájt fordul elő először Magyarország neve, mint potenciális ellenségé. A török csapatok 1361/1363-ban meghódítják Drinápolyt (ma Törökország, Edirne), a bizánci birodalom egyik büszkeségét, amelyet fővárosukként használnak egészen Bizánc 1453-as elfoglalásáig. Az akkori világ legjobban erődített, és mellesleg egyik leggazdagabb városával számos ostromkísérletük dacára egészen 1453-ig nem bírnak a törökök, de néhány éven belül elfoglalják Plovdivot, Szófiát, Nist és Thesszalonikit.

A legnagyobb bizonytalanságot a magyar-török harci érintkezések kezdeteit illetően az jelenti, hogy hol terült el a magyar érdekszféra határa, s a vazallusi, átmenetileg vazallusi területeket ért oszmán török akciókat már Magyarország elleni akcióknak tekintsük-e. A kortársak egyértelműen az utóbbi érvelést fogadták el, persze a magyar válaszadás intenzitása nyilván más volt akkor, amikor a Balkán-félsziget közepén, s más, amikor a magyar anyaország határain kellett megállítani az ellenséget. Az események azt mutatták meg, hogy a két eshetőség korántsem állt olyan távol egymástól. Amikor a törököket nem sikerült feltartóztatni a vazallusi tartományok határainál, azokon átjutva igen hamar, és

általában váratlanul már a tulajdonképpeni országhatárokon belüli értékes déli területeket dúlták. A balkáni helyzet egyszerre volt ígéretes és szerencsétlen a magyar diplomácia számára. A terjeszkedő magyar nagyhatalomnak jó esélyeket kínált a balkáni államok dezintegrációja, azok kaotikus belviszonyai. Így a szerb birodalom területén 1355 után hét-nyolc egymással rivalizáló államocska alakult, miként bolgár területen is ekkortájt alakult ki az északbolgár vidini (magyarul bodonyi) cárság, majd Bulgária 1365-re három részre hullott. Minden egyes államban ekkortól, s ez magában Bizáncban is így volt, a belső, egymással küzdő politikai pártok egyike a török segítségben reménykedett és azt kereste.

Az 1365-ös esztendő

Ilyen keretek között tört ki 1365-ben a bolgár–bizánci összecsapás, ahol a bolgárok egyik államát, Ivan Sisman tirnovói cárságát török segédcsapatok támogatták. Meglehet, de bizonyítani ezt is nehéz, a bizánci oldalon a bolgár területeket megszerzendő Nagy Lajos csapatai is támadtak északról. Lajos a lehetőséget pontosan észlelte, s 1365 elejétől Velencétől többször is szállító gályákat kért. A keresztes háborúk hatékony szervezésének egyik legfőbb akadálya az adriai tengerpart feletti fennhatóságért folyó velencei–magyar harc volt. Ennek középkori gyökerei vannak, s gyakorlatilag Könyves Kálmán király dal-

Forrás: Magyarország hadtörténete I. kötet

máciai hódításai óta napirenden voltak. Jól érthető, hogy az itáliai ambíciókkal rendelkező Nagy Lajos hallani sem akart Dalmácia elvesztéséről, még kevésbé önként, adófizetés ellenében Velencének való átadásáról. Más oldalról, Velencének egyáltalán nem állt érdekében a balkáni államok rovására a térségben a magyar befolyás túlzott erősödése, aminek bevált eszköze volt a magyarellenes pártok támogatása ezeken a területeken, még ha látszólag, mint éppen 1365-ben is, megígértek a hadjárathoz öt gályát. Ezt bizonyítja Velence és a szerb uralkodó, Dusán István magyarellenes együttműködése is.

Ebben az évben Nagy Lajos előkelőivel tényleg táborba szállt, s áprilisban eljutott Szalánkeménen át Vidinig, miközben a havasalföldi vajdát, akinek leánya a vidini bolgár Sracimir felesége volt, is visszatérítette a magyar korona iránti hűségére. A hadjárat nyugati szempontból nagy nyeresége a vidini bánság kialakítása lett, amit Lajos összekapcsolt a temesi ispánsággal, nyilván annak így hátországát és támaszát biztosítva. Persze, ugyanezt lehet a magyar imperializmus térhódításának és az ortodoxok elleni akciónak is tekinti, mint sok történész a mai napig gondolja. A vidini bolgár uralkodót, Sracimirt Lajos Horvátországba internálta. E hadjárat eredménye, hogy 1366-ban Lajos Vidinben fogadhatta a nyugati segítségről tárgyaló bizánci császárt, V. Jánost (Ioannész). Közben azonban Vidin folyamatos támadásnak van kitéve, ahova kénytelen Lajos személyesen visszahelyezni 1368-ban a hűségére tért Stracimirt.

E hadjárattal Lajos a balkáni török háborúk közepében találta magát, még ha a frontvonalak nem is voltak egyértelműek. Az európai látókörű Lajos valóban tudatában volt a bizánci politikai feszültségeknek, annak, hogy milyen késhegyre menő harcok dúlnak a nyugati, uniós párt és az ortodoxok között, ami rövidesen V. János (Ioannész) bukásához is vezetett. Amikor a katonai aktivitás pillanataiban, 1367-ben különbékét kötött a bizánci császár a törökökkel, Lajos igen rossz néven vette.

Mariazell egykor

A „törökök” feletti győzelem emlékezete: Mariazell

A törökök feletti magyar győzelem látványos emlékhelye, további ausztriai oltárképekkel együtt, az ausztriai Marizellben álló kegytemplom. A templom alapítására, megajándékozására okot adó hadi esemény datálása azonban régóta problémát okoz a kutatóknak, hiszen a magyar királyi sereg, még kevésbé maga Nagy Lajos nem ütközött meg közvetlenül a törökkel. Korábban Kumorovitz L. Bernát azzal a magyarázattal állt elő, hogy a feltételezett csatát az 1375-ös havasalföldi hadjárathoz kapcsolta, ahol egyébként valóban részt vehettek török segédcsapatok a magyarok ellenfelei oldalán.

I. Lajos csatája a törökkel az 1360-as években

Papp Sándor is hasonló irányban keresi a megoldás lehetőségét, s arra utal, hogy ilyen típusú harci találkozásokra az adott évtizedben többször is, 1365-ben, 1368-ban és 1375-ben is sor kerülhetett. Utóbbi kutató érvelése szerint, ha komolyan vesszük Lajos személyes jelenlétét az ütközetben, inkább az 1365-ös eseményre gondolhatunk, hiszen annak, legalábbis utólag nézve, nyilvánvaló a korszakos jelentősége. Vagy legalábbis 1365-ben még bízhattak abban, hogy a győzelem hosszabb időszakra rendezi a zilált délvidéki helyzetet. Arra, hogy miért csak az 1370-es években kezdődik meg a kegytemplom építése Ausztriában, jó magyarázatot ad az Anjouk és a Habsburgok közötti átmenetileg megromlott magyar viszony. Közvetve pedig az 1365-ös alapítást látszik megtámogatni, hogy ez idő tájt kerül sor az aacheni magyar kápolna alapítására is, aminek ismét lehet közvetve kapcsolata a magyar király esetleges Szűz Máriának tett felajánlásával. Másrészről persze azoknak is igazuk lehet, így Szovák Kornélnak, akik arra hívják fel a figyelmet, hogy Nagy Lajos hihetetlenül jól értett a diplomáciai aktusok, az uralkodói propaganda megjelenítéséhez, amit éppen a király és az anyakirálynő korukban is párját ritkító euró-

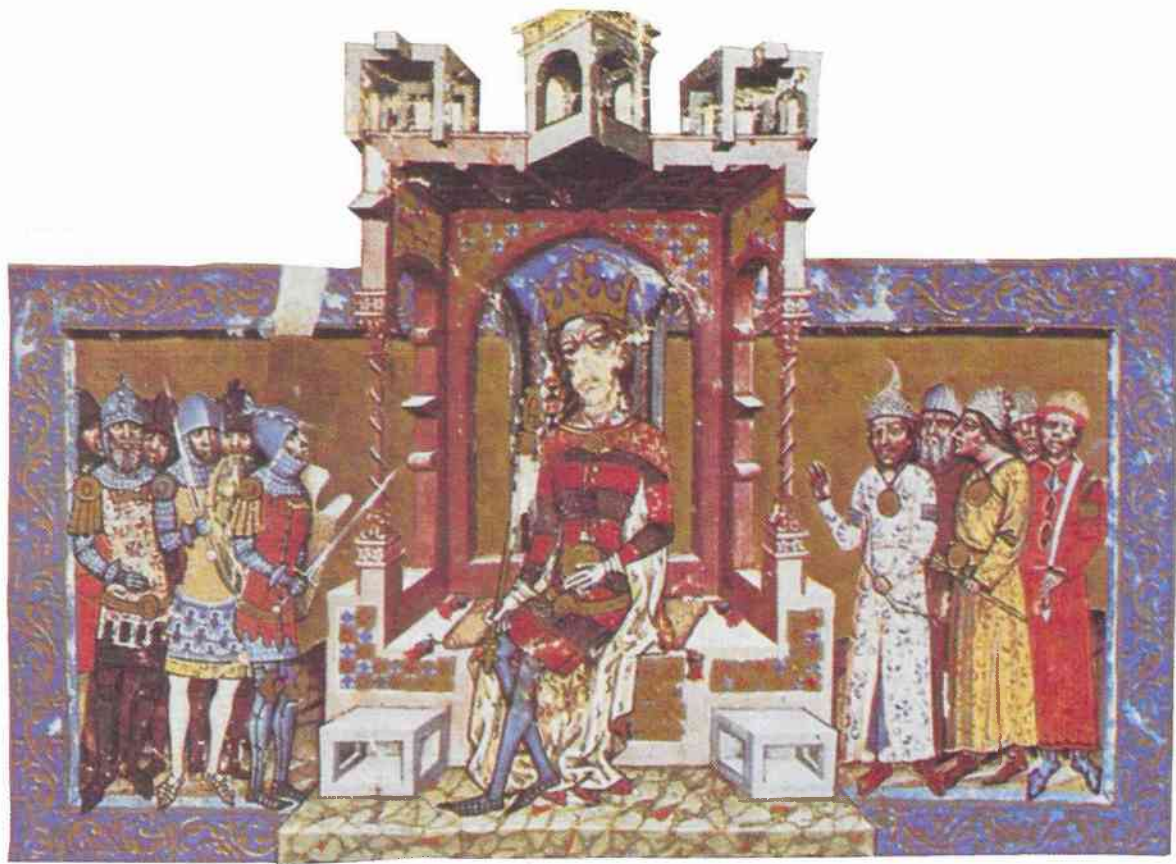
pai zarándok- és diplomáciai utazásai, a mai napig sokszor megőrződött fényes ajándékaik sora bizonyít. Nyilván ilyen apró „trükk" is meghúzódhat a háttérben, egy helyi, regionális súlyú katonai győzelem összeurópaivá emelésében, ami Nagy Lajosnak pompásan sikerült. Hogy ebben csak szemfényvesztést látunk-e, vagy valós politikai elhatározást és igyekezetet a törökök európai terjeszkedésének a megállítására, az még mindig vita tárgyát képezi a történészek között.

A kétkedők érvei mellett sem lehet azonban szó nélkül elmenni, bár azok nem számolnak a csaták emlékére alapított és megadományozott templomoknak az egész középkoron átívelő hagyományával. Tény ugyanis, hogy korábbi magyar királyainkkal ellentétben Nagy Lajosnak fennmaradt a Küküllei Jánosnak tulajdonított életrajza, amiben a király aacheni vagy mariazelli alapításait egy szóval sem hozza a kortárs szerző a „törökök" vagy más „hitetlenek" elleni harcokkal kapcsolatba. Sőt, tudjuk, hogy Nagy Lajos jóval a szóba jöhető hadjáratai előtt, 1358-ban kapcsolatba került már Mariazell-lel és pápai kiváltságot kért számára. Nyilvánvaló, hogyha a kortárs európai politikai vagy egyházi közvéleményt akarta volna a király befolyásolni, ezt nem mulasztotta volna el, s ez az életíró figyelmét sem kerülte volna el. A levonható következtetés nem is lehet más, mint hogy a korabeli magyar királyi udvarban nem tulajdonítottak kiemelt figyelmet a török előrenyomulásnak, s nem alaptalanul nem tartottak azok közeli és fenyegető támadásától.

A török terjeszkedés megállítása egyébként katonailag és politikailag teljesíthetetlen feladat elé állította Lajost, amit ő a „Realpolitik" érvrendszere szerint próbált megoldani, s a Balkánon vélte azt feltartóztathatónak. Miként Európa sem szembesült a veszély nagyságával, s a pápai udvart is inkább az ortodox egyházzal való unió szempontjából érdekelték a keresztes vállalkozások. Ha áttekintjük a pápák és Nagy Lajos levelezését, akkor azt látjuk, hogy a pápákat legalább annyira nyomasztotta az itáliai politikai helyzet alakulása, mint a pogányok elleni keresztes hadjáratok ügye. Legalább annyiszor kérték Lajos segítségét itáliai katonai vállalkozásaikhoz, majd a küldött segédcsapatokért hihetetlenül hálásak voltak. Szóvirágokkal és megtisztelő címekkel sem takarékoskodtak: elnyerte 1356-ban az „egyház kapitánya", majd az „egyház zászlóvivője" címet. Meglehet, hogy az alapítások majd csak évtizedekkel később, a 15. század elején kapcsolódtak össze a török háborúval, akkor, amikor már magától értetődően gondolták, hogy a keresztes eszmék harcosa csakis és kizárólag a törökök elleni sikerei eredményeként alapíthatott ilyen jelentős templomot, s az oszmán fenyegetés a mindennapok aktualitása lett.

Az 1487-ben már tényleg lejegyzett hagyomány talán valóban egy 1430 körüli, mára elveszett mariazelli mirákulumos könyvre vezethető vissza, ami alapján a 17–18. században Sankt Lambrecht apátságának szerzetesei már megpróbálják konkrét 1340-es, 1350-es vagy éppen 1360-as ütközetekhez kapcsolni az alapítástörténetet. Ám hangsúlyoznunk kell, hogy Lajosnak voltak „török" csatái, nem is egy, de ezek „török" aspektusának éppen ő maga nem tulajdonított túlzott jelentőséget, miként maga a török fenyegetés is ekkor még burkolt és közvetett volt. Feljegyzések híján nemigen fogjuk megtudni, hogy a mélyen vallásos, többször is halálos veszedelemben forgó király melyik fogadalmához is kapcsoljuk a fényes jövőjű Mariazell alapítását. Persze meglehet, Lajos emléket állított azoknak a haditetteinek is, amiket csak szeretett volna végrehajtani, de nem nyílt rá lehetősége.

Annyi biztos, hogy ami az Anjouk uralkodása alatt csak kivételesen történt meg, az Zsigmond hosszú uralkodása alatt egyre gyakrabban: fosztogató török könnyűlovas csapatok rabolták végig a déli határ menti gazdag magyar tartományokat. A magyar állam számára elérkezett a preventív hadjáratok időszaka.

I. Lajos és udvari kísérete

Felelősség

A történészek, köztük a jóhírű, lengyel származású amerikai professzor, Oskar Halecki, általában Nagy Lajost teszik felelőssé azért, mert lebecsülte a balkáni török előrenyomulást, s nem tett meg mindent a veszély elhárítására. Szemére vetik, hogy nyugati háborúival kifejezetten gátolta a közös európai küzdelmet, s amit végül is a Balkánon tett, az nem volt egyéb mint a magyar nagyhatalom öncélú kiépítése. A vádak roppant súlyosak. Valóban el kell ismerni, hogy Magyarország a világtörténelemben talán ekkor került utoljára olyan döntő pozícióba, hogy saját erejéből pozitívan befolyásolhatta volna a világtörténelem menetét, ami ekkor még egyértelműen az európai történelemmel azonosítható. Bizánc megsegítése, a birodalom konzerválása megmenthette volna Európát a több évszázados török háborúktól – hangzik az érvelés.

Persze bármennyire is tetszetős, lényegileg nem fogadható el. Először is, a balkáni államstruktúra minden magyar befolyástól függetlenül esett szét olyan, gyakorlatilag életképtelen fejedelemségekre, amelyek nem tudták betölteni az egy államtól, még középkori államtól is elvárható követelményeket, a határaik, területük ellenőrzését, védelmét, azt, hogy a nemzetközi diplomáciában tárgyalóképes félként vegyenek részt. Másodszor, a bizánci császárság ekkorra már teljesen képtelen volt a hathatós ellenállás megszervezésére, a balkáni államok integrálására, s egyébként is az egyházi uniós, azaz az ortodox és római katolikus vallás uniójára vonatkozó nyugati nyomás

paralizálta az együttműködést. Harmadszor, nem alakult Európában olyan közös politika, amely ténylegesen bármely nyugati államot, akár Nagy Lajos Magyarországát, támogatta volna abban, hogy élére álljon egy törökellenes hadjáratnak. Negyedszer, a török birodalom az európai térhódítás nélkül is demográfiailag, gazdaságilag és katonailag olyan gyors növekedést tudott felmutatni, amivel Magyarország nem tudott a siker reményében lépést tartani. Mindezek fényében egyáltalán nem tűnik elhibázottnak Nagy Lajos politikája. Legfontosabb célja az volt, hogy Magyarország előterében szövetséges államok rendszerét alakítsa ki, s azok segítségével tartóztassa fel a török előrenyomulást. A balkáni vallási ellentétek, az ortodoxok és római katolikusok közötti türelmetlenség ismeretében ez igen nehéz volt, s állandó katonai készültséget tételezett fel Magyarország részéről. Röviden: Magyarország még Nagy Lajos idejében sem volt elég erős ahhoz, hogy kiverje a törököket a Balkánról.

IRODALOM
Papp Sándor: Magyarország és az Oszmán Birodalom. In *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében*. Szerk. Zombori István, Budapest, 2004, 37–90. p.; *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk. Farbaky Péter és Serfőző Szabolcs, Budapest, 2004.; Piti Ferenc: Nagy Lajos, in Rácz Árpád (szerk.): *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*. Budapest, 2000, 33–35. p.

FORRÁS
A mariazelli alapítás hagyománya, amit Johannes Mannesdorfer 1487-ben foglalt írásba. Kumorovitz L. Bernát fordítása.

„...miután a törökök vad népe Ázsiából és Tráciából (!) a Helleszpontuszon átkelve Pannóniának, valamint a Valachiának nevezett Alsó- és Felső-Misiának a pusztításához és leigázásához, saját uralma alá való hajtásához és vallásának e népek által való elfogadtatásához látott – Lajos, a magyarok legyőzhetetlen és legkeresztényibb királya húszezer lovassal és gyalogossal e népnek útját állta. Amikor azonban az ellenség (nagy) sokaságát megpillantotta – ugyanis nyolcvanezren voltak –, megrettent és úgy döntött, hogy visszavonul. Álmában azonban eszébe jutott, amit korábban már sokaktól hallott, hogy a Boldogságos Szűz Mária – Cellben – nagy csodákat művelt, és maga a dicsőséges Szűz is megjelent neki, s a képét a mellére helyezte, és felbátorítva a királyt meghagyta: »Ütközzék meg az ellenséggel«. Amikor felébredt, s a képet a mellén találta, álmát pedig vitézeinek elmondotta: fellelkesülve és fölbátorodva a királlyal együtt ők is az ellenségre támadtak, és szerencsésen győzedelmeskedtek. Lajos király seregestül Cellbe zarándokolt. Mivel pedig az őrgróf által alapított kápolnát szűknek találta, lebontatta, s a helyén a mostani templomot építette. Az arannyal és drágakövekkel ékesen díszített képet is az egyháznak ajándékozta, s adott még egy gazdag ereklyetáblát, továbbá aranyliliomokkal díszített és ugyancsak arannyal átszőtt szent ruhákat és számos ékszert, melyek mind címerével vannak díszítve, s a mai napig a templom kincstárában őriztetnek, és időnként bemutatásra kerülnek."

FORRÁS
Egy magyar lovag levele Rodoszról, 1361-ből. (Kiad. és ford. Engel Pál, in: *Szomszédaink között Európában. Niederhauser Emil emlékkönyv*. Budapest, 1993, 33–40.).
A levél, amelyet Panyiti Jakab írt, pontosabban diktált, valószínűleg a török elleni harcok egyik legelső magyar résztvevőjének őrizte meg a nevét. I. Lusignan Péter ciprusi király 1361 augusztusában partra szállt a szárazföldön, s elfoglalta Antalya városát a tekkei török emírtől. Engel Pál Panyiti Jakabot Cselenfi Sándor fia Jakabbal azonosította. Fiatalon apród az Anjouk udvarában, majd a johannita lovagrendbe léphetett. A szövegben említett többi magyar az Itáliában szolgáló magyar vitézek közül került ki, s pápai szolgálatban kerültek a Közel-Keletre.

„Te igen kedvelt férfiú, igen szeretett társam és hű barátom! Tudd meg, jelenleg legfőbb vágyam az, hogy rólad és állapotodról kedves újdonságokat halljak. Isten gyarapítsa tisztességedet, nekem pedig engedje meg, hogy ott találkozzam veled, ahol lehetőségem lesz illően megtisztelni téged. Különben tudatom veled, hogy Ciprus királyával egy hadjáraton voltam, amelyet Törökországban tett, ahol elfoglaltunk egy igen nevezetes, Ytalia nevű várost (Antalya, az ókori Attaleia, a középkorban Atalia), amelyben szaracénok nagy sokasága pusztult el. Ugyanis a várost rohammal foglaltuk el Szent Bertalan apostol ünnepén (augusztus 24). Az úton ütötték lovaggá egy magyarországi honfitársadat, akit Lukács úrnak hívnak, és ott volt egy másik, László nevezetű magyarországi úr is, meg más vitézek, akiknek a nevére most nem emlékszem. Ha pedig az én állapotomról tetszel megbizonyosodni, tudja meg

jóságod, hogy jelenleg Isten könyörületéből ép és egészséges vagyok. Oly szeretettel, miként tudlak, kérlek is, hogy ajánlj engem a tiszteletre méltó férfiúnak, az én tiszteletreméltó uramnak, Magyarország igen tisztelt királyának (ti. Lajosnak), és üdvözöld a részemről testvéred uradat, valamint feleségedet, ha él; ugyanis azt mondták nekem, hogy elhunyt, amin, midőn hallottam, fölötte szomorkodtam. Ó szeretett társam, mást nem tudok neked írni, hacsak azt nem, hogyha azt kívánod tőlem, hogy valamit megtegyek, leveledben méltóztasd tudatni, semmiképpen sem mulasztva el, hogy állapotod kedvező alakulásáról tudósíts, és amennyire csekélységem engedi, tőlem telhetően a legpontosabban teljesítem, amit írni fogsz, ehhez ugyanis mindenképp szilárdan tartom magam. A mi urunk Jézus Krisztus annyi tisztességhez juttasson e tekintetben, amennyit magamnak is óhajtanék.

Kelt Rodosz mellett, október hó 14-én. Íratott a te társad és barátod Panyiti Jakab [...] lovag által."

A hátlapon címzés: „Adassék szeretett barátjának és társának, Ubul Tamás úrnak, aki a felséges úr, Magyarország királya udvarában időzik."

A VELENCEI–PADOVAI MAGYAR HÁBORÚK 1378–1381-BEN

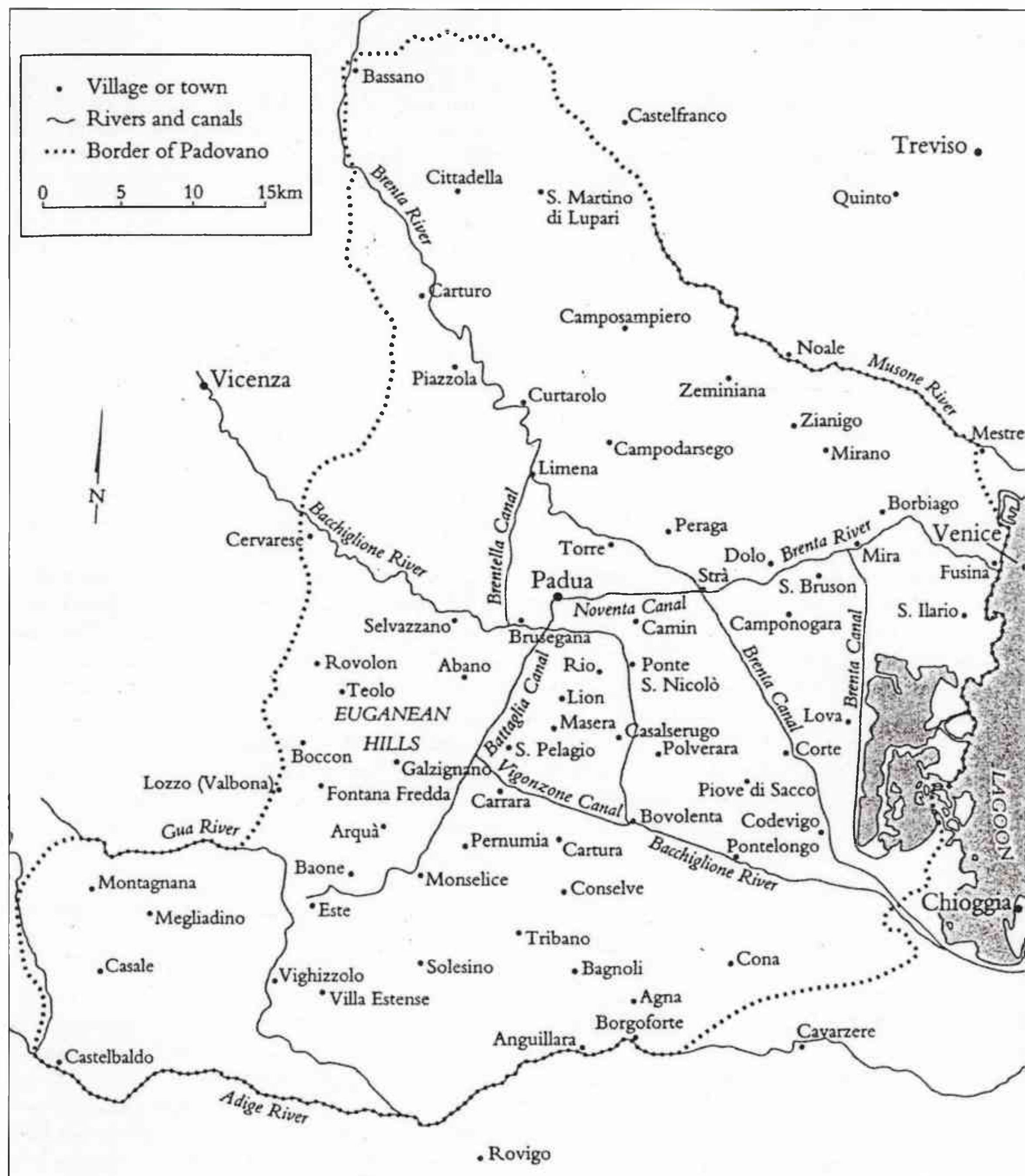
A háború kezdeti szakasza, 1377–1378

A korábbi megalázó vereség után a visszavágásra Padovának egészen 1377-ig várnia kellett. Közvetlenül előtte Padova szövetségre lépett Ferrarával, Nagy Lajos pedig az aquileiai pátriárkával, amihez később Padova és Genova is csatlakozott. Mivel a szövetség kimondottan csak a pápa és a császár ellen nem irányult, Velence-ellenes éle kétségbevonhatatlan volt. Velencének nem maradt más lehetősége, mint hogy Genova ellen Milánó urával, Bernabo Viscontival, illetve II. Péter ciprusi királlyal lépjen szövetségre. Ez érthető is volt, hiszen az észak-itáliai ellentéteket a két kereskedő birodalom, Velence és Genova ellentéte határozta meg. A kiváltó ok a sorban következő negyedik genovai háborúban, vagy más néven a chioggiai háborúban a Dardenelláknál fekvő Tenedos szigete feletti uralom kérdése volt. Velence ugyanis, hogy a genovaiak által féltékenyen őrzött Fekete-tengerhez utat nyisson magának, drága pénzen megvette V. János görög császártól a Márvány-tenger bejáratánál fekvő, már Homérosz által is megénekelt Tenedos szigetet. A sziget stratégiai jelentősége már Konstantinápolyhoz való közelsége miatt is fontos volt, persze az igazi tét Velence hatalmának megtörése volt.

Lajos és Genova 1378 februárjában lépett szövetségre, s Nagy Lajosnak szerencsésen sikerült Magyarország ügyét bekapcsolni az itáliai koalíciós háborúkba, s végül e háborúk egyik legnagyobb haszonélvezője is ő lett. Lajos május 28-án keltezte levelét Velencének amelyben a kézhezvétel utáni 15. napot jelölte meg a hadiállapot beálltának. 1378. június végén a magyar vezérek, Lackfi István, Csúz János, Horváti János macsói bán által vezetett magyar csapatok megjelentek a hadszíntéren. Az itáliai források jellemző módon legtöbbször a nagy hírű Lackfit említik, mégpedig mint a „nagy vajdát". Szeptember elején újabb 600 magyar érkezett Padova alá, akik magukkal vittek háromszekérnyi aranyat és ezüstöt a kiadások fedezésére, amiből valóban pénzt is vertek. 1378 szeptemberére Verona és Milánó fegyverszünetet kötött, de a fő frontokon tovább folyt a küzdelem.

A háború kezdeti szakasza kiegyenlített küzdelmet hozott. A magyar és padovai csapatok, mintegy 16 ezren Mestrénél, Treviso mellett, a velencei védővonal legérzékenyebb pontján táboroztak le, és szorongatták a velenceieket. San Lorenzót ostromolták ágyúkkal és hadigépekkel; hidat vertek a Mestréből Mergerába vezető csatornán, majd bástyákat emeltek, hogy elvegyék a velenceiek kedvét az ellenakcióktól. A település elfoglalása után San Lorenzo templomának tornyába ágyúkat helyeztek el, amivel messzire tudtak lőni, nyilván elsősorban meg akarták félemlíteni az ellenséget.

Ugyanakkor a tengeren először a velencei hajóhad ért el sikereket. 1378. május végén a Tirrén-tengeren, a Tiberis torkolatánál lepte meg Pisani ellenfelét. Ebben a tengeri csatában a velencei hadiflotta érvényesíteni tudta minden aduját, és a genovaiak tekintélyes, 60 százalékos veszteséget szenvedtek el, a velencei flotta megfutamította az ellenfél hajóit, amelyek dalmáciai kikötőkbe voltak kénytelenek visszavonulni. A hadi helyzetet Velence számára még kedvezőbbé tette, hogy elfoglalták a dalmáciai parton Arbét, Cattarót

Padova (Padua) területe

(ma Kotor) és Sebenicót (Šibeniket). Ugyanis Pisani levitorlázott Cattaróba, melyet három egymás után következő roham után 1378. augusztus 14-én elfoglalt, majd két hónappal később, október 24-én kemény ellenállás után Sebenicót is bevette, s mindkét várost alaposan kifosztotta. A kezdeti velencei sikerek csak még hangsúlyosabbá tették a magyarok részvételét, akik júniustól kapcsolódtak be nagyobb erőkkel az összecsapásba, a dalmáciai hódítások pedig csak még elszántabbá tehették a magyar háborús elkötelezettséget.

Az 1379. évi szárazföldi hadjárat

Az 1378 őszén félbeszakadt küzdelem 1379 tavaszán úgy szárazon, mint vízen még nagyobb erővel újult ki. A magát fáradtnak érző Lajos király a szárazföldi hadműveletek vezetését Durazzói Károlyra bízta, aki 1379 elején Magyarországra érkezett. Az új hadjárat sikere érdekében Lajos király elhatározta, hogy a Velence ellen küzdő haderőt mind a szárazföldön, a „Terra Fermá"-n, mind Dalmáciában megnöveli.

Dalmáciába Durazzói Károlyt küldte le tízezer fegyveressel, Dalmáciában pedig Luciano Doria 17 gályából álló hajóhadát a dalmát városok által felszerelt hat gályával egészítette ki. Amikor Durazzói Károly május elején Treviso területére ért, Visconti Barnabo Velence szövetségeseként már nagyban pusztította Hawkwood angol és Landi német kapitány vezette zsoldosaival Verona környékét, a Scalák birtokát. Durazzói Károly támadást rendelt el, s Cremona környékén súlyos vereséget mért rájuk, 1700 emberüket elfogta, s miután a milanói területről 20 ezer darab marhát elhajtatott, Viscontit békére kényszerítette. Hasonló szerencsével harcolt Durazzói Károly a velenceiek többi zsoldos csapata ellen is és egymás után több várost és várat bevett; Treviso ostromához fogott, ám Treviso most is hősiesen védte és tartotta magát.

Ezalatt a tengeri hadműveletek is folytatódtak. 1379 elején a genovai flotta Pietro és Luciano Doria vezetésével Gradót gyújtotta fel, majd a Polába húzódó Vettor Pisani nyomába eredt. Doria a rendelkezésére álló 23 genovai gályával május elején Pola felé elindult, azok egy részét egy arra alkalmas hegyfok mögött elrejtette, másik részével pedig május 7-én megjelent a polai kikötő előtt. A genovai flotta készen állt a csatára, amit Pisani annak ellenére vállalt, hogy hajói részben javításra szorultak, legénysége pedig betegeskedett. Mindezek után érthető, hogy a genovaiak súlyos vereséget mértek Pisanira, miután vagy öt kilométerre kicsalogatták a tengerre, és lesből megtámadták. Először azonban még Pisani teljes erővel rátámadott Luciano Doria flottájára: az admirális hajójára hidat vetvén, azt heves küzdelem árán elfoglalta, miközben Luciano Doria is elesett. Ebben a pillanatban jelent meg a küzdőtéren a genovai hajóhadnak a hegyfok mögül előretörő része, és a velenceieket oldalba fogván, elsöprő győzelmet aratott. 15 gálya, 2400 ember, köztük 24 velencei patrícius, tetemes pénz- és nagyszámú hadikészlet került a győztesek kezébe. Pisani mindösszesze hat-hét gályával Parenzóba menekült, de nyolcszáz külföldi zsoldossal még a tengeren kíméletlenül végeztek a győztesek. Pisanit Velencében azután bíróság elé állították, s a reménytelen helyzetben vállalt csatáért börtönbüntetésre ítélték.

A Doriák nem aknázták ki fényes polai győzelmüket. A történészek egyetértenek abban, hogy egy azonnali támadás esetén meg tudták volna lepni Velencét, s feltétel nélküli megadásra tudták volna kényszeríteni. Mindez ekkor a genovai győzteseknek is hihetetlennek tűnt. Ezzel szemben a genovai tengernagy nem kezdte meg a hadműveletet Velence ellen, amíg a kilátásba helyezett újabb erősítések hajókban, emberekben és hadiszerekben be nem érkeznek, és amíg Cattarót, Sebenicót, Arbét az ellenségtől meg nem szabadította. Így Velence időt nyert, melyet egyrészt az újabb

harcra való előkészülésre, másrészt arra használt fel, hogy a magyar király révén lehetőleg elfogadható, tisztességes békét eszközöljön ki. E célból a köztársaság két követe, miután Himfi Pál fia Benedeket és Jakab szepesi ispánt és országbírót ügyüknek megnyerték, magyar védelem alatt május 25-én elindultak Trevisóból és Sacilén, Spilinbergen, Villachon és Magyaróváron át június 12-én Jakab ispán kíséretében Budára érkeztek. Ott Durazzói Károlyon kívül már a pápai, firenzei, genovai és padovai küldöttségek vártak rájuk. Lajos helyett Durazzói Károly vezette a tárgyalásokat. Hosszas vitatkozás után Lajos király június 17-én fogadta a velencei követeket, amikor tudtukra adta, hogy az ország tanácsának határozatából Károly durazzói herceget viszszaküldi Olaszországba, aki a szövetségesekkel egyetértve, ott teljhatalommal fog dönteni a háború és béke sorsa fölött. „Őfelsége a király – tette hozzá a határozatot kihirdető Vilmos győri püspök –, amennyiben tőle függ, hajlandó szövetségesei jogának és tisztességének szem előtt tartásával békét kötni."

A chioggiai csoda, 1379. augusztus 16. Velence a vereség küszöbén

Ezalatt Velencében a Lidó csatornáját erős láncokkal zárták el, védelmére pedig ágyús hajókat rendeltek, és mindkét parton erődített táborokat emeltek. A velenceiek a Molamocco, Pellestrina és Capo d'Argile között fekvő csatornákat is éppúgy hajók elsüllyesztésével zárták el, mint előbb a Lidónál tették; azonkívül Chioggiában 3000 embert helyeztek el, a lagúnák védelmére egy kis flottát állítottak fel, megmaradt hat gályájukat pedig a lidói főbejárat védelmére utasították.

Augusztus 9-én megjelent Pietro Doria 47 gályával, melyek közé a dalmáciaiakat is besorolták. A Lidó előtt a védművek megpillantása után Chioggia ostromára határozta el magát. Ugyanekkor megjelent Francesco Carrara is Chioggia tájékán, aki a Brentán felszerelt 100 hadi és 200 szállító hajójával a folyón lefelé evezve, a folyót elzáró cölöpöket kitörte, a cölöpöket védő nagy hajót felgyújtotta, és a lagúnákra támadt. A szövetséges magyar hadak szintén részt akartak venni a Velence elleni ostromban, de Carrara, arra hivatkozva, hogy nincs elég helye a bárkákban, csak 20–25 előkelőbb magyarnak engedte meg, hogy a támadásban részt vegyen. A magyaroknak persze ez nem tetszett, mivel úgy vélték, hogy szövetségeseik a kilátásban levő zsákmányt maguknak akarták megtartani.

Chioggia városát a hasonnevű szigettel egy 200 lépés hosszú híd kötötte össze. Ezt a hidat és az azt védő műveket akarták a szövetségesek mindenekelőtt elfoglalni. Az ostrom augusztus 11-től 15-ig nagy elkeseredéssel folyt, de a chioggiaiak szívós ellenállása folytán eredményre nem vezetett. Augusztus 16-án Carrara gyújtógépeit vonultatta fel, amelyektől a szövetségesek sokat vártak, de hiába. Végül nagy láng csapott fel, melyről a chioggiaiak azt hitték, hogy az a tüzet fogott hídtól származik, s a megriadt védők menekülni kezdtek. A fejvesztett menekülésben az őket követő ostromlók velük együtt értek a városba, és azt azonnal fosztogatni kezdték.

A hatnapi ostrom a velenceieknek 860 halottjukba került, 3800 emberük pedig fogságba esett. A szövetségesek vesztesége még ennél is nagyobb volt, de náluk a küzdelem és a nagy áldozat nyereséggel és haszonnal is járt, mert egy jól megerősített várost és hajóik számára alkalmas bejárót nyertek a lagúnákba. Ekkora szárazföldi sikert Velence ellenfeleinek nem sikerült eddig elérniük. Pietro Doria ezúttal sem folytatta a támadást, megelégedett azzal, hogy a főtéren a genovai, a palota kapujára a padovai, a toronyra pedig a magyar zászlót húzatta fel. A következő napon a szövetségesek az Adigétől délre fekvő Loreót – és még egy-két helységet – foglalták el.

Velence minden erejét összeszedve újabb flottát állított fel, a börtönből kiengedett Pisanit újra megbízták a flotta vezetésével, s

valóban, Pietro Doria augusztus 24-ei támadását már vissza tudták verni. A diplomáciai szálakat sem ejtették el, s Velencéből követeket küldtek Saciléba, hogy ott Durazzói Károllyal újból felvegyék a békealkudozások fonalát. Ám a herceg odaérkezésük napján, augusztus 5-én még nem érkezett vissza Magyarországból, s így egyelőre csak a már említett Benedek bánnal és Jakab ispánnal tárgyalhattak, akik azt a tanácsot adták, hogyha Velence nem akar teljesen tönkremenni, helyezze magát a magyar korona védelme alá, fizessen a magyar királynak évente adót, és tűzze ki a magyar zászlót, s ez esetben a szövetségesek nem merik majd megtámadni a magyar korona fennhatósága alatt álló várost.

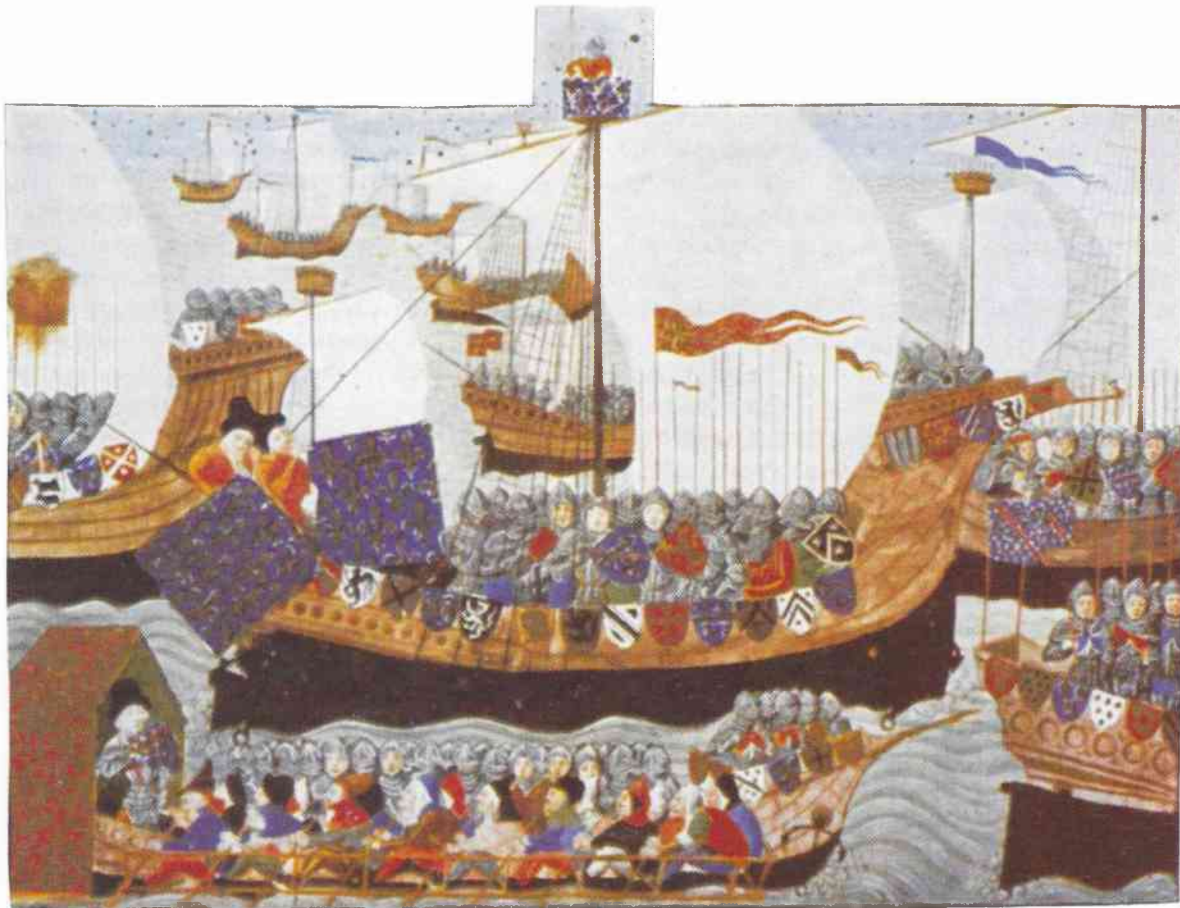
Követei augusztus 23-án a már Sacilébа érkezett Durazzói Károly elé járultak, aki a győri püspökkel, Cudar Péterrel és Himfi Benedekkel nyomban hozzáfogott a tárgyalásokhoz. Miután a főbb feltételek tekintetében megállapodtak, Durazzói Károly még aznap estére ígérte a kész szerződések bemutatását. Közben azonban nagy fordulat állott be. A genovai és padovai megbízottak a feltételeket túl enyhéknek találták, s így a velencei követeknek este bemutatott szerződés már egészen másképpen festett. A feltételek most már ezek voltak: Velence elismeri a magyar királyt, örököseit és utódait urának, kötelezi magát, hogy adóképpen évenkénti százezer aranyat, hadikárpótlásul pedig egyszer s mindenkorra egymillió aranyat fizet. A hadikárpótlás kifizetéséig Velence zálogba adja a dózse süvegét és a köztársaság kincseit. Utóbbi lemond Triesztről és átadja a Terra Fermát, nevezetesen Cenedát, Coneglianót, Castelfrancót, Trevisót, Mestrét, stb., Genova pedig még külön fogja követeléseit pontosítani.

Lényegesen megkönnyítette Velence kétségbeejtő helyzetét, hogy ellenfelei között ellentétek támadtak, s egymás között is vitatkoztak a békefeltételekről. Ilyen előzmények után Pisani október közepe táján már egy-egy kitörést is megkísérelt, majd két ízben komoly támadást is intézett Chiogga visszafoglalása érdekében, de egyelőre eredménytelenül.

Az 1380. évi hadjárat

Velence visszarendelte Carlo Zeno tengernagyot, akit a háború elején azzal a paranccsal küldött ki, hogy Genova levantei kikötőiben tegyen kárt. Feladatának eleget téve, Zeno 1380. január 1-jén bő zsákmánnyal megrakott hajóhadával visszatért Velencébe, s így a Signoria 52 jól felszerelt hajó felett rendelkezett. A szárazföldön pedig Durazzói Károly a magyar hadak legnagyobb részével Nápoly elfoglalására indult, s így a szövetségeseknek még kisebb esélyük maradt Treviso bevételére.

A tengeren Pisani számbeli túlsúlyra jutott flottáját a tél folyamán részben arra használta fel, hogy a Chioggiánál veszteglő genovai hajóhadat a lagúnák felől körülzárja, részben, hogy a nyílt tengerből a lagúnákba vezető két csatornát, a Brenta alsó folyása által jelölt brondolóit és chioggiait, vagyis a genovaiak egyedüli kivezető útját elsüllyesztett hajók és bevert cölöpök által használhatatlanná tegye. Pietro Doria felismerve az őt fenyegető nagy veszélyt, minden erejével megpróbált a brondolói csatornán át utat nyitni magának a tenger felé. Pisani azonban a Brenta torkolatánál a tengerpart mentén fekvő Brondolót vetőgépek, sőt valószínűleg ágyúk segítségével eredményesen lövette: a találatok eredményeként beomló torony magát Pietro Doriát is maga alá temette és halálra sebezte. A vezérét vesztett 16 ezer főnyi genovai had ezek után majdnem félévig tartó eredménytelen küzdelem után 1380. június második felében Chioggia szívébe húzódott vissza, hogy ott felmentő csapatok és egy új hadiflotta beérkezését bevárja. Ám Pisani Chioggiát kezdte mindjobban szorongatni, aminek eredményeként 1380. június 22-én a chioggiai kikötőben levő genovai hajóhad 19 gályája, valamint 4170 embere megadta magát. E fényes siker után Andrea Contarini dózse, miután június 25-én a chioggiai szigetet megszállta, nagy diadallal tért vissza Velencébe. A háború keménységét és kegyetlenségét mutatja a hadifoglyok sorsa: az elfogott genovaiaknak csak egyötöde élte

Hadigályák a 14. század végén

meg a békeszerződést, de a másik oldalon is 1381-ben 350 velencei fogoly halálozott el gyanús körülmények között.

Közben Genova Maruffo tengernagy parancsnoksága alatt egy új, 23 gályából álló hajóhadat küldött a Chioggiánál bezárt flotta és sereg felmentésére. Maruffo június 6-án meg is jelent a Velencei öbölben, de a chioggiai bejáratokat teljesen eltorlaszolva találta, s vissza kellett fordulnia. Chioggia kapitulálása után Maruffo az isztriai partok felé hajózott, hogy ott kárpótolja magát a chioggiai veszteségekért. Július elején Maruffo Triesztet (ma Trieste) foglalta el, amelynek erődítéseit leromboltatta. Azután július 4-én Capo d'Istriát (ma Koper) ejtette hatalmába, és azt az aquileiai pátriárkának ajándékozta. Majd Polát és Arbét is elfoglalta, s augusztus elején ismét Velence előtt tűnt fel. Majd Pisani túlerőben lévő hajóhada elől a zárai kikötőbe menekült. A közben elhunyt Pisani helyébe lépő Carlo Zeno megjelent ugyan Zára előtt, de az annak erős és biztos kikötőjében menedéket találó genovai hajóhadban nem tudott kárt tenni. Innen tovább indult, s Zengget (ma Senj) vette be, feldúlta és kifosztotta.

Az 1381. évi hadjárat és a torinói béke

A hosszú háború miatt kimerült Velence az 1380–81-es tél folyamán újból tárgyalásokba bocsátkozott a szövetségesekkel. Durazzói Károly közbenjárására Lajos király most már

lényegesen enyhébb és a velencei kormánytanács által is elfogadható feltételeket szabott, de Genova és Francesco, Padova ura még mindig kedvezőbb fordulatban reménykedve, mindenáron ellene voltak a békekötésnek, s így 1381 tavaszán a hadműveletek újból kezdetüket vették.

A szárazföldön Francesco megkettőzte erőfeszítéseit Treviso körül, s miután a signoria belátta, hogy a várost már sokáig úgysem tarthatja, hogy ez ne a padovaiak kezére jusson, 1381. május 2-án Lipót osztrák hercegnek ajándékozta, aki azt Lajos király hozzájárulásával az említett hónap 21-én 1400 katonájával birtokba is vette. Végül VI. Amadé, Savoya grófja közvetítésével a békét Torinóban 1381. augusztus 8-án kötötték meg.

Általánosságban az 1358. évi zárai béke döntései léptek életbe, vagyis újra biztosították Magyarországnak Dalmáciára vonatkozó örökös jogát; a magyar király visszaadta a Terra Fermán elfoglalt összes birtokokat, viszont Velence megszerezte Cattarót; a foglyokat mindkét részről szabadon bocsátották. Velence a magyar királynak évente Szent István napján (augusztus 20.) 7000 aranyat fizet Zára városában, és ha valamely esztendőben adós maradna, akkor hét helyett tízezer aranyat kell majd fizetnie; háromévi nem fizetés esetén a béke semmissé válik. A két fél kereskedői egymás birtokain szabadon közlekedhetnek; a velenceiek hadihajói nem hajózhatnak a magyar király tulajdonát képező dalmát kikötőkbe; továbbá Velence kiszolgáltatta Remete Szent Pál ereklyéit.

A vég

A győzelem következményeibe meglepő módon mégis Padova rokkant bele, miután Velence Milánóval szövetkezett ellene. Magára maradva az önálló Padova 1404 novemberében végleg elbukott. A meggyengült Magyarországnak Velence a turini béke szerint járó adó fizetését 1403-ban tagadják meg végleg, noha már 1399-óta nem fizették. A záró epizód pedig a már emlegetett II. Károly fiához, Nápolyi Lászlóhoz kapcsolódik, aki 1409 júliusában 100 ezer aranyért adta el megmaradt dalmáciai birtokait, köztük Zárát a Velencei Köztársaságnak. Magyarország persze Zsigmond király uralkodása alatt is megpróbálta megtörni Velencét, de ilyen jó esélyekhez már soha többé nem jutott. Ugyanakkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a magyar haderő, összetétele, profizmusa, fegyverezte folytán, a legjobb vezérek irányítása mellett sem volt képes arra, hogy döntő módon befolyásolja az észak-itáliai harcokat. A nápolyi bravúrokat ezen a fronton nem sikerült megismételni. Ami itt már érezteti hatását, az a 15. századi haditechnikai és hadművészeti változások előjátékának tekinthető.

IRODALOM

Bánlaky Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme.* 1–22. kötet. Budapest, 1920–1942.; Jászay Magda: *Velence és Magyarország.* Budapest, 1990.; Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest, 1988 (benne Pandula Attila: Viselet és fegyverek); Rázsó Gyula fejezete. In *Magyarország hadtörténete.* Főszerk. Liptai Ervin. Szerk. Borus József. Budapest, 1984. 59–76. p.;

FORRÁS

Daniello Chinazzo: A velenceiek és genovaiak közötti chiozzai háború krónikája. Ford. Erdélyi Gyula: Újabb adatok Nagy Lajos tüzérségéhez. *Hadtörténeti Közlemények* 1928. 139-140.

„Lajos, Magyarország királya szövetségének, Pádua urának megsegítésére Itáliába küldte a nagy vajdát, aki 5000 magyarral átkelve a Piave folyón, 1378. június 26-án Páduába érkezett. Egy nappal később az összes carraresiek Trivigianóba lovagolnak, hol sok kárt okoznak. A vajda Castelfrancóban vert tábort. Július 5-én Pádua urának kapitánya Mestrében táborozott, és páduaiakból, magyarokból, furlániaiakból és más nemzetiségűekből álló csapatokkal a bástyát és San Lorenzo községet ostromolta. A lovasok és gyalogosok száma körülbelül 16 ezer fő lehetett, és a községet minden oldalról körülfogták úgy, hogy azt a velenceiek ne segíthessék. Ágyúkkal és ostromgépekkel ostromolták, hidat vertek a Mesteréből Mergarába vezető csatornán, mely számos bástyával lett ellátva, hogy ily módon is meggátolják a velenceiek segélynyújtását. Hosszas harc után sok fegyverest ejtve foglyul elfoglalták a községet. San Lorenzo templomának tornyán néhány bombardát helyeztek el, amelyek segítségével messze területen igen nagy kárt okoztak."